

AGNIESZKA KOŁAKOWSKA

KULTÚRÁK HÁBORÚI ÉS MÁS HARCOK

NYUGAT-EURÁZSIAI IDŐ

NYUGAT-EURÁZSIAI IDŐ

Nyugat-Eurázsia kívül esik Európa komfortzónáján. Kétféle függőségben él: Moszkva szellemi tekintély nélküli erőközpontként tartja nyomás alatt, a civilizáció tanító-mestereként fellépő nyugati világ pedig a „helyettes hegemon” szerepét tölti be. Ebben az időzónában összetartozik Közép-Európa és a posztszovjet, nem orosz új Kelet-Európa. A sorozat azokat a szerzőket gyűjti egybe, akik arra töreksenek, hogy saját hangot adjanak ennek a térségnek, és a társadalomtudományok eszköztárával kérdezzenek rá múltjára és jelenére.

MEGJELENT:

Ewa M. Thompson:
A birodalom trubadúrjai

Mikola Rjabcsuk:
A két Ukrajna

Anne Applebaum:
Kelet és Nyugat között

ELŐKÉSZÜLETBEN:

Ihar Babkou:
A Fehérorosz Királyság

Agnieszka Kołakowska

Kultúrák háborúi és más harcok

Agnieszka Kołakowska

Kultúrák háborúi

és más harcok

NYUGAT-EURÁZSIAI IDŐ

Sorozatszerkesztők:

Pálfalvi Lajos, Németh Orsolya, Makranczi Zsolt

X 261378

Agnieszka Kołakowska

Kultúrák háborúi és más harcok

Örökség Kultúrpolitikai Intézet

Budapest, 2016

058385-16

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:

Agnieszka Kolakowska:

Wojny kultur i inne wojny Teologia Polityczna, 2010.

Fordította: Németh Orsolya, Pálfalvi Lajos, Reiman Judit

A kötetet tervezte: Kun Dávid

A borítón Hollós Ádám – Legio című festménye látható.

© Agnieszka Kolakowska

A könyv megjelenését a

©POLAND Translation Program támogatta.

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképes úton vagy más módon – az Örökség Kultúrpolitikai Intézet írásos engedélye nélkül közölni.

© Németh Orsolya, Pálfalvi Lajos, Reiman Judit

X261378

Tartalom

Előszó a magyar kiadáshoz.....	7
1. <i>Imagine</i> . A politikai korrektség szellemi forrásai.....	13
2. A rettegés ipara.....	43
3. A gondoskodó baloldal.....	63
4. A Párizs környéki intifáda.....	71
5. A politikai korrektség brigádjai.....	79
6. Orr, ököl, borotva – és tolerancia.....	89
7. Kommunisták és antikommunisták.....	101
8. Edward Said <i>Orientalizmus</i> a. Néhány megjegyzés.....	119
9. Európa alkonya és a piac.....	133
10. Itt áll a hatalmas mozdony már.....	157
11. A terrorizmus okairól.....	167
12. Minek nekünk a Lisszaboni Szerződés?.....	173
13. A terrorizmus apologétái.....	189
14. Lehetséges-e posztmodern vallás?.....	197
15. Hit és értelem.....	213
16. A pátriárkák erényei.....	227
17. Magas, alacsony – jó, rossz.....	243
18. Néhány megjegyzés a 21. századi szekularizációról.....	257
Utószó (<i>Hörcher Ferenc</i>).....	277
Névmutató.....	287

ELŐSZÓ A MAGYAR KIADÁSHOZ

A 21. század első évtizedében készültek a kötetben egybegyűjtött írások, különböző lengyel lapokban jelent meg az első változatuk. Némelyiken alakítottam kicsit; néha összevontam két lerövidített cikket. A *terrorizmus apologetáit* a Tygodnik Powszechny rendelte eredetileg, de a szerkesztőség megtagadta a közlést, miután megkapta a szöveget. A tisztességről és a hűségről szóló esszéket a Zeszyty Karmelitańskie áldott türelmű szerkesztőjének, Antoni Rachmajda atyának írtam, aki nagylelkűen felkínálta a lapot mint egy kényelmes kanapét a vendégnek. Itt hosszas kitérőkbe bocsátkozhattam a megadott téma ürügyén. Így hát a tisztességről szóló esszé valójában csak ürügyet kínált arra, hogy az Odüsszeusz és Jákób közti hasonlóságokon és bizonyos héber szavak jelentésén elmélkedjem. A hűségről szóló esszé is ugyanennek a lapnak készült, de ebben nagyjából tartottam magam a témához. A Teologia Politycznának írtam Edward Said könyvéről. A felvilágosodásról kellett volna értekeznem, de ha olyan érzése van az olvasónak, hogy nem nagyon tudja, miről is szól valójában az írás, vigasztalódjon azzal, hogy nem ő tehet erről, és nyilván nincs egyedül ezzel. A szövegek nem időrendben vagy téma szerint követik egymást, hanem összefonódnak.

Igyekeztem olyan kérdéseket tárgyaló írásokat beválogatni, amelyekről akkoriban, a 2000-es évek elején viszonylag keveset írtak Lengyelországban, pedig ezek aggasztottak és nyomasztottak a legjobban, nemcsak ott, hanem más európai országok társadalmában, politikájában és kultúrájában is. A manapság divatos különböző ortodoxiakat és ezek következményeit írtam le a leggyakrabban; az utóbbiak közül az az egyik leglényegesebb és a legaggasztóbb, hogy gyorsan fogyatkozik a tér aközött, amit muszáj, és aközött, amit nem szabad. Sokasodnak a „jogok” („jogosultság” értelemben), szűkül a szabadságjogok érvényességi köre, egyre inkább sérül a szólásszabadság. A „tolerancia”, a „sokszínűség” és a „multikulturalizmus” nevében, meg hogy ne sértsünk meg senkit, különös tekintettel az etnikai kisebbségekre, mindenekelőtt a muszlimokra – korlátozzuk vagy egyenesen elvetjük a demokratikus szabadságjogokat és a liberális értékeket. Tönkretesszük az oktatást, a tudományt, az egyetemeket. Ezeken és a 20–21. század fordulójának más csapásain elmélkedem: nincs erő és akarat a Nyugatban, s főként az Európai Unió államaiban ahhoz, hogy kiálljanak a liberális értékek mellett, ellenálljanak a nyugat- és keresztényellenes irányzatoknak; elvetik az értelmet, a racionalizmust és a felvilágosodás értékeit a „tolerancia” új és az ökológia újromantikus vallása nevében; ehhez az újromantikus valláshoz kötődik a globális felmelegedés apokaliptikus mítosza; emellett kitérek még a politikai korrektség és a posztmodern pusztító hatására, valamint az Európai Unió nem liberális és nem demokratikus tendenciáira. Azt is átgondolom, milyen rokonságban állnak egymással ezek a jelenségek. A legtalálóbb címszó, amely néhány kivételtől eltekintve az említett jelenségek egészét felöleli, talán az „ideológia” vagy inkább az „új és régi utópiák” lenne.

Hat éve jelent meg ez a könyv Lengyelországban, de most, amikor ezeket a szavakat írom a magyar olvasóknak, sajnos azt kell látnom, hogy nem változott semmi. Mindezek az aggasztó és elkeserítő jelenségek – a globális felmelegedés iparága, a radikális iszlám és a terrorizmus, a palesztinbarát baloldal antiszemitizmusa, a multikul-

turalizmus és a „gender” ideológiája, a minden politikailag nem korrekt közlemény cenzúrázására tett kísérletek – még aggasztóbbak és elkeserítőbbek. Egyre gyakrabban próbálnak cenzúrázni, különösen az egyetemeken; még jobban összeszűkült a tér a tiltott és a kötelező között. Szomorúsággal vegyes elégedettséggel jelenthetem ki, hogy nem avult el a könyv: továbbra is aktuális minden ügy, amely itt szóba kerül.

Sok polemikus szöveg akad az írások között, melyekben arra reagálok, amit a lengyel sajtóban olvastam. Egymás mellé szerkesztve olyan benyomást kelthetnek, mintha állandóan vitáznék valakivel. Ennek ellenére nem tüntettem el a szövegek polemikus vonatkozásait. Bár talán már nem látszik nagyon érdekesnek, hogy annak idején, évekkel ezelőtt kivel és miről vitatkoztam (különösen a nem lengyel olvasó számára), e viták témái ma is aktuálisak, továbbra is folynak róluk polémiák. És alighanem fontosnak találja az olvasó azt, hogy nem légüres térben készültek ezek az írások, hanem így szóltam hozzá a vitához, tágabb értelemben véve vagy konkrét esetben, az egyik lap hasábjain folytatott polémiához. Ez adja a kontextusokat, ez alapján képzelhető el, hogy miféle viták folytak a lengyel sajtóban, az új század első évtizedében.

De van néhány egész más témáról készült írás, melyeket azért válogattam be, hogy legyen itt valami más is, ne csak polémia, komor panasz, ne csak veszélyekre figyelmeztessenek, kasszandrai jóslatokat fogalmazzak meg; lehet, hogy az olvasó megkönnyebbülten néz majd bele ezekbe. E kevésbé elkeserítő csoportba tartozó írások témája a stílus (ez kifejezetten optimista), a hűség, a pátriárkák erényei és (bizonyos fokig) a szekularizáció.

Egy fontos magyarázat. Elég gyakran szerepel ezekben az írásokban a „liberalizmus” szó. Ma több jelentése is van ennek a szónak. Itt ez a kettő a legfontosabb: az amerikai és az európai értelemben vett liberalizmus. Ennek a szónak akkor is különböző jelentései vannak, ha életünk vagy tevékenységünk különböző – gazdasági, társadalmi, politikai, erkölcsi – szféráira vonatkoztatjuk. Néha melléknévi

alakban szerepel – ha például liberális demokráciákról vagy társadalmakról van szó –, és ilyenkor kicsit másra utal, mintha még nem okozott volna így is elég bajt. Az „antiliberalis” vagy „nem liberális” melléknév is feltűnik, és szintén ahhoz a más fogalomhoz kötődik mindkettő. Rövid magyarázattal tartozom hát, bár próbálom mindig jelölni, hogy milyen értelemben használom – mindenekelőtt azért, mert manapság teljes a zűrzavar a „liberalizmus” szó körül. Főként a baloldali publicisták okozzák ezt a zűrzavart, mindenekelőtt Franciaországban, azzal, hogy szitokszóként használják, így nevezik meg azt, amit nem szeretnek. Ilyenkor általában „neoliberalizmus” vagy „ultraliberalizmus” formában találkozunk vele – feltehetően így akarják hangsúlyozni, milyen veszedelmes, szélsőséges és förtelmes jelenséggel van dolgunk –, de akik ezt az alakot választják, rendszerint nem különböztetik meg a liberalizmust, a neoliberalizmust és az ultraliberalizmust.

Az európai értelemben vett liberalizmust néha klasszikus liberalizmusnak nevezik. Ez mindenekelőtt gazdasági jellegű: a liberális e meghatározás szerint hisz a szabad piacban, a vállalkozás szabadságában, korlátozná az állam szerepét a gazdasági szférában (és nem csak ott). Hisz az ember egyéni felelősségében, inkább csökkentené, mint növelné a gondoskodó állam szerepét és az ebből adódó „jogosultságok” számát. Tehát hagyományosan a jobboldalon helyezkedik el.

Az amerikai jelentése általánosabb, nemcsak gazdasági, hanem elsősorban társadalmi-politikai. A legtagabb értelemben véve azt határozza meg, hogy milyen álláspontot alakítottunk ki a jóléti államról: az amerikaiak felfogása szerint a liberális komolyabb szerepet szán az államnak, hisz abban, amit „társadalmi igazságnak” neveznek. Az utóbbit az államnak kell biztosítani, többek között az adóztatás formájában végrehajtott újraelosztás eszközével. Általában a jogosultságok, valamint az egyéni és csoportos követelések hatalmas és állandóan emelkedő mennyiségét is támogatja. Az amerikai liberális erkölcsi értelemben véve is liberális: ebben a formában *nem* támogatja az állami beavatkozást. Kiáll az abortusz joga, a homosze-

xuálisok házassága stb. mellett; úgy gondolja, hogy az államnak nem kell beleártania magát a magánérkölcsek világába. Tehát az amerikai liberalizmus a baloldalon helyezkedik el, „a kultúrák háborújában” is ezen az oldalon harcol. De természetesen itt is többféle árnyalatot különböztethetünk meg: vannak például úgynevezett baloldali liberálisok, akik még komolyabb szerepet szánnak az államnak, emelnék a jogosultságok számát.

Az európai értelemben vett liberális a jobboldalon helyezkedik el, amióta elfoglalták az európai baloldal területét a szocialisták és a szociáldemokraták, akik nagyobb szerepet szánnak az államnak, szociális és gondoskodási kötelességekkel terhelik. Ekkor kezdték konzervatívnak tekinteni a klasszikus liberálisokat – néhányan közülük el is fogadták ezt –, vagyis azt látták bennük, hogy fenn akarják tartani a régi rendet, korlátoznák az állam szerepét, terjesztve a szabad vállalkozás szellemét. Egyeseknek azonban különböző okokból nem felelt meg a „konzervatív” elnevezés, például akkor is lehettek ellenvetéseik, ha erkölcsi értelemben véve liberálisok voltak, vagyis ellenezték azt, hogy beleártsa magát az állam a privát erkölcsi szférába. Jobbnak látták tehát más nevet adni ennek a változatnak; ilyen terminus volt többek között a „neoliberalizmus”. Amerikában eztán hasonló fogalmi eltolódás ment végbe. Az amerikai klasszikus liberálisok egy adott pillanatban kénytelenek voltak megkülönböztetni magukat azoktól, akik támogatták a New Deal után kiépülő gondoskodó államot. Konzervatívként kezdték hát meghatározni magukat (mondván, hogy fenn akarják tartani a régi rendet), néha pedig libertáriusként léptek fel (ha a szabadpiac és a szabadságjogok kiterjesztését hangsúlyozták, és a minimumra akarták korlátozni az állami beavatkozást az élet minden szférájában). Otthagyták hát a „liberalizmus” területét a baloldalnak, amely át is vette ezt. Így hát míg az egész amerikai baloldal liberálisokként lép fel, az európai értelemben vett liberálisok különbözőképpen határozhatják meg magukat (és határozzák meg őket mások): lehetnek liberálisok, neoliberálisok, ultraliberálisok, konzervatívok, neokonzervatívok vagy libertáriusok.

A liberális demokráciának mindig pozitív jelentése van: a liberalizmus ilyen értelemben véve demokratikus jogállam, politikai szabadságjogok, állampolgári jogok, pluralizmus, szólásszabadság, szabad és nyitott társadalom. Az „antiliberalis” és „nem liberális” melléknemeknek pedig mindig negatív konnotációik vannak: olyan attitűdökre vonatkoznak, amelyek ellenkeznek a liberális demokrácia alapelveivel. A lehető legáltalánosabban fogalmazva az tekinthető antiliberalisnak vagy nem liberálisnak, aki korlátozná a liberális demokráciák alapértékeinek tekintett szabadságjogokat.

Még néhány szó a „neoliberalizmusról” és az „ultraliberalizmusról”. Itt az európai értelemben vett gazdasági, jobboldali liberalizmusról van szó. Ezek a kifejezések nem voltak mindig kizárólag szitokszavak, melyeknek azonos a jelentésük a „liberalizmuséval”, de kifejezi a liberalizmus megbélyegzését is. A „neoliberalizmus” terminus többek között arra a kísérletre vonatkozik, melynek során a harmincas évek vége felé Hayek, Popper és mások a klasszikus liberalizmust próbálták megújítani. De különböző időszakokban használták ezt a liberálisok, hogy meg tudják különböztetni magukat a konzervatívoktól. A 20. századi szabadpiac-elméleteket is neoliberalizmusnak nevezték, melyeket Keynes gazdasági elméletei ellenében dolgoztak ki. „Ultraliberalizmusnak” viszont a chicagói iskolához és Milton Friedmanhez kötődő felfogást nevezték, amely radikálisabb a gazdaság szférájában, nagyobb teret hagy a laissez-faire elvének, de ma ez a terminus főként szitokszóként szolgál.

Agnieszka Kołakowska, 2016. június

Pálfalvi Lajos fordítása

1.

IMAGINE

A POLITIKAI KORREKTSÉG SZELLEMI FORRÁSAI

Számos népszerű utópista elképzelés közül manapság az a legismertebb, az tükrözi a leghitelesebben egy egész nemzedék ábrándjait és ideáljait, s egyúttal az a legrémisztőbb is, amelyet John Lennon vázolt fel előttünk az *Imagine* című slágerében. Ebben a vízióban a politikai korrektség őrjönek végső győzelme jelenik meg: lehengerli az ideológia a józan ész és az értelmet, a nyelvet és a történelmet, diadalt arat az ember és a szabadság fölött. Másként fogalmazva: ez a totalitarizmus világméretű győzelme.

A legkülönbözőbb látnokokat terheli felelősség ezért a vízióért. Rousseau-t is alaposan bemárthatjuk. Vádolhatjuk a francia utópistákat is, az egyetemes emberi jogok eszményét és persze a francia felvilágosodást is, amely mindig a legfőbb gyanúsított szerepében lép fel, ha a totalitarizmus (és sok más csapás) forrásait vizsgáljuk. De az új totalitárius mentalitás – a politikai korrektség mentalitása többet köszönhet Rousseau-nak és talán a francia utópistáknak, mint a felvilágosodás szellemének. Nem tűnik ki sem az Értelmebe, sem a tudás hatalmába vetett hitével, a velejéig antiracionalista ellensége a tudománynak, idegenkedik az empirikus vizsgálatoktól. Bizonyos

vonásai persze emlékeztetnek a felvilágosodásra vagy a „gnózisra”: az univerzalizmus, az utópista elképzelések és az a meggyőződés, hogy meg lehet tisztítani a világot a gonosztól, és új, tökéletes világot lehet teremteni. De nem találunk benne racionalizmust. Ebben az új totalitárius mentalitásban új jellemvonások is megfigyelhetők, ezek, legalábbis első pillantásra, különböznek a korábbiaktól. De a belső lényeg ugyanaz.

Találón fogalmazta ezt meg Benjamin Constant *Principes de politique* című művében. Rousseau „abszurd” elmélete után, mely szerint a társadalom korlátlan hatalmat gyakorolhat az egyén fölött, sokáig hittek abban, hogy „az egyénnek semmivé kell lennie azért, hogy a nép minden lehessen”. Az következik ebből, jegyezte meg Constant, hogy a szabadság „nem más, mint a despotizmus új formája”. A vezetők vagy a hatalom birtokosai „használhatják a »szabadság« szót visszaéléseik igazolására, mert az sajnos végtelenül szolgálatkész”.¹ Akik a francia forradalom idején magukhoz ragadták a hatalmat, azzal érték el ezt, hogy „titkolták az őket vezérlő valódi érdekeiket, és kisajátítottak maguknak látszólag érdek nélküli elveket és nézeteket, ezeket mutatták fel zászlóként”. Constant szerint Rousseau eszméje okolható „a legtöbb akadályért, amelybe beleütköztek azok, akik szabadságot akartak teremteni [...], a legtöbb visszaélést, amely óhatatlanul is előfordul minden országban [...], és a legtöbb büntetést, ami csak előfordul társadalmi konfliktusok és politikai fordulatok után”.² Constant óva int nemcsak a többség zsarnokságától, hanem attól is, amely törvénytelenül kisajátítja a többség nevét, és a saját céljai elérésére használja a demokratikus retorikát; mint ahogy attól a zsarnokságtól is óv, amely nemcsak elnyomja az embereket, hanem még azt is hirdeti, hogy szabadok, és rákényszeríti

¹ Benjamin CONSTANT, *Zasady polityki majace stosowane do wszystkich rzqdów. Wersja z lat 1806–1810 (Principes de politique applicables à tous les gouvernements. Version de 1806–1810)*, Fundacja Res Publica im. Henryka Krzeczakowskiego, 2008, 171.

² Uo., 13.

őket arra, hogy maguk is elismerjék ezt, és fenntartja azt az állítást, hogy a többség akaratát fejezi ki a tevékenysége. Mindezt aggasztóan ismerősnek vélhetjük. Ez nem azért nyugtalanít minket, mert a Szovjetunió korából ismerős, hanem azért, mert ugyanezt láthatjuk a mai Európában. Talán nem Rousseau minden gonoszság forrása, de közvetve ötleteket adott a totalitárius gondolkodás utópista elemeihez, ugyanígy merített belőle a hatvanas évek nemzedékének polkorrekt gondolkodása. Pontosan ebből az időszakból ered a mai totalitárius mentalitás számos aspektusa. Sok közös gyökeret találhatunk itt, Rousseau elmélete is ezek közé tartozik.

Idézzük emlékezetünkbe John Lennon dalszövegét: „Imagine there’s no heaven [...] / No hell below us / Above us only sky / Imagine all the people / Living for today... // Imagine there’s no countries [...] / Nothing to kill or die for / ...no religion, too [...] // Imagine no possessions [...] / No need for greed or hunger / A brotherhood of man / Imagine all the people / Sharing all the world...” („Képzeld el, hogy nincs mennyország [...] / Nincs pokol alattunk. / Fölöttünk csak az ég / Képzeld el, minden ember / a mának él... // Képzeld el, hogy nincsenek országok [...] Nincs miért ölni és meghalni / Vallás sincs [...] // Képzeld el, hogy nincs tulajdon [...] / Nincs kapzsiság vagy éhség / Az emberek testvérek / Képzeld el, hogy minden ember / osztozik a világon...”)

Be kell vallanom, hogy inkább nem képelnék el mindenkit egyszerre. Ha pedig mégis muszáj, akkor jobb lenne egyenként, individuálisan. Csakhogy nem lehet elképzelni „minden embert” egyenként, az ilyen képzet azt feltételezi, hogy egészként, méghozzá absztrakt egészként látunk mindenkit – ennek pedig már önmagában véve is messzemenő konzekvenciái vannak. Rémisztő minden embert egyszerre elképzelni ilyen utópisztikus világban. Nem azért, mert rémisztő az országok és vallások, menny és pokol, tulajdon és olyan értékek nélküli világ víziója, amelyekért érdemes ölni vagy meghalni. És nem csak azért, mert a gondolatától is borzongás fog el, hogy miként – azaz milyen repressziók segítségével – lehetne (hipotetikusán)

valóra váltani, dacolva az emberi természettel, és ezt ki tartaná fenn. Azért is rémisztó ez a vízió, mert mintha rengeteg embert inspirálna a 21. században, különösen az új Európában.

Mi köze ennek a víziónak a politikai korrektséghez? Ugyanebből az utópiából, ugyanebből a talajból nőtt ki az is: a hatvanas évek-ből, a virággyerekek amerikai tiltakozó mozgalmából. Sok köze van más mozgalmakhoz, divatokhoz és ideológiákhoz, amelyek szintén ebből az utópiából táplálkoznak: többek között a feminizmushoz, az antiglobalizmushoz, az ökológiához, a New Age filozófiájához. Ugyanolyan elvont és értelmetlen, ugyanabból a tiszta, gyermeki idealizmusból fakad, amelyben egy árnyalatnyi irónia sincs; a hívei pedig ugyanúgy nem gondolkodnak el azon, hogy milyen lehetőségek vannak az ideáljaik megvalósítására, milyen implikációik és gyakorlati következményeik vannak az akcióiknak, melyeket az ideáljaik nevében ajánlanak vagy akarnak előírni. Pontosan ebből a vízióból merít ihletet minden közlemény és akció, tilalom, parancs, kifogás és értelmiségi divat, amelyet politikailag korrektként határozhatunk meg. A polkorrekt gondolkodás mindenkit egyszerre képzel el, és azt mondja: mindannyian egyenlők vagyunk. Minden tekintetben.

De, amint az gyakran megesik az utópiákban, vannak egyenlőbbek is. Például a nők. De nem mindegyik, hanem csak a helyesen gondolkodók, akiknek tisztességes feminista tudatuk van. Meg nemzetek is, amelyek sosem értek el semmit, de legalább gyűlölik a nyugati értékeket. (Nem szabad azt mondani, mint Saul Bellow tette pár éve a Harvardon egy előadásán, hogy sosem került ki Dosztojevszkijhez mérhető író a zuluk közül. Azt kell mondani, hogy a zuluknak megvannak a saját, sokkal jobb hagyományaik, Dosztojevszkij meg egyébként is fehér hím, és már csak ezért is kárhoztatni kell.) Meg az analfabéták is. Nincsenek buták, csak másképp bölcsek. Mindenkinek megvan a maga igazsága, amely ugyanolyan fontos, mint mindegyik más (bár némelyik fontosabb), ezt pedig az formálta, hogy az illető kicsoda. Nem létezik olyasmi, mint objektív igazság. Az auto-

riter, kitalált fogalom, a nyugati civilizáció kényszerítette ránk azért, hogy leigázza a „gyengébbeket”.

Mindenkinek joga van a felsőfokú tanulmányokhoz, különösen akkor, ha írástudatlan és szellemileg elmaradott. Ha pedig még ráadásul fekete lesbikus nő is, akkor katedrát érdemel. Minden iskolában (különösen Angliában) speciális foglalkozásokat kell tartani azoknak a gyerekeknek, akiknek problémáik vannak az írással, az olvasással, a figyelemmel és azzal, hogy ne lopjanak, ne hozzanak löfegyvert az iskolába és ne támadjanak a tanárokra. Azokkal a gyerekekkel, akiknek nincsenek ilyen problémáik, esetleg lehet foglalkozni, ha marad rájuk idő és pénz. Minden iskolában tartani kell órákat arab és szuahéli nyelven, mert nem szabad arra kényszeríteni a gyerekeket, Isten ments, hogy annak az országnak a nyelvén beszéljenek, ahol élnek, mert az rasszizmus lenne, sértené a méltóságukat, tagadná a kultúrájuk értékeit, és korlátozná őket a szabadságukban. Minden gyereknek tisztelet jár az iskolában (de a tanároknak nem), mindegyiküknek joguk van az önkifejezésre, mindig és mindenütt, de legfőképpen az órán. A vizsgáztatás elnyomást szolgáló módszer, nemkívánatos egyenlőtlenségek kialakulásához vezet, ez pedig „elitizmust” alakít ki, az ellen pedig harcolni kell. A tényeknek nincs jelentőségük.

Az iskolákban a vallási élet minden megnyilvánulását be kell tiltani (különös tekintettel a betlehemes játéokra), hacsak nem az iszlámról van szó, mert az a béke vallása, és joggal ítéli el azt, amit el kell ítélni, különös tekintettel a nyugati civilizáció szűk körben ismert, elit, imperialista és rasszista értékeire. Minden illegális bevándorlónak azonnal adni kell iratokat, állampolgárságot, meg kell adni nekik a szót, megilleti őket az a jog, hogy a nyilvánosság előtt fejezzék ki az őket befogadó ország iránt érzett gyűlöletüket. A kapitalizmus, Amerika, Izrael, a kolonializmus, az üzleti világ és a globalizáció az abszolút gonosz, minden bajunk oka. Mindenkinek joga van elérni mindent, amire csak törekedik, de az a legjobb, ha az államtól várja a vágyai teljesítését; mindenkinek joga van az önkifejezésre (a szólás-

szabadság viszont nem illeti meg); mindenkit egy bizonyos szexuális, társadalmi, vallási, etnikai csoporthoz való tartozása határoz meg; minden ilyen csoportnak joga van kiváltságokat követelni az államtól, ha kisebbségi. Az egyetlen megoldás a világ – az iskolák, az egyetemek, a nyomor, a kórházak, a harmadik világban pusztító éhínség – problémáira az, ha állandóan és bőségesen osztják a pénzt ilyen célokra. De ezeket a költségeket állami forrásokból, adókból kell fedezni, és nem kell firtatni, mi hasznát veszik ennek, különösen akkor nem, ha a harmadik világról és a diktátorokról van szó, akik egyszerűen bámulatosan gondoskodnak azokról, akik uralkodnak, és természetesen sosem volt nukleáris, biológiai vagy vegyi fegyverük. Csak az olyan háború igazságos, amelyet támogatnak az ENSZ-ben az afrikai marxista diktatúrák képviselői, valamint Oroszország, Franciaország, Kína és Szíria. Bush elnök veszedelmes féleszű egy imperialista állam élén, amely a világbékét fenyegeti. El kell ítélni a rasszizmus minden formáját, de leginkább az izraelit. A terrorizmus forrása kétségkívül a harmadik világ nyomora, ennek oka az amerikaiak mohósága, de persze fontos szerepet játszik Izrael és a közel-keleti konfliktus is. És így tovább.

A politikai korrektség hívei hirdetik ezt az iskolákban és az egyetemeken, a politikai vitákban és a parlamentekben. Szeretnek beszélni a toleranciáról (de ez csak a helyesen gondolkodóknak jár) és a multikulturalizmusról (melynek csak a nyugatellenes kultúrákat kell szolgálnia, a miénket viszont meg kell bélyegeznie), a sokféleségről (mint fent), az igazságosságról (de csak a társadalmiról), a tudatról (de csak a társadalmiról), a lelkiismeretről (de csak a társadalmiról), az egyéni jogokról (a kötelességekről viszont soha), a demokráciáról (ami annyit jelent, mint az egyéni jogok, különös tekintettel a bizonyos csoportokhoz tartozó egyének jogaira), a dialógusról (ez mindig „békés”, különösen akkor, ha Arafattal vagy Szaddám Huszeinnel folytatják). Egy utópisztikus elképzelés nevében beszélnek minderről, amelyben nincs nyomor, mindenki egyenlő és szabad, nem béklyóz meg senkit a történelem, a hagyomány vagy a vallás.

A gyakorlatban ez átalakul intoleranciává, tudatlansággá, gyűlöletté, megvetéssé, irigységgé, a szabadság korlátozásává és cenzúrává.

Néhány pontosítás. Az itt és alább említett nézetek és gondolkodásmódok közül némelyik szélsőséges, ezeket csak a politikai korrektség extrém ideológusai vallják a magukénak; valószínűleg nem létezhetnének az összes többitől elválasztva. Lehet például szívből utálni Busht vagy Sárónt, lehet őszintén támogatni az önálló államra vágyó palesztinok igényeit, sőt szentül hinni abban, hogy Irakban a nyugati embargó miatt halnak meg gyerekek – nem pedig azért, mert Szaddám Huszein ellopja a humanitárius segély formájában kapott gyógyszereket és élelmiszereket –, és nem hinni az összes többiben. És mindemellett ugyanúgy lehet az ember baloldali vagy jobboldali. Az ember elfogadhat bizonyos nézeteket, amelyek beletartoznak a politikai korrektség ideológiájába, anélkül, hogy híve lenne a politikai korrektségnek. Vallhat ilyen nézeteket az ember őszintén, megfontoltan vagy meggondolatlanul, naivitásból, a propaganda hatására vagy sznobizmusból, netán konformizmusból vagy azért, mert az illető így akar lépést tartani a divattal stb. Aki így gondolkodik, nem feltétlenül van tudatában annak, hogy ezek polkorrekt nézetek.

A legkevésbé sem akarom azt sugallni, hogy ezek a nézetek, amelyek ehhez az ideológiához tartoznak, kivétel nélkül, szükségszerűen vagy a definíciójukból adódóan hamisak. Csak azt állítom, hogy részei ennek az ideológiának.

Az amerikai, társadalmi-politikai értelemben vett liberálisok egyik kedvenc elfoglaltsága hagyományosan az, hogy elképzelnek minden embert. Sőt erre a kedvtelésükre épülhetne a liberális bevezetésként megadott leegyszerűsített definíciója. Azok találják vonzónak az ilyen elképzeléseket, akik osztják az emberi természetről alkotott liberális felfogást. Ez a vízió történelmietlen és absztrakt. A liberálisok mintegy definíciójukból adódóan képzelnek el mindenkit egyszerre, míg a konzervatívok, akiknek történeti víziójuk van a világról és az emberi természetről, inkább óvakodnak ettől. Még azt az általánosabb érvényű kijelentést is megkockáztathatjuk, hogy a

konzervatív egyáltalán nem szeret bármit is elképzelni – inkább azzal akar kezdeni valamit, ami van, amit lát –, míg a liberális állandóan képzeleg valamiről. Ebben sok igazság van, ha szabad olyan általános érvényű kijelentést tennem, hogy a liberális gondolkodásmód absztrakt és univerzális, a konzervatív pedig praktikus és individuális. A liberalizmus könnyen alakulhat ideológiává, a konzervativizmus viszont nehezen, mert definíciójából adódóan idegen tőle az ideológia.

A politikai korrektség minden szinten – mint bizonyos nézetek jellemző vonása, mint a különböző területeken folytatott állami politika jellemzője, s végül mint a nyelv sajátossága – a liberális gondolkodásban és szellemben gyökerezik, még akkor is, ha nagyon eltér ettől, sőt néha ellentétbe kerül vele. Ez a liberalizmus egyfajta fetiszizációja, amely – mint minden fetiszizáció – törvényszerűen összeütközésbe kerül vele. A liberalizmushoz hasonlóan ez is az egalitárius vízióból ered, a gyakorlatban azonban szélsőségesen antiegalitáriusnak és antidemokratikusnak bizonyul. Van egy bizonyos absztrakt világmodellje, amelyet szeretne valóra váltani, de mikor az egyes csoportok sorsáért és jogaiért aggódva megkülönbözteti őket, kiváltságos bánásmódot követel nekik – ha akarják, ha nem –, megfelelnek az alapját képező univerzalizmusról, ennek következtében pedig olyan eljárást akar kikényszeríteni, amely gyakran ellentétes a modell alapelveivel, melynek nevében állítólag tevékenykedik. Megoszt és szegregál, ahelyett, hogy egyesítene, hatalmas mennyiségű ellentétes és egymással ellenséges partikuláris érdeket hoz létre, és szélesíti a szakadékot ezek között, ahelyett, hogy kiegyenlítené a különbségeket. Így számolja fel a „sokféle” és a „multikulturális” társadalom alapjait, pedig állítólag az ilyen társadalom lenne a célja. Eltűnik a kölcsönös megértés minden platformja, így már nincs lehetőség arra, hogy megvalósítsák buzgón hirdetett ideáljaikat, a nyitottságot és a toleranciát. Ezek az ellentmondások néha kísértetiesen hasonlítanak azokra, amelyek a kommunizmus deklarált ideológiája és gyakorlata között alakultak ki.

Az antiglobalizmus egyik fontos tünete épp a csoportos identitáspolitikai: az etnikai csoportok „gettósodnak” szabadságuk és méltó-

ságuk nevében; az „antirassizmus” jegyében nem tanítják meg nekik az ország nyelvét, ahol élnek (számos példát találunk erre Angliában); szelektíven tiltják a vallásokat az iskolákban (Angliában is); az „antielitizmus” nevében megbélyegzik azokat az iskolákat, amelyek fegyelmeznak, a tanári tekintély megőrzésének és a hagyományos oktatási módszereknek köszönhetően jó eredményeket érnek el.

Nagy port vert fel nemrég egy hasonló (állami) iskola esete Bretagne-ban: a francia baloldali liberálisok (továbbra is amerikai értelemben használok a terminust) nagy hangerővel tiltakoztak az elitizmus ellen, ugyanakkor suttyomban – látva, mi folyik a politikailag korrektebb állami iskolákban, a magániskolákat pedig elvből elítélik – oda íratják be a gyerekeiket. Jellemző példák ezek arra, hogy miként veszik el a politikai korrektség hívei a szabadságot és az esélyeket a szabadság és a „jogok” nevében. Egy másik példa: különleges jogokat és kiváltságokat követelnek egyes etnikai csoportoknak a múltban elszenvedett sérelmeikre hivatkozva. Olyan értelemben csak látszólag állnak ellentétben a liberalizmussal, hogy a fenti attitűdök és tevékenységek, bár nem állnak összhangban a liberális alapelvekkel, bizonyos értelemben megfelelnek a liberális lelkiismeretnek, amely azzal büszkélkedik, hogy bámulatosan érzékeny az emberi sérelmekre. A liberális lelkiismeret példátlan érzékenységről vallott meggyőződés pedig erősíti a polkorrekt liberálisokban azt, hogy hajlamosak figyelmen kívül hagyni az általuk propagált politika nemkívánatos és nem liberális következményeit. A világ problémáira kínált megoldásaiknak még akkor is helyeseknek kell lenniük, ha ellentétben állnak a tudománnyal és a tapasztalattal – ugyanúgy, ahogy a marxizmus-leninizmust is helyesnek kellett elismerniük az ilyen ideológia híveinek. A csodaszerek és a világ problémáira kínált utópisztikus megoldások mai hívei úgy gondolják, definíciójukból adódóan igazuk van: ha egyszer utópisztikus ideáloknak hódolnak, akkor az ő oldalukon kell állnia az igazságnak. Azokat pedig, akik kételkednek ebben, a megtestesült gonosznak tartják. Jellemző rájuk az erkölcsi fölény bolsevik érzete.

A politikai korrektség fontos és hasonlóan markáns vonása az, hogy mélységesen megvetik a tényeket, és közönyösen tekintenek az általuk követelt akciók *gyakorlati következményeire*. Nincs hát jelentősége például annak, hogy az antiglobalizáció ténylegesen nyomorban és kilátástalanságban tartja a harmadik világot: mivel az a jámbor szándék vezérli őket, hogy megvédjék a szegény népeket a kizsákmányoló gazdag nemzetektől, nem engedik megnyitni a piacot az áruik előtt.

A „globalizáció”, akárcsak a „kapitalizmus”, rémisztő szitokszó, ez egyesíti a politikai korrektség híveit az egész világon. A kapitalizmushoz hasonlóan a globalizáció sem ideológia vagy a gazdagok gonosz összeesküvése a szegények ellen, még csak nem is az emberek elmeszüleménye. Természetes folyamat. Mégis mint ideológiát, „rendszer” bélyegzik meg, amely – mint megállás nélkül hajtogatják – „növeli az egyenlőtlenséget” és sanyargatja a szegényeket; a sáttáni birodalom által ránk kényszerített gonosz tervet látnak benne, melyet azért agyaltak ki, hogy ellenőrzésük alá vonják a harmadik világot, és kizsákmányolják az itt élő dolgozó embereket. Azért bírálják a globalizációt, mert egyenlőtlenséghez vezet, de a számos érv között egyetlen megjegyzést sem találtam arra vonatkozólag, hogy a jólétre való törekvés szabadsága vezet egyenlőtlenséghez. A szegény emberek a harmadik világban dolgozhatnak a (gonosz kizsákmányoló) nemzetközi korporációknak olyan fizetésért, amely a nyugatihoz képest nyomorúságos ugyan, de így is mesés ahhoz képest, amennyit e lehetőség híján kereshetnének. A szabadpiaci „rendszer” és a globalizáció ellenzői nyilvánvalóan szeretnék megfosztani őket ezektől a lehetőségektől, mert jobb, ha szegények, de egyenlők maradnak, mint ha egyenlőtlenségek alakulnának ki, mert csak egyesek gazdagodnak. Ez a logika kétségkívül azt feltételezi, hogy az egyenlőség hiánya eleve rosszabb, mint a szegénység. A globalizáció ellenzői azt is feltételezik minden bizonyíték ellenére, hogy mindenképpen nekik van igazuk, mert nemeslelkűek – altruisták és adakozók, „törődnek” a szegényekkel, és részt vesznek a (definíciójukból adódóan gonosz)

nemzetközi korporációkkal vívott erkölcsi alapú küzdelemben –, nem pedig azért, mert bármiféle közük is lenne a jelszavaiknak a valósághoz. Fellépnek azok ellen, akik kétségbe merik vonni az általuk elfogadott cselekvési stratégiát, az általuk szervezett boszorkányüldözések pedig a haladás ellenségei, és a jobboldali elhajlók ellen indított sztálini kampányokra emlékeztetnek.

Annak sem tulajdonítanak jelentőséget, milyen követelményekkel járna az, ha megvalósítanák a „fenntartható fejlődés” divatos jelszavát. A „fenntartható fejlődés” a gyakorlatban protekcionizmust jelent: fenntartják a kereskedelem korlátozását ahelyett, hogy eltörölnék, alamizsnafüggővé teszik az embereket, megfosztják őket önállóságuktól és attól a lehetőségtől, hogy a saját erejükből küzdjék föl magukat a nyomorból, emellett korrupt és inkompetens kormányokat támogatnak.

Az ilyen világfelfogás mögött gyakran a piac iránti zsigeri ellenszenv rejlik, így érez számos liberális (továbbra is amerikai értelemben használok a szót), minden antiglobalista, valamint a régi és az új totalitárius utópiák hívei. Ez az ellenszenv pedig abból fakad, hogy nem hajlandók elismerni néhány alapigazságot az emberről: például azt, hogy az emberi tevékenység egyik természetes és kipusztíthatatlan ösztönzője az önérdék; az ember saját hasznára végzett tevékenysége racionális, és aki személyes haszonszerzésre törekszik, az inkább a közjó és az általános fejlődés érdekében, nem pedig ezek kárára cselekszik. A piaci folyamatok felelősségre, az ígéretek és a szerződések betartására tanítanak (mert ez mindenkinek érdekében áll), és ugyanolyan lehetőségeket nyitnak meg mindenki, gazdagok és szegények előtt is. A szabadpiac a szegény országokban segíti a fejlődést, növeli a jólétet, és erősíti a demokráciát. Ezt tapasztalatból tudjuk. De a liberális és polkorrekt gondolkodásra, akárcsak a régi totalitárius gondolkodásmódra az a meggyőződés jellemző, hogy mivel a piaci folyamatokat az önérdék és a kapzsiság vezérli, ezt a két dolgot pedig általában azonosítják, és mindkettőt rossznak tartják, maguknak e folyamatoknak is rossznak kell lenniük. Ezért a

tapasztalatok ellenére is azt állítják, hogy a piac mélyíti az egyenlőtlenségeket, elveszi a lehetőségeket, a gazdagok pedig ennek segítségével nyomják el és zsákmányolják ki a szegényeket. S mivel a piaci folyamatok rosszak, nem vezethetnek semmi jóra, korlátozásnak és állami szabályozásnak kell alávetni ezeket, akárcsak az emberek haszonszerzői hajlandóságát.

Itt axióma az a feltevés, hogy a világ uralkodókra és alárendeltre, üldözőkre és üldözöttekre oszlik; ha tehát nincs természetes mód a felosztás megszüntetésére, mert ezek az elemek elválaszthatatlanok a világunktól, erőszakkal kell felszámolni ezeket. Ez a mentalitás azt feltételezi, hogy a szegények nem tudnak racionálisan, a saját érdekében cselekedni, sem felelősséget vállalni magukért, nem lehet ilyet követelni tőlük, magatehetetlenné kell kezelni őket, a létkörülményeik javítását gátló akadályokról pedig azt kell feltételeznünk, hogy állami segítség nélkül legyőzhetetlenek. Nem gondolhatjuk hát azt, hogy hasznos lehet számukra, ha megnyitjuk előttük a piacokat, és biztosítjuk nekik a lehetőséget arra, hogy szabadon érvényesítsék az érdekeiket (már csak azért sem, mert akkor elvesztenék a munkájukat az antiglobalisták, akárcsak a kormányon kívüli szervezetek számos munkatársa). Arról már nem is beszélve, hogy ez ütközne a protekcionizmus híveinek érdekeivel – mert igazából itt partikuláris érdekek védelméről van szó, függetlenül a piactól és az emberi természetről kialakított marxista-leninista képzetektől. E mögött mind a régi, mind a jelenkori totalitárius mentalításra jellemző megvetés rejlik, ehhez járul még az, hogy hajlamosak infantilizálni az embereket, és megfosztanak őket a felelősségtől. Az a meggyőződés is jellemző rájuk, hogy az egyetlen igazi tekintély az állam, ennek kell jogi eszközökkel szabályoznia az élet minden szféráját, a magán- és a közéletben egyaránt.

Nem új dolog két osztályra, üldözőkre és üldözöttekre osztani a világot. Ezt jól ismerjük, csak az osztályok változtak kicsit. A csoportos identitáson alapuló politika sem a semmiből jött: a „minden ember” mint absztrakció víziójából ered, amelyet aztán pontosan meghatáro-

zott szerepű szegmensekre osztunk, és különböző címkékkel látunk el. Ezekre a szerepekre vezettük vissza az egyéneket, ezekkel definiáljuk őket. Aki valamely „kisebbség” tagja, azt lényegében ezzel határozzák meg. A „rég” totalitarizmusban pontosan ugyanez ment, csak az identitás alapja változott, a rassz vagy a nem lépett az osztály helyébe.

Egy másik közös meggyőződés szerint, amely egyaránt jellemző a régi és a mai totalitárius mentalításra, emellett kapcsolatban áll a piac és a kapitalizmus mint gazemberség elítélésével, a jólét zéró összegű játék: a gazdagok a szegények rovására gazdagodnak, és ha sikerülne rávenni (vagy rákényszeríteni) őket arra, hogy adják oda a vagyonuk egy részét, rögtön jobbra fordulna a szegények sorsa. A baloldal zavaros gondolkodásának legbelső magját mindig is az ideológiából és az irigységből fakadó újraelosztás logikája alkotta. A józan ész és a tapasztalatok ellenére most is ez lett az európai vezetők politikájának hallgatólagosan elfogadott előfeltevése mind a bal-, mind a jobbközép számára; e logika kétségbe vonása pedig tabu lett.

Számos példát találunk a tények elenézésére, amely igen jellemző a politikai korrektségre, és szívesen vonná uralma alá az élet számos szféráját. Így hát az sem érdekli, hogy nincs semmilyen bizonyíték a génmódosított termékek káros hatására, és ezek betiltása (a „fenn tartható fejlődés” nevében) még elviselhetetlenebbé teszi a harmadik világ nyomorát, az ártalmasságuk mellett szóló áltudományos érvek pedig nyilvánvalóan abszurdak;³ hogy az „antirasszizmus” nevében a repülőtereken és másutt is főként idős apácákat motoznak meg a terrorizmus elleni harcban, Isten őrizz, nehogy arab kinézetű embereket válasszanak; hogy a súlyos nővér- és orvoshiányban szenvedő Angliában tizenhét ezer kórházi munkára jelentkező munkavállalónak kell majd AIDS-vizsgálaton átesnie, mert sovinizmus lenne ezt az afrikai országokból érkező jelöltekre korlátozni, pedig itt csak ők jöhet-

³ A következő könyveket ajánlom a GMO-ról: Björn LOMBORG, *The Skeptical Environmentalist. Measuring the Real State of the World*, Cambridge University Press, 2001; Alan MCHUGHEN, *Pandora's Picnic Basket. The Potential and Hazards of Genetically Modified Foods*, Oxford University Press, 2000.

nek számításba. Mit számít, hogy analfabéták kerülnek ki azokból az iskolákból, ahol polkorrekt oktatáspolitikát folytatnak. Kit érdekel, hogy szédítő tempóban zuhan az érettségi vizsgák színvonala (mert az egalitarizmus nevében csökkentjük), és a tényeket meghazudtolva azt állítjuk, hogy egyszerűen hihetetlen tempóban emelkedik, bizonyítékként pedig büszkén hivatkozunk arra, hogy egyre több diák érettségizik. Annak sincs jelentősége, hogy az egyetemi színvonal (bár arról is azt állítjuk, hogy emelkedett) középiskolai felkészítés híján az első évfolyamon (Angliában, Franciaországban, Amerikában) nagyjából olyan, amilyen harminc évvel ezelőtt a középiskolákban volt. A tanulmányokhoz való „szélesebb körű hozzáférés” és a „relevancia” nevében rendre nullára csökkentették az oktatók a tárgyak színvonalát; hatalmas sikernek tartják azt, hogy több a hallgató (bár a diplomájuk emiatt nem ér semmit). És így tovább.

Nemrég olvastam egy cikket egy jelentésről, melyben arról számolnak be, hogyan tanítják a földrajzot az angol iskolákban. Kiderült, hogy a földrajzórák legfőbb témája „a környezet, a fenntartható fejlődés és a kulturális tolerancia”, a tanárok „megmondják a diákoknak, mit kell gondolniuk a globális felmelegedésről és a kevésbé fejlett országokat kizsákmányoló üzleti világról. Csak egyetlen helyes megközelítése van minden problémának, más értelmezés nem létezik”; „a gyerekek nagyon sokat tanulnak a környezetszennyezésről és a kizsákmányolásról, de nem tudnak semmit a folyókról és a hegyekről, az államokról és a fővárosokról, sem arról, hogy mi, hol van. Érettségi előtt álló középiskolás diákok nem tudják megkeresni a földgömbön Afrikát.”

Nehéz lenne itt ellenállni a kísértésnek, muszáj idéznem néhány hihetetlenül találó fordulatot Janusz Szpotański verséből,⁴ melyet a haladó értelmiségről írt. Meg sem próbálok ellenállni, élve az alkalmmal, idézem is:

⁴ Janusz SZPOTAŃSKI, *Zebrane utwory poetyckie*, Puls Publications, 1990, 138–140.

Az elvontat körülrajongják,
A tényeket ki nem állhatják.
Mert az elvet cáfolják a tények,
És ez büntetendő vétek.
Szeretik az Emberiséget
És az Embert nagy E-vel írva,
A felhőként gomolygó eszméket,
A hús-vér ember csak macera,
Hisz bambán követve az eszmét
Létrehozzák a... torzképét –
Mert az elméleti, tiszta agyat
Beszennyezi a tapasztalat.

Meg még ezt is:

Az emberiség egész, nem vitás,
Nem sokaság, hol bármely entitás
Önállóan, saját szakállára
Igényt tarthat a szabadságra.
Ha hallgatsz a bölcselőre,
Vedd ezt tudomásul végre:
A kényszer maga a szabadság,
Lelkes szívvel hódolj tehát.

Lengyelországban is sokat beszélnek a politikai korrektségről. Akiknek a szemükre vetik, hogy ezt vallják, vagy ide tartozó nézetek hívei, gyakran háborognak azon, hogy ez csak üres szlogen, nincs semmiféle koherens tartalma. Állításuk szerint vagy egyáltalán nincs ilyen, vagy ez csak udvarias beszédmod, nem pedig ideológia. Azt is állítjuk, hogy tisztességtelenül járnak el azok az emberek, akik ezt a szlogent használják: szitokszóként emlegetik, hogy megbélyegezzenek mindent, ami valamilyen oknál fogva nem tetszik nekik.

Persze bizonyos értelemben igazuk van. Nem tagadhatom, hogy a politikai korrektségre felhozott példáimban benne van minden, amit a legkevésbé szeretek. (Ez persze írásra ösztönöz, mert ki mondana le arról az élvezetről, hogy ilyen katalógust készítsen?) És ha ezek olyan dolgok lennének, mint mondjuk az, hogy valaki nem szereti a rákot, a kolbászt, a macskákat vagy a tengerparti nyaralást, akkor ennek nem kellene érdekelnie senkit, mint ahogy az is indokolatlan lenne, hogy bárkit is fölháborítson az ilyen lista. Nem szeretem és kész; lehet egyetérteni vele, vagy nem. De ezek nem olyan dolgok, mintha valaki nem szeretné a rákot. Nem esetleges a lista, van valami fontos, ami összeköti ezeket a dolgokat. És az irántuk érzett averzió – mint a kommunizmus, a fasizmus, az antiszemitizmus, a rasszizmus vagy a vak fanatizmus utálata – egész más, mint viszolygni a ráktól.

Ez nem tisztán esztétikai averzió – a merev, abszurd újbeszéltől való idegenkedés. Ez a zavaros, tisztességtelen gondolkodás, a mindenre kiterjedő teóriák és általánosítások, az emberi lelkek mérnöki irányítására tett meggondolatlan s egyúttal kíméletlen kísérletek, a központosítás, a cenzúra, a diktátum, a tilalmak, a parancsok és a homogenizáció iránti erkölcsi és szellemi averzió. A katalógusban található példák olyan attitűdökre, véleményekre és tevékenységekre hívják föl a figyelmet, amelyeket nem szeretek, mert sértenek és megáláznak; mert a nyelv leigázásával és manipulálásával járnak együtt; megvetéssel tekintenek a történelemre, a hagyományokra és a tényekre, lerombolják az oktatást; mert az a vágy rejlik mögöttük, hogy korlátozzák a szabadságot (bár a hívei azt állítják, hogy egyenesen példátlan szabadsággal ajándékoznak meg), rám kényszerítik az „egyedül helyes” nézeteket és gondolkodásokat – s mindezt abból a célból, hogy valóra váltsák a boldog emberiség valamely utópisztikus, absztrakt vízióját, amelynek mindent alá kell rendelni, és amelynek meg kell határoznia a viselkedésemet.

Azért sem szeretem őket, mert sokan közülük végtelenül cinikusak és képmutatók. Mert ha vannak is, mint fentebb hangsúlyoztam, őszinte és teljesen jóhiszemű hívei a különböző nézeteknek, amelyek

a politikai korrektség körébe tartoznak, akkor is vannak sokan, akikre tökéletesen illik Majakovszkij művének ismert paródiája: „Azt mondjuk – Pártunk, és azt gondoljuk, Lenin. Azt mondjuk – Lenin, és azt gondoljuk, hogy Pártunk, és így állandóan mást gondolunk és mást mondunk.”

Azt hiszem, hogy amikor a politikai korrektségről beszélünk, mindannyian – azokat is beleértve, akiket ezzel vádolunk – nagyon jól tudjuk, mire megy ki a játék. De az az igazság, hogy nincs jó definíciója a tartalmának. Tényleg nehéz elkülöníteni azt, ami közös a legkülönbözőbb példáiban, számtalan változatában, melyek közül mindannyian gond nélkül föl tudunk sorolni kapásból jó néhányat. De meg lehet és alighanem meg is kell próbálni meghatározni, mire gondolunk; és arra is törekednünk kell, hogy megmagyarázzuk, miért nem találjuk bizalomgerjesztőnek ezt a jelenséget. Szeretnék hát megpróbálkozni egy előzetes, nagyon általános definíció megfogalmazásával.

Ha a politikai korrektségről beszélek, erre az ideológiára és mindazokra gondolok, akik elfogadják az alapelveinek egy bizonyos készletét. Itt nem egyes nézetekre vagy emberekre gondolok, akik ezek közül ilyeneket vagy olyanokat a magukénak vallanak. Azt is jeleznem kell, hogy a politikai korrektség Lengyelországban különbözik valamelyest részleteiben a francia, az angol vagy az amerikai változattól (amelyek szintén különböznek egymástól), az itt megadott példákat pedig főként az utóbbiakból vettem. Ezenkívül néhány nem is fordul elő Lengyelországban, vagy sokkal enyhébb formában jelenik meg; mások viszont, ellenkezőleg, főként Lengyelországban fordulnak elő, másutt ritkábban vagy gyengébb változatban jelennek meg. A gondolatmenet végén még visszatérek ehhez a különbséghez. Van azonban közös alapjuk, belső lényegük azoknak a nézeteknek, amelyek meghatározzák ezt az ideológiát.

Így hangozhatna a bevezetésekképpen vázolt definíció: a politikai korrektség baloldali, egalitárius és antielitista ideológia, amely elenségesen tekint a nyugati kultúrára és szabadságra; dogmatikus és

intoleráns, bár toleranciát hirdet; totalitárius – alá akarja rendelni a követelményeinek a gondolkodást az élet minden területén; absztrakt elveken alapul, amelyek a józan ész fölé kerekednek. Csoportokra osztja a társadalmat, ezek pedig a saját külön érdekeik csoportjává válnak. Az emberek, a tények és az értelem megvetésével tűnik ki, ugyanakkor deklarált célja az igazságosság és az emberiség java. A „politikai korrektség” fordulat Orwelltől ered, és a kommunista pártban helyesnek tekintett nézetekre vonatkozik.

E pillanatban nehéz lenne nem észrevenni bizonyos hasonlóságokat, melyek a kommunista ideológiára emlékeztetnek. Némelyik tényleg döbbenetes. De vannak fontos különbségek is, melyek alapján jól elkülöníthető a politikai korrektség. A legszembetűnőbb ezek közül először is az, hogy a politikai korrektségnek (állítólag) más, újfajta üldözöttekkel van dolga. Ezek olyan csoportok, melyeket a polkorrekt aktivisták diszkrimináltaknak és marginalizáltaknak nyilvánítanak (a saját kritériumaik szerint, e szavak általuk használt, elég sajátos értelmében véve), és amelyek elfogadják a polkorrekt ideológiát. E szelektivitással a dolgok természetéből adódóan együtt jár az, hogy figyelmen kívül hagyják a kezdeményezett akciók következményeit, melyek gyakran azokra nézve is károsak, akik nevében fellépnek. Másodsor, az adott csoporthoz való tartozást tekintik az identitást meghatározó legalapvetőbb kritériumnak. Harmadszor, az ember feltétlenül rendelje alá magát a politikai korrektségnek, ennek kikényszerítése is része magának az ideológiának. Másként fogalmazva: ez az ideológia tartalmazza a maga metaideológiáját. Végül a politikai korrektség tagadja önmaga létezését – mint ideológiáét vagy *tout court*. Leplezi azt a tényt, hogy *valójában* ideológia, azt a látszatot keltve, hogy itt csak a nyelvhasználat illemszabályairól van szó, nincs ebben semmiféle ideológia. Róka a tyúkólban? Milyen róka? Nincs itt senki rajtunk, tyúkokon kívül.

Azt állítani a politikai korrektségről, hogy nem több nyelvi illemszabálnál, olyan, mintha azt állítanánk, hogy az orwelli újbeszél csak

nyelv. Szabadságnak nevezni a rabságot, szabad választásnak a kényszert, hazugságnak az igazságot, törődésnek az elnyomást, igazságosságnak az újraelosztást, tisztességnak a hipokrizist, toleranciának a Nyugat gyűlöletét, multikulturalitásnak az etnikai kisebbségek gettósítását és megalázását, a palesztinok sorsáért való aggódásnak az antiszemitizmust, a harmadik világ gyámolításának a protekcionizmust, jogoknak a tilalmakat, méltóságnak a sértést, tudásnak a tudatlanságot – ezek csak udvariassági formulák. Ebben kettős képmutatás rejlik. Azok ugyanis, akik kizárólag nyelvi jelenségnek állítják be a politikai korrektséget (különösen Lengyelországban, másutt ez ritkábban fordul elő), és mint udvarias kifejezési formát védik, rögtön megsértődnek, ha gúnyt űznek belőle vagy lesajnálják. De ha fölháborítja őket a gúnyolódás és a lesajnálás, ez nyilván azt feltételezi, hogy elfogadják a deklarációjukat, mely szerint itt csak a nyelvhasználatról van szó. Ez is volt a céljuk. Ugyanakkor fölháborodnak azon, hogy nem veszik őket komolyan. Ha tehát komolyan vesszük a politikai korrektséget, egy veszélyes problémához illő bizalmatlansággal kezeljük, akkor meg arra panaszkodnak, hogy megbolondultunk, kitört rajtunk a hisztéria, pedig itt csak a nyelvről van szó, minek kell ennyire tűzbe jönni? Akkor hát hogyan kezeljük ezt, ha komolyan meg komolytalanul sem szabad? A jelek szerint nem marad más hátra, mint egyetérteni velük. És pontosan ez a céljuk.

Hasonló csapdák rejlenek az egyes polkorrekt nézetek tartalmában is. Ez a helyzet például az Amerikáról kialakított polkorrekt felfogással – azaz a megbélyegzésével. Amerikának nem lehet igaza: ha nem hajlandó beavatkozni más országok ügyeibe – például olyan külföldi háborúkba, amelyeket Európa támogat –, elítéli arroganciájáért és izolacionizmusáért; ha pedig beavatkozik valamibe külföldön – például olyan háborúkba, amelyeket nem támogat Európa –, akkor elítéli imperialista agresszióért és más ügyeibe való beavatkozásért. Hasonló a helyzet a civilizációnk bizonyos alapértékeivel, ilyen az igazság, az értelem, a tudomány, a racionalizmus hagyománya. A politikai korrektség szeretné aláásni és elvetni ezeket az érté-

keket; és nem tudni, hogy lehetne vitatkozni ezzel, mert csak annak alapján lehetne, amit elvetettek, gondolok itt arra a meggyőződésre, mely szerint létezik valamiféle objektív igazság. Az objektív igazságba vetett hitet elítéli a politikai korrektség, mert a nyugati értékekhez kötődik. Az objektív igazság fogalma autoriter fogalom, amelyet erőszakkal kényszerít másokra a nyugati civilizáció azzal a céllal, hogy leigázza a „gyengébbeket”.⁵

A politikai korrektségnek van még egy „meta” szintje: a hívei nagyon szeretnek arra hivatkozni (azon kívül, hogy mindenkit elképzelnek egyszerre), amit „liberális konszenzusnak” neveznek. Ez az a meggyőződés, mely szerint (a) minden tisztességes ember egyetért a liberális ideológia alapját képező nézetekkel, (b) mindenki megbélyegzést érdemel, aki nem ért egyet ezekkel, (c) mindenki, aki tagadja, hogy lenne ilyen egyetemes konszenzus, szintén megbélyegzést érdemel. Ha a politikai korrektség tömör definícióját keressük, pontosan ebből indulhatunk ki: olyan ideológia, amely előírja a liberális konszenzusba vetett hitet. A „meta” dimenzió még a politikai korrektség alapját képező csoportos identitás politikájában is megmutatkozik: azok a csoportok érdemesek a támogatásra, amelyek elfogadják a liberális ideológiát.

A politikai korrektség előzetes definíciójához tehát hozzátehetjük azt is, hogy „olyan ideológia, amely tagadja azt, hogy ideológia lenne” (vagy egyszerűen „tagadja azt, hogy ideológiaként létezik”), és „előírja a liberális konszenzusba vetett hitet”.

A politikai korrektség másik fontos jellemzője az a meggyőződés, mely szerint az egyetlen igazi tekintély az állam, ennek kell szabályoznia a törvények erejével minden életszférát, a családot is beleértve. Angliában például hajsza! híján átment az a törvényjavaslat, amely megtiltotta a szülőknek, hogy megverjék a gyerekeiket. A politikai korrektség hívei hisznek abban, hogy az élet minden területén

⁵ Jól ír erről és más hasonló jelenségekről Roger Scruton *A Nyugat és a többiek. Globalizáció és a terroristaveszély* (magyarul: *A nemzetek szükségességéről. Két tanulmány*, ford. PÁSZTOR Péter, Helikon, Budapest, 2005) című értekezésében.

szükség van állami beavatkozásra, és szeretnék törvénnyel tiltani azt, amit helytelennek tartanak. De nagyon sok mindent nem pusztán önmagáért tekintenek helytelennek, hanem azért, mert nem áll összhangban valamilyen szélesebb jelentéskörű absztrakt ideológiai alaptézissel. A politikailag korrektek nem azért szeretnék betiltani a szülői ütlegeteket, mert sérelem éri a gyerekeket – végtére is van már sok törvény, amely tiltja a gyerekek bántalmazását –, hanem azért, mert nemcsak a tanárokat, hanem a szülőket is meg akarják fosztani a tekintélyüktől. Az államnak kell ugyanis lelkiismeretként fellépnie, nem pedig a szülőknek vagy a tanároknak. Az viszont a legkevésbé sem zavarja őket, hogy a tilalmaik és a parancsaik következményei ellentétben állnak ideológiájuk liberális alapelveivel.

A politikai korrektség e jellemzője szükségesnek látszik, tehát ezt is hozzá kell tenni az általános definícióhoz: „olyan ideológia, amely maximális állami beavatkozást követel az élet minden területén, és mindegyiket törvényekkel akarja szabályozni”.

Az emberek, az értelem és a tények megvetéséhez járul még a sértés és a megalázás. A politikai korrektség pontosan olyan csoportok tagjaira nézve a legsértőbb és a legmegalázóbb, melyek sorsát állítólag a szíven viseli: ilyenek az etnikai kisebbségek, a nők, a homoszexuálisok. Az ilyen csoport tagja megszűnik személynek, egyénnek lenni; azonosítják a csoporttal, amelyhez tartozik. Mindegyiküket egy bizonyos „minőségükben” érzékelik: nőként, feketeként, homoszexuálisként. Sértő és megalázó rám nézve, ha azt sugallják, bármit teszek, azt „nőként” teszem. Igen, vannak dolgok, amiket „nőként” teszek, ezek közé tartozik például a melltartó viselése. Hozzátehetném még a terhességet és a szülést. De nem tartozik ezek közé az írás, az olvasás vagy a gondolkodás. Sok nő tiltakozik az ilyen felosztás ellen. Ez ugyanis a lehető legrosszabb következményekkel jár rájuk nézve: bár a könyveik tiszteletet érdemelnének, besorolják ezeket a kisebbségi csoportok szellemi termékei közé. Sok nő a javasolt paritás elve ellen is tiltakozik, mert nem akar bekerülni a parlamentbe ilyen segítségnek köszönhetően (mert ki van téve többek között an-

nak a vádnak, hogy e nélkül aligha került volna oda), és nem akarja, hogy „nőként” szerepeljen a közéletben. A politikai korrektség hívei hasonlóan kezelik a feketéket, a homoszexuálisokat és a különböző etnikai csoportok tagjait – így azonosítják őket, ha akarják, ha nem. Ezzel különösen az etnikai csoportoknak ártanak, mert miközben arra hivatkoznak, hogy megvédik a kultúrájukat, elveszik tőlük az esélyt arra, hogy képezzék magukat, asszimilálódjanak és javítsanak a sorsukon.

Nemcsak mélységesen sértő az a meggyőződés, mely szerint minden, amit teszünk, amik vagyunk, kapcsolatban áll a nemünkkel, a sorsunkkal, a szexuális orientációnkkal vagy azzal, hogy valamilyen etnikai csoporthoz tartozunk, hanem még le is rombolja a harmonikus társadalom és a közös vízióját, noha ez a politikai korrektség ideológiai alapja. Ahelyett, hogy összekötné az embereket, elválasztja és szegregálja őket; rengeteg partikuláris érdeket, antagonizmust teremt, olyan szakadékok nyílnak köztük, amelyeken nincs átkelés. Széttépi a társadalom és a politika szövetét, eztán pedig már elvesz a megértés közös alapja. Csak egyes csoportok vannak a maguk megszámálhatatlanul sok és a végtelenségig sokasodó jogosultságaikkal (de köteleseik nincsenek). És minél több ilyen jogosultságot kapnak, annál kevesebb szabadságuk marad. A multikulturalizmus ideológiája, bár állítólag azért hirdetik, hogy nyíljunk meg más kultúrák előtt, „toleranciát” hirdet, és állandóan a „dialogusra” hivatkozik, valójában azonban tiltja a nyitást, a toleranciát és a dialógust, hisz azt feltételezi, hogy a különböző kultúrák összebecsülhetetlenek, nem lehet köztük megértés. Azt írja elő, hogy gondosan zárkózzunk be a saját kultúránkba (feltéve, hogy ez nem nyugati, zsidó-keresztény kultúra, mert azt el kell pusztítani); bevágja az ajtót, és eldobja a kulcsot. A nemzeti lojalitást csoportos, etnikai, faji, kisebbségi lojalitás váltja fel.

Úgy gondolom, ezt is beilleszthetjük a kísérleti definícióba: „olyan ideológia, amely a csoportos identitást tekinti a társadalmi-politikai tevékenység alapkritériumának”.

Valami hasonló folyik az egyetemeken és a humán tudományokban is. Az új diszciplínák, új megközelítések és értelmezésmódok kétségkívül sok ajtót nyitottak ki, felfrissítettek szklerotikussá vált tudományágakat, sok lehetőséget teremtettek, és valóban sok nőt jutattak egyetemi státuszhoz, sokan kapták meg ennek köszönhetően a nekik járó elismerést. Az olyan ideálokért folytatott harc, melyek később a politikai korrektség részévé váltak – lásd a korai feminizmust, amely még a női egyenjogúság elismeréséért, nem pedig a másságáért harcolt; de említhetném a szocializmus ideáljait és a humanitárius, antirasszista eszményeket is – sok jót ért el, hatalmas eredményeket hozott. De végül minden mértéket elvesztettek ezek az idealisták, és mindent felölelő ideológiákat kreáltak az ideáljaikból, és nyitás helyett egyre inkább bezárkóznak; nem tágul, hanem szűkül a világuk; nem lehetőségeket teremtenek, hanem tiltanak és kizárnak. És bezárkózva szélsőséges dogmatizmusukba a nyitás, a pluralizmus és a sokféleség nevében, ugyanúgy verik szét az oktatást és a bölcsészetet, mint a társadalmat. Új diszciplínákat és interpretációs lehetőségeket teremtve igyekeznek kiszorítani a régieket, nem építik be ezeket az egészbe, hogy jobbják, kiterjesszék és megújítsák. Ezt kényszerítik mindenkire, és elvetik a hagyományos változatot. A politikai korrektség, akárcsak a társadalmi és a politikai életben, a csoportos identitásra helyezi a hangsúlyt, a humán tudományokban is kulcsfontosságot tulajdonít a szerző identitásának – rasszának, nemének, származásának –, amikor a szövegeit értelmezi. (Nagy mértékben és sok tekintetben támogatja a posztmodern is, amely többek között pontosan az identitásközpontú interpretációkra fektet nagy súlyt; tulajdonképpen kimondhatjuk, hogy a posztmodern a polkorrekt ideológia része az egyetemi életben.) Ennek következtében nem marad semmi a humán tudományokból, ami kívül állna az egyes – feminista, homoszexuális, etnikai – csoportok érdekein, itt mindenki dogmatikusan őrzi a saját területeit, az általa kiharcolt kis parcellát. Komoly szerepet játszik itt a saját érdekek védelme: a pozíciók megtartására és új állások megszerzésére megy ki a játék. Az egyeteme-

ken egyfajta önfenntartó iparágga vált a politikai korrektség. Itt is eldobták a kulcsot, miután bevágták az ajtót. Ebben az esetben arról a kulcsról van szó, amely utat nyit az objektív tudomány felé, melyet az igazságot tiszteletben tartva művelnek.

Végül arra is érdemes kitérni, hogy a politikai korrektség miatt egyre elfogadottabb lesz az antiszemitizmus – különösen Angliában és Franciaországban – „tisztességes baloldali” körökben. Kiderül ugyanis, hogy ha jobban megnézzük, mégiscsak szokás szerint a zsidók tehetnek mindenről: Izrael „fasiszta” miniszterelnöke meg általában az a „szar kis törpeállam”, mint nemrég volt szíves aposztrofálni Izraelt a londoni francia nagykövet. Ez az új antiszemitizmus, ellentétben a régivel, nem a rasszista ideológiára épül, hanem az... antifasizmusra. A Harmadik Birodalomhoz hasonlítják Izraelt, a Dávid-csillagot meg a horogkereszthez. Sárónt „fasisztaként”, Izraelt pedig „fasiszta” országgént bélyegzik meg. Ugyanazok az emberek, akik fölháborodnak minden „etnikai” viccen (ezek formálisan tiltottak, mert a politikai korrektség szellemében sértőek), és akik az igazság és az emberi jogok nevében áldozatkészen segínyt visznek a palesztinoknak, azt kiabálták Durbanban, a nevezetes antirasszista összejövetelen, és Párizsban is, az antirasszista szervezetek tüntetésén: „Halál a zsidókra!”

A politikai korrektség hívei olyan világra vágnak, amely a velejéig hazug, képmutató, teljesen mesterséges: mesterséges normák, limitek, parítások (a parlamentekben, az egyetemeken); mesterséges nyelv, mesterséges oktatás, amely nem ad semmit, nem tanít semmiféle tényeket, és nem olt bele a diákokba semmilyen értékeket; mesterséges erkölcsi, esztétikai, politikai és társadalmi elvek. Ez a világ két részre oszlik: alávetettek (üldözöttekre) és uralkodókra (üldözőkre). Mások nem léteznek vagy érdektelenek számukra.⁶ Előre kijelölték e sémát követve, a *fiat* jegyében a szavak jelentését és az értékeket, melyekben hinnünk kell: az igazságosság vagy „társadalmi”, vagy az ül-

⁶ Kitűnően ír erről és a politikai korrektség számos más tünetéről Alain Finkielkraut *L'imparfait du présent* (Gallimard, 2002) című könyvében.

dözöttek harca határozza meg (amely definíciójából adódóan igazságos); másfajta igazságosság nem létezik. A rossz pedig igazságtalanság a két fenti jelentés egyikében. Az erkölcsöt eljárási szabályokra redukálják, amelyek összhangban állnak a helyes ideológiával. Nincsenek, nem is lehetnek közös kultúrák, értékek és hagyományok, melyekre építve fejlődhetne a társadalom. Csak gyűlölet és üresség van.

Hogy történhetett ez, hogyan alakulhatott az egyes csoportok érdekein alapuló, a társadalmat korlátozó vészterhes és dogmatikus programmá mindaz, ami a virággyerekek utópista mozgalmával kezdődött? A legegyszerűbb és a legáltalánosabb ok az, hogy ez tényleg utópia volt. Irreális, infantilis, mértéktelen; nem korlátozta semmi, sem a józan ész, sem a valóság. Alighanem így van ez a dolgok természetéből adódóan minden utópiával. Mivel ez tiszta ideológia, egyetemes és irreális vízió, melyben nincsenek természetes kiegyensúlyozó mechanizmusok, könnyen fetisizálódik, félresiklik és manipulálható. Mivel eleve a természet ellen való, maga a megvalósítás ötlete is ellentétes a lényegével, ezért csak erőszakkal, vakon, a valósággal dacolva lehet életbe léptetni, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy e megvalósítás következményei törvényszerűen ellentétesek lesznek az elveivel. Ilyen értelemben elkerülhetetlen és már kezdettől fogva előrelátható volt az elfajulás.

Azt is érdemes megjegyezni, hogy ennek az utópiának kezdetétől fogva része volt az infantilizmus, ez az egyik jellemző vonása: olyan ideológia volt, amely nemcsak megkövetelte az elhülyülést, hanem valamiféle nemes dolognak is tartotta azt. Elszakadni a múlttól, megtagadni azt, hogy merítsünk belőle, elhárítani a felelősséget („a mának élni” John Lennon dalában), semmibe venni az ismereteket és a tudományt, elvetni minden formát, elszakadni a történelemtől, minden struktúrától és határtól, amit csak ránk kényszerít a valóság – mindezt jó dolognak tartották a virággyerekek. Ez bizonyos fokig rokonítható a „nemes vadember” rousseau-i eszméjével, bár nagyon primitív szinten.

Nincs hát semmi különös abban, hogy a politikai korrektség sokak számára bevételi forrássá, végül pedig hatalmas iparággá vált. Amióta foglalkozni kezdtek a csoportos identitáson alapuló politikával és ennek megvalósításával, elkerülhetetlenek a következmények: a saját kulturális érdekekkel rendelkező csoportok mindig a befolyásuk növelésére fognak törekedni, a saját politikai és gazdasági érdekeiket képviselik. A politikai korrektség ipara sokak számára – különösen az egyetemi életben – egyszerűen megélhetési forrás: biztosít számukra kiváltságokat, presztízt és egyetemi katedrát minden tudás és kvalifikáció nélkül, vagy diplomát anélkül, hogy bármiféle szellemi erőfeszítésre kényszerülnének.

Nyilván az érdekeltvőség az egyik oka annak, hogy ilyen hatalmas befolyást szerzett ez az ideológia, nemcsak az Egyesült Államokban, hanem Európában is. Angliában és Franciaországban komoly szerepet játszott a gyarmatosítás miatt érzett bűntudat is, melyet a polkorrekt csoport sulykolt bele mindenkibe, aztán pedig az ebben érdekelt csoportok fölerősítették, manipulálták és kihasználták ezt. Az „antikolonializmus” igen fontos jelszó a polkorrekt ideológiában: ezt hajtogatják minden történelmi ismeret nélkül, miközben a legkevésbé sem érdekli őket az, hogy arányban állnak-e egymással a tényleges sérelmek és a vádak. A politikai korrektség felnagyítja a kolonializmus kárait, és figyelmen kívül hagyja az esetleges hozadékait, és „kártérítést” követel a „kizsákmányoltaknak” járó kiváltságok formájában. (Érdekeseek itt az Anglia és Franciaország közti különbségek. Franciaországban, ahol mindig is próbálták franciákká alakítani a gyarmatok lakóit a Köztársaság értékeinek nevében, sokkal nehezebben honosítható meg a csoportos identitáson alapuló politika, mint Nagy-Britanniában, amely ugyan teremtett infrastruktúrát a birodalmába tartozó országokban, de általában tiszteletben tartotta és békén hagyta a helyi szokásokat és hagyományokat, nem akart senkit átalakítani semmivé – amit tekinthetünk a tisztelet vagy a megvetés jelének, nézőponttól függően. Fontosak ezek a különbségek, mert megmutatják, meny-

nyiben függenek a politikai korrektség bizonyos aspektusai a kolonializmus természetétől.)

A gyarmatosítás miatt érzett bűntudat sulykolása egy általános stratégiába illeszkedik, melynek célja az, hogy meggyőzzenek minket arról: minden, amit valaha is elért a nyugati civilizáció, nemcsak értéktelen, hanem rendkívül káros is volt a világ fennmaradó része számára. A nyugati civilizáció ezt a fennmaradó részt évezredek át kíméletlenül pusztította, rabságba döntötte, leigázta stb. Végcélként természetesen ahhoz a következtetéshez akar eljuttatni minket, hogy most kell fizetni ezért – sokáig és busásan. Persze készpénzben. Meg e civilizáció életével is: be kell vallania a bűnét, és önkritikát kell gyakorolnia, majd hagynia kell, hogy elpusztítsák.

Az államok – még azokat is beleértve, amelyekben baloldali és polkorrekt kormányok gyakorolják a hatalmat – természetesen védekeznek az ilyen önostorozás anyagi konzekvenciái ellen. Senkinek sem áll szándékában dollármilliókat fizetni a rabszolgák ükunokáinak.⁷ De hazai társadalmi-kulturális politikájukban gyakran engednek a nyomásnak. Itt a „tömegek kényeztetéséről” van szó – úgy tesznek szavazatszerzés és a hatalom megtartása céljából, mintha törődne a kormány az egyszerű emberrel és az ügyeivel –, és az egyes csoportok jogosultságairól (hisz mindegyiknek van saját lobbija). De van más ok is, ez pedig a modern államok természetes hajlamaiban keresendő. Ezek a hajlamok tökéletesen illenek a politikai korrektség természetéhez: készek beavatkozni a magánélet egyre több területén, infantilizálják, államfüggővé teszik a polgáraikat, és felmentik őket a saját életükért viselt felelősség alól. Ahogy emelkedik a beavatkozások, az elvárások és a tilalmak száma, úgy lesz egyre nagyobb a bürokrácia, és fordítva. Az állami bürokráciának (mint mindegyik

⁷ E helyt nehéz megtartóztatnom magam attól a megjegyzéstől, hogy Durbanben, a rasszizmusról tartott konferencián az olyan afrikai országok képviselői követelték a lehangosabban a kártérítést, ahol virágzik a rabszolga-kereskedelem. Azt is nehéz nem észrevenni, hogy az arab országoktól, amelyek évszázadok óta foglalkoztak ilyen kereskedelemmel – mind Afrikában, mind Oda-haza –, és továbbra is üzik az ipart, senki sem követel kártérítést.

másnak) és a politikai korrektségnek megvan a maga hajtóereje, és bizonyos területeken ezek az erők természetes módon kölcsönösen segítik egymást.

A fiataloknak pedig azért tetszik a polkorrekt ideológia, mert könnyű, előre preparálták nekik, mintha tálcan nyújtánák át ezt az utópiát, készen kapják, csak be kell tenni a sütőbe. Könnyen felfogható, meggyőző jelszavakra épül. Ki ne akarna demokráciát, igazságot, toleranciát és békét? Ki ne ellenezné a rasszizmust és a fasizmust? Nem kell gondolkodni, már mindent kitaláltak. Nincs szükség történelmi ismeretekre. Végül lehet ebben némi szerepe egyszerűen az amerikai divatok vonzerejének is.

Lengyelországban mindez kicsit másképp néz ki. Nincs gyarmatosító múlt, nem vándorolnak be ide tömegesen nem nyugati országokból, nincsenek jelentős etnikai kisebbségek. Itt nincs olyan táptalaja a politikai korrektségnek. Ezenkívül Lengyelországnak egyelőre még sok saját problémája vár megoldásra. Az átlaglengyel távolinak tartja az izraeli–palesztin ügyet, aligha izgatja komolyabban. Túl sok régi antiszemitizmus van még ahhoz, hogy terjedni tudjon az új. Mindez talán megmenti, na meg a negyven év kommunizmus emléke. (Mint amikor azt felelte a pap a párttitkárnak, amikor az arról panaszkodott neki, hogy senki sem jár pártgyűlésre: „Hozzám járnak, mert az egyház nem követett el egy szarvashibát – nem mutatta meg a híveknek azt a paradicsomot, amelyet kétezer éve ígér.” Mi viszont láttuk a párt édenkertjét.) Lengyelországban most még az egyetemekre korlátozódik a politikai korrektség. Van feminizmus, posztmodern és Amerika-ellenesség (de az utóbbi egyelőre csak haladó értelmiségi körökben). Ez nagyrészt az amerikai (meg a francia) divat hatása. De mindez alighanem változni kezd, mihelyt Lengyelország belép az Európai Unióba.

Két kérdés maradt. Tulajdonképpen milyen veszélyekkel fenyeget a politikai korrektség, és miért jelent igazi fenyegetést? Tömören s egyúttal finoman fogalmazva azzal fenyeget, hogy végleg kidobják a már említett kulcsot. Konkrétabban és kevésbé finoman fogalmazva,

megkönnyíti a civilizációnk végső szétesését. Már csak azért is jelent komoly veszélyt, mert a politikai korrektség hívei már tudják, hogy sikerrel járhatnak. Végül a kommunizmus is sikerült. És látszik, különösen Angliában, Franciaországban és Amerikában, hogy bizonyos területeken már sok mindent el tudtak érni. Ez az Európai Unió is látszik, amely imponáló eredményekkel dicsekedhet a centralizáció, a cenzúra, a tilalmak, az előírások és a homogenizáció terén.

De tulajdonképpen mi az, ami sikerülhet nekik? Idézzük emlékezetünkbe a definíció előkészítése során született eredményeket: a politikai korrektség baloldali, egalitárius és antielitista ideológia, ellenségesen tekint a Nyugat kultúrájára és értékeire; dogmatikus és intoleráns, bár toleranciát hirdet, totalitárius – alá akarja rendelni a követelményeinek a gondolkodást az élet minden területén; absztrakt elvekre épül, amelyek a józan ész fölül kerekednek; csoportokra osztják a társadalmat, amelyek csak a saját külön érdekeiket tartják szem előtt; az emberek, a tények és az értelem megvetésével tűnik ki, ugyanakkor deklarált célja az igazságosság, és az emberiség javát akarja; tagadja, hogy ideológiaként létezik; előírja a liberális konszenzusba vetett hitet; követeli, hogy az állam minél jobban avatkozzon bele az életünkbe, és minden létszférát törvényekkel akar szabályozni; a csoportos identitást tekinti a társadalmi-politikai tevékenység alapkritériumának.

Ennek elegendőnek kell lennie a veszély körvonalazásához. Csak reménykedhetünk abban, hogy nem feledkezünk meg arról a paradicsomról, amelyet már láttunk.

(2003)

Pálfalvi Lajos fordítása

2.

A RETTEGÉS IPARA

Jó ideje terjed az a rendszerint önelégülten és rendíthetetlen bizonyossággal hangoztatott nézet, mely szerint nincs már ideológia. E vélemény alapjai rejtélyesek, a tartalma pedig nem világos. Egyrészt mintha arról lenne szó, hogy nem létezik már a kommunizmus ideológiája, másrészt meg arról, hogy most mindannyian egyszerűen példátlanul gyakorlatias beállítottságúak, világosan gondolkodók, szabadon vitatkoznak és az igazság előítéletektől mentes rajongói lettünk.

Csak az a baj, hogy akik az ideológia halálát jövendölik, szívesen beszélnek a kapitalizmusról mint ideológiáról, természetesen olyanról, amelyet le kell küzdeni. Az sem világos, hogy az ideológia halálát hirdető állítás mennyiben tekintendő tényközlésnek, és mennyiben normatív ítéletnek (bár van kapitalizmus, az pedig ideológia, de nem kellene lennie). De ez már más kérdés, és most nem erről van szó. Akár így, akár úgy, elég kicsit szétnézni ahhoz, hogy kijelenthessük, bővelkedünk ideológiákban (és a leggyakrabban azok közül kerülnek ki a híveik, akik úgy gondolják, hogy nincsenek már ideológiák). Még azt a tézist is megkockáztathatnánk, hogy a kommunizmus bukása óta egyre több ideológia van – ha főként olyan attitűdöt értünk ezen a szón, amelyre az jellemző, hogy dacol a tényekkel –, sőt ezek sokkal erősebbek.

Manapság a legnépszerűbb ideológiák valamiképpen hasonlítanak egymásra: összeköti őket a kapitalizmus világosan érezhető gyűlölete (bár nem javasolnak helyette semmit), romantikus képzeitek vannak a Természetről, az Emberről, a Földi Paradicsomról (ezt már jól ismerjük), hisznek a bürokráciában, a központosításban és az etatizmusban, szabályozást követelnek, és erkölcsileg azok fölé helyezik magukat, akik nem ezt az ideológiát vallják. Mindegyikük azt hirdeti, hogy „aggódik” az „emberiségért”. Ezek az ideológiák mint ha kitöltenék azt a nyomasztó ürességet, amelyet a kommunizmus bukása és a marxizmus, mint olyan gondolkodási rendszer csődje hagyott maga után, amely mindent megmagyarázott, és utat mutatott a fényes jövő felé. Ebből megmaradt az antikapitalizmus, de zöld változatban. Elfordultak a marxizmustól, elvetették a természet leigázását és a világ iparosításáról alkotott képzeteket, és visszatértek a romantikához, s vele együtt ahhoz az elképzeléshez, hogy a természet nemes, ezért óvni kell.

Az ilyen ökoideológiák kívül zöldek, belül nyugatellenesek, pluralizmusellenesek, és ellenségei a nyitott társadalomnak. Ide tartozik mind az antiglobalizmus, mind a génmódosított termékek elleni mozgalom. De ma alighanem az úgynevezett globális felmelegedés ügye kelti a legnagyobb feltűnést, ennek vannak a legdühöttebb és legveszedelmesebb hívei.

Az ember szinte naponta hallja azt a globális felmelegedésről, hogy tudományosan bizonyított tény, a jelenség globális, oka pedig az ember tevékenysége. Ez az a három legfontosabb előfeltevés, amelyet mindenütt kétségbevonhatatlan igazságnak tekintenek. Mindenhol, minden médiában azt halljuk, hogy világszerte emelkedik a hőmérséklet „az üvegházhatású gázok kibocsátása miatt”. Megállás nélkül hajtogatják, milyen vérfagyasztó, s egyben elkerülhetetlen következményekkel jár a globális felmelegedés. Egyes „szakértők” előrejelzései szerint 3–10 fokkal emelkedik a hőmérséklet, mielőtt véget ér ez a század. Rá sem ismerünk majd Kaliforniára, eltűnnek a szőlőskertek, a folyók, a strandok, özönvizek és aszályok pusztítanak,

porig égnek az erdők. Egy tavalyi jelentés szerint 30–40 hüvelyket emelkedik a tengerszint még ebben a században. Al Gore hétméteres emelkedéssel riogat a filmjében. Nincs kizárva – mondják a „szakértők” –, hogy 2007 volt a legmelegebb év, amióta csak rendelkezünk mérési adatokkal; a „globális hőmérsékleti átlag” – közlik egy másik jelentésben – magasabb, mint bármikor az elmúlt tizenkétezer évben. Állítólag veszélyben vannak, és hamarosan kihalnak a jegesmedvék és a pingvinek, ha nem teszünk azonnal óvintézkedéseket, és utánuk pusztulnak a közép-amerikai békák is.

Állítólag teljes a konszenzus abban a tekintetben, hogy mindenki elfogadja a következő előfeltevéseket: a felmelegedés tény, a jelenség globális, és emberi tevékenység okozza. „A klímaváltozás elméletének tudományos alapjairól folytatott vita le van zárva”, mondta néhány évvel ezelőtt David Miliband, Nagy-Britannia akkori környezetvédelmi minisztere. És nem csak ő egyedül: elég kinyitni valamelyik újságot, és rögtön azt olvashatja az ember, hogy „konszenzus” alakult ki ebben a kérdésben, a „vita” lezárva. Ezt nem csak a politikusok és a médiamunkások sulykolják; ott is érezhető ugyanez a nyomás – minden tiltakozó hang elnémítása –, ahol *par excellence* semleges-séget, nyitottságot és igazságkeresést várhatnánk: az úgynevezett értelmiségi közösségben, különös tekintettel a tudományos kutatókra. A globális felmelegedés gazdasági következményeiről írt jelentésében Stern azt állítja, hogy a vita lezárult. A brit Royal Society deklarálta, hogy ebben a kérdésben konszenzus uralkodik.

Al Gore filmjét, melyben a felmelegedést mutatja be, néha még a tudósok is kinyilatkoztatott igazságként fogadják el. Az újságíróknak és az egyszerű nézőknek eszük ágában sincs ellenőrizni, mennyi ebben az igazság, mennyi a manipuláció, a hamisítás, az elhallgatás és a tények egyszerű elferdítése; teljes egyetértés alakult ki köztük abban, hogy az itt megfogalmazott kijelentések egyike sem vonható kétségbe. Bjørn Lomborg dán tudós az elsők között merészelt kétségbe vonni a környezetvédők bizonyos dogmáit, de már nyolc évvel ezelőtt elítélte a Dán Tudományos Akadémia, akárcsak a kollégái,

és továbbra is támadják, bár egyáltalán nem tagadja a következőket (mint néhány kiátkozott): komoly alapjai vannak annak a nézetnek, mely szerint van felmelegedés, ez globális és talán jelentős mértékben emberi tevékenység következménye; a legújabb könyvében főként azt tárgyalja, hogy milyen hatalmas költségekkel járnak azok a szinte teljesen hatástalan eszközök, melyeket e következmények elhárítására ajánlanak.

Azt mondta nekem egy kutató, aki a globális felmelegedést vizsgálva olyan eredményekre jutott, amelyek kétségbe vonják a „konszenzus” számos elemét, hogy amikor elküldte a témáról írt cikkeit különböző tudományos folyóiratoknak, az egyik ismert, rangos amerikai tudományos lap szerkesztője közölte vele, hogy figyelmen kívül hagynak minden olyan cikket, amely kétségbe vonja a „konszenzust” a globális felmelegedés kérdésében; egy másik pedig azt mondta, hogy sosem közöl olyan cikket, amely megkérdőjelezi a globális felmelegedést, mert a szerzők érvei mindig politikai célokat rejtegetnek. Ugyanez a kutató mesélt nekem a nyilvános vitáról, melyben egy világhírű kutatóközpontban dolgozó, köztisztvisletben álló tudós megtagadta a téma megvitatását, mert... bizony azért: „a vita lezárult”. De szerinte miért van lezárva? Hát azért, felelte a nagyhírű intézetben dolgozó elismert tudós, mert ebben a témában „konszenzus” uralkodik. Ezenkívül – tette hozzá – Al Gore Nobel-díjat kapott, tehát kétség nem férhet ahhoz, hogy igaza van. Így hát alighanem most fordul elő először (leszámítva az SZKP Központi Bizottságának tudományos megállapításait), hogy egy tudós a jelek szerint így gondolja: egy bizottság állapítja meg, hogy valami tudományos igazság vagy nem.

Ebben a szférában, mint a többi divatos, politikailag korrekt ideológia esetében a nyilvános kétkedés csakis megkérdőjelezést érdemelhet. Ahogy az euroszeptikusokat is elvakult, örült bandának tekintik, amely csak ártani akar a harmonikusan boldogságra törekedő emberiségnek, azokat is megvetéssel kezelik, akik kétségbe merik vonni a felmelegedést hirdető bármelyik dogmát, a legjobb esetben politikai ideológiákat varrnak a nyakukba, de a legtöbbször egysze-

rűen ördöginek, a megtestesült gonosznak tartják őket. „Mi, a föld és a természet védelmezői jók és csodálatra méltók vagyunk, ti meg a világ közös javainak esztelen és önző felhasználói, az emberiség gyűlöletes pusztítói, gonoszak vagytok, tehát nincs értelme meghallgatni, mit akartok mondani; nemcsak szabad, hanem kötelező belétek fojtani a szót” – ez a hozzáállás az alap. A globális felmelegedés és különösen az emberi tényező, vagyis az emberi tevékenységben rejlő okok kétségbe vonását sokszor nevezték már bünténynek; még a holokauszttagadás bűnéhez is szokás hasonlítani. Általánosan elterjedt szokássá vált „negativistának” nevezni a kételkedőket. Gyakran célozgatnak arra, hogy a szén- és olajvállalatok fizetik a kétkedőket. A brit Royal Society közleményben tudatta: „Vannak emberek és szervezetek – némelyiküket az amerikai olajipar fizeti –, akik és amelyek kétségbe akarják vonni a klímaváltozás tudományát és az ENSZ-ben működő Éghajlat-változási Kormányközi Testület (IPCC) munkáját.”

Itt talán világosabban látható, mint másutt, hogy mennyire beszűkült a racionális vita tere. Túl szűkös a szabadság szférája a közfelkiáltással egyedül helyesnek elfogadott és a jó társaságban elfogadhatatlan vélemények területe között. Az utóbbiakat haladéktalanul el kell ítélni, még vitatkozni sem szabad velük. Egyre kisebb lesz az a tér, ahol racionális érvek segítségével, tudományos bizonyítékok alapján lehet vitatkozni. Ami azt jelenti (ezt érdemes itt megjegyezni), hogy az ideológia szférája inkább egyre nagyobb lesz, nem pedig kisebb.

Ha meghalljuk a „konszenzus” szót, mindig elővigyázatosnak kell lennünk. Jegyezzük meg, hogy ez a szó sosem fordul elő olyan ügyekben, amelyekről biztosan tudunk valamit. Nem mondunk például olyat, hogy „konszenzus” alakult ki a termodinamika második törvényének megítéléséről vagy az olyan kijelentésekről, hogy Alexandria Egyiptomban található, a levegőbe dobott kő pedig leesik a földre. Ha feltűnik a „konszenzus” szó, mindig azt jelenti, hogy valójában fogalma sincs senkinek, mi a helyzet igazából, maga a szó

implikálja a valós tudás hiányát. Másrészt pedig a tudósok nem beszélnek (vagy ha mégis, rosszul teszik) „konszenzusról” ellentmondásos ügyekben: az az állítás, hogy „konszenzus” van például a húrelmélet vagy a sötét anyag kérdésében, nemcsak hogy nem felel meg a valóságnak, hanem nem is releváns, és csak arra alkalmas, hogy elriassza azokat, akiknek más a véleményük erről. A tudományt nem a „konszenzus” elvén művelik, tisztességes kutató nem hangoztat ilyen érveket. Gyakran jut tudomásunkra olyan eset, hogy nem felelnek meg a valóságnak bizonyos állítások, melyeket állítólag „konszenzussal” fogadnak el: elég itt arra hivatkoznom, hogy a hetvenes években „konszenzus” uralkodott a globális lehűlés kérdésében, ugyanezt mondhatjuk el az éter létezéséről is – itt egészen 1905-ig tartott a „konszenzus”, akkor jelent meg Einstein munkája. De itt, ahol tudományról, tényekről van szó, állandóan „konszenzusról” beszélnek. Ebből csak egyetlen következtetés vonható le (ha nem lenne épp eléggé leleplező a módszerek megfigyelése: elnémitják, ki-rekesztik, megbélyegzik és démonizálják a kételkedőket): először is, senki sem tudja, hogyan is van ez valójában. Másodszor, ez politikai ügy, amelyben nemcsak ideológiáról van szó, hanem állásokról, presztízsről és nagy pénzekről – nemcsak tudományos munkatársak, hanem egész intézmények, a kormányon kívüli szervezetekben dolgozó több ezer bürokrata állása forog kockán.

Nagyon egyszerűen működik. Ha azt mondja valaki, hogy nincs globális felmelegedés, nem kap pénzt a kutatásokra, sem a klímaváltozás állítólagos hatásainak leküzdésére. Pénzalapok híján nem létezik egész intézmények, amelyek a globális felmelegedést kutatják; több ezer szakembernek kellene új, sokkal szerényebb és nehezebben hozzáférhető forrásokat keresnie, ha kimenne a téma a divatból, vagy egyáltalán nem lenne munkájuk. Általánosabban fogalmazva, a globális felmelegedéssel való riogatás sokmilliárdos, gigantikus iparág, enélkül a média elvesztene egy olyan hírforrást, amely szinte mindennap szállítja a szenzációkat, s ami még fontosabb, a gazdag fehér bürokraták nem juthatnának hozzá a kormány forrásaihoz, hogy

napfényes tájakra repüljenek, távoli luxusszállodákban időzzenek – például Bali szigetén, ahol nemrég hatalmas konferenciát tartottak a globális felmelegedésről –, hogy ott magyarázzák el a szegény fekete embereknek, miért kell visszatérniük a primitív életformákhoz, ezzel is csökkentve az üvegházhatású gázok kibocsátását. Más módot kellene keresniük arra, hogy kifizettessék a szállodaszámlát és a repülőjegyet, más ürügyeket kellene találniuk arra, hogy növeljék az állam szerepét, életünk egyre nagyobb szféráit ellenőrizték és szabályozták. Az iparágban nemcsak a tudományos kutatók, intézetek, bizottságok, tanácsadók, szakértők és propagandisták érdekeltek, hanem többek között közvetítők (például a szén-dioxid-kibocsátás úgynevezett „kompenzálásával” kapcsolatos „hitelekkel” folytatott kereskedelembe ügyködnek), vállalatok (amelyek például szélenergia- és napelemek gyártanak) és kormányon kívüli szervezetek (amelyek brüsszeli forrásokból tartják fenn magukat – több mint háromszázötven van belőlük).

Ezért támadják olyan hevesen azokat a tudományos kutatókat, akiknek van bátorságuk fellépni a riogatási kísérletek ellen, és szerepet vállalnak a globális felmelegedés mítoszában leleplezésében, kétségbe vonják a kutatások hitelét, amelyre ez épül, és rámutatnak a hibáikra. Ezért próbálják sorozatosan lejáratni őket vagy beléjük fojtani a szót, azzal a módszerrel, hogy kitérnek minden vita elől olyasfajta hamis jelszavakkal, mint a „konszenzus”; de a különböző (szánalmas és nyilvánvalóan már kétségbeesett) inszINUÁCIÓKTÓL, ALATTOMOSSÁGOKTÓL, SÖT HAMISÍTÁSOKTÓL SEM RIADNAK VISSZA. Az utóbbiak közül is a legaljasabbak közé tartozik az a húzás, hogy neveikkel próbálták bővíteni azt a több mint harmincegyezer tételből álló listát, melyen tudósok deklarálják aláírásukkal: kételkednek abban, hogy szerepet játszik a globális felmelegedésben az emberi tevékenység. Olyanok nevét is fölírták, akik védik a „konszenzust”, hogy aztán „leleplezhessék” őket, lejáratva ezzel az egész vállalkozást, mondván, hogy ezek az emberek a hozzájárulásuk nélkül kerültek föl a listára, hogy minél több aláírás szerepeljen rajta. Ennek kapcsán érdemes

megjegyezni: ez a dokumentum ékes bizonyíték arra, hogy ebben a kérdésben aligha beszélhetünk konszenzusról.¹

„A bolygó megmentése” és a globális felmelegedés miatt elkerülhetetlenül bekövetkező katasztrófák elhárítása érdekében hozott azonnali intézkedések legfanatikusabb szószólói mintha azt hinnék, hogy az ilyen lépések valamiképpen erősítik a társadalmi szolidaritást a Földön (bár az homályban marad, hogy ez milyen mechanizmusok segítségével következik be). A legtöbben közülük nem rejtegetik különösebben antikapitalizmusukat és etatizmusukat, egyesek nyíltan hangoztatnak ilyen nézeteket – mint például Jean Jouzel francia kémikus, aki kijelentette a Le Monde-nak adott interjújában, hogy a globális felmelegedéssel vívott harcban meg kell változtatni (feltehetőleg erőszakkal) „az uralkodó gazdasági credót”, és „fel kell adni a tisztán kapitalista növekedést, amelyben csak a pénzt számolják, és át kell áll-

¹ 2000 novemberében, nagyjából egy évvel e cikk megjelenése után igen meggyőző bizonyíték került a nyilvánosság elé arról, hogy a globális felmelegedés hívei manipulálnak és torzítanak, nyomást gyakorolnak, zaklatnak másokat, tudományos értelemben véve megbízhatatlanok, részben alkalmatlanok is. A Kelet-Angliai Egyetemen működő Climate Research Centre több ezer fájlja és e-mailje terjed az interneten. Ezeket állítólag hackerek lopták el (más feltételezések szerint ezeket nem lopták, hanem egyszerűen találták, mert valaki óvatlanságból nem titkosította ezeket, de az is elképzelhető, hogy nem hackerek hozták nyilvánosságra, hanem akadt egy belső ember, aki végre meg akarta mutatni a világnak, hogy mi folyik ott). Az utóbbi állítás különösen érdekes, fehéren-feketén, ékesszólóan bizonyítja azt, amit talán senki sem feltételezett, hogy ilyen méreteket öltött a manipuláció, ekkora a káosz az adatbázisokban, a modellekben és a számítógépes kódokban, mint ahogy azt sem, hogy az intézetben dolgozó kutatók és munkatársaik – itt külön ki kell emelnem a hokiüttö alakú grafikont készítő Michael Mannt és az intézet igazgatóját, Phil Jonest – ilyen veszett dühvel próbálják kiszorítani, elnémítani nemcsak azokat, akik nem értenek egyet velük, hanem azokat is, akik próbálták kikérni tőlük azokat az adatokat, melyeken a számításaik alapultak. Sokkoló a dokumentumok tartalma. Ez tényleg hatalmas botrány. Az intézet munkáján alapul az egész felmelegedési iparág: az IPCC jelentései, a Kiotói jegyzőkönyvek és azoknak az államoknak a politikája, amelyek vezetői nemrég találkoztak Koppenhágában. „A modern tudomány legnagyobb botrányáról” és „az évszázad botrányáról” beszélnek a globális felmelegedés kapcsán.

ni a környezetet jobban tisztelő ökológiai növekedésre”. Al Gore-nak is láthatóan ez az álláspontja. Számukra annak sincs komolyabb jelentősége (és ez az ideologikus gondolkodás másik jellemzője), hogy ezek a tevékenységek – mint már sokszor bizonyította Bjørn Lomborg, de említhetnék másokat is – nemcsak megterhelők, kevésbé hatékonyak és rendkívül költségesek lesznek, hanem az e célra fordított sokmilliárdos kiadások eleve kizárják azt, hogy valóban javítsunk a szegények életkörülményein a harmadik világ különböző országaiban. Azok a szegények látják kárát ennek, akikért állítólag annyira aggódnak azok, akik a Kiotói jegyzőkönyvre hivatkoznak, és úgy küzdenek a globális felmelegedés ellen, hogy sok ezer drákói intézkedést szorgalmaznak. Bjørn Lomborg kiszámolta, hogy abból a pénzből, amit a Kiotói jegyzőkönyvben megfogalmazott követelmények teljesítésére fordítanak, a Föld minden lakója számára hozzáférhetővé lehetne tenni a vezetékes vizet. De a másokkal való törődés a hangzatos nyilatkozatok ellenére egyértelműen háttérbe szorul ezekben a körökben, előre valók a pingvinek és a jegesmedvék, mint az emberek.

Itt ajánlatos emlékeztetni arra, hogy a maláriában szenvedő betegek iránti állítólagos aggodalom ugyanígy – hisztériával, ijesztgetéssel, a divatos polkorrekt ideológia nyomásával, elégtelen vagy elhibázott tudományos kutatásokra hivatkozva – kényszerítette ki a DDT betiltását. Bár kiderült, hogy elsősorban a vándorsólymokért aggódnak, a betegek csak utánuk következnek. Emberek tízmillióinak halálát okozták ezzel, főként gyerekeket. Mint most kiderült, a DDT olyan ártalmatlan, hogy nyugodtan meg lehet enni (nem kóstoltam, de olvastam egy londoni professzorról, aki negyven évig tartott előadásokat erről, és minden alkalommal lenyelt belőle egy kicsit). Az az anyag viszont, amellyel helyettesítik, nemcsak sokkal kevésbé hatékony, hanem nagyon mérgező is. Az olvasó könnyen kitalálhatja, milyen színű a bőrük azoknak a gyerekeknek, akik meghalnak maláriában.

Ennyit az ideológiai háttérről. Nem alaptalanul vonják kétségbe a globális felmelegedést hirdető hipotézist: kételkednek abban, hogy

globális, és abban is, hogy az ember okozta. Ez nagyon is megalapozott. Tehát alighanem közelebbről meg kellene vizsgálni a létező bizonyítékokat, átnézni az olyan szakemberek kutatásait, akiket nem hagynak szóhoz jutni. És rögtön másképp néz ki az egész.

Kezdjük azzal, hogy senki sem tudja, milyen mértékben és hogyan hat az emberi tevékenység a klímaváltozásra. A globális felmelegedést hirdető hipotézis dogmáit védelmező szereplők azt feltételezik, hogy minden éghajlatváltozás emberi tevékenység eredménye, amíg csak nem állnak elő megcáfolhatatlan bizonyítékokkal arról, hogy nem így van. Figyelmen kívül hagynak minden adatot, amelyek nem támasztják alá a hipotéziseiket, különös tekintettel a naptevékenység kutatására. De az elmúlt évtizedben számos hitelt érdemlő tudományos munka mutatta ki azt, hogy nem a szén-dioxid a klímaváltozást előidéző legfőbb tényező, kis szerepet játszik a globális felmelegedésben (egyes tudósok ezt 20–40 százalékra becsülik, mások szerint ennél kevesebb lehet). Néha akár 0 százalék is lehet, a múltban legalábbis volt erre példa. Tudjuk például azt, hogy több százmillió évvel ezelőtt – még a jégkorszakban is – a mai érték tízszerese volt a szén-dioxid szintje a légkörben. A 20. századi felmelegedés együtt járt azzal, hogy emelkedett a szén-dioxid-szint a légkörben, de így sem volt nagyobb, mint a korábbi felmelegedési korszakokban. Azt is kimutatják a kutatások, hogy nem fogyatkoznak gyorsabban a gleccserek a 20. században, mint azelőtt. Emellett évszázadok óta tudjuk, hogy a Nap hatással van az éghajlatra. De a tudósok csak viszonylag nem régóta, az elmúlt években kezdik felfedezni a számos, hihetetlenül komplikált mechanizmus részleteit, melyek közvetítésével hat a naptevékenység az éghajlatra. Egyre világosabban látjuk, hogy a Nap, nem pedig a szén-dioxid-szint a klímaváltozást szabályozó legfőbb tényező.

Számos más területen is hajlanak erre a következtetésre a napfizikától és az asztrofizikától kezdve az oceanográfián, a geológián és a paleogeológián, a geofizikán, a biológián, a kémián, a botanikán, a klimatológián és a paleoklimatológián át egészen a mezőgazdasá-

gig (kiderült ugyanis, hogy pontosan az agrártudományok különböző területein készül a legtöbb mű, melyben a szén-dioxidot vizsgálják). Idézik és részletesen leírják ezeket a munkákat, a legrégebbiektől kezdve egészen a legújabbakig, egy meglepő című könyvben – *A feltartóztathatatlan globális felmelegedés*² –, melynek az alcíme sem kevésbé meglepő: *Ezeröttszáz évenként*.

Abban sincs egyetértés, hogy pontosan milyen változások mentek végbe. Meg abban sem, hogy hol. Abban meg még kevésbé, hogy milyen változások várhatók a jövőben. A rendelkezésünkre álló adatok alapján nem látszik valószínűnek az, hogy a mostani felmelegedés meghaladja az elmúlt évezredben ciklikusan ismétlődő felmelegedési időszakok értékeit.

Igazából senki sem tudja, van-e alapja annak az állításnak, hogy a felmelegedés tényleg globális. (Erről írta nemrég a nagy fizikus, Freeman Dyson: „A szén-dioxid melegítő hatása ott a legerősebb, ahol a levegő hideg és száraz, tehát inkább sarkvidéken, nem pedig a trópusokon, inkább hegyekben, mint völgyekben, főként télen jelentkezik, nem pedig nyáron, erősebb éjszaka, mint nappal. Tényleg létezik felmelegedés, de ez elsősorban azzal a következménnyel jár, hogy a hideg helyek melegebbek lesznek, nem pedig azzal, hogy a meleg helyek felforrósodnak. Az ilyen helyi felmelegedéseket globális átlagként bemutatni megtévesztő.”) Igen, a világ bizonyos helyein kis mértékben emelkedik a hőmérséklet – néhány tized százalékkal. Másutt meg hidegebb lesz az éghajlat.

Abban sincs konszenzus, hogy milyen skálán lehet hitelt érdemlően értékelni a felmelegedést. Az IPCC jelentésében alkalmazott skálák nagyon szelektívek. Senki sem tudja biztosan, hogy miért emelkedik a légkör szén-dioxid-tartalma (bár abban alighanem egyetértenek, hogy emelkedik), mint ahogy azt sem, hogy mennyiben okozza ezt az ember tevékenysége. Számos tudós kételkedik abban, hogy

² S. Fred SINGER – Dennis T. AVERY, *Unstoppable Global Warming*, Rowman & Littlefield, 2006.

a légkör szén-dioxid-tartalmának emelkedése lényeges hatással volt a hőmérséklet emelkedésére. Itt sincs egyetértés a tudósok között, akik kellő alapossággal kutatják ezeket a problémákat. Mint Bjørn Lomborg megjegyezte, még az idei Nobel-díjasoknak is különböző véleményük van erről, egész más adatokra hivatkoznak. Még abban sem ért egyet mindenki, hogy valóban emelkedtek a globális hőmérsékletek. Abban pedig már végképp nincs egyetértés, hogy milyen okai vannak a felmelegedésnek. Ha megnézzük az elmúlt évtizedekben bekövetkezett hőmérséklet-változásokat ábrázoló grafikont, világosan láthatjuk, hogy a szén-dioxid-szint emelkedése – egyébként a gáz nagy része feloldódik az óceánokban – a hőmérséklet emelkedése után következett be, nem pedig előtte. Így történt az elmúlt négy-százezer évben mind a négy jégkorszak után. Ez tisztán látható, ha egymásra helyezzük a hőmérséklet és a szén-dioxid-tartalom görbéjét. (Egyébként nincs ebben semmi különös, mert összhangban áll a kémia alaptörvényeivel: elég, ha fölmelegítünk egy üveg Coca-Colát, és megfigyeljük, mi történik eztán a tartalmával.) Valóban nő kicsit a hőmérséklet a szén-dioxid-tartalom emelkedésével együtt, de sokkal nagyobbnak látszik a szén-dioxid-tartalom emelkedése a hőmérséklet emelkedésének függvényében.

Igen, mintha sok jel mutatna arra, hogy újabb felmelegedési szakaszban vagyunk. De ez a szakasz – mint számos műben sugallják – már mintegy százötven éve tart, és mintha nem a légkör szén-dioxid-tartalmának emelkedése, hanem a naptevékenység okozná. Egyre több olyan tudományos munka jelenik meg, amely igazolja ezt az összefüggést.

Számos kutatásban vizsgálták a felmelegedési és a lehülési ciklusokat, amelyek nagyjából ezerévszáz évenként ismétlődnek a mintegy százezer évig tartó jégkorszakok közti időszakokban. Ezekben pár száz évig tartó kisebb, mérsékeltabb felmelegedési és lehülési szakaszok különíthetők el. Így hát volt római lehülés (nagyjából Kr. e. 600-tól Kr. e. 200-ig) és felmelegedés (Kr. u. 200–600), középkori lehülés (600–900) és felmelegedés (900–1300), úgynevezett kis jégkorszak

(1300–1850), ezt követi a mostani felmelegedési szakasz, az utóbbin belül is elkülöníthetünk számos kisebb intervallumot: felmelegedés 1940-ig, lehülés 1940-től 1975-ig, ezt követi a komolyabb felmelegedés három éve, 1979 óta pedig a mérsékelt felmelegedés szakasza tart. A grönlandi és sarkvidéki gleccserekből vett minták arról tanúskodnak, hogy az elmúlt egymillió évben hatszáz ilyen ezerévszáz éves ciklus volt.

A középkori felmelegedés idején Grönlandon nem volt jég, és magas szintet ért el a földművelés. Azt mutatják a vizsgálatok, hogy magasabb volt a hőmérséklet, mint napjainkban. Hajóztak azokon a sarkvidéki vizeken, amelyeket ma jég borít. És valahogy túléltek a jegesmedvék. A kis jégkorszakban másfél Celsius-fokot csökkent az átlaghőmérséklet az első száz évben. Minden jel arra mutat, hogy a mintegy 1750 óta tartó hőmérséklet-emelkedést nem a szén-dioxid-tartalom növekedése okozta. Mint Nir Shaviv izraeli asztrofizikus és klímakutató írja, a megkésetttség az egyik legfőbb bizonyíték arra, hogy nem a szén-dioxid idézi elő a klímaváltozásokat, hanem legfeljebb csak kicsit erősíti azokat. A szén-dioxid-szint változásait mindig megelőzik a hőmérséklet változásai. Minden esetben, ahol jól kimutathatók a párhuzamok, megállapíthatjuk, hogy a szén-dioxid-szint emelkedése pár száz vagy akár ezer év késéssel követi a hőmérséklet emelkedését.

Nagyszerűen dokumentálták ezeket a lehülési és felmelegedési szakaszokat; kétség nem férhet ahhoz, hogy léteznek ilyenek. Abban sem kételkednek, hogy ezek valóban globális szinten folytak. Számtalan bizonyítékot találtak erre a legkülönbözőbb forrásokban, melyeket a világ minden tájáról gyűjtöttek össze – Európából, Kínából, Japánból, Amerikából, a Közel-Keletről, Tibetből: vizsgálják a fák évgyűrűit, a gleccserekből vett mintákat, a kőületekben maradt virágport, a tengeri üledékeket, a népesség vándorlásának nyomait (hidegebb időszakokban leköltöztek a hegyekből a völgyekbe, felmelegedés idején meg visszamentek a hegyekbe), a barlangok cseppköveit (melye-

ken egyértelműen kimutathatók a kis jégkorszak nyomai), az erdők határait (magasabban voltak felmelegedés idején: Szibéria nyugati részén például kimutatták a vizsgálatok, hogy 1000 körül az erdők határa harminc méterrel magasabban volt, mint most, 1350 körül pedig megint lejjebb húzódtott), a növényeket és a szőlőket (felmelegedés idején észak felé terjedtek). Ezeket megerősíti számos különféle történelmi forrás, levél, feljegyzés és dokumentum, valamint az irodalom, sőt a művészet is.³ Minderről nem olvashatunk a sajtóban. Nem találunk információt a médiában az ezeréves ciklusról, pedig már évszázadok óta tudunk erről. (1996-ban „környezetvédelmi Nobel-díjként” ismert Tyler-díjat kaptak érte azok a tudósok – Willi Dansgaard, Hans Oeschger és Claude Lorius –, akiknek ezt a felfedezést köszönhetjük.) A felmelegedés középkori szakaszát hiába keressük az IPCC hokiütő alakú nevezetes, de napjainkra már teljesen hiteltelenné vált grafikonján, amelyből azt a következtetést vonták le a jelentés szerzői, hogy a globális hőmérsékletek most magasabbak, mint bármikor voltak az elmúlt évezredben. Nem találjuk, mert eltüntették az adatbázisból a kényelmetlen szakaszokat. A kis

³ Mint kiderült, a festészet az egyik váratlanul előtérbe került forrás, amely alátámasztja azt, hogy változott az éghajlat Európában. 1967-ben Hans Neuberger, az amerikai Penn State Egyetem meteorológiai professzora ezeréves európai képet vizsgált meg az 1400 és 1967 közötti időszakból abból a szempontból, hogy milyen időjárást ábrázolnak. Ugyanakkor összegyűjtötte a terméshozamról és az időjárásról ránk maradt európai adatokat. Aztán kiválasztotta ezt az időszakot, amikor már végeztek meteorológiai méréseket – 1850–1967 –, és egybevetette az adatokat a képen látható időjárással, arra a következtetésre jutott, hogy igen magas fokú a megfelelés. Ez pedig lehetővé tette számára, hogy mindezt visszavetítse, és felmérje, mennyire tükrözi a képeken látható időjárás az akkori idők tényleges meteorológiai helyzetét. Statisztikai elemzéssel kimutatta, hogy nagy különbség van a középkori felmelegedés időszaka és a kis jégkorszak között, 1550 előtt sokkal világosabb, felhőtlen volt az ég a képeken, ez a jelenség pedig nem magyarázható kizárólag a stílus változásával és a későbbi korok festészetének erőteljesebb realizmusával. A 16. század közepe után sokkal több az alacsonyan szálló felhő, 1850 után pedig (ekkor ért véget a kis jégkorszak) megint csökken a számuk. Singer és Avery részletes leírást ad közös könyvükben Neuberger kutatásairól.

jégkorszakot sem találjuk sem az IPCC adatbázisában, sem a grafikonon. Számos tudományos publikációban írtak arról, kezdve McIntyre a 2003-ban készült cikkével (amely végül 2005-ben jelent meg a Geophysical Review Lettersben, mert a Nature és számos más tudományos lap megtagadta a közlést), hogy az IPCC grafikonja hibás, és a középkori szakasz kihagyása „az adatok hibás szelekciójával és helytelen statisztikai módszerekkel” magyarázható. Erre a következtetésre jutott 2005-ben az amerikai szenátus független bizottsága és számos tudós, aki hasztalan próbálta kihozni a „hokiütő-grafikont”. Az a számítógépes modell is hibásnak bizonyult, amellyel a grafikont készítették a szelektíven begyűjtött adatok alapján. Több cikkben is kimutatták a kutatók, hogy ez a modell mindig hokiütő alakú görbét ad, függetlenül az adatoktól. De az IPCC 2001. évi jelentése még mindig a globális felmelegedés ideológusainak bibliája, és főként erre hivatkozva fogalmazzák meg a felhívásaikat, melyekben a Kiotói egyezmény aláírására szólítanak fel.

Azt akarják kimutatni az olyan görbékkel, mint az IPCC grafikonja, hogy milyen komoly szerepet játszik a szén-dioxid a hőmérséklet változásában. De senki sem bizonyította azt, hogy ok-okozati kapcsolat van e jelenségek között. Akár fordítva is lehet: a globális hőmérsékletek is hathatnak a szén-dioxid-szintre. Mint Nir Shaviv írja, valószínűleg a hőmérsékletek hatnak a szén-dioxid-szintre, az pedig hőingadozást okoz. De maga ez a korreláció nem bizonyíték, ez alapján nem mérhető, hogyan hat a szén-dioxid az éghajlatra. Nem igazolja azt, hogy a 20. században pontosan a szén-dioxid a klímaváltozás fő oka. Egyszerűen nincsenek bizonyítékok erre.

Az IPCC jelentésében teljesen figyelmen kívül hagyják a Nap, a kozmikus sugárzás és az e jelenségekkel kapcsolatos ciklikus hőmérséklet-emelkedések szerepét. A témával foglalkozó napfizikusok cikkei rendszeresen visszautasítják a tudományos folyóiratok. Nir Shaviv szerint mintegy kétharmad részben a Nap idézte elő az elmúlt évszázadban a hőmérséklet emelkedését. Számos különböző korrelá-

ció mutatható ki az éghajlat és a naptevékenység között, különböző időintervallumokban: a tizenegy éves napciklustól az ezeréves szakszig. Ezek a korrelációk – írja Shaviv – igen fontosak lehetnek, ha arra keresünk magyarázatot, hogy mi okozza a mostani felmelegedést, a naptevékenység intenzitása ugyanis érezhetően fokozódott a 20. században. Ez pedig hihetetlenül bonyolult változásokkal jár, melyek következtében kiegyenlítő mechanizmusok jönnek létre, ezek pedig bizonyos helyeken a hőmérséklet emelkedését idézik elő.

A felhők mozgásából is következtethetünk a naptevékenységre. Ha alacsonyan szállnak, komoly szerepet játszanak az éghajlat lehűlésében. Számos korrelációt fedeztek fel a mennyiségük és a nagyságuk, valamint a kozmikus sugárzás szintjének változása között. Ezek a korrelációk világosan láthatók, ha egybevetjük a globális hőmérsékleteket és a naptevékenység adatait ábrázoló grafikonokat (ezekről többek között a fák évgűrűiben található szén-14 és a Grönlandon vett jégmintákban felhalmozódott berillium-10 izotópokból következtetnek, amelyek akkor keletkeznek, amikor a légkör felső rétegeit éri kozmikus sugárzás). Amikor a Nap kevésbé aktív, a kozmikus sugárzás nagyobb része jut át a légkörön, ionizálja a levegő molekuláit, minek következtében alacsonyan szálló nedves felhők képződnek, amelyek visszaverik a Nap sugárzását, így csökken a hőmérséklet a Földön. Az alacsonyan szálló felhők nagy mennyisége tehát a kevésbé intenzív naptevékenység jele. Az aktív Nap viszont erős „napszelet” küld, amely védi a Földet a kozmikus sugárzástól. Ez csak egyike azoknak a mechanizmusoknak, melyeken keresztül a Nap hatással van a Föld éghajlatára. De erről hallgatnak az IPCC jelentésében.

Bár számos tudós minden kétséget kizáróan bizonyította, hogy az IPCC hokiütő alakú nevezetes grafikonja hibás, az ENSZ nem érvénytelenítette, nem is korrigálta, továbbra is használja kiadványaiban. S bár villámkarriert futott be ez a grafikon a médiában, az egész világon, szinte semmit sem hallhatunk arról, hogy hibás; egyáltalán nem törli magát a média azért, hogy értésünkre adja ezt. Arról sem esik szó, hogy egyre több tudományos kutató veti el az IPCC-jelen-

tésben megfogalmazott következtetéseket, tagadják, hogy bármiféle „konszenzus” is kialakult volna ebben a kérdésben. A szenátusi bizottság jelentése emlékeztet arra, hogy a múlt évben különböző országokban több mint négyszáz neves tudós jelezte, hogy fenntartásokkal fogadja az IPCC jelentését, kétségbe vonva ezzel az állítólagos egyetértést abban a kérdésben, hogy emberi tevékenység okozza-e a globális felmelegedést. (Sokan beszéltek arról, hogy néhány kollégájuk álláspontja is hasonló, de nem akarják a nyilvánosság előtt hangsúlyoztatni a fenntartásaikat, mert tartanak az intézetüktől és a munkatársaik bosszújától.)

Más tudósok már néhány évvel ezelőtt kijelentették a nyilvánosság előtt, hogy nincs semmilyen tudományos alapja a Kiotói jegyzőkönyvnek. Az IPCC jelentésére hivatkoznak a jegyzőkönyvben, az pedig nem ilyen alap. Ezekről a nyilatkozatokról szinte egyáltalán nem számol be a média. A múlt év decemberében több mint száz tudós a világ minden tájáról nyílt levélben fogalmazta meg az ENSZ-nek azt, hogy a klíma ellenőrzésére tett kísérletek hiábavalóak. 2005-ben jelent meg az amerikai szenátusi bizottság jelentése. De 2003-ban még azt sugallta az IPCC elnöke, hogy jelenleg talán tíz-tizenöt tudós lehet a világon, aki továbbra is kételkedik az ember okozta felmelegedésben, és a Lapos Föld Társaság tagjaihoz hasonlította őket. Al Gore követte a példáját, és pontosan ugyanezt a hasonlatot vetette be. 2006-ban a Washington Post című befolyásos amerikai lap közölte, hogy már „csak egy maroknyi” szkeptikus maradt a világon.

Al Gore *Keserű igazság* címmel készített filmet a globális felmelegedésről, ebben elismétel, bár primitívebben és hisztérikusabban minden állítást az IPCC jelentéséből; és még hozzátesz ezekhez sok mindent, amit ő talált ki. Mint például: „Ha több a szén-dioxid, emelkedik a hőmérséklet, mert több napfényt nyel el a Föld.” Mint már láthattuk, nemcsak hogy nincs bizonyíték ilyen ok-okozati összefüggésre, hanem nem is lehetnek ilyenek, mert a kijelentés egyszerűen hamis. (Ezenkívül ha a szén-dioxid volt a hőmérséklet emelkedéséhez vezető legfőbb tényező, akkor a 20. században sokkal nagyobb-

nak kellett volna lennie az emelkedésnek, mint amennyit az utolsó jégkorszak óta elért ez az érték. De nem így van.)

Sok más baj is van Gore filmjével, ezek közül meg kell említenem azt is, hogy alaptalanul riogat közeli katasztrófával. Íme egy példa: „Alig tíz évünk van arra, hogy elkerüljük a hatalmas katasztrófát, amely behajszolhatja az egész bolygónkat egy gigantikus rombolási spirálba, és szélsőséges változásokat idézhet elő az időjárásban: árvizeket, aszályokat, járványokat és gyilkos hősegeket.” Ez tiszta fikció. Miért pont tíz évünk van? Nem tudni. Semmi alapja annak az állításnak, hogy gyakoribbak vagy hevesebbek, veszélyesebbek lesznek a szélsőséges meteorológiai jelenségek. Ezenkívül: a hóolvadás a Kili-mandzsárón nem bizonyíték a felmelegedésre, mint Gore állítja, hanem inkább az erdőirtás következménye, a jégmintákból vett adatok egyáltalán nem bizonyítják azt, hogy a szén-dioxid-tartalom emelkedése okozta a hőmérséklet emelkedését több mint félmillió év alatt (ebben az időszakban a szén-dioxid-tartalom emelkedése ezer-kétezer éves késéssel követte a hőmérséklet emelkedését); nem fulladtak vízbe a jegesmedvék azért, mert elolvad a jég az északi sarkvidéken, sem a pingvinek a Déli-sark környékén; nem szárad ki a Csád-tó a globális felmelegedés miatt; semmi jele annak, hogy hét méterrel kellene emelkednie a tengerszintnek (hitelt érdemlő kutatásokból mintha az következne, hogy a 21. században ez 10–40 cm-t tehet ki); senkit sem evakuáltak Új-Zélandra a csendes-óceáni szigetekről a tengerszint emelkedése miatt.

A sarkvidéki jégtömeg problémája bonyolult, de a legkisebb bizonyíték sincs arra az általános érvényű kijelentésre, hogy „olvadnak a jéghegyek”. Igen, egyes gleccserek persze olvadnak a déli sarkvidék nyugati részén, de ez csak az Antarktisz jegének kis töredéke – nagyjából egy tizenhatoda. Közben az elmúlt néhány évtizedben az Antarktisz nagy része mintha inkább lehült volna, a jégtömeg pedig gyarapodik, nem pedig csökken. A gleccserek évezredek óta fogyatkoznak és gyarapodnak, olvadnak és vastagodnak. A kutatók becslése szerint kétezer év telne el, mire elolvadna a jég az Antarktisz

nyugati részén – de sosem kerülhet sor erre, mert addig lesz még több jégkorszak, és akkor megint gyarapodásnak indulnak a gleccserek.

A tengerszint emelkedésével kapcsolatos korlátozások ügyében háromszor változtatta meg a véleményét az IPCC: 1990-ben 30–100 cm-es emelkedést valószínűsített 2100-ra, 2001-ben már csak 9–88 cm-t, végül 2007-ben már csak 18–59 cm-t. A *feltartóztathatatlan globális felmelegedés* szerzői arról számolnak be, hogy a szakértők véleménye szerint ezen a téren nem létezik semmiféle tudományos módszer, amellyel előre jelezhetnék, hogy mennyivel emelkedik a tengerszint a 21. században. Az elmúlt évtizedben nem tapasztalhatunk szinte semmilyen változást, az elmúlt háromszáz évben nem rajzolódott ki semmiféle tendencia. Azok a kutatók, akik meg merik kockáztatni az előrejelzést, azt jósolják, hogy 10–15 cm-t emelkedik az óceánok szintje a 21. században – tehát nagyjából annyit, mint az előző évszázadokban. Olyan kutatásokra is hivatkoznak, melyek szerint az óceánok szintjének emelkedései a múltban – felmelegedések, de lehűlések idején is – összehasonlíthatatlanul nagyobbak voltak, mint most: a legutóbbi jégkorszak után mintegy 120 métert emelkedett a tengerszint. Miután elolvadt a jég, az emelkedés tempója lassult, és a jelek szerint néhány ezer évvel ezelőtt végre stabilizálódott. Nem mutatta ki semmiféle kutatás, hogy a 20. században jelentősen gyorsult volna az emelkedés.

Még néhány szó a viharokról, hurrikánokról és ciklonokról. Először is, az ilyen típusú heves meteorológiai jelenségek az Egyenlítő és a sarkvidékek közti hőmérséklet-különbségekből keletkeznek. Ezt tudjuk. Másodszor, a felmelegedés hatására sokkal inkább emelkedik a hőmérséklet a sarkvidékeken, mint az Egyenlítőnél. Ezt is tudjuk. Tehát a felmelegedés következtében csökkennie kell az égtájak közti hőmérséklet-különbségnek, minek következtében kevesebb, nem pedig több pusztító viharoknak, hurrikánoknak, ciklonoknak stb. kell ki-törnie. Nem volt belőlük több az elmúlt százötven évben (a mostani felmelegedési időszakban), sem az egész 20. században, sem az elmúlt években. Az égvilágon semmi okunk azt feltételezni, hogy több lesz

belőlük a felmelegedés jelenlegi szakaszában. Az elmúlt százötven év adatai nem mutatnak semmiféle korrelációt a felmelegedés és az ilyen jelenségek között, inkább amellel szólnak, hogy a lehűlés időszakai-ban pusztítanak hevesebb viharok, hurrikánok. Kínában (ahol a leg-régebbi ilyen jellegű írásos adatokkal rendelkeznek) közölték, hogy a középkori felmelegedés idején átlagosan négy nagy árvíz volt minden évszázadban, a kis jégkorszakban kétszer annyi, az aszály pedig háromszor gyakoribb volt a hideg időszakokban.

Így hát nem fenyegeti veszély a pingvineket, nem halnak ki a je-gesmedvék. Nem emelkedik a tengervíz szintje. Azt mutatják a ku-tatások, hogy 1998 óta nem emelkedik a Föld felszíni hőmérséklete, sem a légkör alsóbb rétegeiben 1979 óta – bár növekedik az üvegház-hatású gázok mennyisége. 2003 és 2005 között nem emelkedett az óceánok hőmérséklete. Minden adat azt sugallja, hogy a középkor-ban magasabb volt a hőmérséklet, mint most. Azt is érdemes emléke-zetünkbe idéznünk, hogy a hetvenes években amerikai tudósok leve-let küldtek Nixon elnöknek, melyben hangot adtak a globális lehűlés miatt érzett aggodalmuknak, és azonnal intézkedéseket követeltek, hogy elejét vegyék az új jégkorszak eljövételének.

A múlt évben bíróságon tiltakoztak a brit kormány döntése ellen, melynek értelmében Gore filmjét bemutatják az iskolákban. A szak-értők meghallgatása után a bíróság arra az álláspontra jutott, hogy a fentebb idézett állítások, melyek elhangzanak a filmben, és még szá-mos más kijelentés alaptalan vagy hamis. Ezenkívül elrendelte, hogy csak akkor mutathatják be a filmet az iskolákban, ha a tanárok elma-gyarázzák a diákoknak, hogy ez a mű politikai jellegű.

(2008. március – 2009. március)

Pálfalvi Lajos fordítása

3.

A GONDOSKODÓ BALOLDAL

A baloldal természetéből és definíciójából adódóan törődik az em-berrel, tele van aggodalommal, a jobboldal pedig természetéből adó-dóan kemény, nincs benne együttérzés. Sokak számára magától ér-tető az az állítás, ennyi erővel azt is leszögezhetném, hogy a víz definíciójából adódóan folyékony, a hó pedig definíciójából adódóan hideg. Szinte axiómának tekinthetjük azt, hogy a baloldal gondos-kodó. A baloldaliság a gondoskodás, a jóság, az erkölcsösség – más szóval az emberség jele. Tisztességes ember nem restelli bevallani, hogy baloldali. A baloldali politika emberarcú politika.

Az angolszász országokban és alighanem a nyugati államok több-ségében igen régóta, igen gyakran leírt, kétségbe vont és kigúnyolt jelenség az, hogy a baloldalt meggyőződése szerint magasabb rendű indítékok vezérlik, ezért váltak közismertté az olyan gúnyos kifeje-zések, mint az „érző szívű liberális”, a „mélyen együttérző baloldali” vagy egyszerűen a „gondoskodó baloldal”. Lengyelországban nyíltan hangoztatják ezt a meggyőződést mint olyan kinyilatkoztatott igaz-ságot, amelyet érdemes időnként az emlékezetünkbe idézni, és nem szorul bizonyításra. Beláthatjuk hát, hogy ebben a kérdésben teljes az egyetértés, vagyis sikerült „konszenzust” teremteni. Mint oly sok más állítólagos „konszenzus” esetében, itt is téves következtetésre

jutnánk: ismerek olyan embereket Lengyelországban, akik egyáltalán nem gondolják úgy, hogy a baloldal gondoskodó, még kevésbé azt, hogy monopóliuma lenne a gondoskodásra. Inkább egy másik következtetés kínálkozik itt: ritkán elemzik ezt a tézist, még ritkábban vonják kétségbe. A Res Publica Nowa című folyóirat 2000. január-februári számában, a feminizmusról és a baloldaliságról folytatott vitában például úgy kezelik, mint a fizika egyik alaptörvényét: a gondoskodást és az együttérzést tartják a baloldal legfőbb tulajdonságainak, ez a vita kétségbevonhatatlan alaptézise. A bal- és a jobboldal definiálásával indul az eszmecsere, megtudjuk, hogy a baloldal lényegi jellemzője az együttérzés, a jobboldalból pedig ez hiányzik. S mi több, azt is megtudjuk, hogy „a jobboldal fő vonulata pontosan így definiálja magát” (ez igencsak meglepné „a jobboldal fő vonulatát”); azok pedig, akik a jobboldal „egészséges magjának” tartják magukat (nem határozták meg közelebbről a fogalmat), „nem kötelesek szolidárisnak lenni azokkal, akiket társadalmilag vagy kulturálisan kirekesztettek” (ez a mondat annyira zavaros, hogy nehéz lenne megmondani, mit is jelent valójában); és hogy „a tipikus jobboldali gondolkodás szerint a kirekesztettek rászolgáltak arra, hogy kirekesszék őket” (kíváncsi lennék, miféle „tipikus jobboldali gondolkodásról” lehet itt szó: politikairól? gazdaságról? Hayekről? Milton Friedmanről? Adam Smithről? Netán Hobbesről?). Elegendőnek tartják ezt a kijelentést, minden elemzés fölösleges.

Mulatságosnak találnák az ilyen állásfoglalásokat ott, ahol komoly elemzéseknek szokták alávetni a „gondoskodó” baloldal fogalmát. Igen lényegesnek látom azt, hogy Lengyelországban nincsenek hasonló reakciók. Már maga az a tény is árulkodik valamiről, hogy senki sem lát semmi különöset vagy nevetségeset az ilyen megfogalmazásban.

E közlemények nyelvezete is csapdákat rejt magában. Az első a „kirekesztettek” (értsd: „a társadalomból kirekesztettek”) fogalma, amely része lett a baloldal nemzetközi politikai kódjának. Először is, ez a szó eredeti jelentésében azokra vonatkozott, akiket a társadalom

ügynevezett peremére szorítottak: munkanélküliekre, rendszerint hajléktalanokra; azokra, akik nemzedékek óta a reménytelenség és a tehetetlenség fekete lyukában sínylődnék, amely egykor magába szippantotta őket, és már nem tudnak kimászni belőle a maguk erejéből; meg azokra is, akiknek egyáltalán nem adatott meg a társadalmi életben való részvétel (például az elmebetegekre). E kifejezés jelentése fokozatosan tágult a politikai nyelvben, fogalmilag felfúvódott, veszített a pontosságából, végül teljes egészében felölelte a ködösen definiált „szegények” kategóriáját. Ugyanígy kiterjedt azokra is, akik próbáltak javítani a helyzetükön, meg azokra is, akik sosem tettek kísérletet erre.

Másodszor, a „kirekesztett” szó magába foglalja azt az előfeltevést, hogy valaki valakit (nyilván a gazdagok a szegényeket) többé-kevésbé tudatosan (de azt kell gondolnunk, hogy inkább tudatosan) kizárt valahonnan (nyilván a társadalomból). Azt feltételezi, hogy egyik „kirekesztett” sem felelős a kirekesztettségéért. A „szegény” kifejezés viszont semleges ebből a szempontból.

Harmadszor, ez a szó általában „a társadalomból kirekesztett” fordulatban jelenik meg, és így is értik. De akik ma a politikai vitákban használják, nem arra gondolnak, hogy az említettek ki vannak rekesztve a társadalom életéből olyan értelemben, mint a munkanélküliek, a hajléktalanok vagy az elmebetegek: nem a „kirekesztettek” társadalmi reintegrációját szorgalmazzák, hanem különböző javakban és kiváltságokban akarják részesíteni őket, arra törekednek, hogy a javak elosztása „igazságosabb” legyen. Tehát az újraelosztás logikája is benne rejlik e szó mai politikai jelentésében.

Amióta „szegény” értelemben kezdték használni a „kirekesztett” szót, a baloldal tisztán politikai eszközzé vált: a „kirekesztett” olyan ember, akit a jobboldal akar kirekeszteni, a baloldal pedig aggódik érte. A gondoskodó baloldalra vonatkozó megtevesztő állítás is szinte úgy kínálja magát a kritikának, mint a vadászpuska célgömbjébe került vadkacsa, a „kirekesztett” szó definíció nélküli használata is jó példa egy bizonyos fogalmi műveletre. Cseles, ha ugyan nem

tisztességtelen dolog a fenti értelemben használni, mert ez a szó már részben eleve feltételezi azt, amiről a beszélő meg akar győzni. Azért használják az érzelmileg telített „kirekesztett” szót, hogy megerősítsék a tudatalattinkban a „baloldal-gondoskodás” kapcsolatot (és alattomban becsempésszék az újraelosztás nyíltan soha nem hirdett logikáját). Amikor ezt a műveletet alkalmazza a baloldal, a következőket mondja: mi, baloldaliak senkit sem akarunk kirekeszteni, azt akarjuk, hogy mindenki ugyanúgy része legyen a társadalomnak. (Ez pedig azt jelenti: azt akarjuk, hogy mindenki egyenlő mértékben részesüljön a javakból és a kiváltságokból.) Mi védjük azokat, akiket kirekeszt a jobboldal. Így csempészik be a gondoskodást a baloldal definíciójába.

Állandóan elemezni kell a baloldal nyelvének szerkezetét, hogy rámutathassunk a csapdáira. Ha elmulasztjuk ezt, maga a nyelv kényszerít minket arra, hogy elfogadjuk azt az előfeltevésüket, mely szerint a baloldal definíciójából adódóan jó, a jobboldal meg rossz, a baloldali őszintén aggódik az emberiségért, törődik vele, a jobboldali meg hideg, egoista bestia, nem számít neki semmi más, csak mindenáron meg akar gazdagodni.

Természetesen mondhatjuk azt, hogy a baloldal gondoskodóbb, mint a jobboldal – olyan értelemben véve, hogy a baloldal szeretné állami ellenőrzés alá vonni (itt természetesen baloldali államról van szó) a lehető legtöbb életszféránkat. Igen, az újraelosztás (rejtett vagy nyíltan hirdetett) logikája jellemző a baloldalra, de rendszerint fontosabb neki az egyenlőség – csökkentené a szegények és a gazdagok közti távolságot –, mint az egész társadalom jóléte. Azt mondom, „rendszerint”, mert ez nem volt mindig és mindenütt így. A háború előtt és a háború utáni időszakban az angol munkáspárt például nem volt ideológiailag vezérelt ilyen értelemben, ugyanezt mondhatjuk el a háború utáni amerikai munkásmozgalomról is, mert a munkások és a szegények életkörülményein akart javítani, nem pedig a javak és kiváltságok elosztásában megmutatkozó egyenlőtlenséget próbálta csökkenteni. Másként fogalmazva, konkrét és pozitív törek-

véseik voltak (javítani), nem pedig ideológiai és negatív szándékaik (kiegyenlíteni). Általában véve azonban kijelenthetjük, hogy a fenti értelemben vett ideológiai, vagyis „negatív” megközelítés, amely a szegények és a gazdagok közti hatalmas távolságra koncentrált, sokkal inkább jellemző a baloldali mozgalmakra, mint a jobboldaliakra (a kommunista mozgalomról nem is beszélve, amelyről alighanem elég jól tudjuk, hogy ilyen. De meg kell jegyeznem, hogy alighanem ez a legfontosabb közös vonás, amely összeköti a kommunista mozgalmat minden más baloldali csoporttal.) És itt leselkedik ránk a másik csapda: az az előfeltevés (amely a „tipikus jobboldali gondolkodással” példálózó zavaros, semmitmondó megfogalmazásban rejlik), mely szerint a nem baloldali gondolkodás minden formája ugyanúgy ideologikus, mint a baloldali gondolkodás.

Föl kell figyelni arra, hogy a klasszikus liberalizmust (ha így kell értelmeznünk a fenti megfogalmazást; lehet, hogy egész más-képp kell felfognunk, de mivel semmi sem szól ellene, ez az értelmezés látszik a legésszerűbbnek) mindenekelőtt empirizmus jellemzi. A jobboldalnak általában véve inkább a jólét a fontos – igazi, konkrét és osztársadalmi jólét, amely gyakorlati gazdasági lépésekkel érhető el. Ezek célja az, hogy a lehető legjobb lehetőséget adja mindenkinek. A baloldal legfőbb és legjellemzőbb vonása – ez egyaránt vonatkozik a posztkommunista és a kommunista baloldalra – az ideológiai természet. A baloldal mindig boldogítani akar minket; lázas sietséggel próbálja kiegyenlítéssel orvosolni a világ minden igazságtalanságát, gyakran nem is számol e politika gyakorlati következményeivel. A jobboldalra viszont hagyományosan a gyakorlatiasság jellemző, idegenkedik az ideológiáktól. (Ezek a klasszikus, brit konzervativizmus jellemzői.) Ezért nem olyan fontos neki az, hogy csökkentse a szegények és a gazdagok közti távolságot. A baloldal viszont arra törekedik, hogy mindenki egyenlően részesüljön a kiváltságokból; a jobboldal pedig arra, hogy mindenki a lehető leggazdagabb legyen, és – ami a legfontosabb – egyenlő esélyeik legyenek a meggazdagodásra. Azt hihetné az ember, hogy Lengyelországban fölösleges

figyelmeztetni az ideológia veszélyeire, ezért kissé abszurdnak hatnak ezek az intelmek, mégis úgy látom (abból ítélve, amit hitetlenkedve olvasok), hogy bármilyen volt is az ország közelmúltja, el kell ismételnem ezeket. Ezúton is szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy minden alkotmány közül a sztálini biztosította leginkább minden ember egyenlőségét és jogait. Nem árt emlékezni erre.

Hangsúlyozom, hogy – bármire is gondoljanak azok, akik „tipikus jobboldali gondolkodást emlegetnek” – amikor itt „jobboldalról” beszélek, pontosan a klasszikus liberalizmusra gondolok. Ez a meghatározás nem terjed ki a fasiszmusra, a szélsőséges nacionalizmusokra, az antiszemitizmusra, a vallási fundamentalizmusra, sem a keresztény, sem az iszlám, sem más hasonló változatára. Itt mintha nem törekednék egyensúlyra: rámutatok a baloldali mozgalmak és a kommunizmus közti kapcsolatokra, de nem említem a jobboldali mozgalmak és a fasiszmus közti kapcsolatokat. Igen egyszerű oka van ennek: a baloldalnak valójában sokkal több köze van ideológiai alapjait tekintve a kommunizmushoz, mint a klasszikus értelemben vett jobboldalnak a fasiszta mozgalmakhoz. Ezenkívül a baloldalnak – amint azt tudják jól a történészek, de nem szabad beszélniük róla – sokkal több köze van a fasiszmushoz, mint a klasszikus jobboldalnak. A fasiszmus – bár mint mozgalom *par excellence* jobboldalinak tűnhet – gazdaságilag és társadalmilag nagyon is baloldali ideológia, de szélsőséges nacionalizmusa miatt jobboldalinak tekintik. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a náci mozgalom hivatalos elnevezése „nemzeti szocializmus”. Az olasz fasiszmus is szocialista ideológia volt.

Vegyük például Franciaországot, ott a baloldal kormányoz, nap mint nap hallhatunk a „kirekesztettekről”, működik egy orwelli nevű minisztérium, a Szolidaritási Minisztérium, a fő probléma pedig a munkanélküliség, amelyet úgy próbál csökkenteni az állam, hogy bevezeti – kieresztetve hatalmas költségek árán, mit sem törődve a heves tiltakozással – a harmincöt órás munkahetet. Nos, Franciaországban azoknak a „kirekesztetteknek”, akik szeretnék javítani a

helyzetükön – például úgy, hogy kisvállalkozásba kezdenek, így más „kirekesztetteket” is tudnak alkalmazni, csökkentve ezzel is a munkanélküliséget és konkrétan javítva számos ember életkörülményein –, nincs esélyük. Nincs, mert akkora a bürokrácia, olyan nagyok a munka tényleges költségei (az adók és egyéb terhek, melyeket minden cég köteles fizetni az államnak a dolgozói után, legalább a bér 50 százalékát teszik ki), hogy ez senkinek sem fizetődik ki. Ez pedig azzal a következménnyel jár, hogy több száz vállalkozás – kicsi, közepes és nagy, fejlődő vagy még csak most induló, esetleg a tervezés szakaszában lévő – áttelepül a La Manche csatorna túloldalára, Angliába. Akik számára pedig elérhetetlen ez a luxus, marad a segély. Nem szívesen vesznek föl új embert a cégek, mert a dolgozók érdekeit védő törvények miatt rendkívül nehéz elbocsátani őket, bármi legyen is az oka ennek – még akkor is, ha az illető nem ért a munkájához, lusta, tisztességtelen stb. Így hát továbbra is van munkanélküliség Franciaországban, a tőke marad külföldön, senki sem alkalmaz senkit, a „kirekesztettek” pedig nem javíthatnak a helyzetükön.

Bár Angliában is a „gondoskodó baloldal” kormányoz, a munkanélküliség tekintetében és néhány más területen egyáltalán nem áll rosszul az ország. De az angol baloldal gazdaságpolitikája is sokkal jobboldalibb, mint például a francia jobboldalé. Mivel az angol kormány az ország gazdasági érdekeit tartja szem előtt, bővíteni, nem pedig korlátozni próbálja a fejlődés lehetőségeit.¹ Megérti – akárcsak az amerikai baloldali kormány² –, hogy a szegények támogatásának legjobb módja az, ha esélyt kapnak arra, hogy munkát találjanak, és lehetőséget teremtenek az alkalmazásukra, nem pedig szűkítik ezeket az adóterhekkel. Angliában és Amerikában a baloldali kormány ilyen értelemben jobboldali, vagyis konkrét és praktikus, nem pedig ideologikus politikát folytat.

A baloldali mentalitás másik jellemzője, amelyet jól ismerünk a kommunizmus idejéből, és együtt jár azzal, ha az ideológia fontosabb

¹ Tíz év elteltével nézem át a szöveget, sajnos ma már nem mondhatom el ugyanezt.

² Mint fentebb.

lesz, mint a gyakorlat, a normális ember lenézése, ami a vágyaira és a törekvéseire is kiterjed. A fentebb említett vitában a lengyel feministák (természetükből adódóan baloldaliak, tehát együttérzőek) döbbenetes megvetéssel beszélnek azokról a nőkről, akik nem állnak a tudatosság megfelelő szintjén, még akkor is, ha a tevékenységük összhangban áll a feminista célokkal. Például aggasztónak találják azt, hogy a parlamentben olyan nők képviselik „a feminista mozgalom számára fontos tartalmakat és célokat, akik gyakran nem is értik ezeket” (nem világos, hogy a nem kellőképpen felvilágosult képviselők egyszerűen gyengék, vagy elvből nem kellene képviselniük a nőket, függetlenül attól, hogy a munkájuk eredményes vagy nem). Hasonló megvetéssel tekintenek mindenkire – nőkre és férfiakra –, akik nem állnak a tudatosság megfelelő szintjén: „Nem beszélhetünk a patriarchátusról, mert az egyszerű ember ezt nem érti...” Mint a baloldal általában, ők is hajlamosak kisajátítani a gondolkodás és az erkölcs monopóliumát, és mint minden ideológia hívei, ők is hajlamosak az indoktrinációra: „A feminizmus számára nemcsak a nő, hanem a patriarchális tudatú pasi is probléma, azzal is muszáj kezdeni valamit.” Kíváncsi lennék, hogy mégis mit? (Csak nem azt, amit Mrożek *A szabó* című drámájában akar tenni a címszereplő Carloszal az utolsó jelenetben, vagyis... kicsit „visszavágni” a fejét?) Kíváncsi lennék, mire jutnának a féltő gondoskodással teli balosok és a mélyen együttérző feministák, mit kéne tenni velünk, mindannyiunkkal azért, hogy jobb legyen a világ. Attól tartok, hogy már ismerjük a választ. Ez olyan ideológián alapul, amelyet már próbáltak életbe léptetni, a következményeit pedig volt alkalmunk a bőrünkön érezni.

(2000)

Pálfalvi Lajos fordítása

4.

A PÁRIZS KÖRNYÉKI INTIFÁDA

Egy hete tartanak már a Párizs környéki zavargások, de bent a fővárosban nem érezni a hatásukat; járunk bevásárolni, kávéházakban üldögélünk, az élet megy a maga útján (bár tegnap éjszaka Párizsban is folyóúttal harminc autót). Pedig látni, érezni lépten-nyomon – nemcsak Párizsban, hanem egész Franciaországban és az európai országok többségében is, Angliával az élen – a betegség tüneteit, amely ezekhez a zavargásokhoz vezetett, jobban mondván azok is e betegség tünetei közé tartoznak: büntetlen támadások, lopások, betörések, az erőszak és a törvénytelenység banalizálása; a rendőrség és a kormány rémült és tehetetlen, mert tudja, hogy mindenképpen rasszizmussal és diszkriminációval vádolják; jámbor frázisokat hajtogatnak a bűntények „társadalmi összefüggéseiről”, „a kirekesztés áldozatairól”, a társadalom, az elitek, a „gőgös” kormány, a „brutális” rendőrség stb. bűneiről. Hosszú listát állíthatnánk össze hasonló frázisokból; a repertoár mindig ugyanolyan. A francia sajtóban olvasható kommentárokból meg is jelent mind, egytől egyig, mint a varázsigék. Nem ért váratlanul.

E történet háttereként szükségünk van egy rövid listára a francia társadalmi patológiák számunkra is nagyon ismerős tüneteiről. Sokáig sorolhatnám ezeket, amelyek, eltérően a jámbor frázisoktól,

tükrözik valós helyzetünket, a hétköznapi életünk pedig mindezt meggyőzően bizonyítja. Azt olvasom, hogy Franciaországban a sértek, azaz a támadások, lopások, betörések áldozatainak csak 31 százaléka tesz panaszt a rendőrségen. Nincs ebben semmi különös, hisz a legtöbb ember tudja, hogy csak az idejét vesztegetné ezzel, úgyszemint belőle semmi. A rendőrség sem töri magát, hogy összeírja az ilyen bűncselekményeket, mert fontos neki, hogy megmutathassa, ura a helyzetnek, az adott kapitányság járőrei által ellenőrzött kerületben csökken a bűnözés, a hatalomnak pedig az a célja, hogy javítsa a statisztikát, és meggyőzzön minket arról, hogy javult a helyzet. Azt is olvastam, hogy Franciaországban az év eleje óta kilencezer autót gyűjtöttek föl vagy vertek szét. Lyonban az év eleje óta „csak” nyolcszázat gyűjtöttek föl, vagyis 8 százalékkal kevesebbet, mint tavaly, amit egyenesen bámulatos javulásnak tartanak. Strasbourgban, Dijonban, Marseille-ben hasonló a helyzet. A gyűjtögetők többsége arab, de a politikai korrektség szabályai tiltják ennek említését: azt mondják, hogy az elkövetők „fiatalok”.

A zavargások kitörésének és lefolyásának fő tényeit tartalmazó lista rövid, bár maradt még néhány homályos pont. Múlt csütörtökön Clichy-sous-Bois-ban két tizenéves (Fehérek? Feketék? Arabok? Muszlimok? Nem tudni, ilyen információkat nem ad meg senki.) elmenekül, amikor látja, hogy a rendőrség ellenőrzi az iratokat az utcán. A rendőrök nem veszik üldözőbe őket, ezt megerősítette a belügyminisztérium nyomozása. Nem sokkal ezután egy rendőr arról értesíti a kapitányságot, hogy két fiatal átugrott a falon, és lehet, hogy betörték a transzformátorházba. Pár perccel később közli, hogy megpróbálja kideríteni, tényleg ott vannak-e. De a fiatalok meghaltak, mielőtt odaért volna.

Ekkor törték ki a zavargások. Természetesen azzal kezdődött az egész, hogy a rendőrséget vádolták a két fiatal halálával. A két család rögtön panaszt tett, amiért a rendőrség „nem nyújtott segítséget vészhelyzetben” – most ezt a vádat vizsgálja ki az ügyészség. Emlékmenetet tartottak a polgármester részvételével, ötszázán masíroz-

tak át Clichy-sous-Bois-n. Eztán arcukat eltakaró „fiatalok” hordái mentek ki az utcákra, és autókat kezdtek fölgyújtani (az elmúlt héten összesen ezerháromszázat gyűjtöttek föl), néha még rá is löttek a közeledő rendőrökre és tűzoltókra, Molotov-koktéllal dobálták őket. A támadók között tizenéves gyerekek is voltak. Vasárnap este Clichy-sous-Bois-ban a rendőrség föl akarta számolni az utcát elzáró torlaszt. Könnygázgránátot dobtak oda, amely pont a mecset előtt robbant. Ezt provokációnak vették, és még hevesebb zavargások törték ki. Azt olvasom a mai újságban (november 6.), hogy a csütörtökről péntekre virradó éjszaka csak Párizs megyében ötszázötvenkilenc autót és huszonöt buszt gyűjtöttek föl. De ha már arra jártak, iskolákat és óvodákat is fölgyújtottak.

Csütörtök este más esemény is történt. Egy közvilágítással foglalkozó cég ötvenhat éves dolgozója a Párizs környéki Épinay-n utazott át a családjával. Kiszállt egy pillanatra az autóból, hogy lefényképezzen egy utcai lámpát. Rátámadt „fiatalok” egy csoportja, hogy kitépjenek a kezéből a fényképezőgépet. Aztán agyonverték a felesége és a lánya szeme láttára. Kilencven másodpercig tartott az egész. Mindent rögzített a kamera. Őerte senki sem szervezett emlékmenetet, sem a polgármester részvételével, sem nélküle.

Szerda este egy másik Párizs környéki helyen „fiatalok” rátámadtak egy utasokkal teli buszra. A legtöbben el tudtak menekülni – miközben közápor zúdult rájuk, és kitértek az ablakok –, de egy mankóval járó mozgássérült asszony nem tudott leszállni, elesett. A banditák benyomultak, kezdték szétlocsolni a benzint, a nőt is leöntötték, amikor a padlón feküdt. Aztán fölgyújtottak mindent. Az utolsó pillanatban mentette meg a buszvezető, a harminchat éves Mohamed Tadjer.

A helyszín metróval tíz perc Párizs belvárosától.

Még néhány szó Párizs külvárosairól, mert ennyi háttér-információ elengedhetetlen. Itt sok helyen rendes esti szórakozásnak számít az autók fölgyújtása. A Párizs környéki Seine-Saint-Denis megyében például minden éjszaka fölgyújtanak harmincat-negyvenet. Bor-

zasztóan gyűlölik a rendőröket és a tűzoltókat is, akik nyomasztó rendszerességgel érkeznek, hogy megmentsek a tűz okozói tetteik következményeitől. Mindenütt lövöldöznek, Molotov-koktélokot hajigálnak. Helyi iparként narkotikumokkal kereskednek, ezt bevett szóhasználatlalt „párhuzamos gazdaságnak” nevezik. (Az autók fölggyújtását pedig hasonlóképpen ilyen vagy olyan düh, kétségbeesés stb. „kifejezésének” nevezik, nem pedig bűncselekménynek, azokat a város környéki zónákat pedig, ahol már a törvénytelenység az úr, „érzékeny kerületeknek”. Mert nem szabad senkit „stigmatizálni”, nem szabad beszélni barbárságról, bűnözőkről, köztörvényesekről. Természetesen arabokról sem szabad beszélni.) A rendőrség nem mer fellépni ez ellen, bizonyos kerületekbe pedig bemenni sem mer. Nyíltan folyik a kábítószer-kereskedelem fényes nappal, az utcán is. A bandák ellenőriznek mindent. A rendőrség időnként nehézfegyverekkel teli arzenálokat talál.

Főként észak-afrikai arabok laknak a nagy, nyomasztó panelházakban, a többségük muszlim. Van sok friss bevándorló, de e „fiatalok” többsége már Franciaországban született, francia állampolgár. Ijesztő méreteket ölt a munkanélküliség. Mindent dotálnak: az állam biztosít lakást, orvosi ellátást, iskolákat, óvodákat, ezeket rendszere-sen újjáépíti, miután fölggyújtották őket. Az állam felel mindenért.

De itt természetesen nem bűnözők laknak elsősorban, hanem normális emberek – fehérek, feketék, arabok, muszlimok, bevándor-lók, franciák; emberek, akik próbálnak normálisan élni és dolgozni, iskolába járatják a gyerekeket, beléjük akarnak nevelni bizonyos érté-keket. Ők a törvénytelenység áldozatai, amely e kerületekben uralko-dik, az ő autóikat és iskoláikat gyújtják föl, az ő feleségüket támadják meg az utcán, az ő gyerekeiket teszik tönkre a narkotikumokkal.

A zavargásokat – mint kiderült, bár nem lep meg senkit – meg-rögzött bűnözők vezetik, a szervezéshez használják többek között az internetet és a mobiltelefonokat, a pusztítás pedig gyorsan áterjed újabb meg újabb külvárosokra. A sajtóban egyes kommentátorok furcsállják, hogy olyan kerületekben garázdálkodnak, amelyek eddig

nem voltak különösebben „forrók”. Mintha csak úgy, egyik pillanat-ról a másikra történt volna az egész, mintha a külvárosok, ahol ott főnek a levükben, elzárva a világ többi részétől az Észak-Afrikából érkezett munkanélküli bevándorlók, még sosem lettek volna ilyen „forrók” – Mert talán csak néhány autót gyújtottak föl éjszakánként, nem harmincat-negyvenet? Talán csak közáporral üdvözölték a ren-dőröket, ha megjelentek, nem lövésekkel? Talán még nem érték el az iskolás gyerekek többségét a kábítószer-kereskedők? Talán napközben még viszonylag biztonságosan le lehetett menni a boltba? –, mintha az ilyen külvárosok a végtelenségig létezhetnének nyugodtan a bar-bárságban és a törvénytelenységben, amiről nem hajlandó tudomást venni senki. Akik így reagálnak, azokra a vásárlókra emlékeztetnek, akik előttünk állnak a sorban a szupermarketekben, aztán az utolsó pillanatban hosszasan és kínkeservesen kotorásznak a táskájukban, a pénztárcájukat keresve, mintha csak most döbrentek volna rá arra, hogy fizetni kell. Pedig már régóta lehetett tudni, hogy egyszer majd fizetni kell a közönnyel, izolációval és átgondolatlan bevándorlási po-litikával együtt járó engedékenység évtizedeiért.

Sok olyan hang is van a sajtóban, amely elítéli „a mecset elleni tá-madást”, mondván, hogy ez „megengedhetetlen”, ezért „érthetőnek”, sőt indokoltnak tartják azt, hogy eztán újabb zavargások törnek ki. Az ő meggyőződésük szerint egyáltalán nem menti föl a rendőröket az a tény, hogy a transzformátor áldozatai nem menekültek előlük. Nem menti föl őket semmi, a rendőrségnek ugyanis „törődnie kell a biztonságukkal”, tehát legalább azzal meg kell vádolni, hogy nem nyújtott segítséget vész helyzetben. Ha a rendőrök üldözőbe veszik őket, akkor is ugyanúgy őket vádolják a fiatalok halálával, hisz előlük menekülve törtek be a transzformátorházba.

Akár így volt, akár úgy, a rendőrséget kell okolni érte. Ezt senki sem merné tagadni, mondván, hogy talán a „fiatalok” tehetnek az egésről, hisz ők törtek be a transzformátorházba (miután átmásztak két magas falon, melyeken nagy feliratok figyelmeztettek az életve-szélyre). Már rég kiveszett az egyéni felelősség fogalma mind a kül-

városi banditák, mind azok között, akik elnézően igazolják őket. Az állam – a gyűlölt állam, az üldözö, az erőszak szimbóluma – feleljen mindenért, ugyanakkor adjon is mindent.

Ugyanezek a kommentátorok fölháborodnak azon, hogy az állam tűri a munkanélküliséget, nem tesz semmit a külvárosok lakóiért, van egy egész társadalmi réteg, amely meg van fosztva az „egyenlőségtől és a szolidaritástól”. Ugyanakkor pontosan azt a francia gazdaságpolitikát támogatják, amely munkanélküliséghez vezetett, és nem ad semmilyen esélyt a külvárosi fiataloknak arra, hogy javuljon a helyzetük. Ők tiltakoznának elsőként, ha csökkentenék Franciaországban az alkalmazás óriási „társadalmi költségeit”, elítélnék a gazdasági liberalizmust és a szabadpiaci reformokat mint „brutális neoliberalizmust”, „vadkapitalizmust” stb. Pedig csak ilyen reformok tudnának, a kötelező heti harmincöt órás munkaidő eltörlésével együtt valódi lehetőséget teremteni ezeknek az embereknek arra, hogy kikeveredjenek reménytelen helyzetükből. A munkanélküliség Franciaországban a francia gazdaságpolitika közvetlen következménye.

Másodszor, nem az a probléma, hogy „nem tesznek semmit” a külváros lakóiért. Az a probléma, hogy túl sokat „tesznek” értük. Csak egyvalamit nem: azt nem hagynák a világért sem, hogy ők maguk tegyenek valamit magukért. Pumpálják a pénzt a külvárosokba, újjáépítik az újra meg újra fölgújtott épületeket, mindig tolerálják a kerületekben uralkodó törvényteleniséget, de ezzel nem javítanak az ott élők sorsán. Ellenkezőleg, egyre jobban a víz alá nyomják őket. Arról már nem is beszélve, hogy ezzel mindenki másnak ártanak, aki ott lakik, mert így nincs választási lehetőségük. Ők azok, akik számára „nincs egyenlőség”, az ő jogaikat tiporják sárba nap mint nap. Minél tovább ódzkodunk attól, hogy bűnösöknek és barbároknak nyilvánítsuk azokat, akik gyújtogatnak, embereket támadnak meg, gyilkolnak és kábítószer árulnak, majd tovább hajtogatjuk azt, hogy nem ők a bűnösök, hanem – ezt mondjuk mindnyájan együtt, kórusban: „a politikai osztály, a rasszizmus, a kirekesztés, a diszkrimináció,

az elnyomás, az üldözés és a rendőri brutalitás” –, annál meszebbre kerülünk a javítás esélyétől, ami aztán végül teljesen eltűnik.

Egyre szélesebb és mélyebb szakadék választja el „azokat” a külvárosiakat a társadalom fennmaradó részétől. „Ott” – az más civilizáció, a törvénytelenység hazája, amelyre nem vonatkoznak a köztársaság jogszabályai. Ez a környék nagyrészt arab. Még nem kerítette teljesen hatalmába a muszlim integrizmus, még nem mindenki gyűlöli Franciaországot, de mindkét tendencia fokozatosan, csendben erősödik a különböző, többé-kevésbé nyilvános tevékenységet folytató iszlám szervezetek jóvoltából.

Át lehetne hidalni ezt a szakadékot, törekedhetnénk arra, hogy egyesítsük a francia társadalmat – ha még nem késő. De nem elég feladni az engedékenységet, megbüntetni a bűnözőket, elítélni a törvényteleniséget, reagálni arra, hogy mi folyik a külvárosokban, leszámolni a kábítószer-kereskedőkkel, tiszteletre és felelősségre tanítani a lakosokat. Ez nem ad semmit, ha nem változnak a külvárosokban élő emberek kilátásai. Azok pedig nem változnak, amíg nem csökken a munkanélküliség. Az pedig csak akkor csökkenne, ha radikálisan átalakítanák a francia gazdaságpolitikát – ezt viszont senki sem meri megtenni. Ez ugyanis azt jelentené, hogy egyszer s mindenkorra elvetik a nevezetes „francia társadalmi modellt”, amelyhez olyan erősen kötődik mindenki, még az úgynevezett jobboldalon is. Elvetik azt a modellt, amely a merev szabályozással, a munkáltatók abszurd módon magas költségeivel és a hatalmas állami bürokráciával munkanélküliséget teremt, ahelyett, hogy csökkentené azt; kiöli a vállalkozó szellemet, ahelyett, hogy felszabadítaná; szűkíti a horizontot és a lehetőségeket ahelyett, hogy tágítaná, bővítené ezeket; bünteti a sikereket, nem pedig jutalmazza; gyengíti a felelősség érzetét, nem pedig erősíti. Nem akarják beismerni, hogy a modell kirívóan eredménytelen; mindenáron – mint most láthatjuk, tényleg, a szó szoros értelmében véve mindenáron – ragaszkodnak hozzá. Közben az ár a szürrealistákat is megszégyenítő mértékben emelkedik, és minden nap magasabb lesz.

Nicolas Sarkozy, aki egyszer kijelentette a nyilvánosság előtt, hogy az egyetlen dolog, amit a nevezetes francia társadalmi modell kiváló minőségben tud előállítani, az a munkanélküliség (mire, *nota bene*, azt a választ kapta Chiractól, hogy Európa nem lehet liberális, „csak a testemen át”), ebben a kérdésben bátran foglalt állást: megengedte magának azt, hogy olyan kifejezéseket használjon, mint „banditák” és „huligánok” – amiért rögtön el is marasztalták mint „keményvonalast”, „igazságtalant”, másokat sértegető, gőgös politikust stb. stb., és mint várható volt, megvádolták rasszizmussal, brutalitással, érzéketlenséggel, a szolidaritás hiányával, azt feltételezték róla, hogy megtorlásra készül stb. Még a veszélyeztetett magántulajdon védelmében is fellépett, megjegyezte, hogy az autók felgyújtása sérelmes a tulajdonosokra nézve (amiért természetesen szintén megkapta a magáét, mert ez a tézis elfogadhatatlan a francia *bien pensants* számára). De ez nem sokat változtat a helyzeten, ha nem sikerül neki keresztülvinni az elengedhetetlenül szükséges gazdasági reformokat. Ez pedig nyilván nem sikerül neki, mert szinte senki sem támogatja. Félelemből, engedve a megszokásnak, és mert programszerűen utálkoznak mindentől, amit „anglománnak” tekintenek, és vakon bíznak a francia modellben, valamint lustaságból, önelégültségből. Egyesek attól tartanak, hogy elveszítik a kiváltságaikat, melyeket a munkaerőpiac rég elavult francia szabályozásának köszönhetnek. Természetesen nem felelős a „politikai osztály” a zavargásokért és a bűncselekményekért, de így is sok mindenért hibáztathatjuk. A félelem, az elvakultság és az akarat hiánya miatt végül kitört az intifáda, amint az már régóta előre látható volt.

(2005. augusztus)

Pálfalvi Lajos fordítása

5. A POLITIKAI KORREKTSÉG BRIGÁDJAI

Lesújtó hírt kaptam Lengyelországból. Tudomásomra jutott, hogy a Varsói Egyetemen intézményes keretek közt oktatnak *gender studiést*. Bożena Umińska *Természetéből adódóan egzisztenciális nemzet, természetéből adódóan metafizikai nem* című cikkéből értesültem a létezéséről. A Res Publica Nova című folyóirat 1999. július–augusztusi számában olvastam az írást.

Szomorú és aggasztó, hiszen arról tanúskodik (mint egyébként maga a cikk tartalma is), hogy a politikai korrektségnek nevezett, nehezen gyógyítható, veszélyes amerikai betegség terjed Lengyelországban. Ez a betegség az agyat támadja, a józan ész, a racionális gondolkodás képességének teljes és végleges elvesztéséhez vezet, s ami talán a legszomorúbb, a humorérzék is áldozatul esik ennek. Umińska asszonynál ez a feminizmus formájában jelentkezik. Az Egyesült Államokban közel húsz év tombolás után a politikai korrektség már rég nevetségessé tett jelensége kihalóban van;¹ Lengyelországban pedig, ahová megkésve jutnak el a divatos nyugati ideológiák, csak nem régóta terjed.

¹ Megjegyzés 2010-ből: akkor még ilyen kilátások voltak. De túl optimistának bizonyult a jövődőlés.

Nem mennék bele Umińska asszony cikkének elemzésébe, ha ugyan rászolgál erre a minősítésre az önkényesen kiválasztott idézetek sorozata, melyeket felháborodott felkiáltások tagolnak. Az antiszemitizmusról szóló első részre már értelmes választ adott Agata Bielik-Robson (a Res Publica Nova 1999. november–decemberi számában, az írás aztán, valamelyest módosított változatban, 2000. január 17-én a Życiében is megjelent). A második rész arról a jelenségről szól, amelyet Umińska asszony különös módon „antifeminizmusként” határoz meg, ez kizárólag felháborodott felkiáltásokból áll, ilyenekkel pedig nehéz vitatkozni. Egyik rész sem különösebben eredeti, viszont hihetetlenül unalmas. Mit lehet válaszolni olyan személynek, akit fölháborít Oscar Wilde elbűvölő kis története (melyet alighanem tévesen tulajdonítanak Churchillnek) az ivászat örömeiről, akit fölháborít Wajda (mert „mániákusan megalázza a nőket”), akit fölháborít Beckett (mert Umińska egy abszurd értelmezésre hagyatkozva úgy gondolja, hogy Beckett „azonosítja a nőket szülő funkciójukkal”), akit valójában minden fölháborít?

Van Amerikában egy régi, unalomig ismételt viccsorozat a „villanykörtéről”, melyben nevetségessé tesznek egymás után minden lehetséges csoportot, nemzetiséget, származást, rasszt és foglalkozást. A legnépszerűbbek közé tartozik a következő: „Hány feminista kell ahhoz, hogy becsavarjanak egy villanykörtét?” A válasz: „Ez egyáltalán nem vicces”. Ez a változat már szakállas, legalább húszéves, mégis kétféle, hogy ismerik a *gender studies* oktató hölgyek, ha pedig elmesélnék nekik, a reakciójuk nyilván meggyőzően bizonyítaná, mennyire helytálló. Bożena Umińska karikatúraszertű, olyan, mint a villanykörtés viccek állandóan sértődött, felháborodott, halálkomoly feministája; néha már azt gondoltam, gonosz paródiát olvasok. Karikatúrával nem lehet vitatkozni, a paródián pedig csak nevetni lehet – ez a reakció nyilván idegen Umińska asszonytól. Csak arra hívnám föl a figyelmet, hogy lényeges különbség van a nőgyűlölet és az antifeminizmus között, amelyet Umińska asszony mintha nem érzékelne, miközben minden megkülönböztetés nélkül vádol egyikkel

is, másikkal is mindenkit, akit csak lehet: a mizogínia a nők iránti ellenszenv; az antifeminizmus pedig a feminizmus és a feministák ellen irányul. Az előbbi feltételezi az utóbbit, az utóbbi viszont egyáltalán nem feltételezi az előbbit. Számomra például, lévén nőnemű személy, nem lenne könnyű a nőgyűlölet következetes hirdetése, az antifeminizmus viszont, különösen az ideológiai feminizmus legörültebb változataival szembeesülve – be kell vallanom, egyáltalán nem esik nehezemre. Na de Umińska asszonynak megvan az a ritka tehetsége, amelyet nem kell lebecsülni; joggal gondolhatjuk róla, hogy aki képes antiszemitizmussal gyanúsítani Henryk Krzeczkowskit, az nőkben is ugyanígy képes megtalálni a nőgyűlöletet.

Ugyanakkor elgondolkodhatunk a jelenségen, melyre jó példa ez a cikk. Szeretnék hát mondani néhány szót figyelmeztetésképpen a politikai korrektségről és az ezzel kapcsolatos veszélyekről. Kezdjük a *gender studies* oktató intézettel, ahol Umińska asszony indoktrinálja a lengyel bölcsészek új nemzedékét. Az elnevezésben szereplő mindkét szó gyanús. Kétkedve kell fogadnunk a „studies” kifejezést, mert ezzel garantáltan olyan területeket jelölnek, melyeket propagandacélból hoztak létre, és kevés közülük van a tudományhoz. A hagyományos területeknek egyszerű, áttetsző, bizalomgerjesztő nevük van: matematika, történelem, földrajz, fizika. Nagyjából tudjuk, mi történik ezekben a tudományokban (bár a történelemben vagy a bölcsészet más területein, különös tekintettel az összehasonlító irodalomtörténetre, igazából már nem nagyon tudjuk, ma ugyanis – mindenekelőtt Amerikában, Lengyelországban egyelőre még valamivel kevésbé – gyakran ott is ugyanaz folyik, mint a *gender studies*ban). A „studies” kifejezéssel jelölt területek közül viszont volt már szerencsénk *peace studies*hoz (itt azt tanultuk, hogy az egyoldalú leszerelés ment meg minket a förtelmes amerikai imperializmustól), *African-American studies*hoz (itt azt tanultuk, hogy a zulu kultúra sokkal értékesebb a nyugatinál, Beethoven pedig fekete volt, az ókori görögök pedig valójában egyiptomiak, akik feketék voltak, és minden viszonylagos), *women studies*hoz (ez nem sokban különbözik a

*gender studies*től, itt azt tanuljuk, hogy Shakespeare ocsmány nőgyűlölő volt, és szálmalasan fejezte ki a kor társadalmi energiáit, meg persze azt is, hogy minden viszonylagos), *cultural studies*hoz (itt mindenekelőtt azt tanuljuk, hogy minden viszonylagos, a nyugati civilizáció értékei és eredményei pedig, melyeket egykor zsidó-kereszténynek neveztek, a legviszonylagosabbak) és így tovább. A *gender* szót is kételkedve kell fogadnunk, mert ez a terminus nem a nemre vonatkozik általában, hanem a nyelvtani nemre; „nem”-értelmeben használva viszont jó példa arra, hogyan akarják megváltoztatni a világot a feministák és más csoportok az egyetemeken folytatott indoktrinációval, hogyan erőszakolják meg és sajátítják ki a nyelvet (bár arról is, sőt talán mindenekelőtt arról tanúskodik, hogy képzetlenek). Mint tudjuk jól, a nyelv manipulálása jellemző jegye és talán a legijesztőbb jele annak, hogy manipulálni próbálják a társadalmat. Umińska asszony is hajlamos az ilyen manipulációra.

Nem tudom pontosan, milyen órákat tartanak ebben a varsói intézetben. De minden általam ismert hasonló helyen, ahol ezt a tárgyat oktatják, először is, mélységesen fölháborodva vádolják a nyugati kultúrát, ezen belül az egzakt tudományokat is azzal, hogy szisztematikusan, még a nyelvhasználatba belekódolva is folyik a nők megalázása, kizárása, leigázása, lesajnálása és üldözése; másodszor, próbálják megváltoztatni a nyelvet a *fiat* elve alapján, hogy az „új felvilágosodás” ideológiájához igazítsák; harmadszor, posztmodern feminista irodalomelméletet adnak elő, melynek szellemében arra a tézisre hagyatkozva értelmezik újra az emberi cselekedeteket, hogy a nem magyaráz mindent. Az első hatását akár Umińska asszony közleményének stílusán is láthatjuk; a második és a harmadik következményei is hasonlóan siralmasak, ugyanakkor sokkal rémisztőbbek, amint azt láthatjuk minden amerikai egyetemen. Nem túlzás azt állítani, hogy ezek orwelliek. Az amerikai felsőoktatási intézményekben közel tizenöt éve tombol a terror: a feminizmus, az antirasszizmus, az antiszexizmus, az antielitizmus és minden más lehetséges hasonló „anti” és „izmus” terrorja (az antikommunizmus természetesen ki-

vétel). Az egyetemi oktatók nem mernek fellépni e tendenciák ellen, mert tudják, hogy az „új felvilágosodás” kritikája állásvesztéssel fenyeget; tudják, hogy nincs olyan egyetemi kiadó, amely kiadna olyan könyvet, melynek nyelvét nem rendelték alá a politikai korrektség szabályainak; tudják, hogy elismerően beszélni az úgynevezett „nyugati kultúráról”, előadásokat tartani Platónról, Arisztotelészről, Descartes-ról, Shakespeare-ről és bármelyik más „halott fehér hímről” *caveat*, fenntartások nélkül (de szabad bemutatni őket alternatív módon mint divatos polkorrekt posztmoderneket), anélkül, hogy kiemelné az ember a zuluk összehasonlíthatatlanul nagyobb eredetiségét az irodalom és a filozófia területén – elfogadhatatlan. Szóval tudjuk, hogy ha megpróbálnak megtanítani valamit e szó normális értelmében véve, bármiféle, a civilizációnk számára elemi értékek nevében, az a fasizmus, az „elitizmus” és a szörnyű elfajulás jele. Ezek a következmények egyáltalán nem korlátozódnak a filológiai, összehasonlító irodalomtörténeti, szociológiai, pszichológiai és a legkülönbözőbb *studies* oktató tanszékekre, bár leginkább itt érezhetők. Elkerülhetetlenek, így nyilván a Varsói Egyetemen is ugyanez lesz. Miközben egyre nyomasztóbbá válik a pszichikai nyomás légköre. Már érezhető, és jelzem is előre, hogy hamarosan elviselhetetlen lesz.

Újraértelmezni a világot egy tézis alapján, mely szerint a nem magyaráz mindent (mint egykor a freudi tudatalatti) – ez azt feltételezi, hogy szabad ránk kényszeríteni a kritériumokat, melyek alapján kialakítjuk a saját elképzelésünket és értékeljük a világot. Ez az előfeltevés rögtön szemet szúr Božena Umińska cikkében. Ez a feltevés azon a kimondatlan (mert belsőleg ellentmondásos) fő tézisen alapul, hogy nincsenek abszolút értékek és kritériumok a világ megítélésében, tehát a saját privát rögeszméink ugyanolyan jó alapul szolgálnak az emberi cselekedetek elemzéséhez és értékeléséhez, mint minden más. Elvonatkoztatva attól, hogy a relativizmus minden változata elkerülhetetlenül ördögi körbe jut, a feminizmus – mivel azt feltételezi, hogy a nem magyaráz mindent – törvényszerűen jut el a szétesésig. Ha ugyanis elfogadjuk azt, hogy az emberi tevékenység minden

területe, beleértve a matematikát és a fizikát is, nemcsak társadalmilag és történelmileg determinált (amiről már rég felvilágosítottak minket azok a posztmodern „társadalomelméletek”, melyeket különböző egyéb intézményekben oktatnak – ezek neve a *studies* szóval végződik), hanem biológiailag, vagyis a nemi hovatartozás alapján is, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy a női agy lényegesen különbözik a férfiak agyától. Pontosan ezt írják a legradikálisabb irányzatokhoz tartozó feministák: olvastam már a női agy felsőbbrendűségéről, amely abból adódik, hogy a nő szorosabban kötődik a „természethez”, érzékenyebb a hold hatására, képes a világ mélyebb megértésére, mert filozófiai betekintést kínál neki a Létezésbe a... menstruáció.

Az az előfeltevés, hogy minden emberi tevékenység nemileg determinált – vagyis a nő mindent *nőként*, a férfi pedig *férfiként* tesz – olyan szakadékkal választja el a nemeket, amelyen nincs átkelés (arról nem is beszélve, hogy a férfiakra és a nőkre nézve is sértő). Egyes feministák meg vannak győződve arról, hogy igazából csak a nők tudják megérteni az írónők műveit, tehát csak nekik kellene előadásokat tartaniuk erről. De tudomásom szerint eddig még senki sem fogalmazta meg azt a tézist, bár mintha logikusan következne ebből a gondolatból, mely szerint csak a férfiak képesek előadásokat tartani a férfiak által írt irodalmi művekről.

Egy másik, általánosabb érvényű tény is kapcsolódik ahhoz a meggyőződéshez, hogy a nemi hovatartozás határoz meg minket. E tézist elfogadja a feministák és a politikai korrektség különböző változatait hirdető személyek elsőprő többsége. Úgy gondolják ugyanis, hogy a kisebbségi csoportokhoz való tartozás lényegi módon határoz meg minket – legyenek azok etnikai, faji vagy szexuális csoportok. (E kontextusban a nőket is kisebbségnek tekintik, mert üldözik őket, bár nincsenek kisebbségben, az üldözés elszenvetésével azonban automatikusan elérjük a kisebbségi státuszt és *vice versa*.) Feltételezem, hogy Božena Umińska pontosan e tézis alapján közelíti az antiszemitizmus jelenségét az „antifeminizmushoz”. Talán ez a cikk legfontosabb, s egyben legsokkolóbb, legsértőbb, legkevésbé elfogadható része.

Az a tézis, mely szerint lényegi rokonság áll fenn e két jelenség, az antiszemitizmus és a nőgyűlölet között, a következő előfeltevésre épül: (a) a kisebbségi csoportokhoz való tartozás lényegileg határoz meg minket; (b) e hovatartozás legfontosabb tapasztalata az üldözés elszenvetése; (c) mint az (a) és a (b) pontból következik, az üldözés elszenvetése határozza meg lényegi módon és köti össze mindezen csoportok minden tagját; (d) csak a (valamely) kisebbséghez tartozó ember érthet meg egy másik embert, aki ugyanahhoz vagy egy másik kisebbséghez tartozik. Másként fogalmazva: „Világ üldözött kisebbségei, egyesüljetek!” Nem számít, milyen üldözésről van szó: az üldözötteknek, vagyis a kisebbségeknek kötelességük szolidárisnak lenni minden más kisebbséggel vagy üldözöttel. Ez az előfeltevés megtalálható ilyen vagy más formában, kimondva vagy kimondatlanul az amerikai baloldali liberális gondolkodás szinte minden áramlatában, ez a politikai korrektség egyik kétségbevonhatatlan ideológiai alapja.

Tehát nekem mint (örökké üldözött) nőnek támogatnom kell minden más üldözött vagy kisebbségi értékeit, törekvéseit és igényeit. Természetesen a feministák is közéjük tartoznak. (Mivel zsidó származású nő vagyok, ezen a téren alighanem kettős kötelezettség hárul rám.) De kiderül, hogy a kisebbségeknek nem szolidárisaknak *kell* lenniük egymással, hanem egyszerűen a természetükből adódóan ilyenek. (Nem világos, mi volt az előfeltevés, és mi a következtetés: ilyennek kell lenniük, mert ilyenek, vagy azért ilyenek, mert ilyenek kell lenniük. A levezetés logikája mindkét esetben – enyhén szólva – hibás.) Perverznek, elfajzottnak tekintik bármely kisebbség tagját, amennyiben nem szolidáris demonstratívan e világ más „üldözötteivel”, megengedi magának azt, hogy kétségbe vonja értékeit, törekvéseit vagy igényeiket. Ha teszünk még egy lépést e logikát követve, a fenti (d) mögött már ott leselkedik az (e): az az ember, aki (valamely) kisebbséghez tartozik, *nem tudja nem* megérteni az ugyanahhoz vagy valamely más kisebbséghez tartozó embert. Ezen a kanyargós és logikailag elég meglepő útvonalon eljuthatunk ahhoz a meggyőződéshez – bár Umińska asszony ezt nyíltan nem fogalmazza

meg a cikkében, gyaníthatóan ezt vallja –, mely szerint egy nő eleve *nem lehet* antiszemita. (És persze egy zsidó származású személy sem lehet eleve antifeminista.)

Vannak bizonyos jelei annak, hogy a feminizmus, legalábbis a legradikálisabb formájában hamarosan természetes halállal pusztul ki. Ennek az lehet az oka, hogy teljes kört írt le, így olyan pozícióba került, amely ellentétben áll a kiinduló tézisével. Kezdetben egyenlőségre törekedett, támadta azt a nőgyűlölőkre jellemző szokást, hogy „azonosítják a nőket szülőfunkciójukkal”, mint Umińska asszony mondja, „a nem biológiai és kulturális jellemzőire vezették vissza” őket. Azzal az állítással végződik, hogy a nő felülmúlja a férfit, mert pontosan ezek a jellemzők határozzák meg. Abból a tézisből indult ki, hogy nincs különbség a nő és a férfi között, végül ahhoz a tézishez jut el, hogy nemcsak hogy létezik ilyen különbség, hanem ez egyenesen kulcsfontosságú, és lényegi módon hat minden tevékenységünkre, a világfelfogásunkra és a gondolkodásmódunkra is. Nemcsak azért hal ki a radikális feminizmus, mert már mindenkit halálra untatott, hanem azért is, mert eljutott a *reductio ad absurdum* fokára, és erre ráébredt néhány feminista. De Lengyelországban még csak most kezdődik; készülünk hát föl a dögunalmas abszurd húsz évére – meg a fokozatosan terjedő pszichikai terrorra és a cenzúrára. A politikai korrektségnek igen komoly igényei vannak, a legfőbb ambíciója az, hogy jogi alapokra helyezték. Az Egyesült Államokban bizonyos fókig meg is valósult ez a törekvése: bekerült az egyetemi szabályzatokba. Rengeteg dolgot nem szabad mondanunk. Ha Lengyelországban is hasonlóképpen elterjed a politikai korrektség, az idősebb nemzedékekben ez felidézheti az ország nem túl szívmengető és nem is olyan távoli múltját.

Nem azt nehezményezik, hogy büntetlenül szónokolhatnak a nőgyűlölők, és meg se mukkan senki (ha más nem is, de Umińska asszony így is visít, még hozzá rémisztően), hanem arra megy ki a játék, hogy büntetlenül folytathassanak ideológiai indoktrinációt az egyetemeken tanítás címén. Arról van szó, hogy az egyetem, melynek

kötelessége tisztelni az értelmet és a racionális vitát, és amely ezeket a dolgokat jelképezi, lehetővé teszi, hogy kétségbe vonják a legfőbb értékeit. Igazából pontosan itt „teszik alacsonyabbra a léceket”. Nem a nyelvben és a viselkedésben, Umińska asszony legnagyobb sajnálatára, aki szeretné ellenőrzése alá vonni ezeket, hanem az egyetemeken, amelyek nem tudnak ellenállni a politikai korrektség nyomásának, és elárulják a diákjaikat. Erre ugyanis nincs más szó, mint az *árulás*. A politikai korrektség hívei nem csak szellemi árulást követtek el önmaguk, az értelem ellen, ez nem csak egyfajta *trahison des clercs*, hisz a fiatal nemzedéket is elárulták azok az egyetemek, amelyek hajlamosak elvetni azokat az értékeket, amelyeknek köszönhetően és amelyekért léteznek. A politikai korrektség terrorhullámot hoz magával, és bátorság kell ahhoz, hogy szembeszálljon vele az ember. Reménykedjünk abban, hogy a Varsói Egyetem képes lesz erre. Ez az utolsó pillanat, amikor még hatékony ellenállást lehet kifejtteni.

(2000)

Pálfalvi Lajos fordítása

6.

ORR, ÖKÖL, BOROTVA – ÉS TOLERANCIA

Erény-e a tolerancia? És ha igen, keresztény erény-e? És kizárólag keresztény, vagy egyetemes erény is?

Wojciech Sadurski a toleranciáról szóló cikkében (Rzeczpospolita, Plus–Minus, 2002. április 6.) ennek a nevében – mint „elsőrangú”, de „másodfokú” érték, mint erény, mint a jó társadalom alaptulajdonsága nevében – védi azt a hipotetikus eseményt, hogy a nácik átvonulnak egy zsidó negyeden.

1978 májusában az Egyesült Államok VII. Körzeti Fellebbviteli Bírósága történelmi jelentőségű ítéletet mondott ki hasonló ügyben: nácik akartak átvonulni Stokie-n, egy Chicago környéki zsidó negyeden. Bár nem került sor a menetre, ennek egyáltalán nem az volt az oka, hogy megakadályozta a bíróság. A nácik győztek. Egész más, számunkra most érdektelen okokból maradt el a menet.

Sadurski nem hivatkozik erre a nevezetes, mindkét értelemben történelmi döntésre. Pedig hivatkozhatott volna, hisz összhangban áll a szándékaival. De lehet, hogy elővigyázatosságból mellőzte, mert az ítélet – amely fontos precedens az amerikai igazságszolgáltatás

történetében – egész más érveken alapul, mint amelyeneket ő hozott fel, és egész más következtetésekhez is vezet. A bíróság szerint nem a toleranciáról van szó, hanem a jogról és az alkotmányról. Jobban mondván az amerikai alkotmány első kiegészítéséről, amely garantálja a szólásszabadság jogát.

A Rzeczpospolitában megjelent cikkében, melyre válaszolva fogalmazta meg Sadurski a véleményét, Ryszard Legutko megálljt akar parancsolni egy ködös fogalom, a tolerancia inváziójának. Egyetértetek vele abban, hogy ez a fogalom elnagyolt és kevéssé használható, zűrzavart kelt. Manapság mindenütt kiemelik a toleranciát mint értéket (különösen az egyetemi életben), ez pedig elszegényítette az etika nyelvét. Én még messzebb mennék: ki merem jelenteni, hogy a tolerancia mai, közkeletű fogalma nemcsak ködös, hanem teljesen üres, tehát nemcsak kevéssé használható, hanem teljesen fölösleges, és nemcsak leegyszerűsítő, hanem nagyon is káros.

Sadurski az elsőrangú értékek sorába emeli a toleranciát, de nem indokolja ezt a felértékelést, és nem is próbálja védeni magát a fogalmat. Ezt az eljárást fetiszizálásnak nevezhetjük. Zavaros érveket hoz fel amellet, hogy „kialakítva magunkban” a toleranciát megsza- badulhatunk „az alantas indokokból, előítéletekből, agresszióból és egoizmusból fakadó kirekesztéstől”, felhagyhatunk a „ledorongolással, a kiiktatással és a tiltással”, és bekapcsolódhatunk a nyugodt, civilizált, mindenkit a legteljesebb mértékben tiszteletben tartó vitába, melyben toleráns módon óvjuk a „sokféleséget” (újabb divatos, üres, fetiszizált fogalom) és mindenki méltóságát.

Azt is állítja, hasonlóan zavaros érvekkel alátámasztva, hogy a tolerancia nemcsak a toleráltaknak, hanem a tolerálóknak is jó, fenn- tartva azt a véleményt – összhangban ezzel a kijelentéssel –, hogy a zsidó negyeden átvonuló náci feltételezett menete közelebbről meg- határozatlan, különös módon javukra válna a lakosoknak. Feltehe- tően azért, mert lehetővé tenné számukra, hogy „kialakítsák” ma- gukban ezt a toleranciát. Ha így van, akkor azt feltételezi – bár nem érvel mellette, és nem próbálja meghatározni a tolerancia fogalmát

–, hogy ha kialakítjuk magunkban a toleranciát, az önmagában jó és érdekes. Nehéz lenne egyetérteni ezzel, már csak azért is, mert nem tudni, miről is van szó.

Az ilyen fetiszizálás – mint minden fetiszizálás – alapot ad arra a gyanúra, hogy valamilyen ideológia rejlik mögötte, esetünkben a „helyesen gondolkodók” ideológiája, és más célokat szolgál a to- lerancia hangsúlyozása, mint amelyeneket deklaráltak. Azt is érde- mes megjegyezni, hogy – mint Legutko írja – rendszerint pontosan a „tolerancia” szószólói „dorongolnak le, iktatnak ki és tiltanak” a legnagyobb előszeretettel. Sokkal valószínűbb az, hogy a „toleran- cia” helyesen gondolkodó szószólói törekednek majd arra az egye- temeken, hogy ledorongolják, kirekesszék, üldözzék és elnémítsák Legutkót azért, mert kételkedni mer a toleranciában, nem pedig ő ösztönöz nézetei kifejtésével valamiféle hipotetikus, amúgy filozófiai értekezéseket tanulmányozó „verőembereket” arra, hogy iktassák ki azokat, akiket nem szeretnek. Arra az apróságra már nem is térek ki, hogy a verőemberek elég ritkán görnyedeznek filozófiai értekezések fölött, egyébként is ritkán érzik szükségét annak, hogy filozófiai ala- pokra helyezzek verekedő hajlamaikat. Az egyetemes tolerancia hívei viszont gyakran a szólásszabadság legdühödtebb ellenségei.

Miért alakult így? Pontosán az a probléma, hogy a tolerancia számukra nem a privát erkölcsi szférában lett érték, ahová ez a fo- galom való, hanem a közszférában, a jog és a politika világában is. A tolerancia meghatározatlan, erős érzelmi töltésű fogalma az élet minden lehetséges szférájában érvényes, az ő felfogásuk szerint ez lépett minden más érték helyébe, beleértve a legalapvetőbbeket is, mint a szólásszabadság, a demokrácia és a jogállam, valamint azok, amelyek megkönnyítik az életet a társadalomban, mint a tisztelet és a jólneveltség. Mindennek „toleránsnak” kell lennie, ugyanolyan zűr- zavart keltve ezzel: az államnak, a társadalomnak, az embereknek, a szülőknek, a gyerekeknek, a tanároknak, az íróknak, a politikusok- nak, a sertésenyésztőknek. Ennek következtében minden jelentését elveszti a tolerancia fogalma. És nem marad lehetőség a racionális

vitára, noha a „tolerancia” szószólói állításuk szerint pontosan erre törekednek.

Az emberi kapcsolatok fajtái közti fontos különbségek is elmosódnak, mint megjegyzi Legutko. És ami a legfontosabb, eltűnik az erkölcsi felelősség érzete, enélkül pedig nem lehet erkölcsi ítéleteket hozni. Ehelyett toleránsnak kell lenni minden és mindenki iránt. Valamiféle globális, szentimentális álhumanizmus pusztítja el, majd helyettesíti az alapvető értékeket, a jog és az alkotmány fogalmát.

Hihetetlenül érdekes és tanulságos a bíróság véleménye, mellyel megindokolta a skokie-i ügyben hozott döntését, emellett igen lényegesnek is tűnik. Először is azért (ha valaki azt kérdezné, mi köze ennek Lengyelországhoz), mert az Egyesült Államok alkotmánya, illetve ahogy alkalmazzák, értelmezik, kezelik ezt a bíróságok, felfogják a bírók, és elkészítik az alapító atyák, vagyis az amerikai alkotmányos gondolkodás története kétségkívül mindegyik közül a legérdekesebb, a legfontosabb a világon, itt vizsgálják a legalaposabban s egyúttal a legszélesebb körben a tolerancia fogalmát. Érdemes hát elgondolkodni az implikációin.

Másodszor meg azért, mert ez a vélemény minden igényt kielégítően határozza meg, mi az, amit a köznyelvben toleranciának neveznek, min alapul, és hol vannak a határai.

Harmadszor pedig azért, mert közben nem utal a tolerancia fogalmára. Az egyéni szabadságjogokra alapozza érveit. Itt nem hangzik el sehol a „tolerancia” szó.

A skokie-i ügyben hozott ítélet is arról tanúskodik, hogy az amerikai igazságszolgáltatás egyértelműen és konzekvensen törekedik arra, hogy minden körülmények között a szólásszabadság védelmében lépjen fel. (Egy jelentéktelen, de nagyon aktuális példa: különféle adminisztrációk – ebben az amerikai egyetemek adminisztrációi járnak élen – olyan döntést hoznak, hogy betiltják az úgynevezett gyűlöletbeszédet, de a bíróság ezeket rendre hatályon kívül helyezi azzal az indokkal, hogy alkotmányellenesek.) Az ítélet indoklását fogalmazó bíró nem a toleranciára mint értékre hivatkozott. Azért

döntött így, mert a legnagyobb komolysággal tekintett az alkotmányra, valamint az abban garantált jogokra.

Nem azzal a szándékkal hoz ilyen ítéleteket a bíróság, hogy a toleranciát védje. Amikor ilyen esetekben kell döntenie, két dolgot mérlegel, egyrészt megvizsgálja, milyen veszélyt jelent a demokráciára és magára az alkotmányra az, ha korlátozza a szólásszabadság és az ezzel rokon gyülekezési szabadság jogát; másrészt azzal is számolnia kell, milyen konkrét veszélyekkel járhat az, ha adott esetben nem korlátozza ezeket a szabadságjogokat. És az esetek elsőprő többségében úgy dönt, hogy nem fenyegeti olyan „nyilvánvaló, közvetlen veszély” a demokráciát és a társadalmat, ami indokolná e jogok korlátozását.

Nem a tolerált személyek javát tartják szem előtt, még kevésbé a tolerálókét (esetünkben ennek még a gondolata is groteszknek tűnik), hanem a társadalom érdekeit óvják azzal, hogy ügyelnek a legalapvetőbb jogok és a törvényesség megőrzésére. Nem arról van szó, hogy mit nyernek a zsidó negyed lakói a nácik átvonulásával, hanem arról, hogy mit nyer a társadalom mint egész. Előállhatunk azzal az érveléssel, hogy azért nyer ezzel a döntéssel, mert megint hangsúlyozzák, milyen nagy súlya van a törvénynek mint a szabadság őrzőjének. És így tovább. Ebben az ügyben is így érvelt a bíróság. Nem az a cél, hogy „kialakítsuk magunkban” a toleranciát, hanem el kell mélyítenünk a társadalomban a jogról és az alkotmányról kialakított felfogást. Azt a szemléletet, amelyet veszélyeztet a tolerancia fogalma.

A skokie-i ügy nem volt egyszerű eset, mert az olyan szélsőséges helyzetek közé tartozott, amelyek próbára teszik a törvényt, a bíróságokat, az alkotmányt és a demokrácia alapelveit. Hihetetlenül nehéz volt mérlegelni a nyereséget és a veszteségeket. A bíróság teljes mértékben tudatában volt ezeknek a veszteségeknek, amikor ítéletet hozott. De arra az álláspontra jutott, hogy ezek nem jelentenek „nyilvánvaló, közvetlen veszélyt”, ezért ebben az esetben is a szólásszabadság jogát kell a legfontosabbnak tekinteni. Nem kell feltétlenül egyetérteni az ítélettel: gondolkozhatunk úgy is, hogy nemcsak az alapvető erkölcsi érzékünkkel áll ellentétben, hanem a józan ésszel

is, konkrét következményeit tekintve pedig inkább árt, mint használ a demokráciának; a demokrácia gond nélkül elviselné az ellentétes ítéletet is. (Bár azt is nehéz indokolni. A törvény alkalmazása még a jó törvény helyes alkalmazása esetében sem mindig áll összhangban az erkölcsi érzékünkkel és a józan ésszel. Még olyan érvet is megfogalmazhatunk, hogy a törvénynek nem célja, hogy kifejezze erkölcsi érzékünket, ennek nem is kell így lennie.) De fontos és érdekes a gondolat, amelyre épül.

Az a feladatunk – olvashatjuk az ítélet indoklásában –, hogy eldöntsük, védi-e az első kiegészítés a keresetben megjelölt személyek által tervezett tevékenységet, nem pedig az, hogy erkölcsi ítéletet mondjon a nézeteikről. [...] Érdemes hozzáfűzni ehhez: többek között épp azért más az élet ebben az országban, mint a Harmadik Birodalomban, mert a mi alkotmányos rendszerünk védi az állami üldözéstől és megfélemlítéstől azokat a kisebbségeket, amelyek különböző helyeken, különböző időszakokban népszerűtlenné. [...] A keresetben megjelölt személyek által tervezett tevékenység az első kiegészítés védelme alá esik, amely garantálja a szólás- és gyülekezési szabadság jogát. [...] Azt mondja az első kiegészítés, hogy a kormánynak nincs joga korlátozni a kifejezés szabadságát az üzenet, a hirdetett eszmék, a téma vagy a tartalom alapján. [...] A közlés minden tartalmi indokkal magyarázott korlátozása elbizonytalanítaná a nemzetet, amely erősen kötődik ahhoz az alapelvhez, hogy *nem akadályozhatja semmi a közügyekben folytatott vitát, ez legyen élénk és teljesen nyitott*. [...] Vannak bizonyos kivételek e szabály alól, nevezetesen a rágalmozás, a trágár beszéd és az erőszakra felszólító „harcias beszéd”, de a kormány más esetben csak szigorúan meghatározott körülmények, rendkívül szűk keretek között cenzúrázhat bizonyos tartalmakat komoly közvetlen veszély és konkrét vészhelyzet esetén. [...] De a tartalomkorlátozás elemzésének az egészséges törvénytiszteltetből kell kiindulnia, hisz maga a korlátozás jelenti a legközvetlenebb veszélyt az első kiegészítésben garantált jogok érvényesítésére. *Bármilyen ártalmasnak látszik is valamely nézet, nem a bírók és az esküdtek lelkiismeretétől, hanem az eszmék versengésétől várjuk a javulást.* [...] Maga a nyilvános *intolerancia* vagy ellenséges beállítottság nem lehet

alapja ezen alkotmányos jogok korlátozásának. [...] A szabad társadalom inkább csak a törvényszegés után akarja megbüntetni azon keveseket, akik visszaélnak a szólásszabadsággal, nem fogja be a szájukat – nekik és bárki másnak –, mielőtt megteszik ezt. [...] Döntésem az az alapelv diktálja, mely szerint ha ezeknek a polgárjogoknak mindenki számára érvényben kell maradniuk, akkor nemcsak azokat kell védeniük, akiket elfogad a társadalom, hanem azokat is, akik nézeteit a társadalom, egyébként nagyon helyesen, elveti és elítéli.

A kurzívval kiemelt mondatok emlékeztetnek Sadurski bizonyos állításaira. De ez a hasonlóság csak látszólagos. Azért emeltem ki kurzívval az „intolerancia” szót, mert ez az egyetlen utalás a fogalomra ebben a véleményben. De a tolerancia fogalmának semmi köze ahhoz a gondolathoz, amelyen a bíróság véleménye alapul.

Először is: a bíróság állásfoglalásának – mely szerint „nem akadályozhatja semmi a közügyekben folytatott vitát, ez legyen élénk és teljesen nyitott” – a látszat ellenére nem sok köze van „a másság tiszteletéhez és az eszmecseréhez”, melyet Sadurski szerint „megkövetel a tolerancia”. A bíróság arra törekszik, hogy biztosítsa a szabad véleménycsere elengedhetetlen feltételeit, nem akarja meghatározni, hogyan folytassuk le ezt a vitát (civilizáltan, tiszteletteljesen, méltósággal stb. vagy agresszíven, tahó, krakéler módon).

Másodszor: a bíróság véleménye szerint bármilyen ártalmasnak is látszik valamely nézet, „nem a bírók és az esküdtek lelkiismeretétől, hanem az eszmék versengésétől várjuk a javulást”, ennek azonban a látszat ellenére nem sok köze van ahhoz a meggyőződéshez, hogy a sokféleség önmagában is érték, még kevésbé ahhoz a felfogáshoz, mely szerint attól az, hogy ennek köszönhetően válogathatunk a nézetek között, mint a szupermarketben (Legutko szerint), vagy nem is úgy, mint a szupermarketben (Sadurski szerint), hanem teljesen másképp vagy máshol (Netán úgy, mint a cukrászdában? Vagy a könyvtárban?). E véleménynek ahhoz sincs sok köze, hogy a tolerancia miként érinti Sadurski szerint „az egymással vetélkedő ideálok kapcsolatát”. A bíróságnak nem állt szándékában meghatározni, hogyan

kell vetélkedniük ezeknek az ideáloknak, nem is akarta biztosítani a nézetek lehető legnagyobb bőségét, hogy kedvünkre válogathassunk. Csak arra törekedik, hogy minden nézetet szabadon hangoztathassanak. Nem azért, hogy közvetlenül juthassunk konkrét előnyökhöz ebből a vetélkedésből, a célja ennél általánosabb, közelebb áll az elemi szinthez: a szólásszabadság jogát védi, ez a jog pedig erősíti és védi a demokráciát, a rendet és a törvényességet – az eszmék vetélkedésének elengedhetetlen feltételeit. Az már más kérdés, hogy miként, milyen eredménnyel vetélkednek egymással ezek az eszmék, erre már nem vonatkoznak a törvények.

Harmadszor: a bíróság véleménye szerint nincs pontosan definiálva az „intolerancia” fogalma, erre nincs is szükség. Egyszerűen az emberi ösztönökről van szó (bármik is legyenek ezek, bárhog is határozzuk meg őket), melyeket törvényekkel kell korlátozni, hogy elkerüljük az anarchiát és az egyéni jogok sárba tiprását. Igen, a bíróság azt feltételezi, hogy az emberek természetükből adódóan intoleránsak, tehát jogilag kell korlátozni az intolerancia iránti természetes vonzalmukat. De ezzel az észrevétellel nem jutunk sokkal előbbre, hisz azt is mondhatjuk erre, hogy pontosan ezt a célt szolgálja minden törvényhozó, ezért vannak törvények.

„Az intolerancia – írja Sadurski – azt jelenti, hogy ha módunkban állna, szeretnénk kiiktatni más nézeteket és viselkedéseket.” Igen, pontosan ezt tartják szem előtt a bíróságok, ezt akarják jogilag megakadályozni. De a bíróságok nem írják elő a másik „tolerálását”. Kardinalis különbség van aközött, hogy korlátozzuk az intolerancia ösztönét az egyéni jogok védelmében és a közjó érdekében, meg aközött, hogy rákényszerítjük másokra azt a ködös fogalmat, amelyet „toleranciának” nevezünk.

Az alapvető egyéni jogok elismerése nem feltételezi a tolerancia fogalmát. Azt írja Sadurski, hogy a tolerancia szellemében az embereket „olyan állampolgárokként tiszteljük, akik ugyanabba a kategóriába tartoznak, ahová mi”. De az emberek tisztelete így a *jogaik* tiszteletét jelenti, elismerjük a törvény előtti egyenlőségüket. Nincs

szükségünk itt a tolerancia járulékos fogalmára. A Legfelsőbb Bíróság tagja, Oliver Wendell Holmes híres mondatában – „Az öklömmel való hadonászás joga ott végződik, ahol a másik ember orra kezdődik” – pontosan meghatározott mindent, amit érdemes mondani a toleranciáról. Nem a „tolerancia” garantálja azt, hogy méltóságban éljünk, mint Sadurski írja: ha kell valami garancia, akkor inkább az egyéni jogokat, ezek tiszteletben tartását és a független bíróságokat kell említenünk, amelyek védik ezeket.

Azt is meg kell jegyeznünk, hogy van még valami, amit nem feltételez az egyéni jogok tiszteletben tartása, nevezetesen annak a személynek a tisztelete, akinek elismerjük a jogait. Voltaire nevezetes mondása – „Nem értek egyet azzal, amit mond, de halálomig védelmezem a jogát, hogy elmondhassa” – nem feltételez tiszteletet. Amellett, hogy nem értek veled egyet, még azt is megtehetem, hogy a legcsekélyebb tisztelettel sem viseltetek személyed és nézeteid iránt, így is tiszteletben tarthatom a szólásszabadsághoz való jogodat. A tisztelet ugyanis valami olyasmi, amit ki kell érdemelni. Akkor tisztelünk embereket és nézeteket, ha rászolgáltak erre. Mindenkit és minden nézetet tisztelni, ez csak üres szlogen, nem jelent semmit. Vagy – bár Sadurski az ellenkezőjét állítja – relativizmust jelent. Akik viszont annyira ragaszkodnak a sokszínűséghez, a toleranciához és a mindennek kijáró tisztelethez, azok jobban teszik, ha kerülik a relativizmust, mert, mint tudjuk jól, csak a jogállamiság garantálja azt a lehetőséget, hogy ilyen értékeket ápolhassunk. El kell hát fogadni ezeket mint magasabb rendű értékeket. Mint a bíró írta a skokie-i ügyben megfogalmazott véleményében: „Érdemes hozzáfűzni ehhez: többek között épp azért más az élet ebben az országban, mint a Harmadik Birodalomban, mert a mi alkotmányos rendszerünk védi az állami üldözéstől és megfélemlítéstől azokat a kisebbségeket, amelyek különböző helyeken, különböző időszakokban népszerűtleneek.” Igen, érdemes. Sőt, kell is.

Mi lehet a tolerancia, ha nem az egyéni jogok tisztelete? Mit jelenthet az a mondas, hogy egy személy toleráns, vagy annak kell lennie?

Személyek nem kezelhetnek türelemmel vagy intoleranciával nézeteket és viselkedésmódokat olyan értelemben, ahogy az állam teszi ezt (engedélyezve vagy tiltva). Nem lehet szó a személy és nézetei tiszteletéről sem, mert ha azt állítjuk, hogy mindenki tiszteletet érdemel, relativizmusba esünk – az pedig aligha tekinthető erénynek, mi viszont a tolerancia mint erény és érték definícióját keressük. Szóval mire mehet itt ki a játék? Nem az elfogadásról van szó, maga Sadurski is elismeri, hogy az elfogadás nem tolerancia. Attól tartok, hiába tiltakozik Sadurski, ez mégiscsak relativizmushoz vezet. És érdemes megemlíteni azt is, hogy akik így kiemelik a toleranciát mint felsőbbrendű értéket, azok rendszerint ugyanúgy kötődnek a relativizmushoz is. Rendszerint azok hirdetik a toleranciát mint értéket, akik azt állítják, hogy nincs semmilyen érték, minden viszonylagos, és ugyanakkor egyenértékű is. Akik viszont hisznek az értékekben – olyanokban, mint a tisztelet, a szólásszabadság és a demokrácia –, ritkán beszélnek a toleranciáról. A véletlenek összjátéka lenne ez? Kétlem.

Ezenfelül ha a tolerancia – mint Sadurski írja – „másodfokú” érték, amely „más értékekre vonatkozik”, akkor nehéz megérteni, hogy lehet elsőrangú erkölcsi érték, akárhogya is definiáljuk. Lehet-e erkölcsi téren előírni a *módját* annak, hogy miként kell tisztelnünk az egyéni jogokat (Öszintén? Mélyen? Rajongással?), vagy hogyan vegyünk részt a vitában? Érzésem szerint nem.

Mit jelent az a mondás, hogy a társadalomnak (eltérően az államtól) „toleránsnak” kell lennie? Sadurski mintha valamiféle utópisztikus társadalomra gondolna, amelyben mindenki tiszteletével tünteti ki a másikat, ahol áldott harmónia uralkodik. De nincsenek ilyen társadalmak. Azt persze kijelenthetjük, hogy egyes társadalmak toleránsabbak másoknál. De ezzel pontosan azt mondjuk, hogy ott jobban tiszteletben tartják az egyéni jogokat. Ilyennek tekinthetjük az amerikai társadalmat, amelyben mélyen gyökerezik az alkotmány és annak tisztelete, az alkotmányról folytatott eszmecsere pedig igen élénk. Lehet és természetes is ilyen állapotokra törekedni. De nem úgy, hogy „kialakítunk magunkban” valamit, amit toleranciá-

nak nevezünk. Csak úgy törekedhetünk erre, hogy egyre inkább tiszteljük az egyén jogait, a demokráciát és a jogállamiságot, mert csak ezek teszik lehetővé számunkra azt, hogy „a sokszínűségtől gazdag társadalmakban” éljünk. Ha precízebben kidolgozzuk, akkor meg erősítjük, alaposabban átgondoljuk ezeket a fogalmakat, nem pedig gyengítjük és elmaszatoljuk őket az általános tolerancia érzelmes és zavaros fogalmában. Az viszont utópista ábránd, hogy bármi is lehetővé teszi számunkra – különösen nem az önmagunkban, nem tudni, hogyan kialakított „tolerancia” – azt, hogy „megszabadulunk az alantas indokokból fakadó kirekesztéstől”.

Tehát, ahol demokrácia és törvényesség uralkodik, ahol az állam toleráns e szó pontos és hagyományos értelmében, ott a tolerancia fogalma a társadalomra és az egyénre vonatkoztatva legjobb esetben fölöslegesnek, a legrosszabb esetben pedig károsnak látszik, a már említett okokból: mert kiszorít és elpusztít más hasznos és pontosabban meghatározott fogalmakat; mert elmosza a különbségeket a köz- és a magánszféra között, gyengíti és torzíja az etikai gondolkodást; mert a legtöbbször hazug módon használják, hogy megtiltsák a morális alapú elutasítást, s ugyanakkor előírják – alattomosan, a deklarációk ellenére – azok nézeteinek elfogadását, akik ezt felsőbbrendű értékke emelik. Ennek következtében gyakran a szólásszabadság jogának megsértéséhez, nem pedig tiszteletben tartásához vezet.

A tolerancia manapság divatos fogalma rokon a „sokszínűség” hasonlóan divatos fogalmával. A toleranciához hasonlóan a sokszínűség is a helyesen gondolkodók jelszava lett, mint Sadurski írja, „önmagáért való” értéknek, jónak tekintendő. De miért beszéljünk toleranciáról és sokszínűségről – elvonatkoztatva most már attól a sajtós meggyőződéstől, hogy csak számos nézet létezése teszi lehetővé számunkra a szabad választást –, amikor bőven elég a szólásszabadságról és a demokráciáról beszélni? Az az érzésem, hogy ennek csak hazug ideológiai céljai vannak, így akarták felváltani az igazi morális gondolkodást az értelmetlen globális álhumanizmus relativista ideológiájával.

Azt is írja Wojciech Sadurski, hogy a társadalomnak „szabadságot kell adnia az embereknek identitásuk alakításában, az erkölcsi nézeteket is beleértve”, és a tolerancia segít az ilyen nemes cél elérésében. De az elsőrangú értéként felfogott tolerancia épp ellentétes következményekkel jár; lehetetlenné teszi az erkölcsi nézetek kialakítását. Megakadályozza azt, hogy autentikus értékeken gondolkodjunk, és kötődjünk ezekhez. Ismétlem: ilyen szabadságot nem a „társadalom” vagy a „tolerancia” ad, hanem a szólásszabadság, a demokratikus alkotmány, amely „toleráns” e szó pontos és egyetlen használható értelmében. A szólásszabadság joga adja a választás lehetőségét. Ne sokszorozzuk fölöslegesen a fogalmakat és az értékeket. (Meg az egyéni „jogosultságokat” se, melyek bővítése szintén elvezet a tolerancia ködös fogalmához. De e téma kifejtésére már nincs helyem.) Használjuk Ockham borotváját.

Pálfalvi Lajos fordítása

7.

KOMMUNISTÁK ÉS ANTIKOMMUNISTÁK

I. Revel a kommunizmusról és az antikommunizmusról

Úgy gondolom, eddig még egyetlen történésznek sem sikerült hitelt érdemlő választ adni arra a kérdésre, hogy mi lehetett a titka a hetvenes-nyolcvanas évek paradox kommunistabarát felfogásának. Ezért nem könnyű megértenünk, miféle okai lehetnek annak, hogy a kilencvenes években sem voltak hajlandók elismerni, milyen is a kommunizmus valódi természete. Fontolóra vehetjük azt a hipotézist, hogy ezt mindenekelőtt azért utasítják el, mert attól félnek, kénytelenek lesznek elfogadni a bizonyítékokat, amelyek igazolják a kommunizmus és a náciizmus lényegi rokonságát. Nem kellemes, ha az ember kénytelen elismerni, hogy a rendszer, amelyet majd' egy évszázadon át támogatott, lényegében ugyanolyan volt, mint az, amelyet a legnagyobb gonoszság megtestesülésének látott, és harcolt ellene.

Néha felmerül az emberben a gyanú, hogy rengeteg értelmiségi különös vonzalmat érez a rabszolgaság iránt. Talán ezért hajlamosak arra, ezért van különös tehetségük ahhoz, hogy újrateremtsenek a saját civilizációjuk szívében egyfajta informális totalitarizmust. Külső politikai diktatúra híján szívesen rekonstruálják laboratóriumban, in vitro, az egymás

közt kiépített kapcsolatokban az ábrándjaikban visszatérő kísértet-diktatúra következményeit: vádaskodnak, kizárják, rágalmazzák, kiátkozzák egymást; mindez a hajdani boszorkányperekre emlékeztet, amelyekben „fasizmustal” vádoltak mindenkit, aki nem volt hajlandó részt venni a rákényszerített kultuszokban és mások elítélésében.

(Jean-François Revel: *La Grande Parade*)

Paradox jelenség tanúi lehetünk. Miután lerombolták a berlini falat, és eltűnt a szovjet birodalom, naiv módon meg voltunk győződve arról, hogy megbukott a kommunizmus, nem hagyott mást maga után, csak hullák tízmillióit. Miután számos kommunista párt átalakult szociáldemokrata párttá, s eljutottak a nyilvánossághoz *A kommunizmus fekete könyvében* olvasható tanúságtételek, véglegesnek és teljesnek látszott a kommunizmus összeomlása. De kiderült, hogy ez illúzió, nem a kommunizmus bukott meg, hanem a liberalizmus (európai, nem pedig amerikai értelemben használom itt a szót, vagyis a klasszikus szabadpiaci gazdasági liberalizmusra vonatkoztatom). Franciaországban hatalmas lelkesedéssel rehabilitálják Marxot, mindenhol olyan híreket kapunk, hogy csődbe ment a liberalizmus. Nem pusztult el a szocialista utópia mítosza. Ellenkezőleg, minden jel arra mutat, hogy új erők feszítik.

Erről a jelenségről ír a legújabb könyvében, *A nagy parádében*¹ a kitűnő francia történész, filozófus és politológus, Jean-François Revel. Mint megjegyzi, bár csak Kínában és Észak-Koreában létezik már kommunista paradicsom (az utóbbi országot ritkán emlegetik), meg Kubában (Franciaország és más nyugati államok vezető intellektüeljei és politikusai továbbra is ábrándos csodálattal emlegetik, noha nem sok minden változott az elmúlt negyven évben), és

¹ Jean-François REVEL, *La Grande Parade. Essai sur la survie de l'utopie socialiste*, Plon, 2000.

a gyakorlatban majd' minden állam (azokat is beleértve, ahol a szocialisták kerültek kormányra) a liberális gazdaságpolitikát adaptálja, sokasodnak a kommunizmus apológiái. Ugyanakkor egyre többen ítélik el az „antikommunizmust” és a liberalizmust.

„Egyre kevésbé ítélik el a kommunizmust a bukása után, miközben szinte mindenütt megbélyegzik a liberalizmust, noha világszerte alkalmazzák” – írja Revel.²

Még azok is elítélik, akik annak idején a kommunizmus ellen harcoltak, és elítélték az „anti-antikommunizmus” hazug hablatyát, ahogy a nyugati balos értelmiségiek álságos módon meghatározták kedvenc gondolatukat.

„Egy szintre hoztuk a sztálinizmust és a nácizmust, a Gulagot és Auschwitzot, e század tragédiájaként határoztuk meg a kommunizmust. Fogalmazhattunk volna-e még világosabban és ékebben?”

Ezek nem Revel szavai, csak idéz; az egykori olasz kommunista, Walter Veltroni mondta, aki jelenleg egy olasz párt, a PDS főtitkára. Hasonló szellemben nyilatkozott az év elején a PDS kongresszusán Massimo D'Alema, Olaszország miniszterelnöke. Miközben ilyen szavakkal ítélik el régi hitüket a volt kommunisták, akik fontos pozíciókat töltenek be a Szocialista Internacionáléhoz tartozó pártban, a baloldali értelmiség továbbra is védi a kommunista eszmét.

Revel leleplezi mindazokat a kommunizmussal és a liberalizmussal kapcsolatos mítoszokat, hamis téziseket és közönséges hazugságot, amelyeket nap mint nap hallhatunk Franciaország – és nem is csak Franciaország – politikusaitól, újságíróitól és „vezető intellektüeljeitől”. Franciaországban szinte elválaszthatatlan a liberálistól a „vad” jelző, szégyellne nélkül megjelenni a médiában. Az antikommunistát definíciójából adódóan reakciónak, cinikusnak és egoistának tekintik, akibe szemernyi „szolidaritás” sem szorult. A „szoli-

² *Uo.*, 11.

daritást” ugyanis mindig a liberalizmussal szembeállítva fogják fel; általánossá vált az a nézet, hogy a liberális gazdaságpolitikát folytató állam összeegyeztethetetlen a szolidaritással. Valójában azonban a liberális társadalmak sosem „vadak”; ellenkezőleg, mint joggal jegyzi meg Revel, csak ezek igazi jogállamok. Azt is hangsúlyozza, hogy pontosan ezekben találták ki és valószínűsítették meg a nagy társadalmi ellátórendszereket és a gondoskodó államot; csak a nagy kapitalista gazdaságokban volt akarat és fedezet erre.

Általánosan elterjedt gyakorlat, hogy a „vad” liberalizmusnak tulajdonítanak minden csapást – munkanélküliséget, társadalmi egyenlőtlenséget, még az államháztartás hiányát is –, noha ezek valódi oka a mértéktelen bürokrácia és központosítás, a túlzott adóztatás, újraelosztás és a gazdaság állami ellenőrzése. Nagyrészt ez okozza a Franciaországot összeomlással fenyegető legsúlyosabb problémákat. Még mindig él az a mítosz, mely szerint a szocializmus az emberi jogok egyetlen védelmezője. Az a társadalmi mítosz is mindmáig egyeduralkodó, amely azt hirdeti, hogy az emberi jogok kizárólagos letéteményese és védelmezője a baloldal. Revel mindkét mítoszt lerombolja, kimutatja, hogy számos kulcsfontosságú társadalmi reformot „klasszikus liberálisnak” vagy „konzervatívnak” tekintett társadalmi mozgalmak kezdeményeztek.

Mivel a kommunizmus a tökély eszméje, nem lehet reakció, ezért most azokat tekintik reakciósnak, akik a tettei alapján ítélik meg és vádolják. [...] Ellene fordulni annyi, mint szembeszállni az igazságossággal. Így hát az antikommunizmus elítélendő felfogás marad, bármennyire is negatív volt a kommunizmus mérlege. [...] Akinak kinyílt a szemé, és józan értelemmel olyannak tekinti a kommunizmust, amilyen volt [...], az hipokrita, a tisztességes elfogulatlanság maszkja alá rejtje beteges el-lenszenvét. Nem attól a kommunizmustól viszolyog, amelyet megismert [...], hanem az igazságos társadalomtól, amelyet a kommunizmusnak kellett volna megteremtenie.³

³ Uo., 22–25.

Továbbra is tabu az a kijelentés, hogy maga a kommunizmus eszméje gonosz, természetéből adódóan (nemcsak a nevében elkövetett bűnök azok). A következő tabu azt tiltja, hogy ideológiai rokonságot keressünk a nácizmus és a kommunizmus között; a legutóbbi idő-kig a bűneik összehasonlítását sem tűrték, ez ma is ellenérzéseket kelt, részben azért, mert továbbra is azzal indokolják a kommunista eszméhez való kötődést, hogy harcolni kell a fasizmus ellen. Revel viszont úgy érvel, hogy ez a fajta indoklás nem csak most hazug, mindig is alaptalan volt; kimutatja, hogy a kommunizmus és a nácizmus ideológiai forrásai hasonlóak. Hitler mindig is szocialistának tekintette magát, a nácizmus pedig „nemzeti szocialista” mozgalom volt. Erre a felvetésre néha azt a választ kapja az ember, hogy Hitler egy egész fajt akart kiirtani, Sztálin pedig csak egy osztályt. De nem látszik igazán lényegesnek ez a megkülönböztetés, a meggyilkolt millióknak pedig, mint Revel megjegyzi, nagyjából mindegy volt, hogy Hitler, Sztálin vagy Pol Pot végez velük.

Még a Sztálin bűneit habozás nélkül elítélő értelmiségiek is erőlyesen tiltakoznak az ellen, hogy a Sztálin által képviselt rendszer ideológiai forrását, Marxot nyilvánítsák bűnösnek, és ez korántsem csak a szélsőbalra vonatkozik. Talán pontosan azért tiltakoznak, mert ezzel megnyílik az út a nácizmus és a kommunizmus mint bűnös ideológiák összehasonlítása előtt. Aljasságnak és ostobaságnak tartják, ha valaki azt sugallja, hogy – mint Revel gondolja – Marx egyszerűen antiszemita pamfletet írt a zsidókérdésről. De gyaníthatjuk, hogy ha valaki más lenne a szerző (lehetőleg nem kommunista), akkor valóban antiszemitának tartanák ezt a pamfletet, nagyon helyesen. A legegészségesebb elmék rejtett zugaiban is maradt valami annak a hitnek a romjaiból, mely szerint nem a kommunista rendszert tehetjük felelőssé a bűneiért, hanem a torzulásait. E meggyőződés egyik leggyakoribb tünete ez a kiáltó ellentét: miközben a liberális pártok (jogos) felháborodást keltenek, ha szélsőjobboldali pártokkal szövetkeznek, elnézően tekintenek a baloldalra, ha összeáll egy hamisítatlan, békebeli kommunista párttal

(Franciaországban nemcsak a parlamentben, hanem a kormányban is képviselteti magát).

De az ideológiákat, írja Revel, a következményeik, nem pedig a híveik szándékai alapján kell megítélnünk. A náciizmus a demokrácia ellenségeként, a kommunizmus pedig a testet öltött legtökéletesebb demokráciaként határozta meg magát. Abban rejlik a különbség, hogy a náciizmus deklarált szándékaival összhangban nyíltan lerombolta, leigázta és felszámolta a demokráciát; vagyis Revel felfogása szerint „közvetlen totalitarizmus” volt. A kommunizmus viszont, lévén „az utópiát közbeiktató közvetett totalitarizmus”, deklarált szándékaival ellentétben, tevékenységét álcázva rombolta le, igázta le és számolta fel azt.

Többféleképpen lehet elmaszatozni a kommunizmust leleplező igazságot. Revel különböző módszereket említ, az egyiket különösen nagy figyelemmel elemzi. Két fejezetet is szentel neki. Bonyolult és rendkívül fontos jelenségről van szó, amelyet „a náciizmus hiperamnéziájának” nevez (Alain Besançon használta ezt a kifejezést *Le malheur du siècle*⁴ című szép és okos esszéjében). Ez a pontosan definiált terminus „a kommunizmus amnéziájával” alkot egy párt, az érem másik oldala. Mint Revel megjegyzi, a náciizmus bűneire összpontosító értelmiség néha azt a célt szolgálja, hogy megvédje a kommunizmust a részletes elemzéstől. Állandóan Hitler rémtetteit emlegeti, nem hagyva helyet az emlékezetben Sztálin bűneinek. A náci bűnök emlegetését sosem tekinthetjük túlzásnak, ezeket egyszerűen nem lehet túl gyakran az emlékezetünkbe idézni; ugyanakkor nem kelle-ne arra használni ezeket, hogy eltöröljék velük a kommunista bűnök emlékezetét. Abban rejlik „a náciizmus hiperamnéziája”, hogy csak ebből a tudatosan elfogadott célból hangsúlyozzák a holokausztra való „emlékezés kötelességét”. Mint Revel és Besançon is megjegyzi, ebben a formában eszközként használják a holokauszt áldozatait.

⁴ Alain BESANÇON, *Le malheur du siècle. Sur le communisme, le nazisme et l'unité de la Shoah*, Fayard, 1998.

Sérti a holokauszt áldozatainak emlékét, ha arra használjuk őket, hogy eltemessék a kommunizmus áldozatainak emlékét. [...] Igen jellemző, hogy a törvényt, amely 1990 óta tiltja Franciaországban a náci bűnök tagadását, ugyanakkor a hallgatásával lehetővé teszi a kommunista bűnök tagadását, egy... kommunista vezette be. Szívesen teljesítem azt a kötelességemet, hogy szüntelenül elítéljem Himmler egykori imádoit, feltéve, ha nem Berija egykori imádói utasítanak erre.⁵

Ilyen értelemben más célt is szolgál a náciizmus hiperamnéziája: állandósítja a fasiszta–kommunista szembenállást azzal, hogy hangsúlyozza, a kommunisták vezető szerepet játszottak a fasiszmus ellen folytatott harcban (még akkor is, ha ez kiáltó ellentétben áll a történelmi tényekkel). Ettől a szembenállástól már csak egy lépés az antifasiszta–antikommunista ellentét, ahová mindez vezet. Ezzel a logikailag hibás, de gyakran alkalmazott módszerrel juthatunk el az antikommunista = fasiszta egyenlethez. Igen gyakran találkozunk ezzel az antiliberalis baloldal szövegeiben és kijelentéseiben, rendszerint burkolt formában jelenik meg, bár néha teljesen nyíltan is megfogalmazzák. Visszataszító, gyalázatos manipuláció arra használni a holokausztot, hogy megvédeljezzék vele az „antikommunizmust”, és egy szintre hozzák a fasiszmussal.

Az utóbbi időben több könyv témája is volt a holokauszt emlékezete. Alain Besançon fentebb említett művében bölcs, komoly és mély elemzési kísérletben mutatja be a soá egyediségét. Nemrég jelent meg egy amerikai szerző, Peter Novick *Holokauszt az amerikai életben* című könyve, amelyet a *Gazeta Wyborcza*-ban is recenzáltak. De ez a mű meg sem próbál a kommunizmus amnéziája ellen harcolni. Ellenkezőleg, ha megnézzük közelebbről, kiderül, hogy pont ezt az amnéziát szolgálja. Mert nem a kommunizmus bűneiről szól, hanem – amint azt már észrevette néhány kevésbé naiv amerikai recenzens – azt az amerikai balosok szívének oly kedves gondolatot népszerűsíti, mely szerint az Egyesült Államok „bűnei” (melyeket a feke-

⁵ REVEL, I. m., 128–132.

ték, a kisebbségek vagy az indiánok ellen követett el), Izrael „bűnei” (melyeknek szenvedő alanyai a palesztinok), vagyis a liberalizmus, a kapitalizmus és az „amerikai imperializmus bűnei” a náciizmus bűneihez mérhetők. Ezzel banalizálja és manipulálja is a holokausztot.

Úgy gondolom, erkölcsi kötelesség és pedagógiaiilag is szükséges [...] szüntelenül aggályosan emlékeztetni a zsidóirtásra. Azt azonban vizsgaszatászítónak tartom, ha arra a célra használják, hogy eltöröljék vele más népirtások emlékeztetét. Aki elítéli azt, ha bármiképpen is számadást próbálunk készíteni a kommunizmus bűneiről, mondván, hogy alattomos módon így próbáljuk igazolni a náciizmus bűneit [...], az nyilvánvalóan aljas rágalmakat hangoztat. [...] Jobb sorsot érdemelnek a holokauszt áldozatai a haláluk után annál, hogy a soá kétségbevonásánál sokkal elterjedtebb, bár nem kevésbé „érdekelvű”, „ideologikus” és „perverz” tagadást szolgáljanak.⁶

Revel főként Franciaországról ír, amely minden európai ország közül a legkonokabban áll ellen a józan észnek, nem okulva a múltból. Sajnos téved, amikor úgy gondolja, hogy a leírt jelenségek csak olyan országokra korlátozódnak, amelyek sosem szereztek tapasztalatokat a kommunizmusról. Mint Alain Besançon megjegyzi, a szocialista utópia mítosza még a kommunizmus áldozatait is megtevéstette. Lépten-nyomon azt akarják a fejünkbe verni, hogy tisztességes ember nem lehet antikommunista. Ha pedig ki meri jelenteni valaki, hogy a tisztesség nem áll ellentétben az antikommunizmussal, olyan szavakat hallhat válaszul, amilyeneket a *Gazeta Wyborcza*-ban írt nemrég a főszerkesztő, Adam Michnik: „Az antikommunizmus – akárcsak az antifasizmus – önmagában nem garantálja az ember tisztességét”.⁷

Nem, persze, de tudomásom szerint nem is állította senki az ellenkezőjét. A kommunizmus mint abszolút gonosz elítélése (Mich-

nik szerint „együgyű” dolog) nem foglalja magában azt az előfeltevést, hogy az „antikommunista” pusztán antikommunizmusa miatt eleve tisztességes ember. Ha tehát valaki cáfolja ezt az előfeltevést, azzal nem cáfolja azt a tézist, hogy a kommunizmus abszolút gonosz. Nem is válasz erre, ha belegondolunk egy pillanatra, ez valójában nem válasz semmire. Nem feltételezem a szerzőről, hogy nincs tisztában a logika elemi törvényeivel, ezért arra következtetek, hogy szándékosan próbálta tévútra terelni a vitát ezzel a hozzászólással. A fentebb említett cikk, melynek tartalmába szinte minden olyan mítosz, inszINUÁCIÓ és hamis előfeltevés bele van szőve, amely korábban már szóba került, tökéletes példa a Revel könyvében elemzett jelenségre.

Ha belegondolunk, mi mindent látunk magunk körül, Michnik véleménye egyszerűen elképesztő. Szerinte „a kommunizmus egykor pozitív előjelet kapott mint radikális antifasizmus, ma hasonlóképpen minden antikommunista pozitív előjelet kap, még akkor is, ha közel áll a fasizmushoz”; a közvélemény pedig manapság „az antikommunizmus minden formáját dicsőíti”. Ha így van, nagyon diszkréten teszi, mert tényleg nehéz észrevenni rajta. Mindez arra mutat, hogy inkább úgy van, ahogy „egykor” volt. Nehéz lenne elhinni, hogy a legnagyobb lengyel napilap főszerkesztője nincs tisztában ezzel.

„A fasizmussal leszámoló kommunisták régi hazugságát új váltja fel, a kommunizmussal leszámoló antikommunisták hazugsága” – írja Michnik. De mi ez az „új hazugság”? Arról lenne szó, hogy az „antikommunizmus” elhallgatja a saját bűneit, ahogy a fasizmust vádló kommunisták elhallgatják a Gulagot? De miféle bűnök voltak ezek? Miféle Gulagok, tömeges tisztogatások, miféle rabszolgamunkák vagy éhínségek terhelik az „antikommunisták” lelkiismeretét? A szerző nem felel ezekre a kérdésekre. Az sem világos, kit is vádol itt valójában. Meg kell ugyanis jegyezni, hogy nincs semmiféle antikommunista mozgalom (mint ahogy antikommunista kongresszusok sincsenek). Az antikommunizmus nem ideológia, nem rendszer,

⁶ *Uo.*, 201.

⁷ *Mantra zamiast rozmowy*, *Gazeta Świąteczna* 2000. április 1–2.

nem is utópia; nincs olyan politikai program, amelynek ez lenne a fő összetevője. Nem tudni hát, kiről van itt szó: a nacionalista szélsőjobbról? Vagy egyszerűen a konzervatívokról és a liberálisokról? Vagy a legkülönbözőbb típusú és árnyalatú „antikommunistákról”, akiket kizárólag a kommunizmus iránti ellenszenv köt össze? Netán Olaszország miniszterelnökéről vagy az olasz PDS főtitkáráról? Ez a hozzászólás, amely nem tudni, kit vádol, nem tudni, mivel, a legjobb esetben is zavaros, megtévesztő.

De bármi is legyen Adam Michnik szerint ez a közelebből meghatározatlan „antikommunista hazugság”, sokkoló, hogy egy szintre hozza a történelem legnagyobb hazugságával – a kommunizmus hazugságával. Mindabból ítélve, amit magunk körül látunk, s aminek oly ékesszóló példája ez a cikk, a fő hazugság napjainkban a baloldal hazugsága, amely nem akarja hagyni, hogy számvetést készítsünk a kommunizmusról, és az „antikommunizmus” minden formáját egy szintre hozza inszinuációk és a kényelmetlen történelmi tények elhallgatása útján a fasizmussal. Láthatjuk, hogy Lengyelországban is szükség van Revel könyvére.

II. A jó oldalon állni, egykor és ma

2008 augusztusa. Meglepő cím az amerikai sajtóból: *A Rosenberg házaspár bűnös*. Kicsit megkésett felfedezés, gondolhatná az ember, a cím meg mintha valamelyest idejétmúlt lenne. Olyan érzése támad az embernek olvasás közben, mintha időutazásra indult volna. Manapság Lengyelországban is nemegyszer érik hasonló benyomások az embert, *mutatis mutandis* (bár nincs is olyan nagyon sok *mutandis*).

A legtöbbünk számára – gondolok itt azokra, akik egyáltalán emlékeznek még erre az ügyre – nem volt kétséges, hogy bűnös a Rosenberg házaspár, akiket 1953-ban ítélték el a Szovjetunió javára folyta-

tott kémkedésért.⁸ De az amerikai baloldal nagy részének, sőt alighanem elsöprő többségének voltak kétségei efelől, akárcsak Alger Hiss esetében, minden bizonyíték ellenére. Azt gondolták a házaspárra kimondott halálos ítéletről, hogy így próbálják korlátozni a gondolkodás függetlenségét, merényletet követnek el a szólásszabadság ellen; tekintették a McCarthy által elszabadított antikommunista hisztéria következményének, a liberálisok ellen szervezett összeesküvésnek (amerikai értelemben használok a szót, azaz „liberális baloldalt” értek ez alatt), az amerikai kormány szovjetbarátnak nem mondható politikája elleni tiltakozás elfojtásának, olyan ember ellen indított hajtóvadászatnak, aki hitt a békében, és hű maradt az ideáljaihoz stb. Azt írja Ronald Radosh az amerikai baloldallal szülő kitérő könyvében,⁹ hogy a környezetében mindenki magától értetődő, kétségbevonhatatlan igazságnak tartotta azt, hogy Rosenbergék „haladó gondolkodású, ártatlan emberek voltak, akiket azért üldöztek, mert ilyen nagy odaadással szolgálták a béke ügyét”. Végleg el kellett volna oszlatnia minden kétséget Radosh 1983-ban kiadott másik könyvének, melyet Joyce Miltonnal írt a Rosenberg-ügyről.¹⁰ Radosh fiatalkorától kapcsolatban állt az amerikai kommunista mozgalommal, leírja többek között a nyári táborokat, ahová azért küldték a gyerekeiket a kommunisták, hogy beléjük sulykolják a kommunista propagandát; olyan családból származik, amely szorosan kötődött a kommunista szakszervezeti mozgalomhoz, azok közé tartozott, akik számára magától értetődő volt Rosenbergék ártatlansága. Abban a reményben kezdett könyvet írni róluk, hogy végre sikerül bebizonyítania az ár-

⁸ Julius esetében legalábbis semmi kétség, az viszont továbbra sem teljesen világos, hogy Ethel milyen szinten kapcsolódott be tudatosan a férje munkájába. Nemrég kiderült, hogy az egyik szemtanú vallomása, mely szerint állítólag Ethel gépelte le a feljegyzéseket, melyeket a szovjeteknek készített a férje – ez a vallomás kulcsfontosságú a vád szempontjából –, valószínűleg hamis volt.

⁹ Ronald RADOSH, *Commies. A Journey Through the Old Left, the New Left and the Leftover Left*, Encounter Books, 2001.

¹⁰ Joyce MILTON – Ronald RADOSH, *The Rosenberg File*, Rinehart and Winston, 1983.

tatlanságukat. Nem így történt, el kellett ismernie, hogy megdönthetetlen bizonyítékok szólnak a bűnösségük mellett.

De nem mindenkinek őszlatta el a kételyeit a könyve. Vajon most, hogy a Rosenberggel együtt vád alá helyezett Morton Sobell több mint fél évszázad után végre rászánta magát, és bevallotta, hogy szovjet kémek voltak mindketten Rosenberggel, végleg eloszlanak a kételyek, és lezárul az ügy? Kétlem. Mert még ha el is fogadták, meg is emésztették Sobell nyilatkozatát, akkor is lehetnek különféle egyéni módjai annak, hogy az ember miként békél meg ezzel a keserű igazsággal. Akárcsak Hiss esetében, nyilván most is lesznek olyan hangok a baloldalon, hogy de hát jót akart, nem tett semmi rosszat senkinek, jó ügyet szolgált, a békéért harcolt, végül is nem ártott senkinek, nem lényeges információkat továbbított (Rosenberg információkat adott át az oroszoknak a „Manhattan-terv” atombombájáról, és – mint nemrég megerősítette Sobell – katonai adatokat közölt a szonárokról és a radarokról, melyeket föl is használtak az oroszok a vietnami és a koreai háborúban, amikor amerikai repülőgépeket támadtak). Tényleg nem lényeges információk. Biztos most is lesznek olyanok, akik azt mondják, minden bizonyíték ellenére: sosem tudjuk meg az igazat. Vagy azzal hozakodnak elő, mint Hiss esetében: ez már a múlt, nem számít, csak ártunk azzal, ha a múltban vájkálunk, inkább hagyjuk ezt.

Honnan ismerős?

Természetesen Amerikából, főként a hatvanas-hetvenes évekből, amikor az amerikai „anti-antikommunisták” befolyása ellen küzdöttünk, akik a kommunizmus „tisztá eszméjét” védték, és különbözőképpen próbálták igazolni a lengyel kommunista rezsimet, miközben azt is hangoztatták, hogy természetesen elítélik az elnyomó intézkedéseket, ugyanakkor... Meg a geopolitikai helyzet... hogy meg kell érteni... nem szabad kiönteni a fürdővízzel együtt a gyereket. Egyesek közülük naivak voltak, mások cinikusak, megint mások meg egyszerűen az oroszoknak dolgoztak mint „befolyásoló ügynökök”.

De ismerjük ezt a mai Lengyelországból is, ahol az „anti-antikommunizmus” ellen harcoló egykori értelmiségiek közül most sokan az

„antikommunizmussal” hadakoznak, és elítélik azokat, akik „antikommunistának” merik tartani magukat. Különös ez a visszhang, a *déjà vu* szokatlan érzése, csak hogy most változtak a szerepek. A mai lengyel baloldali szellemi életben most nagy divatját éli az Amerikából ismert „anti-antikommunizmus”, bár ott néhány évtizeddel korábban hódított. Hirtelen csúnya szavá vált az „antikommunizmus”, gusztustalan, primitív, értelmetlen dolog „antikommunistának” lenni, tulajdonképpen barbárság. A kommunista Lengyelországban annak idején abszurdumként hangzott az „antikommunista” mint önmeghatározás – jobban mondva hangzott volna, mert senki sem mondott ilyet, hiszen ez magától értetődő volt. Legfeljebb csak egy „anti-antikommunistával” folytatott vitában határozhatta volna így meg magát az ember, miközben a Szovjetunió történetét magyarázza neki (bár ez a legtöbbször hiábavaló erőfeszítésnek bizonyult).

A cég úgynevezett titkos munkatársairól is ugyanazt hajtogatják, pontosan ugyanazt, és szinte ugyanazokat a szavakat használják, mint az amerikai baloldal annak idején, ha szóba került a Rosenberg házaspár: de hisz nem ártott senkinek; de hisz nem tett semmi rosszat; de hisz „kénytelen volt”, különben nem utazhatott volna; ne is beszéljünk erről, nem kell a múltban vájkálni, ne indítsunk hajtóvadászatot védtelen emberek ellen. Így beszéltek és írtak Kapuściński-ről, így beszéltek és beszélnek ma is Ronikierről, így beszélnek most Wolszczanról. Ő is ugyanígy beszél magáról: muszáj volt, mindenkinek muszáj volt.

Kapuściński, vagyis a hivatalos kommunista lengyel sajtó külföldi tudósítója esetében ez talán igaz is volt, vagy legalábbis nagyon valószínű. De az is igaz: senki sem kényszerített arra senkit, hogy külföldi tudósító legyen, sőt még arra sem, hogy a lengyel kommunista sajtónak dolgozzon. Másként fogalmazva, ez az ő döntése volt. És ne felejtjük el, hogy olyanok is voltak, akik más döntést hoztak, melynek következtében nem utaztak külföldre tudósítani. „De másképp nem írta volna meg azokat a nagyszerű könyveket; nehéz döntést kellett hoznia, végül is érthető...” Azt kell felelnünk erre, hogy minden élet-

ben vannak nehéz döntések, és felelősek vagyunk ezekért, és többek között pontosan e döntések alapján ítéltetünk meg.

Wolszczan esetében aljas hazugság az, hogy „muszáj volt neki”, mert azt sugallja, hogy mindenki, aki külföldre utazott tudományos céllal – ösztöndíjat kapott, konferenciákon vett részt, vagy állást kínáltak neki külföldi egyetemeken –, kénytelen volt együttműködni, egyszerűen így volt, ez volt a „szokás”, ezt nem lehetett elkerülni. Ez az eltorzított – na nem, mondjuk ki nyíltan, hamis – kép terjed el most a külföldi egyetemeken, a nemzetközi tudományos közösség pedig igaznak fogadja el, mert hát mi mást tehetne? Különösen így, hogy a legbefolyásosabb lengyel lap, melynek alapján a Lengyelországban dolgozó külföldi tudósítók nagy része tájékozódik arról, hogy mi történik az országban, pontosan ilyen változatot terjeszt, ez pedig aztán sokszorozódik a nyugati sajtóban. Az amerikai tudósok pedig meg vannak győződve arról, hogy minden lengyel, aki csak dolgozott velük Nyugaton a kommunista Lengyelország fennállása idején, jelentett a cégnek. Azonkívül, hogy ez nem igaz, enyhén szólva kellemetlen azoknak, akik nem voltak besúgók.

Ugyanígy beszélnek, megint csak *mutatis mutandis*, Jaruzelski peréről: meghurcolnak egy szegény öregembert. Akik most így fogalmaznak, nem mondtak ilyeneket például Pinochetről. Őt meg lehetett hurcolni. A náci gonosztevők üldözéséről sem beszéltek így. Annak idején fölháborodtak azon, hogy a nyugati – európai és amerikai – baloldaliak, akik nagy hangerővel elítélték azt, ami Argentínában vagy Chilében történt, különös módon hallgattak Kínáról, Kambodzsa-ról, a Szovjetunióról és a kelet-európai országokról (Kubáról nem is beszélve). Most azoknak az embereknek egy része, akik annak idején fölháborodtak, harcoltak a hazug, tendenciózus világkép ellen, és megpróbálták felvilágosítani a nyugati közvéleményt arról, hogy az ilyen egyoldalú elképzeléseket terjesztő szervezetek gyakran szovjet befolyás alatt álltak, szovjet pénzből működtek – most viszont ugyanezek az emberek beszálltak az olyan hangok kórusába, amelyekkel annak idején perlekedtek. Némi késéssel csatlakoztak, ezt

azért tegyük hozzá, mert a nyugati baloldalra már nem jellemzőek az ilyen hangok, amióta szétesett a Szovjetunió, és szinte mindenhol megbukott a kommunizmus, kivéve Észak-Koreát. A nyugati baloldal már nem nagyon bajlódik a kommunizmus védelmével. Természetesen megvédi az antikommunizmust, amikor kell, de inkább arra törekszik, hogy elítélje Amerikát, a kapitalizmust és Izraelt.

Maradt azonban két alapelv, amelyet továbbra is kötelező tiszteletben tartani, ha a kommunizmusról és a Szovjetunióról van szó. Az első azt írja elő, hogy el kell ítélni azt a nézetet, mely szerint az Egyesült Államok „birodalma” erkölcsileg a szovjet birodalom fölött áll, továbbra is ragaszkodnak a „morális ekvivalencia” elvéhez, amelyet Lengyelországban annak idején mindenki vagy majdnem mindenki elítélt. A másik azt tiltja, hogy egyenlőségjelet tegyünk a kommunizmus és a náciizmus közé, sőt akár összehasonlítsuk a kettőt. Itt szigorúan tilos alkalmazni a morális ekvivalencia elvét. Ellenkezőleg: a fasizmus volt és marad a legrosszabb, következésképpen a kommunizmusnak jobb dolognak kell lennie. Ezen kívül – ismételjük el kórusban – a kommunisták végtére is jót akartak. A Szovjetunió pedig – megint kórusban – mindig a fasizmus ellen vívott harc élén állt. (A Molotov–Ribbentrop-paktum emlegetése is ízetlenségnek számít ma Lengyelországban, jó társaságban legalábbis nem számít túl tapintatos felvetésnek.)

A fent említett két alapelv előírja azt, hogy morálisan egy szintre hozzuk az Egyesült Államokat és a Szovjetuniót, azt viszont megtiltja, hogy egyenértékűnek tekintsük a fasizmust és a kommunizmust. Az előbbi aligha lett népszerű a lengyel baloldaliak körében. Az utóbbit viszont elfogadták Lengyelországban, érthető okokból, rögtön a II. világháború után, a következő évtizedekben érvényben volt, majd lassan elvesztette aktualitását – most viszont mintha másodvirágzását élné.

Az egész világ elfogadta a régi szovjet mítoszt, amely azonosította az antifasizmust a szovjet kommunizmussal. Ennek a mítosznak kellett igazolnia és meghamisítania mindent, s miután véget ért a háború, ez volt a kommunista propaganda alapja. Erre épült az egész

baloldali ideológia, ezzel igazolnak minden kommunista gaztettet, mint ahogy Rosenbergéket is ilyen alapon mentette fel az amerikai baloldal. Ehhez járult a másik hazugság, amelyet ráadásul dermesztően hibás logikával csempészték be, de ez valahogy senkit sem botránkoztatott meg; nem gondolkodtak el azon, hogy ha mindenki, aki a Szovjetunió pártján áll, a fasiszmus legyőzését akarja, akkor mindenkinek, aki a fasiszmus legyőzését akarja, a Szovjetunió pártján kell állnia. Ebben a hablatyban hitt évtizedeken át az egész nyugati baloldal, ez a meggyőződés igazolta előtte a Rosenberg házaspárt.

Nyugaton mindez már keveseket érdekel, nem nagyon beszélnek erről. Lengyelországban viszont – ahol egykor kívülről tudtuk ezt az egész ideológiát, és ellenálltunk neki – pont most, néhány évtizedes késéssel alakul ki ez a torz, groteszk világkép. Mintha kitörölték volna a lengyel baloldal emlékezetéből az elmúlt évtizedeket. Döbbenetes, hogy manapság, majd' húsz évvel a kommunizmus bukása után megint el kell ismételni olyan dolgokat, amelyek nemrég még magától értetődőek voltak, és olyan kínkeservesen tudtuk elmagyarázni ezeket a nyugati baloldaliaknak.

Nem elég, hogy védik a pertől Jaruzelskit, még az igazát is védik. Egyszer csak azt kezdik hajtogatni Lengyelországban, hiába szól ellene számos bizonyíték, hogy Jaruzelski – úgy van, ismételjük el kórusban – jót akart. Szinte hihetetlen. Mondják ezt olyan emberek, akik ezt egykor hevesen tagadták, és nagy vehemenciával próbálták meggyőzni a Nyugatot arról, hogy nem így van. Az az érzésem, hogy ha ma valaki meg akarná szerezni a lengyel baloldali elitek támogatását, legjobb lenne, ha bevallaná, hogy titkos munkatárs vagy kommunista kém volt, még akkor is, ha ez nem igaz.

Micsoda kuriózum, bár csak látszólag rejtélyes. A szabad Lengyelországban most nyugati szemmel kell nézni a világot, el kell sajátítani a divatos nyugati ideológiákat, mert enélkül – gondolják – sötétnek, provinciálisnak, elmaradottnak tartanak, kiröhögnek minket. Nyugaton pedig továbbra is azon múlik minden, hogy melyik oldalon áll az ember. *Which side are you on?* (Melyik oldalon állsz?) – ez a címe

az amerikai kommunisták legismertebb dalának, amely a harmincas években született. És ma is azon múlik minden, hogy melyik oldalon áll az ember. A bal a jó oldal, ez a pozíció az erkölcsi fölény kellemes érzését adja. Nem kell törődni a konkrétumokkal, azon sem kell törni a fejem, hogy megalapozott nézeteket vallok-e, a javasolt vagy támogatott tevékenységek pedig milyen következményekkel járnak. Elég, ha a „helyes utat választja” az ember, a jó oldalra áll.

Pálfalvi Lajos fordítása

8.

EDWARD SAID ORIENTALIZMUSA

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS¹

Az iszlámban nem volt felvilágosodás. Pontosabban szólva – ha megkülönböztetjük az „iszlám” szó két, nehezen meghatározható jelentését – nem volt felvilágosodás az iszlámban mint vallásban (ha eltekintünk a Korán néhány kivételes, 9. századi interpretátorától), sem az iszlámban mint civilizációban. Az iszlámmal kapcsolatban nem beszélhetünk semmilyen reneszánszhoz fogható jelenségről az európai reneszánsz (és ennek köszönhetően a felvilágosodás) értelmében.

Az iszlám nem elemezte különösebben saját örökségét, gyökereit és értékeit, sem azokat a forrásokat, amelyekből merített; nem vizsgálta a maga szent könyvét, nem végzett forrástanulmányokat, nem érdekelte az emberi természet, ahogy e könyvben megjelenik, sem a gondolkodás szerepe, mikéntje vagy természete, sem az ember viszonya Istenhez. Nem kérdezett, nem kutatott, nem kételkedett; egyetlen racionalista, szkeptikus irányzat sem nőtt ki belőle. Így nyilván nem is élhetett meg reformokat, nem alakulhatott ki a felvilágosodás

¹ Edward W. SAID, *Orientalizmus*, ford. PÉRI Benedek, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000.

valamilyen vallási irányzata. Az utóbbi években megszorodtak a Korán nyelvét, struktúráját, interpretációját és kronológiáját, valamint az iszlám (mint vallás) történetét vizsgáló rendkívül érdekes kutatások, ám továbbra is (mint a 19. századtól kezdve, amikor az eleinte csak bibliai és hebraisztikai kutatásokkal foglalkozó orientalizmus, elsősorban német kutatók munkáinak köszönhetően kezdett kiterjedtebb és jobban körvonalazott alakot ölteni) szinte kizárólag nyugati tudósok foglalkoznak vele. A muzulmánok, néhány nyugaton élő tudós kivételével, egyelőre semmi hajlandóságot sem mutatnak az együttműködésre, és az iszlám vallási vezetők sem kívánnak engedélyt adni a kutatásokra. Annak sincs semmi jele, hogy az iszlám felvilágosodás rövid időn belül bekövetkezne. Ennek számos, egymással összefüggő, bonyolult oka van.

Ha elfogadjuk, hogy az európai reneszánsz a jelenlegi legáltalánosabb kontextusban nem más, mint a keresztény humanizmus felvirágzása, valamint, ami itt a legfontosabb, egyfajta – mondjuk: kritikus, racionális, „világi” – szövegértelmezés; ha a reneszánsz ebben az értelemben definíciójából adódóan a felvilágosodás szükséges feltétele, akkor ennek hiányában az iszlámban egyértelműen nem lehet felvilágosodás. A reneszánsz humanistái² arra törekedtek, hogy helyet találjanak a kereszténységben a teljes ember képének, olyan teremtménynek, aki képes a független morális cselekvésre és érvelésre, szabad akarattal rendelkezik, és meg tudja különböztetni a jót a rossztól; a reneszánszból származó értékek lehetővé tették, hogy civilizációnk újabb és újabb elemeket építsen magába, kritikailag elemezze a saját múltját, merítsen az ókori szövegekből, és megpróbálja (bizonyos mértékig) összeegyeztetni az ést a hittel (amivel már sok évszázaddal azelőtt a korai egyházatyák némelyike is kísérletezett; a reneszánsz az ő műveikhez való visszatérést, az ő újrafelfedezésüket is jelentette). Ezt az iszlám nem tudja, és nem is tudta soha. Néhány

² Itt most eltekintek a humanizmus prereneszánsz kezdeteitől, és a reneszánszot úgy értelmezem, mintha a humanizmus ugyanabban a pillanatban vele együtt született volna meg a maga teljességében, mint Athéné Zeusz fejéből.

filozófus kivételével, és nem számítva a rövid életű 9. századi Mu'tazila mozgalmat, amely a Korán magyarázatának szükségességét hangoztatta – ám ez politikai jellegű mozgalom volt, a kalifák (mint interpretátorok) hatalmának legitimálására tett sikertelen kísérlet –, ilyen irányzatok az iszlámban nem voltak.

És nem is lehettek sem a múltban, sem a jelenben, egyrészt azért nem, mert az iszlám istene egészen más, mint a kereszténység és a judaizmus istene, másrészt pedig azért, mert nincsenek attribútumai, és ezekre nem is szabad rákérdezni: az iszlámban nem merül fel a teodicea, a vallásjog racionális alapjainak kérdése (állítólag a 10. században Al-Qaffal írt egy ilyen témájú művet, a 9–10. században is élt néhány muzulmán filozófus, akik írtak a szabad akaratról, de ezek szintén kivételes pillanatok³ voltak), valamint többek között nem beszélhetünk az isteni szándékról sem. Az iszlámban nincs teológia olyan értelemben, mint a kereszténységben; nem próbálják közös névezőre hozni a hitet és az ést. Így az a gondolkodásmód, amely a reneszánsz előfeltétele, amely lehetővé tenné a reneszánszot, idegen az iszlámtól.

Az iszlám szemében Mohamed egy személyben próféta, király, hódító és törvényhozó. Míg a kereszténység (a judaizmushoz hasonlóan) kezdettől fogva szándékosan távol tartotta magát a politikától, az iszlámban a politika és a vallás minden időben elválaszthatatlanul összeforrt; a vallásnak volt politikai, a politikának pedig vallási dimenziója. Az iszlám nem tesz különbséget a vallás és a világi élet között; ahogy Rémi Brague megjegyzi *La loi de Dieu* című művében, a katolikus egyháznak, abból a célból, hogy el tudjon különülni a világi szférától, először saját fogalmat kellett alkotnia erről a szféráról. Ez a fogalom az iszlámban nem létezik.

A Korán nem kinyilatkoztatás, mint a Tóra vagy a keresztény Biblia, hanem Mohamed közvetlenül Istentől kapta, miután egy angyal diktálta neki Mekkában és Medinában – ez az iszlám megfel-

³ Említést tesz róluk Rémi Brague *La loi de Dieu* (Gallimard, 2005, 200.) című könyvében.

lebbezehetetlen igazsága. Ezért a Koránban mindent igazságnak kell tekintenünk, a legszentebb, megkérdőjelezhetetlen igazságnak. Következésképp a Korán értelmezésében nincs és nem is lehet beszélni semmiféle szabadságról; az értelmezés csak a hivatalos tradíció kitaposott útjait követheti. Emiatt a muzulmánok a Koránnak még a filológiai szempontú tanulmányozását is rossz szemmel nézik, mivel elkerülhetetlenül kényelmetlen kérdéseket vet fel – a nyelvről, a kronológiáról, a versek sorrendjéről, a különféle ellentmondásokról.

Nem lehet tudni, hogyan, mikor és milyen nyelven jegyezték le a Koránt, sem azt, hogy a szöveg szerkesztése milyen változásokon ment keresztül (a Korán nyelvének vizsgálata során az evolúció és a szerkesztés egyértelmű nyomaira bukkantak), ám sok muzulmán számára a szerkesztésnek már a gondolata is teljességgel elfogadhatatlan, nem beszélve a vallási tekintélyekről és a hit őreiről. A Korán nyelve sok helyen érthetetlen. Nem világos, hogy egyrészt hogyan viszonyul a klasszikus arab nyelvhez, másrészt – a preislám költészet és a Mekka környékén élő beduinok nyelvéhez. Az utóbbi időben felmerült néhány körülmény, amelyek szerint sokat merített a szír nyelvből (részben a szír liturgiából). Meggyőző érvek támasztják alá, hogy maga a „Korán” szó egy szír kifejezésből származik, amelynek jelentése „liturgikus könyv”.⁴

Ezért a Korán kutatása tabu. Még a Korán fordítását is ferde szemmel nézik az iszlám vallási vezetők: mivel a Korán nyelve sok helyen érthetetlen, és ez a szent irat közvetlenül Istentől származik, próbálkoznunk sem szabad a fordításával vagy magyarázatával. A Koránra nem alkalmazhatók a racionális világi szempontok. A Koránnak érthetetlennek kell maradnia.

A Korán mellett az iszlámban jelentős szerepet játszik a szunna, azaz olyan elbeszélések gyűjteménye, melyekben azt örökítik meg, hogy a hagyomány szerint mit tett vagy mondott Mohamed – azaz összhangban, amit az angyal diktált neki Medinában. Ezeket a

⁴ Christoph LUXENBERG, *The Syro-Aramaic Reading of the Koran. A Contribution to the Decoding of the Language of the Koran*, Verlag Schiler, 2007, 70–74.

szüntelenül, nemzedékről nemzedékre, bölcsről bölcsre, egészen Mohamedig visszavezethető szájról szájra járó elbeszéléseket (a hagyományozó elbeszélők sorának neve isnád) nevezzük hadísznak. A hadiszok száma több ezerre rúg, de nem egyforma súllyal esnek a latba; némelyikük apokrifnak minősül. Hitelességük foka a láncolat hitelességétől, attól a bizonyosságtól függ, hogy ez a lánc sohasem szakadt meg. A hadiszok képezik a jog forrását és alapját; olyan hagyomány ez, amelyet a jog igazol. Más szóval, az angyal a törvényt is diktálta Mohamednek. Azaz a jogot sem lehet a ráció eszközeivel megközelíteni, éppúgy, ahogy a Koránt sem; nem kérdezhetünk rá sem az alapjaira, sem a céljaira.

A hadiszok az egyes korszakok joggyakorlatát tükrözik; egyesek szerint olykor a római és a zsidó jog nyomait is észrevehetjük bennük. Ám a hadiszokat (legalábbis a hiteles hagyományozói láncal bírónak) Mohamednek tulajdonítják, s ez a létező, ténylegesen alkalmazott jog igazolása és legitimációja. Az egész meglévő iszlám jogot Mohamedtől eredeztetik; tilos azt sugalmazni, hogy a jognak a kinyilatkoztatáson kívül más forrása is lehet. Így az egyes hadiszok, mivel ezek az angyalok által Mohamednek kinyilatkoztatott és diktált szavak hű feljegyzései, ugyanolyan fontosak, mint a Korán. Ha valamelyik vers ellentmondásban áll a Koránnal, akkor azt a verset érvényteleníthetik. De a Koránon belül is érvényteleníthet egy vers egy másikat; ilyenkor azt mondják, hogy a későbbi versek érvénytelenítik a korábbiakat. A versek sorrendje a Koránban nem kronologikus, és előfordul, hogy a szövegben később megjelenő, de időrendben korábbi versek érvénytelenítik a szövegben előbbre került, de kronológiailag későbbi verseket. Ám ezt nem szabad vitatni, sem rákérdezni, hogy ez hogyan lehetséges.

Itt természetesen nemcsak a Korán megközelítéséről van szó, hanem arról, hogy miként kezeli a szövegeket az iszlám világ általában, milyen tudást merít belőlük, hogyan alkalmazza és hasznosítja ezt a tudást, hogyan tekint a tudományra, a történelemre és a filozófiára. Sok népszerű, nagy gonddal megörökített és terjesztett legenda

kering erről a témáról, amelyek fiktív voltával a tudósok tökéletesen tisztában vannak, de csak nagyon kevesen veszik a bátorságot, hogy nyilvánosan kétségbe vonják ezeket. Például azt állítják, hogy ókori örökségünket, a görög filozófiát és irodalmat, egész kultúránk alapját (és a reneszánszt, amely az előbbieik segítségével nem jött volna létre) a legnagyobb mértékben a muzulmán fordítóknak és filozófusoknak köszönhetjük. Hogy a kalifák minden érdek nélkül, a tudás vágyától vezérelve alkalmaztak e szövegek fordítására muzulmán fordítókat. Hogy az abbászida kalifák a 8. században pontosan ebből a célból alapították Bagdadban az úgynevezett „Bölcsesség Házát”, a Bajt al-Hikmát, amely nagyhírű könyvtárral rendelkező híres fordítóközpont volt, különösen a 9–10. században.⁵ Hogy Mohamed szívéhez közel állt a tudás érdek nélküli keresése, és erről szól a gyakran idézett „Haszan mashur” („szép és híres”) hadisz híres sora: „utlub il ’ilma va lav fisz-Szin”, „még Kínában is keresd a tudást”. Hogy a középkori iszlámban az általános tolerancia, a tudás szeretete és a racionalitás iránti mérhetetlen tisztelet uralkodott. És így tovább.

Mindez nem egészen fedi az igazságot. Arról van ugyanis szó (kötelességem megjegyezni, hogy erről, mint minden másról, ami a Koránnal kapcsolatos, e terület megbízható ismerőinek kommentárjaiból, és nem eredeti forrásból értesültem), hogy az *ilm* kifejezés a fent idézett hadiszban nem „tudást” jelent a szó megszokott, általános értelmében. Ez a szó, amikor egy kifejezésben szerepel, mindig egy bizonyos fajta tudásra vonatkozik: mindig valamiről való tudást vagy valamilyen tudományt jelöl. Ha viszont egymagában áll, akkor *mindig* a vallási tudásra vonatkozik, pontosabban – ahogy Rémi Brague fogalmaz egy másik cikkében (ahonnan az *ilm* arab szó jelentéséről szóló tudásom legjava származik) – „Isten által kinyilatkoztatott tudás az emberi kötelességekről”.⁶ Ennek fényében nem

⁵ Érdekes vitát olvashatunk erről és az iszlámról szóló többi legendáról a következő cikkben: Rémi BRAGUE, *Grec, arabe, européen*, Commentaire 2008/2009. tél, 1181.

⁶ Rémi BRAGUE, *Au moyen du Moyen Âge*, Champs-essais, 2008, 296.

az önzetlen tudásvágy dicséretéről van szó az említett hadiszban, hanem azok dicséretéről, akik messzi tájakra utaznak, hogy megtudják, mit mondott a próféta; olyan személy szájából hangzik, aki a hagyomány által elismert lánc egyik tagjaként továbbadja a próféta szavát. Ez a hadisz tehát csak a hadisz hagyomány dicsérete és legitímációja, nem pedig a tudásé.

Az is csak legenda, hogy a görög szövegeket muzulmánok fordították: az igazság az, hogy iszlám országokban élő keresztények voltak a fordítók (a késő középkorban pedig zsidók). Egy másik legenda szerint a kalifák alkalmazták és fizették a fordítókat; úgy tudjuk, hogy többségükben magánkezdeményezésekről volt szó. Legenda, hogy a Bajt al-Hikma egyfajta egyetemként funkcionált, ahol virágzott a racionalizmus és az érdek nélküli tudásvágy; inkább (ismétlem: amennyire tájékozódni tudok a klasszikus és mai orientalisták szövegei alapján)⁷ valamiféle propagandaközpontként működött, nem sok köze volt a fordításokhoz. Az arab országokban a görög szövegek fordítása egyébként a 10. század végére abbamaradt, mivel valószínűleg fölöslegesnek ítélték őket.

Nehéz elképzelnünk, hogy a tudáshoz, a szövegekhez általában, és különösen a Koránhoz való ilyen hozzáállás, a kritikai kutatások teljes tiltása mellett – melynek célja, hogy elkerüljék az olyan kérdéseket, amelyek alááshatják a hagyományosan elfogadott magyarázatokat, vagy vitatják a Korán forrását –, mi vezethetett volna felvilágosodáshoz vagy bármilyen reformhoz az iszlámban, egy olyan kultúrában, amely semmibe veszi a racionalizmust és a racionális kritikát. Azt sem tudnánk megmondani, hogyan tudtak volna itt gyökeret verni az európai reneszánszban felvirágzó humanista eszmék, ha ilyen korlátozások és tilalmak fala veszi körül a Koránt.

⁷ Lásd a következő orientalisták műveit az iszlám különböző aspektusairól, többek között a Koránnal kapcsolatos filológiai problémákról: *What the Koran really Says*, ford. Ibn WARRAQ, Prometheus Books, NY, 2002. Különösen érdekesek a következő cikkek: Alphonse MINGANA, *Syriac Influence on the Style of the Koran* (1927), Paul E. KAHLE, *The Arabic Readers of the Koran* (1949), C. RABIN, *The Beginnings of Classical Arabic* (1955).

Ugyanakkor számos olyan publikáció jelent meg az utóbbi időben, amelyben – tudatlanságból vagy politikai-ideológiai célból – az iszlám világ tudáskultuszának legendáját terjesztik. Emellett van egy másik, párhuzamos irányzat is, amely nem annyira az iszlámról és az iszlám világról szóló fikciót hirdeti, hanem az erről szóló nyugati kutatások egészét vonja kétségbe; rosszhiszeműséggel, az iszlám világ képének szándékos torzításával, rasszizmussal, imperializmussal, kolonializmussal, idegengyűlölettel és hasonlókkal vádol minden egykori és jelenlegi orientalistát. Ennek az irányzatnak az egyik elindítója volt Edward Said *Orientalizmus* című könyve, amely tudatlanságával és rosszhiszeműségével kiemelkedik a többi közül. Az utóbbi időben vitát kezdeményeztek Lengyelországban a műről, valószínűleg első ízben, bár a könyv már több mint húsz éve jelent meg, Nyugat-Európában és Amerikában pedig már régen véget értek a róla folytatott legádázabb viták. De más okból, éppen a felvilágosodás miatt hozom szóba: eléggé nyilvánvaló, hogy az iszlám szövegselemlélete és Said hozzáállása meglepő hasonlóságokat mutat.

A felvilágosodásról elsősorban a francia felvilágosodás jut eszünkbe, arról pedig főleg – az ateizmus és az antiklerikalizmus, a relativizmus és a totalitarizmus ideológiai kezdetei. Gyakran teszik felelőssé a felvilágosodást a modern kor összes viszontagságáért és balsorsáért: a kommunizmusért, a posztmodernért, a kulturális, történeti és erkölcsi relativizmus szélsőséges formáiért, a szekularizációért, az abszolút értékek, elsősorban a zsidó-keresztény értékek elvetéséért, az emberi jogok fogalmának fetiszizálásáért és az abszurdításig fokozásáért, valamint az univerzalizmusért, ami mindezt lehetővé tette. Ám a felvilágosodás nem csak Istentől való elfordulás, antiklerikalizmus és relativizmus, és nem a francia felvilágosodás volt az egyetlen – bár, mint Gertrude Himmelfarb írja a modernitáshoz vezető három útról szóló kitűnő könyvében, egész gondolkodásunkban kisajátította a felvilágosodás fogalmát, háttér-

be szorítva a skót vagy az amerikai felvilágosodást.⁸ Nagy-Britanniában és Amerikában olyan más „felvilágosult” értékek kerültek előtérbe, mint például az univerzalizmus, a szkepticizmus és a racionális kritika; az egyház és a vallás kérdése nem volt elsőrendű; az Ész nem foglalta el Isten helyét. Úgy is érvelhetnénk, hogy a felvilágosodás eszméi, amelyek eltorzulva ellentétükbe fordultak, és felvilágosodás-ellenes nézetekké váltak – mint például a szélsőséges relativizmus, a történelem és a tudomány posztmodern szemlélete, ami mindenfajta objektív igazság tagadása –, közvetlenül a francia túlkapásokból származnak, azaz a francia felvilágosodás vadhajtatásai: nem Hume vagy Adam Smith, hanem Rousseau hagyományából nőttek ki. Épp ezeket a posztmodern nézeteket láthatjuk viszont a legszélsőségesebb, abszurd formájukban Edward Said orientalizmusról szóló könyvében.

A mostani összefüggésben a felvilágosodás egyik legfontosabb szempontja, különösen a skót változatban, a megőrzésre érdemes és tiszteletet parancsoló szövegekhez mint önmagukban való értékhez való viszony volt – e viszonyt a reneszánsz idején az ókori szövegekhez való visszatérés tette lehetővé oly módon, hogy újra felfedezték, és jelentőségük új tudatosításával az európai civilizáció alapkövévé tették őket. A fenti megjegyzések az iszlám néhány aspektusáról elengedhetetlen, bár meglehetősen elnagyolt kontextusként szolgálnak ehhez a problémához: az iszlám szövegselemlélete és a szövegek asszimilációjához. Mint azt már az előbbieken említettük, az iszlámban nem volt, és feltehetően nem is lehetett reneszánsz. Nehéz elképzelnünk, hogy valamikor is megjelenhetne egyfajta „iszlám humanizmus”; e fogalom önmagában hordozza az ellentmondást. Az iszlámban sohasem honosodott meg az ókori szövegek tisztelete; ezért fordítóik az iszlám világban a szó szerinti fordítással szemben a parafrázisokat részesítették előnyben, még a kommentárokkal ellátott fordításokkal szemben is. Az eredetihez való hűséget nem

⁸ Gertrude HIMMELFARB, *The Roads to Modernity. The British, French and American Enlightenments*, Vintage, 2005.

becsülték, mert az eredeti szövegeket sem tartották sokra. Ezért sok szöveg el is veszett; miután lefordították vagy parafrázeálták őket, már nem volt többé szükség rájuk, és senki sem törődött vele, hogy fennmaradnak-e. Európa mindig Európán kívüli forrásokból merített, asszimilálta, felszívta és sajátjává formálta őket. Mindez – érvel Rémi Brague Európáról szóló könyvében⁹ – az európai identitás kulcsfontosságú eleme, fejlődésének alapvető része volt. Az iszlám világ nem így működik. Ami számára idegen, az az is marad; nem asszimilálódik. Az iszlámban nem fedezhetjük fel a források iránti érdeklődést; csak források maradnak, önmagukban nem képviselnek semmiféle értéket.

Said *Orientalizmusának* minden (nagyon eufemisztikusan fogalmazva) megjegyzése és érvelése közül a legmegdöbbentőbb, még az objektív igazság tagadásánál is mellbevágóbb a nyelvészetről és filológiáról való legalapvetőbb tudás hiánya, különösképpen ami az indoeurópai nyelvészet történetét illeti. Said elveti már az indoeurópai alapnyelv fogalmát is, mivel azt fikciónak, az orientalisták tendenciózus agyszüleményének ítélte, akik (mondhatni definíciójukból adódóan, mint orientalisták) ellenségesek a keleti civilizációval szemben. Úgy látszik, nem ismeri a nyelvcsalád fogalmát; „szemitákról” és „árjákról” ír, tisztán nyelvészeti kategóriákat alkalmazva, amelyek az árja (mint a szanszkrit) és szemita (héber, arab) nyelveket jelölik, de ő faji értelemben használja őket. Véleménye szerint a nyelvek „szemita” és „árja” meghatározása egyértelműen rasszista elemeket hordoz. Állítása szerint az „árja” nyelvcsalád megkülönböztetése rasszista (meggyőződése szerint ez a terminus nyilván az ide tartozó nyelvek valami különleges jóváhagyását jelöli, ami egyúttal rasszista módon „jobb” és „rosszabb” kategóriába sorolja az egyes nyelveket); továbbá a szanszkrit nyelv egyáltalán nem olyan régi, és nem olyan fontos a történeti nyelvészet szempontjából, ahogy azt az (idegengyűlölő, rasszista, a keleti népek és

⁹ Rémi BRAGUE, *Europe, la voie romaine*, Folio Essais, 1999.

különösen az arabok irányában ellenséges) orientalisták állítják; és az egész történeti nyelvészet valójában egy nagy sátáni összeesküvés, akárcsak az orientalizmus tudománya. Azért említem itt részletesen a történeti nyelvészetre vonatkozó problémakört, mert ez (majdhogynem) egzakt tudomány: olyan tudományterület, amelyben kötelezően működik bizonyos módszertan, vannak szabályok, fonetikai törvények, és amelynek téziseit módunkban áll ellenőrizni, bizonyítani és elvetni. Tehát annak tagadása, hogy e tudomány létezik, nem más, mint a posztmodern álláspont különösen mellbevágó kifejeződése, az objektív tudomány lehetőségének elutasítása. Az ilyen álláspontra jutott szerző nyilvánvaló módon ellenségesen tekint – mint maga az iszlám, gondoljunk arra, hogyan viszonyul az iszlám az egyes szövegekhez, a Koránhoz is és annak filológiai kutatásához – a felvilágosodás szellemére.¹⁰

Said egész könyve, amely tele van hasonló abszurdításokkal, amelyeket a rosszhiszeműség, a tudatlanság és az ideológia diktált, szemben áll a felvilágosodás szellemével. Ez még enyhe kifejezés: Said könyve egész egyszerűen egy elborult, belső ellentmondásokkal súlyosbított posztmodern badarság. Said azt állítja, hogy nincs objektív igazság, különös tekintettel a Keletről szóló igazságra, és a nyugati orientalisták szemére veti, hogy nem fedezték fel ezt a nem létező igazságot; szerinte a Kelet valósága egészen más, mint ahogy azt a nyugati orientalisták bemutatták, ugyanakkor ragaszkodik ahhoz, hogy nincs ilyen valóság. Úgy gondolja, hogy az orientalizmus egy nagy cionista, rasszista, imperialista, koloniális összeesküvés a keleti emberek ellen, amelyet az ő üldözésükre, elhallgattatásukra, kiszorításukra, kihasználásukra, megalázásukra találtak ki

¹⁰ A nyugati orientalistákról és az orientalizmus történetéről, ideértve a szanszkrit felfedezését és az (elsősorban német) szanszkritológusok korábbi műveit is, nagyon érdekesen ír Robert Irwin (*For Lust of Knowing. The Orientalists and their Enemies*, Penguin, 2007). E könyv meggyőző választ ad Said művére. Egy másik olvasásra érdemes, nagyon kidolgozott és részletes válasz Saidnak: Ibn WARRAQ, *Defending the West. A Critique of Edward Said's Orientalism*, Prometheus Books, 2007.

stb., stb.; és csak az iszlám világa képes saját magát kutatni, magyarázni és meghatározni.¹¹

A posztmodern és a fundamentalizmus természetes szövetségben talál itt egymásra. Nincs ebben semmi különös: tudjuk (nem csak elméletben), hogy a szélsőségesen baloldali és szélsőségesen jobboldali nézetek egy ponton gyakran találkoznak. Ez a szövetség nem is esetleges. Szintén nem esetleges két aspektus egymásmellettsége Said álláspontjában: az egyik oldalon a politikai, a másikon az elméleti, posztmodern, relativista, „tudományos” szempont áll – az, amelyik elutasítja az objektív vagy bármilyen igazság fogalmát, többek

¹¹ A Saidnak adott egyik legjobb válasz Bernard Lewis cikke a *The New York Review of Books* 1982. júniusi számában. Lewis itt összefoglalja Said téziseit, és egy sokatmondó gondolat kíséretbe fog – elképzei, hogyan hangzanának ugyanezek a vádak a klasszika-filológusok ellen: „Képzelnék el egy helyzetet, amelyben görög patrióták és radikálisok egy csoportja arra a következtetésre jut, hogy a klasszika-filológia tudománya sérti Hellász monumentális örökségét, és e diszciplína művelői, a klasszika-filológusok a legújabb szereplői egy nagyszabású, veszedelmes összeesküvésnek, amelyet évszázadokig készítették elő és hoztak létre Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban, az összeesküvés célja pedig a görög eredmények és sikerek kisebbsítése, a görög föld és nép leigázása. Ebből a nézőpontból a klasszika-filológiai tanulmányok egész európai hagyománya – amelyet elsősorban a francia romantika képviselői, brit gyarmati kormányzók (Cipruson természetesen), költők, professzorok és mindkét ország prokonzuljai hoztak létre – nem más, mint Hellász becsületének és integritásának évszázados megsértése. Ez a méreg Európából áterjedt az Egyesült Államokra is, ahol a görög nyelv, történelem és irodalom egyetemi oktatását az ellenséges klasszika-filológusok klánja uralja – olyan emberek, akiknek nincsenek görög gyökereik, és nem érzik magukénak a görög érdekeket, az objektív, érdek nélküli tudósok hamis álarcá mögé bújnak, ám egyetlen céljuk a görögök állandó alárendelt helyzetének fenntartása. [...] Csak a görögök képesek igazán előadni és írni a görög történelemről és irodalomról; csak a görögöknek van megfelelő képzettségük ahhoz, hogy egyetemi programot vezessenek ezen a területen. [...] Már a klasszika-filológus elnevezésnek is sértővé kellene válnia. [...] Az »orientalizmus« kifejezést megfosztották eredeti jelentésétől, és egészen mással helyettesítették: ma ez a szó a keleti emberekkel szembeni elutasító, ellenséges magatartást jelöl. Egyébként az »elutasító« és »ellenséges« melléknevek is új tartalmat kaptak, és általában a rokonszenv hiányát fejezik ki a divatos véleményekre és ügyekre vonatkozólag.”

között a történelmit is (mivel a történelem „elbeszélés”, és mindenki számára olyan, amilyennek látni szeretné). Azt már tudjuk, hogy az erkölcsi, történelmi és kulturális relativizmus gyakran ténylegesen összekapcsolódik a baloldali nézetekkel, az „antikapitalizmussal”, az „antiimperializmussal” és az antikolonializmussal, az Amerika-ellenességgel és Izrael gyűlöletével; azt is tudjuk, hogy a nyugati értelmiség kedvenc időtöltése a Nyugat gyanúsítgatása, vádolja imperializmussal és a harmadik világgal szembeni agresszióval (ez az egyik oka annak, hogy Said könyve ilyen sikert aratott, és sikeres Lengyelországban is), és ugyanúgy divatban van, mint a posztmodern; ám e nézetek közötti kapcsolat mély és nem véletlenszerű. Összeköti őket az elvakultság, a tényekkel szembeni ellenállás és a rosszhiszeműség, és mindennek forrása az a szükséglet, hogy az emberek maguk mellett másokat is meggyőzzenek arról, hogy milyen haladó gondolkodásúak és – milyen bizarr! – felvilágosultak. Az iszlám fundamentalizmus és Said (aki állítólag – ezt is olvashatjuk ironikusan – gyűlölte az iszlámot) álláspontja között a legáltalánosabb közös nevező mégis a felvilágosodás-ellenesség, a szó legszélesebb, legáltalánosabb értelmében, ez pedig mindenfajta racionalizmus elvetése.

Úgy látszik, a manapság Lengyelországban és máshol is általánosan elterjedt „haladás”-fogalom éppen azokból a vadhajtásokból ered, amelyek a francia felvilágosodásból nőttek ki. Ha komolyan vesszük a posztmodernt – mint „haladó gondolatot” vagy szellemi irányzatot, ami értéket és megfontolásra érdemes elképzeléseket hordoz –, ezzel elutasítjuk a felvilágosodás valódi értékeit. Elutasítunk vele mindent, ami a mi kultúránkat létrehozta, ami a gyökerét adja. Ha komolyan vesszük Said könyvét, egyetemi szemináriumokat tartunk róla, és tudományos teljesítményként ajánljuk a diákok figyelmébe, tolerálva ezt az ellentmondásokkal, tudatlansággal és rosszhiszeműséggel teli nyugatellenes, antiszemita méreghullámmal, ami nemcsak annak tagadása, amit egy hatalmas tudományterület létrehozott, hanem megkérdőjelezése mindannak, ami az egyetem alapját adja, tagadása legegységesebb értékeinek – akkor eláruljuk a diákjainkat. És Said

lelkes lengyelországi fogadtatásából ítélve, a könyv amerikai sikerét megalapozó posztmodern és nyugatellenes divatot követve egyre nagyobb lelkesedéssel tesszük ezt.

(2008)

Reiman Judit fordítása

9.

EURÓPA ALKONYA ÉS A PIAC

Nemrég ért véget a hagyományos téli Felekezeti Sokszínűség Fesztiválja. Nagy-Britanniában a helyi hatóságok sok helyen megtiltották a betlehemek felállítását és a karácsonyi dalok nyilvános énekését, nem lehetett semmiképpen sem utalni a keresztény ünnepre. A *Christmas* szó tabu lett; még Bush elnök is engedelmeskedett a politikai korrektségnek, és karácsonyi üdvözleteiben került e szót. Kötelező a „sokféleség tisztelete”, kellemes „téli ünnepeket” kívánunk egymásnak, és az iskolákban év végén „többfélekezettű” és „többkultúrájú” előadásokat kell tartani.

Az anglikán egyház püspökei buzgón bólogatnak. Ez várható volt, mivel az átlagos anglikán püspök nem Istenben hisz, hanem a sokfélekezettű multikulturalizmusban és az amerikai imperializmus elleni harcban. A walesi herceg, aki egyszer az állam és az anglikán egyház feje lesz, már néhány éve kihirdette, feltehetően a „tolerancia” és a multikulturalizmus nevében, hivatalosan a „hitek” védelmezője kíván lenni, nem pedig – ahogy a királyság pénzürméin olvashatjuk – a hité. Néhány hónapja egy iskolából kidobtak egy tanulót, mert keresztet viselt, egy londoni színházi előadásban pedig Marlowe Tamerlánról szóló darabját „megtisztították” az iszlámellenes tartalomtól. Ez hihetetlenül hangzik, de a színház engedett a „muzul-

mán közösség” nyomásának, és beleegyezett a négyszáz éves darab cenzúrázásába, mert Tamerlán csúf szavakkal illeti Mohamedet, és az egyik színben elégeti a Koránt. Érdeemes megemlékeznünk még – nehéz ellenállni az alkalom kísértésének – egy vaddisznó II. világháború előtti restaurált szobráról, amelyet nem engedtek visszahelyezni eredeti helyére egy angliai nemzeti parkban, mert a sertés a parkban sértene az azt (a parkot, nem a vaddisznót) élvezni kívánó muzulmánokat; mivel mindenképpen fajgyűlölő vaddisznó volna, mint ilyet, el kell utasítani. (Elképzeltető, hogy hamarosan teljesen betiltják a sertést minden formában, nyilvánosan és a magánszférában is.) Dániában viszont több karikaturistának rejtőzködni kell, mert félnek az iszlámisták bosszújától, az újság pedig, ahol Mohamed képei megjelentek, alázatosan és őszintén bocsánatot kért mindenkitől, akik érintve érezhették magukat.

Másképp, de nem kevésbé szürrealisztikusan, a dél-németországi Baden-Württemberg tartományban elhatározták, hogy hűségvizsgát vezetnek be a német állampolgárságért folyamodó muzulmánoknak. Az egyik kérdés így hangzik: „Hogyan reagálnál, ha a fiad kijelentené, hogy homoszexuális?”. Feltételezhetjük, hogy az „Azonnal megölném” választ helytelennek minősítenék, s ez valóban öröndetes; de gyanítható, hogy az „Ó, nagyon örülnék neki” kitélt tartanak ideálisnak, s ez már kevésbé ad okot az örömdre. Vannak kérdések a női egyenjogúságról is (például egy nő köteles-e szót fogadni a férjének, ha pedig nem engedelmeskedik, a férjnek joga van-e a nőt verni) – nagyon helyénvaló kérdések, de ebben az összefüggésben kibogozhatatlan ellentmondásokat vetnek fel. Hollandia állítólag fontolgatja hasonló vizsga bevezetését. Hogy még érdekesebb legyen, a német vizsgát az iszlám közösség képviselői rögvést elítélték, mint „iszlámofóbiát” és „muzulmánellenes rasszizmust”.

A következőképpen definiálják az „iszlámofóbiát” az iszlám szervezetek (többek között az internetes *islamophobic-watch* alapján idézem, de ilyen és ehhez hasonló meghatározásokat tucatszámra találhatunk az internetes „jelentésekben” és hivatalos, félhivatalos, brit,

amerikai és más antirasszista „bizottságoknál”): „olyan ideológia, amelynek segítségével igazolni akarják a »terrorizmus elleni harcot«, a kapitalizmust, a globalizációt és az Egyesült Államok imperializmusát”. A harcos iszlám és a politikai korrektség itt szépen egymásra talált. Az „antirasszizmus” és a „multikulturalizmus” ideológiája, amely természeténél fogva keresztény- és nyugatellenes, valamint a muzulmánok „jogkövetelése” iránti engedékenység a politikai korrektség zsákjából bújtak elő. Ebben velük tart még a politikai korrektség másik válfaja: az antiglobalista, szabadpiac- és Amerika-ellenes verzió. Ám később már problémák merülnek fel: a feminizmus, a homoszexualitás, a nők egyenlősége és az abortusz már nemigen illik bele. Már-már sajnálhatjuk a politikai korrektség ideológusait, akik egyszerre harcolnak a multikulturalizmus, a kisebbségek jogvédelme, a feminizmus és a homoszexuálisok jogainak frontján. Kemény dió lesz ez nekik.

Programjaik belső ellentmondásai – tolerálni a (nem nyugati) intoleránsokat, elítélni a hagyományokat, a vallást és (csak a keresztény) abszolút értékeket – mindig világosan kiütköztek, akárcsak minden relativizmus ellentmondásai, de az iszlámisták követeléseinek növekvő nyomása miatt a gyakorlatban is egyre feltűnőbbek lesznek, és nehéz lesz őket figyelmen kívül hagyni. Hamarosan nyilvánvalóvá kell válnia annak is, hogy ha a muszlimoknak sikerül uralkodóvá tenni Európában az iszlám jogot, akkor már nem lesz szó sem multikulturalizmusról, sem antirasszizmusról. Az ironia másik szép példája az a tény, hogy míg egyrészt a politikai korrektség nevében el kell ítélni és cenzúrázni kell mindent, ami a muzulmánok szemében „sérti” a vallásukat, talán nyugodtan kijelenthetjük, hogy komolyan sértjük egy muszlim vallását, ha arra kényszerítjük, hogy ismerje el a homoszexuálisok jogait.

Franciaországban pedig – nos, tudjuk, hogy mi történt az utóbbi időkből, és rosszabbak már nem is lehetnének a prognózisok. Bár Alain Finkielkraut kissé túlzott, amikor azt állította, hogy a zavarágoknak főként muszlim hátterük volt: igen, voltak bizonyos iszlám

tartalmak, de elég későn jelentek meg az iszlamista körök jóvoltából, amelyek a saját céljaikra akarták felhasználni a megmozdulásokat. Franciaországban paradox módon az egyház és az állam különállását biztosító elvek következetes tiszteletben tartása lehetővé tette, hogy egyelőre elkerüljék a muszlim követelések lavináját. A kendőviselés betiltása az iskolákban ebből a szempontból jó döntésnek bizonyult, mert megvédte a fiatal muszlim nőket a családi nyomástól. Legalábbis ez volt a célja. Ám hosszú távon ez nem lesz elég; mintha zsebkendővel akarnánk megállítani az árvizet. Talán még nem hódította meg a külvárosokat az iszlám integrizmus, de módszeresen tör előre, különböző iszlamista szervezetek által támogatva, és a következő zavargásokban már a francia muszlimok intifádája mondja ki az utolsó szót. Ez az ára a francia elnéző politikának, amelyet Franciaország évek óta folytat a külvárosokban: ez a politikailag korrekt ideológia, amely nem engedi a barbárság és a törvénytelenesség elítélését, ehelyett jámbor frázisokat hajtogat „a kirekesztettség áldozatairól”, a rasszizmusról és a diszkriminációról, előbb-utóbb át fog változni – ez a folyamat már elkezdődött, és a zavargások alkalmával még láthatóbbá vált – a multikulturalizmus ideológiájává. Ez egyúttal a gazdasági reformok elutasításának ára is, mert a reformok csökkenthették volna a munkanélküliséget.

Eurázia kísértete, kultúrák harca, a civilizáció vége, a demokrácia válsága, a liberalizmus válsága, neoliberalizmus, paleoliberalizmus és antiliberalizmus, globalizáció, teljesen szabad és gátlástalan, szociális, kissé szociális vagy egyáltalán nem szociális piac, multikulturális, „sokszínű”, nyitott, félig nyitott, részre nyitott vagy lakatra zárt társadalom, iszlám fundamentalizmus, keresztény fundamentalizmus, nacionalizmus, idegengyűlölet, „iszlamofóbia”, antirasszizmus, szegregáció, keleti barbárok, nyugati barbárok – ezek a dolgok mind összefüggnek egymással. Tele van a padlás az Európa állapotáról és a veszélyek forrásáról kiállított diagnózisokkal, elemzésekkel, értékelésekkel, javaslatokkal, elutasításokkal és jóslatokkal. Elképesztően nehéz megtalálni a kivezető utat ebben

a dzsungelben. Néhány évtized múlva a történészek már bizonyára világosan fogják látni mai helyzetünket, nyilvánvaló lesz az események logikus kibontakozása. Nekünk itt, a zűrzavar kellős közepén nagyobb gondot okoz az elemzés.

Nehéz „válságként” azonosítanunk valamit keletkezésének pillanatában; némely történészek meg is jegyeznék, hogy ez csak a jövő perspektívájából lehetséges. Ugyanakkor van egy olyan általános érzésünk, hogy Európa válságban van, bár e válság jellege, méretei és eredete vitára adhat okot. És amikor meg akarjuk érteni, hogy mi történik Európával, és mi az oka ennek, megpróbáljuk átlátni ezt a rengeteg szövevényes ideológiát, folyamatot és változást, ami ehhez a válsághoz vezetett, három egymásba fonódó tényező kibontakozását figyelhetjük meg, amelyeket számos sokrétű ok-okozati viszony fűz egymáshoz: a nyugati országokban életvitelszerűen élő muszlimok példátlanul nagy száma, az úgynevezett „kultúrák harca” nemcsak Európában, hanem az Egyesült Államokban is, és végül az európai identitás válsága.

Az első tényezőről ritkán hallunk, bár rendkívül fontos: a muszlim diaszpóra teljesen új, 20. századi jelenség. A muszlimok egészen későn kezdtek külföldre utazni, letelepedni pedig még később; az Oszmán Birodalom első állandó nagykövetségei a 18. század végén létesültek Európában. A muszlimoknak nagyon sokáig tilos volt utazniuk a hitetlen országokba, és máig sem változtak az ilyen utazásokra vonatkozó iszlám törvények vagy ajánlások, vagyis nem alkalmazkodnak a mai élethez. A muszlim jogászok sokáig vitatkoztak¹ azon, hogy élhet-e egy muszlim a hitetlenek országában, és általában úgy ítélték meg, hogy nem. Ha már mindenképpen hitetlenek között kell élni, akkor fel kell használni a hitetlenek jogrendszerét és szokásait arra, hogy sikeresen felvehessék velük a harcot. Az iszlám

¹ Nagyon érdekesen ír a muszlim országok és Európa közötti kapcsolatokat történetéről az orientalista Bernard Lewis többek között ebben a könyvében: *What Went Wrong? The Clash Between Islam and Modernity in the Middle East*, Weidenfeld & Nicholson, 2002.

születésétől, a 7. századtól kezdve a muzulmánok célja a világ többi részének meghódítása, az iszlám és a saría fennhatósága alá eső területek növelése, a hitetlenek megtérítése vagy a zimmi státuszára való redukálása volt. Úgy látszik, nem történt semmilyen változás az iszlám jog szempontjából ezen a területen. Egyes nyugaton élő muszlimok nyíltan emlegetik, hogy az iszlamizáció az ő igazi céljuk; mások csak a mecsetben és iszlám gyűléseken beszélnek erről.

Európai és amerikai politikusok szívesen emlékeztetnek – mert ez a kötelességük – a „mérsékelt” muszlimok létezésére; de az, amit ezek a „mérsékelték” maguk között beszélnek – a befogadó ország leigázása és iszlám állammá alakítása – nagyon különbözik attól, amit nyilvánosan mondanak. Egy Angliában, 2004-ben tartott közvélemény-kutatás szerint a brit muszlimok 60 százaléka örülne, ha életbe lépne Angliában a saría. A többiek, még ha ezt nem is fogadnák kitörő örömmel a szívükben, bizonyára nem tiltakoznának: a muszlimok lojalitása a muszlim közösséghez rendkívül erős, erről már nagyon sokszor – például amikor gyanúsított terroristák bűjtatásáról volt szó – volt alkalmunk meggyőződni.

Emlékezzünk csak vissza az 1989-es muszlim zavargásokra, amikor máglyán égették el Salman Rushdie *Sátáni versek* című könyvét az angliai Bradford városában. Ez volt az egyik első látványos erődemonstráció. Ekkor mondott fatvát Khomeini ajatollah Rushdie-ra. Az iszlám jog szerint Mohamed vagy a Korán gyalázásáért, de az iszlám elhagyásáért is halálbüntetés jár. Az iszlamisták már akkor nyíltan beszéltek arról, hogy céljuk a saría kiterjesztése azokra az országokra, amelyekben élnek. Akkor sem merte senki szóvá tenni, hogy ha az iszlám jog szerint akarnak élni, akkor menjenek vissza egy olyan országba, ahol ez a követendő. Lehet, hogy ez volt az a pillanat, amikor megnőtt az önbizalmuk. Legalábbis ezt állítja az arabista Daniel Pipes egyik cikkében,² felidézve ezeket a régebbi, gyakran már fele-

² Daniel Pipes az amerikai *Commentary*-ban publikált számos cikkében (1999, 2001, 2002) ír az amerikai iszlámról, a harcos iszlám történetéről és a dzsihád fogalmáról.

désbe került eseményeket. Mindenesetre ettől kezdve észrevehetően növekedett a nyomás; ekkor kezdődtek az egyre messzebb merészkedő cenzúra-próbálkozások és az iszlám mindenfajta kritikájának elfojtása, megfélemlítés és fenyegetőzés, közpénzek követelése iszlám iskoláknak, mecseteknek (a franciák fel is akarják építeni ezeket abban az illuzórikus reményben, hogy így majd ellenőrzés alatt tudják tartani az integristákat), külön jogok és kiváltságok kikényszerítése a muszlim dolgozók számára. Az Egyesült Államokban a muszlimok egyelőre külön jogokat és engedményeket követelnek a munkahelyeken, az iskolákban és a közszférában, de az is elképzelhető, hogy egyszer majd az iszlám jog bevezetését követelik mindenhol: követelhetik például a házasságtörés, az alkohol- és sertéshúsfogyasztás kriminalizációját, a muszlimok kiváltságainak beiktatását a jogrendbe, s mindezzel a népesség nem muszlim részét egyre inkább közelítik a nekik szánt zimmi státuszhoz. Ezek a próbálkozások már régóta folynak; a karácsonyi dalok és a vaddisznósobrok betiltása csak néhány vadonatúj példa. Jelentéktelennek és banálisnak tűnhet, pedig nagyon lényeges. Fanyar mosollyal konstatálhatjuk azt is, hogy sok esetben nem a muszlimok kezdeményeznek, hanem valamelyik túlbuzgó, politikailag korrekt helyi hatóság.

Érdemes megemlítenünk még Afganisztánt, ahol a tálibok lerombolták a buddhista szentélyeket. És Pakisztánt, ahol a muszlimok templomokat égetnek porig. Semmi okunk arra, hogy azt higgyük, hogy a könyvégetés, a templomrombolás és a műkincsrongálás kivételes dolog volt. Tévedésben vagyunk, ha azt feltételezzük, hogy a muszlimok hűek maradhatnak az iszlámhoz, és velünk élhetnek a nyugati demokratikus, liberális, zsidó-keresztény értékeken nyugvó társadalomban. „Liberális iszlám” nem létezik; az iszlám jog egy, és az élet minden vallási és világi szférájára kiterjed. Az iszlám állam definíciójából adódóan teokratikus állam. Ismétlem: egy muszlim számára az iszlám elhagyása egyet jelent a halállal. Halálbüntetéssel sújtható a homoszexualitás és a házasságtörés is. Ha egy muszlimtól a liberális-baloldali ideológia iránti lojalitást követelik meg, az egyet

jelent az iszlám elhagyásának követelményével. Ezt az ellentmondást nem lehet feloldani. A muszlimok kihasználják a liberális demokráciákban gomba módra szaporodó antidiszkriminációs jogokat, de az iszlám államban nincsenek ilyen jogok – nem is lehetnek. Ez a civilizációk harca volna? Természetesen igen.

A demokrácia megtanítja a benne élőket arra, hogyan használják a demokráciát a demokrácia legyőzésére. A liberális demokráciák – a politikai korrektség következtében, de félelemből is – engednek a jogokat és kiváltságokat követelő közösségi és kisebbségi érdekek nyomásának. Amerikában hivatkozhatunk a vallásszabadságot garantáló alkotmányra.

Az utóbbi időben Európában is sok szó esik a kultúrák harcának nevezett jelenségről; ez a második a mostani európai válságban szerepet játszó legfőbb tényezők közül. Ám ez olyan széleskörű jelenség, annyi területet foglal magában, hogy ezeket nagyon nehéz külön tényezőként elkülöníteni. A kultúrák harca kapcsolatban áll az összes új ideológiával, amelyekről a fentiekben szó volt; egyre élesebb és egyre világosabban látszó konfliktus az élet szinte minden területén jelentkező különböző elképzelések között: érintett a politika, a gazdaság, a demokrácia, az erkölcs fogalma, a vallás közéleti szerepe, a liberális társadalom formája, a kormány szerepe, az egyéni jogok, a csoportérdekek, az oktatás, a tudomány, a család, az értékek. Lényegében mégis morális különbségekről van szó: „etikai szakadékról”, ahogy Gertrude Himmelfarb írja az amerikai kultúrák harcáról szóló könyvében (amely már jó pár éve jelent meg, de továbbra is nagyon aktuális),³ olyan szakadék, amely elválasztja azokat, akik hisznek a hagyományos erkölcsben és a hagyományos értékekben, azoktól – az amerikai értelemben vett liberálisoktól –, akik elvetik ezeket. Itt ismét visszatérünk a politikai korrektség kérdéséhez. Ez ugyanis Európában és az Egyesült Államokban sem

³ Gertrude HIMMELFARB, *One Nation, Two Cultures. A Searching Examination of American Society in the Aftermath of Our Cultural Revolution*, Random House, 2001.

más, mint konfliktus a politikai korrektség ideológiája – az erősen vallásellenes, toleránsnak mutatkozó, de valójában nagyon antiliberális és intoleráns (amerikai értelemben vett) „liberális” ideológia – és a konzervatív irányzat között.

Ez a háború kapcsolatban áll (vagy tulajdonképpen átfedésben van) egy másikkal – ezt a filozófia területén, a bölcsészkarokon és a szellemi életben vívják: ez az igazság, az értékek, az intellektuális erények, az oktatás és az egyetem eszméjének hagyományos és relativista, posztmodern, dekonstruktivista megközelítése között folyik. Ugyanannak a háborúnak a része ez is, és fontosnak tartom ezt szóba hozni abból a célból, hogy tudatosítsuk a konfliktus méretét és kiterjedését. Az intellektuális életben a relativizmus nem a világtól elrugaszkodott dolog, nem olyasmi, amit fel és le lehet venni, mint egy kesztyűt, ami nincs kapcsolatban az élet más területével; az értékekre vonatkozó relativizmus – ez nyilvánvalónak tűnik – morális állásfoglalás is, aminek különböző következményei lehetnek.

Nem véletlen, hogy Amerikában és Európában (és Franciaországban megrögzötten) az egyetemi előadók és értelmiségiek túlnyomó többsége a kultúrák harcában ugyanazon a baloldali és relativista oldalon áll. (Hihetetlenül nehéz egy konzervatív posztmodern gondolkodót találni; elképzelhető, hogy egy ilyen teremtmény nemcsak hogy nem létezik, de lehetetlen is, fogalmilag ellentmondásos, mint az abszolút értékekben hívő relativista.) Ez is erkölcsi konfliktus; itt is etikai szakadék tátong. Szakadék az igazságot tagadó relativista és olyasvalaki között, aki elismeri az abszolút értékeket; ez erkölcsi szakadék, nem csak tisztán intellektuális, és szorosan összefügg az élet más területein tanúsított hozzáállással – valaki politikai, erkölcsi és gazdasági nézeteivel is.

Azok szemében, akik a szakadék „liberális”, relativista, politikailag korrekt oldalán állnak, minden keresztény ember „fundamentalista”, primitív és elmaradott. Fundamentalista vagy egyszerűen „fasiszta” mindenki, aki vitatni merészezi azt a tézist, hogy az Egyesült Államok alkotmánya garantálja a jogot a korlátlan abortuszhoz,

a pozitív faji diszkriminációból eredő kiváltságokhoz és a homoszexuális házassághoz stb. Ugyanez a jelző illet mindenkit, akinek megfordul a fejében valamilyen hittanóra – például bibliaolvasás – ötlete az iskolában. És azt is, aki tagadja, hogy az igazság, a jó és a rossz fogalma csupán „társadalmi konstrukció”. A legnagyobb vétkeknek számít a morális ítélet kimondása, a legnagyobb érték pedig (minden érték elvetése ellenére) – az értékítélet nélküli „tolerancia” minden iránt (a vallásos emberek és az abszolút értékeket vallók kivételével: az ő irányukban kötelező az intolerancia). Nem tesznek különbséget például aközött, aki be akarja tiltani az abortuszt és az olyanok között (nem kell sokáig keresni őket: például én is ilyen vagyok), akik nem akarják betiltani, de attól még rossz dolognak tartják, amit nem lehet egy nő szabad akaratának problémájára visszavezetni; aközött (megint mint például én magam), aki szívesen látná a Bibliát a kötelező iskolai tantárgyak között, amit nemcsak hittanórán olvasnak, hanem irodalmi szöveggént is – civilizációnk alapműveként a nyugati irodalom és művészet megértéséért –, és olyasvalaki között, aki erőszakkal vezetné be a kötelező vallásoktatást az iskolákban, amit a papok által tartott katekizmus-oktatásra redukálnának; aközött, aki nem állítja, hogy minden kultúra egyenlő, aki értékeli a nyugati civilizációt és a hagyományos zsidó-keresztény értékeket, és azt vallja, hogy meg kell védenünk ezeket, és az olyan egyén között, aki dicséri a rabszolgatartást, és alacsonyrendűnek bélyegez más emberfajtákat. Más szóval, nem engedik, hogy bizonyos árnyalatok létezzenek az általuk elítélt nézeteken belül; az erkölcsi konzervativizmus minden fajtáját a szélsőjossal azonosítják, és a „fasizmus” bélyegét nyomják rá.

Első pillantásra nem feltétlenül nyilvánvaló az összefüggés a fenti kérdések és a kiindulópontban említett probléma között; lehet, hogy nem rögtön világos, mi köze a posztmodernnek és az Egyesült Államok alkotmányának tizennegyedik módosításában szereplő „egyenlő védelem” záradékával (Equal Protection Clause) való bírósági visszaélésről szóló vitához, vagy a szélsőséges feminizmusnak és a homoszexuálisok jogaiért folytatott harcnak az európai válsághelyzethez

és az európai civilizációért folyó háborúhoz. De mindezek a dolgok összefüggenek; mindegyikük a kultúrák harcának a része, ugyanazt a megosztottságot fejezik ki, az említett két világnézet konfliktusát tükrözik. Ez a konfliktus a lehető legnagyobb mértékben befolyásolja Európa iszlamizációját, mert a szakadék politikailag korrekt fele előírja a multikulturalizmust és mindazt, ami a multikulturalizmussal jár: egyrészt a Nyugat és a zsidó-keresztény értékek gyűlöletét, másrészt – minden „kisebbség” követelésének támogatását, beleértve a muszlimokét is (bár ők már nem sokáig lesznek kisebbség).

Ezt is kommentálhatjuk ironikusan: ugyanazok a személyek, akik szenvedélyesen harcolnak a vallás, sőt még a Biblia iskolai olvasása ellen is, a liberális demokrácia adta szabadságjogok védelmében fellépve támogatják a muszlimok „jogait” a közpénzből fenntartott saját iskoláikhoz, amelyekben a Koránt olvassák, a Nyugat és a liberális demokrácia megvetését tanulják a gyerekek, és gyakran nemcsak a fentiek, hanem a zsidók ellen is uszítják őket. Egy másik hasonló esetre is érdemes emlékeztetnünk: ugyanazok a személyek, akik ki akarják terjesztetni az egyének és csoportok jogkörét többek között az abortusz, a homoszexuálisok jogai és a pozitív faji megkülönböztetés ügyére, egyre több mindent akarnak cenzúrázni és jogilag megtiltani, állami beavatkozást követelve a közéletben és a magánéletben egyaránt.

Az utóbbi időben Franciaországban és Angliában divatba jött egy új kifejezés: „neoreakcióso”. Így határozzák meg mindazokat, akik szemben állnak a „neoprogresszivistákkal”. Nem tudom biztosan, hogy miben különböznek az utóbbiak a paleo változattól, de nyilván azért hívják így őket, mert a neokonzervatívokkal harcolnak. Őket már ismerjük; nincs szükségük idézőjelre. Egy jó ideje már léteznek „neoliberálisok” is, túlnyomórészt Franciaországban. Nem tudom, miben különböznek a közönséges (klasszikus, gazdasági) liberálisoktól. Talán ez a kifejezés erősebb, szemléletesebb, jobban érzékelteti hitványságukat, és eszünkbe juttatja a legrosszabbat, ami csak lé-

tezik a nap alatt – a neokonzervatívokat. Valóban az a benyomásunk, hogy csak a baloldal használja ezt a szót, mindenekelőtt a megvetés kifejezésére. Egyvalami biztosnak látszik: most több kifejezésünk van az ideológiák megnevezésére, mint ahány ideológia létezik. Ez nyilván nem véletlen: azt bizonyítja, hogy a szóban forgó konfliktus kiéleződött; és általánossá vált az az érzés, hogy a csúcspontjához közelít, bár elképzelésünk sincs róla, mert természetesen fogalmunk sem lehet arról, hogy ez mégis mit jelenthet.

A 21. század elején, úgy látszik, mindenki háborúzik mindenki-vel. Ugyanakkor a politika és az eszmék világa állandó változásban van. Elmozdulnak a régi határvonalak, új – néha meglepő – szövetségek lépnek a helyükbe, amelyeket még nehéz felfognunk. Itt vannak például a „haladásellenes progresszivisták”, vagyis azok, akik bizalmatlanok a modernitással szemben (mondhatnánk, hogy ők természetes közös platformot találtak az iszlám integristákkal, ám az is igaz, hogy ritkán látunk muzulmán integristát mobiltelefon nélkül).

Közös nevezőre jutottak a szabadpiac-ellenes konzervatívok, a környezetvédők, az antiglobalisták és komunitáriusok. Észrevehettük már egy ideje, hogy a régi, egyszerű és kényelmes felosztás, a jobb és a bal kevés támpontot ad, az új, bonyolult helyzet már nem írható le ezzel. Egyes neokonzervatívok ki nem állhatják a hagyományos konzervatívokat és viszont. Vannak fejlemények – például az iraki háború –, amelyek vízvázasztók lesznek minden további felállástól függetlenül. Ám a kultúrák háborúja – a legfontosabb, alapvető harc, amelynek tétje talán a nyugati civilizáció jövője – olykor kényelmetlen és szokatlan szövetségekre kényszerít bennünket, ránk erőltetve saját, leegyszerűsített viszonyait, amelyekben körvonalai-ban továbbra is felismerhető a régi jobb- és baloldal.

Az egyik oldalon tehát ott vannak a konzervatívok, a neo- és a paleoreakcióso, a (gazdasági) neo- és paleoliberalisok, a vallásosok, a keresztény fundamentalisták, a morális tradicionalisták; a másik oldalon pedig – az antiglobalisták, az antikapitalisták, a multikulturalisták, a környezetvédők, a komunitáriusok, az antinacionalis-

ták, az „antirasszizmus” ideológusai és mindenfajta antiizmus képviselői (kivéve az antikommunizmust). Az utóbbiak számos képviselőjét – nyilvánvalóan az antikapitalistákat és az antiglobalistákat, de a környezetvédők és a többi haladó -isták és antiisták nagy részét is – összekötő dolog közül a legfontosabb talán a szabadpiactól való idegenkedés vagy egyenesen a gyűlölete. Itt sem annyira nyilvánvaló a fő kérdéshez való kapcsolódás; mi köze a szabadpiactól való viszolygásnak a minket most leginkább érdeklő kérdéshez, Európa iszlamizációjához? Mert van köze, nem is akármilyen, talán a legfontosabb.

Az európai kultúrák háborújában a piacellenes ideológia és a multikulturalizmus ideológiája, a „tolerancia” és a „sokféleség” ideológiája, amely engedékenységet hirdet a muszlimok követeléseivel szemben, a szakadék ugyanazon oldalán állnak; olyan sok ponton találkoznak, ideológiájukban olyan sok az átfedés, hogy nem tekinthetjük véletlennek ezt a korrelációt. Mindkettő képviselői szívesen használják az „amerikai” melléknevet az „imperializmus” főnévhez kapcsolva; ez az egyetértés nagyon sokoldalú és erős kapocs. Mindkettőnek nyilvánvalóan marxista vagy a marxizmussal kokettáló háttere van, és – talán ez a legfontosabb – mindkettő ugyanabból a forrásból táplálkozik: mindkettő idegenkedik az egyéni felelősségtől, és ami ebből következik, a szabadságtól; mindkettő nem az esélyek egyenlőségében, hanem az eredmények egyenlőségében hisz, amit az államnak kell erővel kieszközölnie. Többek között ezen a ponton találkozik a kultúrák háborúja a harmadik tényezővel, amiről a fentiekben szó volt – az európai identitás válságával.

Első pillantásra az Európai Unió legfontosabb jellemzője negatív: az Amerika-ellenesség. De hogy mi legyen Európa, milyen pozitív módon határozza meg önmagát – ezt senki sem tudja. Azonkívül, hogy általában haladónak kell lennie. Az idő előtt kimúlt, de még el nem temetett európai alkotmány szerint Európának multikulturalisnak és toleránsnak kell lennie, „szociális piaccal”, amely egyszerre biztosítja a komoly konkurenciát, a teljes foglalkoztatottságot és a „társadalmi haladást”. Ám miután, először is, senki sem tudja,

hogy voltaképpen mi is az a szociális piac, másodsor, ezek a követelmények kizárják egymást, nem sok derül ki belőle. Ugyanakkor az Európai Bizottság rá akarja kényszeríteni az európai országokat bizonyos szabadpiaci reformokra, elégedetlenséget váltva ki Franciaországban, ez pedig még nagyobb zűrzavarhoz vezet az Unió céljait és természetét illetően. Az európaiak azon vitatkoznak, hogy Törökország belépjen-e az Unióba, de az nehezíti a disputát, hogy nincsenek világos feltételek és világos értékek. Az európai alkotmányban az értékekről (különös tekintettel a zsidó-keresztény értékre) egyáltalán nem esik szó. Aligha meglepő, hogy mind a Törökország belépését támogatók, mind az ellenzői nehezen tudják megindokolni nézeteiket, és mintha mindenki meggyőződés nélkül beszélne; nehéz megállapítani, hogy milyen érvek szólnak mellette, és milyenek ellene, ha fogalmunk sincs, hogy milyen vagy milyennek kellene lennie annak a bizonyos Európának.

Az antikapitalista ideológia ahelyett, hogy letűnt volna a színről a kommunizmus bukásával, újjáéledőben van Európában. Az elmúlt néhány évtizedben egyre több prédikációt hallunk a kapitalizmus hitványságáról és a „vad” gazdasági liberalizmusról. Ennek az ideológiának a háttére a szabadpiac elutasításában keresendő, és abban, hogy képtelenek vagyunk bevallani vagy egyáltalán megengedni, hogy a szabadpiac is képes bizonyos erényeket megőrizni, gazdagságot teremteni, erősíteni a gazdaságot, és jobbra tenni mindenki, a legszegényebbek életét is. Ebben az ideológiában a világ két részre oszlik, szegényekre és gazdagokra, üldözöttekre és üldözőkre, és ezt a felosztást nem lehet megszüntetni semmilyen természetes úton, ezért erővel kell megdönteni. Gondolni sem szabad arra, hogy a szegények és bántalmazottak képesek racionálisan cselekedni a saját érdekükben. Ezért az sem képzelhető el, hogy a szabadpiac segíteni tudna nekik. Ez az infantilizáló és lenéző ideológia együtt jár azzal a meggyőződéssel, hogy az egyetlen elismert tekintély csak az állam lehet, amelynek kötelessége jogilag szabályozni mindent, amit csak lehet.

A jelentős állami beavatkozás, a jóléti állam növekvő terhei, az élet egyre nagyobb területeinek ellenőrzés alá vonása, valamint az ezzel járó felelősség egyik oka lehet az általános erkölcsi elfajulásnak, amit magunk körül látunk – a növekvő bűnözésnek és az olyan jelenségeknek, mint a közelmúlt franciaországi zavargásai. Ha az állam szabályoz mindent, és vállal felelősséget az egész életünkért, akkor könnyű teljesen ráhagyatkozni, és szabadulni a saját sorsunkért viselt felelősségtől, a sikertelenségek miatti büntudattól, az önálló erkölcsi élet képességétől. Ha ezt még a „haladó” oktatási rendszer is támogatja, és ehhez járul még a politikai korrektség iskolai indoktrinációja, a határtalan engedékenységek, a felelősség és a bármilyen tekintéllyel és értékrenddel szembeni elutasító magatartás az állam, a tanárok és a szülők részéről, akkor már nincs semmilyen alap, amelyre az önálló, felelősségteljes életet építhetnénk. Éppen ezért nem tudunk mit kezdeni az iszlám fenyegetéssel: erkölcsileg meggyengült a társadalmunk az értékek és az önbizalmunk elvesztése, a hagyományos erények elutasítása miatt. És ha az erkölcsi akarata hiányzik ahhoz, hogy sikeresen vegyük fel a harcot a terrorizmussal, akkor hogy tudnánk harcolni a legközvetlenebb és legnyilvánvalóbb fenyegetéssel – a demográfiával? A demográfia önmagában is képes előidézni azt, hogy néhány évtizeden belül muszlim többség alakuljon ki Európa országaiban.

Elgondolkodhatunk azon, hogy ezek a csapások az „építő rombolás” eredményei-e, a liberális demokráciák fejlődésének természetes és talán elkerülhetetlen következményei, vagy a haladásba vetett utópista hit, a toleranciát és multikulturalizmust hirdető ideológia hatásai. Bár a haladás nem feltétlenül azonos a baloldallal és az európai civilizáció értékeinek elvetésével, mégis úgy tűnik, hogy egy általános vélekedés szerint ezzel áll összefüggésben – ezenkívül a social engineeringgel, a mesterséges munkahelyteremtéssel és piacsabályozással, a jogok kikényszerítésével és a cenzúrával. Ettől természetesen egyesek élete könnyebb lesz – abban az értelemben, ahogy a rabszolga élete is könnyebb lesz.

nyebb bizonyos értelemben felelősség és szükségletek nélkül –, mert megszűnik a választás lehetősége. De a növekvő szabályozottság, a gondoskodó állam, az „emberi jogok” és a csoportos jogok terjeszkedése, tiltások az egyik és engedmények a másik oldalon gyengítik a társadalmat, és képtelenné teszik a veszéllyel szembeni védekezésre. Egyébként mivel nincsenek már értékek, nincs is mit védenünk. Így közeledünk a zimmi állapot felé, amelyben hamarosan, mielőtt észbe kapunk, már benne is lehetünk. Meg kell még jegyeznünk, hogy ezek a jogok és szabályok, tiltások és kiváltságok olyanok, mint a varázsló seprűje: természetes módon szaporodnak. Ha jogilag elismerjük egy csoport érdekeit, azonnal jelentkezik a többi, és a saját érdekeinek jogi védelmét követeli.

De ha működik a szabadpiac, a szabad társadalom is prosperál, és egyre erősödik. A szabadpiac támogatja azokat az erényeket, amelyek nélkül elképzelhetetlen az erős társadalom: a felelősséget, a vállalkozást, az ígéretek és a szerződések betartását (vagyis a mások iránti tiszteletet). A piac természetes módon teremti meg a maga egyensúlyát. Hasonló egyensúlyt hoz létre természetes mechanizmusok révén egy túlzott szabályozástól és a túlméretezett állami intervencionizmus terhétől mentes társadalom.

Az Európai Unió gyenge, nehézkes és természeténél fogva erőtlenség: nemcsak a tudatosan vállalt politikai korrektség ideológiája vagy a korrupció miatt, hanem mert nem lehet a szabadság és felelősség létetemenyese egy ekkora méretű centralizált bürokrácia, amely szándéka szerint mindent irányítani akar. Ezért a közelmúltban a kultúrák háborújáról írt számos könyv közül egyedül az amerikai szerzőknél találhatjuk meg az optimizmus szikráját; az európai előrejelzések egytől egyig borúlátóak. Az Egyesült Államokban ugyanis az alkotmány őrökdi az egyensúly, valamint a szabadság és az egyenlőség közti évszázados és elkerülhetetlen feszültség fölött. Az alkotmány garantálja az egyéni szabadságot és a törvény előtti egyenlőséget. Ezért látszik olyan aggályosnak, ha visszaélnék vele a baloldali ideológiák követeléseinek legitimálására, mert ezek az ideológiák megza-

varják ezt az érzékeny egyensúlyt azzal, hogy elismerik a csoportérdekeket és a pozitív diszkriminációt. Bízunk kell azonban abban, hogy az alkotmány elég erős ahhoz, hogy helyreállítsa az egyensúlyt. Az amerikaiak többsége valószínűleg bízik benne.

Alain Finkielkraut azt írta, hogy az antirasszizmus hamarosan ugyanaz lesz, mint a kommunizmus a 20. században. Számomra ez a tézis túlságosan optimistának tűnik. Először is azért, mert ez régóta olyan jelszó, amely általános nyugatellenességet (és gyakran antiszemitizmust) takar, ez pedig világszerte összeköti a haladás híveit; a „rasszizmus” szó feladata már régtől fogva az, hogy megbélyegezzon mindent, ami európai vagy nyugati. Másodszor azért, mert ha Európa muszlim lesz – és ez nagyon gyorsan, néhány nemzedék alatt bekövetkezik –, akkor már nem lesz semmiféle antirasszista ideológia; épp ellenkezőleg, elkövetkezik az igazi, teljesen nyílt, intézményesített rasszizmus, kertelés nélkül kimondva: a keresztény- és zsidóellenes rasszizmus. Nem lesz már szó semmilyen politikai korrektségről sem; az egyetlen korrektség a saría, az iszlám jog lesz. Ebben a harcban nem lesznek segítségünkre a toleranciáról szóló jámbor jelszavak.

A gazdasági és politikai szabadság – plusz a törvény előtti egyenlőség – és nem a „tolerancia” és a multikulturalizmus a túlélés egyetlen esélye civilizációnk számára; a multikulturalizmus ideológiája szinte kötelezően együtt jár egy olyan ideológiával, amely ki nem állja a szabadságot (és a törvény előtti egyenlőséget sem). A Párizs környéki zavargásokat többek között az okozta, hogy Franciaországban munkanélküliség van, amelyen csak a gazdaság liberalizációjával lehetne segíteni. Persze véget kell vetni az engedékenységeknek, el kell ítélni a törvénytelenességet, felelősségre tanítva; de nem szabad tovább folytatni azt a gazdaságpolitikát sem, amely csak a munkanélküliséget termeli újra, és azokhoz a következményekhez vezet, amelyeket a saját szemünkkel láthattunk. Kölcsönhatásban kell működnie a társadalompolitikának és a gazdaságpolitikának: a jóléti állam egyre nagyobb gondoskodására épülő társadalompolitika és az olyan

gazdaságpolitika, amely elnyomja a vállalkozó kedvet és megfojtja a piacot, kéz a kézben járnak, és együtt vezetnek ugyanazokhoz a végzetes következményekhez. Mindkettőnek előfeltétele az állam óriási szerepe; mindkettő gyengíti a felelősségérzetet; egyik sem képes ösztönözni sem a vállalkozásokat, sem az önállósodást. Jól látni ezt Angliában, ahol állítólag gazdasági „vadliberalizmus” uralkodik, de a multikulturalizmus ideológiája, a gondoskodó állam és – a franciára egyre jobban emlékeztető – központosított bürokrácia groteszk módon szaporodó csápjai már-már megfojtják a szabadpiacot. Ugyanígy megfigyelhető, *mutatis mutandis*, Franciaországban, ahol a multikulturalizmus ideológiája egyelőre nem olyan feltűnő, ám a munkanélküliség növekedésével egyre láthatóbbá válik, ez pedig az érvényben lévő gazdaságpolitika következménye.

Nem lehet szétválasztani ezeket a dolgokat; hosszú távon nem lehet liberalizálni a piacot a társadalompolitika liberalizációja és az állam szerepének csökkentése nélkül. Nincs „harmadik út”. Ha Európa nem vezet be radikális politikai és gazdasági reformokat, lehet, hogy néhány évtized múlva már nem is létezik.

Az írás elején említettem a dán karikaturistákat, akik bujkálnak az iszlám bosszú elől. A Mohamed-karikatúrák a Jyllands-Posten című dán lapban jelentek meg, októberben robbant ki az ügy. Utána egy darabig csönd volt; most hirtelen megint robbant, látványos módon. Tegnap lángra lobbant a bejrúti dán nagykövetség, tegnapelőtt pedig a damaszkuszi. A palesztinok dán zászlókat égetnek (amelyeken, jegezzük meg, kereszt látható). Ma már nem tudjuk felsorolni sem, mi hol ég; percenként érkeznek hírek újabb és újabb zavargásokról, támadásokról, még gyilkosságokról is. Az európai városokban a muszlimok meneteken és tüntetéseken szólítottak fel a hitetlenek legyilkolására. Voltak „Le a szabadsággal!” feliratú plakátok is. Ugyanakkor, mint valami fertőző elmebaj, terjed a bocsánatkérés nemzetközi láza. Az események illetén alakulása egy kis utóiratot tesz szükségessé.

Egy hete a France-Soir újraközölte a dán karikatúrákat. Egyes franciák, felbuzdulva ezen a gesztuson, lelkesen skandálni kezdtek:

„*Nous sommes tous des dessinateurs danois*”. Másnap a France-Soir (egyiptomi) tulajdonosa kirúgta a szerkesztőt, és vége lett a mulatságnak. Amikor a francia Charlie Hebdo hetilap is jelezte utánközlési szándékát, azonnal bírósághoz fordultak a franciaországi muszlim szervezetek, hogy megakadályozzák a közlést. A francia bíróságok azonban szerencsére úgy döntöttek, hogy nem ártják bele magukat a politikába: a törvényszék formai okokra hivatkozva elutasította az indítványt. Holnap jelenik meg a karikatúrát tartalmazó szám. A francia bíróságokat várhatóan rasszizmussal vádolják, és erősödnek a tiltakozások. Ugyanolyan felháborodást vált ki a bíróságok döntése, mint a dán miniszterelnök októberi nyilatkozata, amelyben kijelentette, hogy mivel Dánia jogállam, és érvényben van a sajtószabadság, nem tilthat meg semmit; ebben a kérdésben csak a bíróság illetékes.

Csak hogy a tiltakozó muzulmánok nem azt követelik, hogy a demokratikus és jogkövető állam keretében működő független bíróságok az ő „tisztelethez” való jogaikat védjék, hasonlóan a társadalom többi tagjához; hiszen tökéletesen tisztában vannak azal, hogy senki másnak sincs olyan „joga a tisztelethez”, amelyet a cenzúra kényszerített rájuk. A keresztényeknek biztosan nincs. A zsidóknak sincs. Ők azt akarják, hogy vezessenek be cenzúrát az európai államok, és kényszerítsék rájuk az iszlám jogot. Az iszlám országokban már börtönben ülnek azoknak az újságoknak a szerkesztői, ahol megjelentek az ominózus karikatúrák – volt belőlük néhány –; a tiltakozó muszlimok nyilvánvalóan normálisnak és kíváncsinak tartják ezt a megoldást.

A tüntető muszlimok „Le a szabadsággal!” kiáltásai őszinték voltak. A szabadság (ellentétben a zsarnoksággal) nem képvisel semmilyen értéket a muszlim hagyományban; a legnagyobb érték az iszlám jog. Ezek az események meggyőzően igazolják, hogy – ezt még egyszer le kell szögeznünk – az iszlám nem egyeztethető össze a demokráciával. Az emberarcú iszlám, a *lite* verziójú, szelídített, modernizált, a nyugati demokráciákhoz igazított iszlám lehetetlen – akárcsak

a megreformált kommunizmus. Illúzió az a remény, hogy megéri várni, egy kicsit engedni itt-ott, megvédeni a „mérsékeltet” a szélsőségesek manipulációtól, és akkor majd a „mérsékeltet” legyőzik az integristákat, és mindannyian harmóniában, egyetértésben, kölcsönös megbecsülésben élhetünk együtt. Minden egyes engedmény ezt mutatja: csak újabb követelések jöhetnek.

Itt érdemes megjegyezni, hogy a dán karikatúrák semmilyen szempontból nem rasszisták: nem a muszlimokon gúnyolódnak. És természetesen nem is az arabokon. Ezek Mohamed-karikatúrák: az egyik bombával a kezében ábrázolja, a másik – felfegyverkezve, csadorba öltözött nők társaságában, a harmadik a sivatagban. Egy másik elítéli az iszlám államok cenzúráját. Bizonyára (sőt biztosan) van közöttük ostoba, primitív és vulgáris. És egész biztosan sértőek a muszlimok szemében. Az újságokban általában sok ostoba, primitív és vulgáris dolog van; naponta sopánkodunk miatta, de nem követelünk cenzúrát. Lépten-nyomon találkozunk a keresztények és a zsidók érzékenységet sértő dolgokkal, erre is panaszkodunk, de nem követelünk cenzúrát. Ne felejtjük el, hogy a vallás nem faji kérdés; az iszlám kritikája nem rasszizmus.

Nem egészen világos, hogy tényleg „sértésről” van-e szó. Az elején senki sem beszélt sértésről; a tiltakozók azt kifogásolták, hogy az újság Mohamed portréját közölte, amit az iszlám tilt (bár ez – amiről például a Mohamedet ábrázoló középkori perzsa miniatűrök tanúsodnak – nem kifejezett tiltás, inkább hagyomány, amit az integristák tiltásként értelmeznek). De az iszlám számos más dolgot is tilt, például az alkohol és sertéshús fogyasztását. Lehet, hogy hamarosan azt fogják követelni, hogy ezektől is őrizkedjünk? Logikus következmény volna, és okunk van feltételezni, hogy hamarosan hallunk is ilyen véleményeket. Persze mindez fokozatosan megy majd végbe: kezdődhet például az alkohol- és sertéshúsreklámok elleni fellépéssel, aztán ezek nyilvános fogyasztása, majd a velük való kereskedelem elleni tiltakozással. Nagyon is elképzelhető egy hasonló, fokozatosan felépülő forgatókönyv.

A karikatúrák elleni tiltakozás nem más, mint erődemonstráció: az Európa iszlamizációja felé tett következő tudatos próbálkozás. (Egy másik ilyen lépés volt a sok közül Theo van Gogh filmrendező meggyilkolása. A politikailag korrektek őt is rasszistának kiáltották ki, „sértéssel” vádolták, és kijelentették, hogy maga kereste a bajt, amikor az iszlámot bírálta az egyik filmjében.) Számos dolog utal erre: például rengeteg dán zászló került rejtélyes módon Gázába, hogy kéznél legyenek, ha égetni kell; újabb, visszataszítóan rasszista karikatúrák láttak napvilágot, amelyeket nem dánok rajzoltak, ám rejtélyes módon mégis azok közé keveredtek, amelyeket az iszlamisták terjesztettek a világban azzal a céllal, hogy lázadást szítsanak; és végül napjainkban nagy hangon sorolják az elégedetlenség mondva-csinált okait. Most vált nyilvánvalóvá, hogy nemcsak a Korán által tiltott Mohamed-portré közzétételéről van szó, hanem az „erőszakkal azonosított” iszlám meggyalázásáról is. Nehéz eltekinteni attól, hogy szándékosan provokálták ezeket a tiltakozásokat. Ez is a hatalomért folytatott harchoz tartozik, melynek célja Európa iszlamizációja és a nem muszlim lakosság zimmizációja.

Nem várható, hogy azok, akik Mohamed „védelmében” az „erőszakkal való azonosítással” szemben gyilkolnak és gyújtogatnak, miközben cenzúrát és tiltásokat követelnek, valamiféle ironiát, ellentmondást vagy éppen ellenkező hatást fedeznek fel a saját cselekedeteikben. (El kell ismernünk, hogy tényleg nem váltottak ki ellenkező hatást: bár e kirívó ellentmondásról megjelent néhány cikk a sajtóban, egyetlen állam egyetlen képviselője sem tartotta érdemesnek megemlíteni az események kommentálásában; épp ellenkezőleg, egyfolytában csak az iszlámot mint békés vallást dicsőítették.) Azt se reméljük tőlük, hogy bármilyen érzékenységet mutatnak a „tiszteletet” követelő jelszavaikban lévő képmutatásra, ha figyelembe vesszük a keresztények és zsidók iránt mutatott tisztelet sajátos formáját a muzulmán országokban. A legtöbb ilyen országban az iszlámon kívül az összes vallást elnyomják; a keresztényeket üldözik, a zsidókat be sem engedik az országba. Némelyik országba még Bibliát sem

szabad bevinni. (Kíváncsi vagyok, mi lenne, ha kitiltanák a Koránt az európai országokból.) Szaúd-Arábiában, a Perzsa-öböl majdnem minden országában, Iránban és Egyiptomban antiszemita karikatúrák – egyáltalán nem *lite* változatban, hanem inkább a hitleri verzióban (amely egyébként a modern arab antiszemitizmus forrása), közvetlenül a Stürmerből átvéve – jelennek meg naponta újságokban, könyvekben és a televízióban. A *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei* általánosan elfogadottak, tartalmuk igazságát senki sem vonja kétségbe. Ugyanilyen elterjedt a holokauszttagadás. Irán hivatalosan kihirdette, hogy el akarja pusztítani Izraelt. Sok iszlám integrista hivatalosan deklarálja, hogy célja a Nyugat megsemmisítése és elfoglalása. Most egy iráni újság, mintegy válaszul a dán karikatúrákra, pályázatot hirdetett holokauszt-karikatúrákra. Ezt nemes bosszúnak szánták. Na és? Mintha Iránban – ahol az antiszemitizmus a hivatalos politika része – sohasem fordult volna elő ilyesmi. Ott napirenden vannak az ilyen és ehhez hasonló dolgok.

Inkább az sokkoló, hogy olyan sokan ülnek fel ennek a gigantikus képmutatásnak. Sokkoló a Mohamed-karikatúra – holokauszt-karikatúra groteszk egyenlet tömeges elfogadása. (Bár ha figyelembe vesszük, hogy a nyugati baloldal az Egyesült Államokat és Izraelt rutinból a hitleri Németországhoz hasonlítja, nem nagyon van min csodálkoznunk). Sokkoló az olyan egyenlőségek kritikátlan elfogadása, amelyeket az indoktrináció sulykol belénk a multikulturalizmussal és a sokféleség politikai korrektségével: ilyen például az is, hogy az iszlám kritizálása olyan rasszizmus, mint a hitleri antiszemitizmus. Sokkoló, hogy milyen könnyen elfogadjuk a cenzúrát és a hazugságot; milyen könnyen hagyjuk jóvá a történelemhamisítást. És az is sokkoló, hogy még most sem akarja meghallgatni senki azokat az iszlamistákat, akik bámulatra méltó őszinteséggel beszélnek a céljaikról.

A multikulturalizmus és a „sokféleség tiszteletének” politikája eltorzítja a történelmet, rombolja a demokráciát, leértékeli a jogállamiságot és a szólásszabadságot – és hagyja, hogy az iszlamisták nyerjék

meg a harcot. A politikai korrektség politikája természeténél, alapvetésénél fogva nyugatellenes és antidemokratikus; a „sokféleség” és a „multikulturalizmus” kifejezések a manipuláció eszközei, és kezdettől fogva ezt a szerepet töltötték be. A közelmúlt eseményei ezt eminensen bizonyítják.

(2006)

Reiman Judit fordítása

10.

ITT ÁLL A HATALMAS MOZDONY MÁR...¹

Az Európai Unió propagandistái, akik a hasonló ideológusok példáját követve lenéznek az egyszerű állampolgárokat, szívesen nyúlnak leegyszerűsített metaforákhoz, hogy felvilágosítsanak minket. Legszívesebben a vonat metaforáját használják, amely már ott fújt az állomáson, és nélkülünk megy tovább, ha azonnal fel nem ugrunk rá. Nincs idő kávéra vagy újságra; rohanni kell az állomásra.

A vonat metaforája bizonyára a modernséget és a lendületet hivatott szemléltetni. Sajnos a fényes jövő látomása, melyet az eurokraták elének tárnak, inkább a „történelem vonatát” juttatja eszünkbe. Egyre elterjedtebb az a vélekedés, hogy ez a vonat inkább az angol *Gray train* kifejezésnek felel meg – ami az eurokraták bevételi forrását jelenti. Egyre többen osztják azt a véleményt is, hogy a szabadságjogok egyre nagyobb hányadától akar minket megfosztani ez az európai vonat. Az utóbbi időben erősödik az a félelem, hogy az európai politika azt csinálja Európából, amit Bernard Lewis és számos kommentátor „Eurábiának” nevez.

Az Európa-projekt a franciák dédelgetett gyermeke – egy elkényeztetett, a szülők, német nagybácsik és spanyol nagynénik pénzé-

¹ Julian Tuwim *Mozdony* című versének kezdősora, fordította Sebők Éva (a Ford.).

vel kitömött csemete, akit gondosan felkészítettek a családi biznisz átvételére, hogy megőrizze annak minden értékét, és lehetőség szerint rátukmálja Európa többi részére. Ám Franciaország viszonya a további integrációhoz eléggé kétértelmű.

A kommunisták, a szakszervezetek és a tág értelemben vett baloldal egy része az európai alkotmányban az úgynevezett *acquis sociaux*, a szociális vívmányait érzi veszélyeztetve. Chirac meg akarja őrizni a közös agrárpolitikát, mert fél a földművesektől, akik képesek megbénítani az egész országot, és trágyával megdobálni a prefektúrákat, hogy megőrizhessék a nekik járó támogatásokat. A baloldal és a jobboldal nagy része elveti, mint „vadkapitalizmust” vagy liberalizmust (amely a francia baloldal diskurzusában mindig „vadnak” számít), hogy a protekcionizmus és a szabadpiac elemeit bevezessék a francia gazdaságba. Ugyanakkor az Európai Uniónak már kezdettől fogva voltak olyan jellemzői, amelyek a francia államot juttatják eszünkbe: bürokrácia, centralizáció, *dirigisme*, az állam széleskörű szerepvállalásának elve, „politikai osztály” – ma már kétszeresen, mert az uniós hivatalnokok új osztálya is ide tartozik – és az Amerika-ellenesség (ami az Uniót nagymértékben meghatározza). A felvilágosodás értékeinek is természetesen ide kellett tartozniuk, ilyenek az emberi jogok, az állampolgári szabadságjogok, a „tolerancia”, az univerzalizmus. Az európai alkotmányban a tengernyi „jog” mellett minden létező „tolerancia” fel van sorolva.

Mindez tükrözi az Unió eszméjében, ideológiájában (mert nyilvánvalóan van ideológiája, bár tagadja), céljaiban és alkotmányában, irányelveiben és rendelkezéseiben uralkodó káoszt és ellentmondásokat. Se szeri, se száma a félreérthető és következetlen állításoknak. Ez az alkotmányról tartott francia népszavazás idején vált nyilvánvalóvá: egyesek felültek annak a csalóka reménynek, hogy az alkotmány megmenti Franciaországot, megvédi a saját legrosszabb szocialista hajlamaitól; mások attól tartottak, hogy nyakukra hozzák az „angolszász” kapitalizmust, és az egész vállalkozás nem más, mint egy hatalmas, vészterhes angol összeesküvés. Megint mások – pont

fordítva, úgy gondolták, hogy az alkotmány megengedi Franciaországnak, hogy dominánssá váljon Európában, ahol bevezethetik a jó öreg francia szokásokat. A munkahelyeket védő szélsőbal „nemmel” szavazva összejött a szélsőjobbal, amely szintén a szociális jogokat és a munkaerőpiacot félti, és tart a bevándorlástól. A kommunisták „nemmel” szavaztak a jobboldal és a „patronátus” ellen; a baloldal nagy része „igennel” szavazott a szélsőjobb ellen.

Sok francia választó „igennel” szavazott, mert undorodott a fasisztáktól és a kommunistáktól. Attól is féltek, hogy ha a franciák elutasítják az alkotmányt, ez mások szemében a francia „sovinizmus” és „idegengyűlölet” bizonyítéka lesz. Voltak olyanok is, akik nem tudtak „igennel” szavazni, de ki akarták fejezni a politikai véleményüket, ezért érvénytelen szavazatot adtak le. Ez azt mutatja, hogy mennyire tanácstalannak, lenézettnek és politikailag megvezetettnek érzik magukat az emberek; azt érzik, hogy a politikusok, akik őket képviselik, egyre inkább eltávolodnak tőlük. Valójában még ennél is rosszabb a helyzet, mert a francia jogszabályok nagy hányadát már nem a francia parlamentben, hanem Európában fogadják el; és ez egyre inkább így lesz, bár az alkotmányt elvetették.

Mindemellett általános tanácstalanság uralkodik akörül, hogy mi új és mi régi ebben az alkotmányban. A franciáknak elborul az agyuk, ha annak a rendeletnek a következményeire gondolnak, amely szerint az Európában működő külföldi cégeknek jogukban áll saját feltételeik szerint alkalmazni dolgozóikat, de itt az alkotmány semmin sem változtatna; ez a Római Szerződésben is szereplő jogszabály már régóta létezik.

Az általános zűrzavar jól jön az alkotmány híveinek, és valamilyen mértékben bizonyára szándékos is: hiszen az európai bürokraták, biztosok és politikusok könnyedén meg tudnák magyarázni, hogy mi függ pontosan ettől az alkotmánytól, és milyen következményekkel járna, ha nem fogadnák el (*nota bene* semmilyen). Ehelyett ijesztgettek, fenyegetőztek, és a civilizált világ végét jósolták az alkotmány elutasításának esetére. Bár leszavaztuk, valahogy mégsem

jött el a világvége. A leglátványosabban Margot Wallström ijesztgetett (az Európai Bizottságban ő felelős – a sors iróniája – a nemzetközi kapcsolatokért), aki Terezínben tett látogatása alkalmával azzal fenyegetőzött, hogy az alkotmány elutasítása katasztrófa lesz, mert csak az menthet meg minket a holokausztól. Elég itt Bosznia példájára emlékeznünk – ahol Európa és az ENSZ szeme láttára mészároltak le egész népcsoportokat –, hogy kételkedjünk ebben. (Európa Oroszországtól sem véd meg; egyelőre gyomorforgató módon flörtöl az oroszokkal, és semmi jele annak, hogy ezt abba kívánná hagyni.) Benne van a levegőben az a gondolat – néha nyíltan is kimondják –, hogy a szuverén államok veszélyesek, tulajdonképpen erkölcstelenek.

Chirac elnök azzal ijesztgetett, hogy az alkotmánytól függ az „európai kultúra” fennmaradása. Lengyelországban számos ismert személyiség hisztérikus felhívást intézett a franciákhoz, a nyolcvanas évekre hivatkozva, amikor a franciák segítettek és együttérzésükről biztosították a lengyeleket (nem tudom, hogy jön ez ide), és közelebről meg nem nevezett szerencsétlenségeket helyezett kilátásba, ha nem fogadják el az alkotmányt. Azt a kevés mérsékelt francia politikust, akik elleneztek az alkotmányt, más politikusok a francia, túlnyomórészt balos médiával karöltve akarták megijeszteni és megszégyeníteni, a szélsőjobbal való „együttélés” perspektívájának bélyegét ragasztva rájuk.

Valószínűleg nagyon csekély volt azok száma, akik politikai elveik és az alkotmány elolvasása alapján döntöttek; általában valamilyen társaságra vagy azok ellen szavaztak, nem pedig az alkotmányra vagy ellene. Nyilvánvalóan senki sem tudta, miről is van szó valójában, de szemmel láthatóan ez senkit sem zavart különösebben. Az európai propagandisták azt remélték, hogy senki sem olvassa el az alkotmány szövegét. Egyesek még ösztönözték is a szavazókat arra, hogy olvasás nélkül szavazzanak. Ezt teljesen nyilvánosan is megtették egy olyan párizsi propagandarendezvény résztvevői, mint „az európai kultúra munkásainak” Chirac védnökségével megrendezett nemzetközi találkozója.

Nincs ebben semmi különös: az alkotmány szövege olyan homályos és zavaros, hogy mindent képes igazolni. Semmit sem magyaráz meg, és nem is garantál semmit, mert nem koherens. Ugyanakkor valószínűleg ez az egyetlen alkotmány a világon, amelyben politikai célokat fogalmaztak meg. Ám ezek a célok – amennyire egyáltalán meg lehet érteni a szöveget – kizárják egymást.

„Az Unió célkitűzéseiről” szóló I-3. cikkely nagy komolyan hirdeti, hogy az Unió célja Európa „kiegyensúlyozott növekedése” a „magas versenyképességű [...] szociális piacgazdaság” alapján, amely „teljes foglalkoztatottságra” és „társadalmi haladásra” törekedik. Ha egy pillanatig elgondolkozunk ezen, rájövünk, hogy ez nem jelent semmit. Az egyes jelszavak mögött azonban nyíltan nem deklarált ideológiai program rejlik.

A „kiegyensúlyozott növekedés” divatos jelszó, ami mögött valószínűleg protekcionizmus, a kereskedelmi akadályok és támogatások fenntartása rejlik, valamint a harmadik világ országainak alacsony függősége, ami megfosztja őket a felelősségtől és attól a lehetőségtől, hogy önállóan lábaljanak ki a szegénységből. Ide tartozik még a korrump és nem kompetens kormányok támogatása is. De ez a jelszó a mai politikai korrektség pillére, és – mint az európai ideológia sok más politikailag korrekt jelszavát – tilos megkérdőjelezni. Azt azonban, hogy mit jelent a „szociális piacgazdaság” – senki sem tudja, még azok sem, akik támogatták ennek a kifejezésnek a felvételét a szövegbe. Az azonban biztos, hogy nem egyeztethető össze a „magas versenyképességgel” – amit viszont elég nehéz szinkronba hozni a „teljes foglalkoztatottság” garantálásával. Sőt mi több, a gazdaság, definíciójából adódóan semmire sem „törekedik”. Talán a „szociális piacgazdaság” tényleg törekedik valamire, de – mivel senki sem tudja, hogy voltaképpen micsoda – nehéz ilyesmit kijelenteni. A „társadalmi haladás” valószínűleg lényegileg ugyanaz, mint a „társadalmi igazságosság” (szintén az I-3. cikkben található), és ahhoz hasonlóan szabadon interpretálható – bár elképzelhető, hogy nagy szerepet játszik benne az újraelosztás (ami sok, az

alkotmányban garantált „jog” alapja lesz, ilyen például a „lakhatáshoz” való jog).

Azt is láthatjuk, hogy a kiegyensúlyozott növekedés elérésének I-4. cikkben megismételt célja már nemcsak Európára vonatkozik, hanem – az egész bolygóra. Nem állíthatjuk, hogy az Unió ambíciói szerények volnának. A „béke” és „a szegénység felszámolása” ezek között a célok között szerepel, de nem tudható, hogy milyen szinten: Európában? Az egész világon? A világegyetemben? – ezek a szép vágyálmok a hatvanas évek virággyerekeinek utópikus álmaira emlékeztetnek.

Tekintve, hogy az alkotmány minden területen nagymértékben kiterjeszti az uniós törvényhozási jogosítványokat a külpolitikától a szociális és gazdasági szféráig, és az uniós döntések kötelező jellegűek lesznek, ez a homályosság és következetlenség végzetes lehet: oda vezet, hogy mindent a tagállamokra erőltethet az Európai Unió, amit csak akar. Még ott is, ahol a tagállamok kompetenciájába tartoznak az egyes döntések, az Unió beavatkozhat, ha azt „szükségesnek találja” (az persze nem világos, hogy ki és hogyan dönt minderről), vagy ha az számára kívánatos (I-11.); ha valami váratlan dolog merül fel, az Unió „megfelelő intézkedéseket” tehet (I-18.). Ezt a cikket „rugalmassági klauzulának” nevezik. Sok helyen olvashatjuk, hogy az adott rendelkezés kötelező jellegű, „hacsak nem” dönt másképpen az Unió. A külpolitikát illetően érdemes közelebbről megnéznünk az I-16. cikket, ahol azt olvashatjuk, hogy a tagállamok kötelesek „tevékenyen és fenntartások nélkül” támogatni az Unió minden döntését a kül- és biztonságpolitika területén. (De a NATO-tag uniós országok azok is maradhatnak az I-41. cikk szerint. Hogy ez a gyakorlatban mit jelent, és hogyan egyeztethető össze egy Egyesült Államokkal való konfliktus esetén – nem tudható. Egy biztos: előbb-utóbb majd valamelyik félnek valahonnan vissza kell vonulnia; a tapasztalat azt mutatja, hogy valószínűleg nem az Európai Unió lesz az, aki visszavonulót fúj az I-16. cikkből.)

Európának – mondják egyes, főleg francia politikusok – „harmadik utat” kell képviselnie a szocializmus és a „vadliberalizmus” között. Angliában már láttuk Blair harmadik utas politikáját, amelyet

találhatóan úgy jellemzett valaki, hogy az valahol a második eljövétel és a negyedik dimenzió között található. Ez a meghatározás egyaránt illik az európai ideológiára és az európai alkotmányra; ugyanolyan kiválóan adja vissza az irracionalitások keverékét, mint a ködös, utópikus ideológiát. Az Európai Unió a politikai demagógia, korrupció és az eddig még sosem látott méretű bürokrácia intézményesülése, a nyelvi manipuláció, sőt a történelemhamisítás fellegvára. Ez utóbbi területen nagy sikereket ért el Chirac elnök, aki szerint az európai értékek ugyanúgy gyökereznek az iszlám kultúrájában, mint a zsidó-keresztény kultúrában, sőt – tette hozzá mélyen elgondolkodva – talán még annál is jobban. Konkurencia, az kell, de Isten őrizz, nem a „vad” változat, hanem ellenőrzött, mérsékelt, „szociális”; piac, de szintén „szociális”; globalizáció, de protekcionizmussal; igazságosság, de főleg „társadalmi”; működő gazdaság, de munkanélküliség nélkül; oktatás, de modern, amely tiszteletben tartja a „gyerekek jogait” (akiknek az alkotmány II-84. cikke garantálja a szabad véleménynyilvánításhoz való jogát); „európai” kultúra, de egyúttal nyitott és... multikulturális. Fel kell számolnunk a szegénységet (feltehetően úgy, ahogy az Unió eddig csinálta: napsütötte országokban rendezett méregdrága konferenciákkal, ahová a mi adónkból utaznak az eurokraták, valamint afrikai diktátoroknak való igen tekintélyes összegek kifizetésével); gondoskodnunk kell bolygónk kiegyensúlyozott fejlődéséről (tehát elnyomni a vállalkozásokat, kiiktatni a felelősséget és minden erőfeszítést, jutalmazni azokat az országokat, amelyek letettek saját helyzetük jobbításáról); alá kell vetnünk magunkat a bürokraták gigantikus oligarchiájának, akik rendeleteket fognak a fejünkre zúdítani az élet minden területén. Ránk nehezedik majd az a nyomás is, hogy a nemzeti identitás fogalmát iktassuk ki, mint erkölcstelen, veszélyes és antidemokratikus dolgot.

Nem lehet azonban – eltekintve egy pillanatra e jámbor jelszavak litániájától – mesterségesen feltalálni egy új „európai” identitást. És mindenképpen újnak kell lennie: az új Európa atyjainak ideológiájában láthatóan nem jutott hely a történelemnek és a hagyományoknak.

Új, haladó alapokra épülő világot akarnak teremteni, amelyet nem korlátoz a történelem. Ám új európai identitást már csak azért sem lehet létrehozni, mert ez az Európa tisztán negatív alapokra épül: lényege a szembenállás az amerikai „impériummal” és a szuverén államok iránti bizalmatlanság. Európának egyszerűen nincs pozitív víziója. Ebben az új európai politikai föderációban nincs olyan társadalmi vagy erkölcsi rend, amelyet érdemes lenne megvédeni, de még olyan sem, amelyet valamiképpen azonosítani tudnánk – azonkívül, hogy majdnem minden „szociális”, „szolidáris” és „toleráns”. Az időnként megjelenő, európai kulturális örökségre való hivatkozás zavaros, művi és álságos. „Une âme pour l'Europe” (Lelket Európának) – hangzik a legújabb jelző, Chirac és az Európai Tanács és az Európai Bizottság elnökeinek alkotása. Ez az európai „művészekhez” intézett aktuális átszellemült felhívás címe, amely korlátlan pénzüsségeket ígér az „európai szintű kultúra” számára. Ez a „kultúra” azonban kizárólag a tagállamok részvételének tényével határozza meg magát. Az alkotmányban szó van ugyan a „közös európai örökségről” (III-280.), de ez az örökség nincs definiálva (a definíció elgondolkozhatunk majd, ha Törökország belép az EU-ba). Ez csupán üres formula – már csak azért is, mert ugyanakkor „sokfélelmeset” emleget. Szó sem esik kulturális vagy bármilyen más értékekről – és nem is eshet, mert az európai politikai korrektség lényege az értékek relativizmusa. A bármilyen – erkölcsi, esztétikai, politikai – értékbe vetett hit a többi kizárását jelentené, ez pedig nem egyeztethető össze a „toleranciával” és a „sokfélelmeséggel”. A „kultúrára” úgy tekintünk, mint minden másra, amit „európai szinten fejleszteni” kell: ugyanebben a szellemben fejlesztjük például „a sport európai dimenzióját” (III-282.). Mindegy, hogy mik ezek a dimenziók, amelyek fejlesztésével foglalkoznunk kell; az a fontos, hogy „európaiak”, ez pedig annyit tesz, hogy „nem amerikai”.

A fenti cikk értelmében ösztönöznünk kell az ifjúságot (melynek a „sportdimenzióját” alkotmányosan fejleszteni fogjuk), hogy vegyen részt „Európa demokratikus életében”. Ez a mondat csak keserű nevetést tud kiváltani belőlünk. Egy ilyen alkotmánnyal „Európa

demokratikus élete” teljesen meg is szűnne: ez a parlamentáris demokrácia és a politikai felelősségvállalás végét jelentené, és a politikai társadalom utolsó maradványait is felszámolná. Sőt a törvény tiszteletének is véget vetne. Mert milyen alapon tiszteljük most és a jövőben a brüsszeli bürokraták és politikusok törvény- és rendelet-lavináját, amellyel már nem a választókat, hanem az európai föderációt és saját érdekeiket képviselik.

Az alkotmány az európai demokrácia kiszélesítését ígérte. Mégis milyen alapon higgyünk benne, amikor a propaganda módszereit figyeljük – fenyegetések, zsarolás kísérlete, manipuláció, kenőpénz begyűjtése és hazugságok –, amelyek segítségével az európai politikusok meg akartak győzni minket, hogy megszavazzuk ezt az alkotmányt? Látjuk a választók megvetését és az arcátlanságot, amellyel közlik, hogy a terv szerint halad előre a további európai integráció, függetlenül a választók akaratától és demokratikus döntésétől – ebben kelle-ne hinnünk? Nyilvánvalóan már nem számít a választók szava. Vajon hirtelen fontossá válhatna, ha aláírnánk az alkotmányt? Ellenkezőleg: ha aláírnánk, a szabadság, demokrácia és polgári szabadságjogok utolsó nyomorult morzsáit is elveszítenénk, amelyek a szuverén nemzetállamokban még megmaradtak.

Lehet, hogy így is, úgy is elveszítjük őket. „Az alkotmány nem halt meg” – jelentette ki nemrég Jean-Claude Juncker, Luxemburg miniszterelnöke. Szerinte a franciák és a hollandok egyáltalán nem az alkotmány ellen szavaztak (hanem Chirac vagy a bevándorlás vagy az angolszász liberalizmus ellen); vagyis végeredményben megszavazták. Kiderül, hogy az eurokraták rendkívül tehetségesek nemcsak a logika területén, hanem a gondolatolvasásban is; nálunk sokkal jobban tudják, hogy valójában mit akarunk. Nagylelkűen készek megbocsátani és meg nem történtté tenni a kedvezőtlen eredményt hozó népszavazást. Így az Európai Parlament létrehozott egy bizottságot, hogy megvizsgálja az alkotmány bevezetésének további lehetséges módjait.

De már így is sok törvény és intézmény született, amelyek életbelépése az alkotmánytól függ. Ezek között van például az európai bün-

tető törvénykönyv, a közös védelmi politika, az Alapjogi Ügynökség (amelynek feladata a rasszizmus és az idegengyűlölet felszámolása) és az Alapjogi Charta. Az alkotmány megállapodásainak nagyon nagy százaléka így is, úgy is életbe lép – fő alatt, titokban, külön rendeletekben. Nincs ebben semmi különös. Az Európai Unió kezdettől fogva így intézi a saját ügyeit, figyelmen kívül hagyva az olyan kényelmetlen, bosszantó kérdéseket, mint a demokrácia és a választók akarata.

Eurómilliárdok egyenesen afrikai diktátorok zsebébe csúsztatva a szegénység felszámolására; a „kiegyensúlyozott növekedés” előmozdítása iránti elkötelezettség, amely valójában még jobban elmélyíti a szegénységet; az ENSZ elismerése és támogatása, hit e szervezet bölcsességében és erejében; a multikulturalizmus politikája – az euróalkotmány aláírása mindezek formális jóváhagyását jelentené. De teljesen lehetetlen – amint a közelmúltban Angliában bebizonyosodott – felvenni a harcot az iszlám terrorizmussal, ha egyedül a multikulturalizmus és tolerancia jámbor jelszavaiban hiszünk. Az ENSZ-re hagyatkozva nem lehet felszámolni a világon a szegénységet és a háborúkat.

Szintén lehetetlen a multikulturalizmus és a „tolerancia” politikájára támaszkodva megvédeni a felvilágosodás azon értékeit, amelyekre eredetileg hivatkoztak az európai projektben. Hiányzik nálunk az akarat, hogy védekezzünk azokkal szemben, akik tönkre akarnak tenni; képtelenek vagyunk elismertetni a nyugati – zsidó-keresztény és a felvilágosodásból származó – értékeket; félünk kimondani, hogy az iszlámisták nyugati univerzalizmust megvető értékrendje számunkra elfogadhatatlan. Ugyanakkor a „tolerancia” és az „emberi jogok” vezető szerepe a politikában és a bíraskodásban azt eredményezi, hogy egyre nehezebb megvédenünk azokat az értékeinket, amelyektől a mi liberális, demokratikus társadalmaink léte függ. Az európai alkotmány szintén arról árulkodik, hogy tehetetlenek vagyunk, nem tudunk mit kezdeni a fenyegetésekkel: félelmet fejez ki, az akarat és az erkölcsi erő hiányának jele.

Reiman Judit fordítása

11.

A TERRORIZMUS OKAIRÓL

Krakkóban voltam a londoni merénylet napján, a beszélgetéseinkben pedig újra meg újra visszatért ugyanaz a két kérdés: először is, mennyi idő múlva kezdik vádolni az Egyesült Államokat a terrorcselekményért? Másodszor, mit változtat ez a merénylet a brit és az európai politikán, a terrorizmus ellen folytatott harc módszerein, valamint a brit és az európai véleményformáló csoportok hozzáállásán? Sajnos mindkét kérdésre igen egyszerű válasz kínálkozott. Sorrendben: „talan egy óra, nem több” és „az égvilágon semmit”.

Az első válasz villámgyorsan beigazolódt: ezúttal sem vallottak szégyent az európai *bien-pensant*-ok. Már másnap vádaskodni kezdtek, keresték az okokat, hogy Irak, a palesztinok meg a nyomor az egész világon, az amerikai imperializmus meg a kizsákmányolás, az izraeli „fasizmus” és „idegengyűlölet”, a nyugati mohóság stb. – és figyelmeztettek arra, hogy nem ér véget a terrorizmus, amíg nem vesszük a fáradságot ahhoz, hogy valóban „megértjük” a terroristákat, megtudjuk, mitől elégedetlenek. Ismét előkerült – mint annak idején az Egyesült Államokban, szeptember 11-én elkövetett merénylet kapcsán az igen sokat mondó „tragédia” kifejezés. Ez a szó ilyen kontextusban használva magába foglalja azt az előfeltevést, hogy meg lehetett volna előzni a történeteket: ez nem egyszerűen véres gázgett

volt, amelyet a leghatározottabban el kell ítélni és meg kell torolni, hanem kétségbeesett kiáltás, amely szerencsétlen következményekkel járt ártatlan emberekre nézve, és ezekért a szerencsétlen következményekért igazából azok okolhatók, akik cinikus politikájukkal kétségbeesésbe kergették a merénylőket. Értsd: az amerikaiak és az izraeliek.

Említhetünk számos magától értetődő tény: például olyanokat, hogy hatalmas, főként szaúdi pénzek állnak az iszlám terrorizmus mögött, a szeptember 11-i merényletet elkövető terroristák többsége gazdag szaúdi családból származott; a palesztinok sorsáért pedig nagyrészt a gazdag arab államok felelősek. De nem arról van szó, hogy valahol másutt keresendők az okok, hanem arról, hogy okok – konkrét okok, az elégedetlenség forrásai, melyek következménye ez a merénylet volt, és amelyet meg lehetne szüntetni, megelőzve ezzel az újabb terrorcselekményeket – *nincsenek*. Az elégedetlenség forrása a nyugati civilizáció: nem a nyugati világ bármilyen eljárása vagy tevékenysége, nem az elnyomás, a kizsákmányolás, az imperializmus, a kolonializmus, a rasszizmus, az idegengyűlölet stb., hanem maga e civilizáció, e világ létezése. Az iraki háború, az amerikai imperializmus, a harmadik világ kizsákmányolása mint a Nyugat bűne, a palesztinok sorsa – mindennek semmi köze az iszlám terrorizmus „okaihoz”.

Mint minden terroristának, ezeknek is elérhetetlen cél lebeg a szemük előtt: paradicsommá változtatni a világot a saját modelljük szerint – esetünkben iszlám paradicsommá. Mivel ez a cél elérhetetlen, addig akcióznak a terroristák, amíg csak el nem pusztítjuk őket, és nem segít itt semmi, amit megteszünk vagy elmulasztunk, nem használ semmilyen engedmény vagy kompromisszum. Ellenkezőleg. Csak áztatjuk magunkat, ha azt hisszük, elég kivonulni Irakból, odaadni a palesztinoknak egész Izraelt Jeruzsálemmel együtt, és kiirtani minden zsidót, egyre több kiváltságot adományozni az európai muszlim kisebbségeknek (amelyek itt-ott hamarosan többséggé válnak), tömni pénzzel a harmadik világot. Az iszlám terroristákat nem nagyon érdekli a szegények és a palesztinok sorsa. Maga a terro-

rizmus, azaz a Nyugat megrémítése és elpusztítása érdekli őket. Mivel a Nyugat teljes elpusztítása és az iszlám paradicsom felépítése a földön elérhetetlen cél, a terrorizmus öncélúvá válik. És az is marad. Ez minden terroristára vonatkozik, legyen szó a Vörös Brigádokról vagy a Baader–Meinhof-csoportról, a palesztin terroristákról (akik számára az Izraellel kötött béke volt mindig is a legutolsó és a legkevésbé kívánatos cél) vagy az Al-Kaidáról; a cél ugyanaz, nem számít, hogy iszlám, kommunista vagy más utópiáról van szó.

Akik a terrorizmus „okait” keresik, eleve, mintegy a definícióból adódóan meg vannak győződve arról, hogy lenniük kell ilyen okoknak. Ez pedig újabb rendíthetetlen meggyőződéssel jár együtt; vagyis tudják, mi a forrása mindennek, a bűnöst pedig mindig ugyanott találják, ez lehet Amerika, a kapitalizmus, a „nacionalizmus” stb. Egyesek út vezet az egyiktől a másikig, és ha már rajta van az ember, nem tévedhet el. Bár ellenkező irányú is lehet az út: egyesek – vagy talán a többség – abból a tézisből vagy inkább axiómából indulnak ki, hogy a Nyugat bűnös, különösen Amerika, az felel minden rosszért, ami csak létezik a világon. Ez nem teljesen érthető; nehéz elválasztani – és a sajátos logika hívei nem is bajlódnak ilyesmivel – a nyugati civilizációban rejlő gonoszt hirdető axiómát a másiktól, amely a terrorizmus okait és a terroristák indítékait határozza meg. (Nem is beszélve egy kellemetlen logikai problémáról, nevezetesen arról a kérdésről, hogy általában relativisták azok, akik a nyugati civilizációban és a vészterhes amerikai birodalomban fedezik fel a világ bajainak forrását, az Amerikában rejlő gonosz viszont abszolút gonosz számukra.) Pontosan az egymásba fonódó axiómák ilyen zűrzavarára épült az európai baloldal hihetetlen vakságról árulkodó meggyőződése, mely szerint Arafat őszintén vágyott arra, hogy békét kössön Izraellel, bár mindent megtett annak érdekében, hogy ennek még a látszatát is kerülje, a szerencsétlen tényleg nagyon odatette magát, nehogy bárki is kételkedjen e tézis hamisságában.

Mint néhány éve szokássá vált, a terrorista merényleteket követő első reakciók egyikeként felszólítanak arra – rendszerint pontosan

az „okok” keresői –, hogy ne vádoljuk a muszlimokat, nem szabad semmiféle olyan lépést tennünk, amely bármiféle diszkriminációt vonna maga után. És részben itt rejlenek a másik kérdésre adott válasz okai. Ma értesülök arról, hogy a merénylők brit állampolgárok voltak. Nem csodálkozom ezen, és nincs is rá okom, hisz Angliában a muszlimok büntetlenül szólíthatnak fel a nyilvánosság előtt a Nyugat elleni fegyveres harcra, gyanús terroristák élnek az igen széles körű lehetőségekkel, és az „emberi jogok” mögé rejtőznek, hogy ne kerüljenek bíróság elé. A brit miniszterelnök viszont csodálkozik. Állítólag Blairt „megrázta” és meglepte ez a hír. És már tett is komoly, határozott lépéseket: ha belépnek Nagy-Britanniába, „ellenőrzik” azokat az embereket, akik „rasszizmust terjesztenek”. Csodálatra méltó, mérész döntés, amely nyilván egyszer s mindenkorra megoldja a terrorizmus problémáját. Mert természetesen nem lehet elmenni a „faji profilírozásig”, vagyis nem lehet külön felhívni a figyelmet az arab kinézetű fiatal emberekre: az ilyen profilírozás tilos az Egyesült Államokban is, mert nem egyeztethető össze a politikai korrektséggel. Ha el akarjuk kerülni a rasszizmus vádját, legjobb, ha egyáltalán nem figyelünk rájuk. Természetesen arról sem lehet szó, hogy bármiféle nyomást is gyakoroljanak a muszlim közösségre.

A brit muszlimok elítélték a merényletet, egyesek még a rendőrséggel is hajlandók együttműködni, de ez nem változtat azon a tényen, hogy vannak köztük sokan mások, akik támogatják a terroristákat. A muszlim terroristáknak komoly bázisuk van Angliában, számíthatnak a muszlim közösség segítségére, kaphatnak védelmet. Anglia pedig egy ujjal sem nyúlhat hozzájuk, még csak kísérletet sem tehet erre, mert attól fél a rendőrség, hogy rasszizmussal, nacionalizmussal, diszkriminációval és az emberi jogok megsértésével vádolják; így pedig tehetetlen velük szemben, és az is marad.

Nem az a probléma, hogy nincsenek törvények, melyek feljogosítanak arra, hogy védekezzünk a merényletek ellen. Az a probléma, hogy Angliában és az egész Európai Unióban nincs sem akarat, sem erkölcsi erő. Olyan erős az antiamerikanizmus, hogy a szabadság

„aktív” védelmét, amiről Bush elnök beszél, főként – bár más okai is vannak – pontosan azért vetik el, azért tartják elfogadhatatlannak, mert Bush elnök beszél erről. Az európai politikusok és a véleményformáló csoportok körében az a meggyőződés uralkodik, hogy a védelemre tett bármilyen komoly kísérlet aláásná a legmélyebb európai értékeket, szétzilálná a liberális társadalmat, súlyosan sértené az emberi jogokat, nacionalizmushoz és idegengyűlölethez vezetne. Egyesek mintha meg lennének győződve arról, hogy már van is ilyen veszély. Tegnap Marcin Król arról írt a Rzeczpospolitában, hogy erősödik Európában az „antiliberalizmus”, veszélyesen erősödnek a „nacionalista”, „erkölcsileg konzervatív” és „idegengyűlölő” hajlamok – mindezt együtt emlegeti, mintha azonosak lennének. De a nacionalizmus, az „idegengyűlölet” és az „erkölcsi konzervativizmus” először is nem ugyanaz, másodszor pedig nem feltétlenül kerülnek szembe a demokráciával, sőt még a liberalizmussal sem – legfeljebb a nagyon leszűkített, polkorrekt változatával, amelyet esze ágában sem lenne aláírni számos liberálisnak, e szó amerikai értelmében véve. Arról nem is beszélve, hogy az „erkölcsi konzervativizmus” talán nem eleve elítélendő dolog. Mindezt ugyanabba a zsákba gyömöszölni érzésem szerint része annak a betegségnek, amelyben ma Európa szenved. Alighanem Angliában a legrosszabb a helyzet ebből a szempontból. Hogy lehet harcolni a terrorizmus ellen olyan országban, ahol rasszizmusnak számít a parkban látható vaddisznószobor, a kereszt jele a rendőrök sisakján, a karácsonyi iskolai betlehemes pedig nacionalizmus, és nem lehet tiltakozni az ellen, hogy a muszlimok a nyilvánosság előtt szólítanak fel a Nyugat elleni háborúra, sőt a zsidók gyilkolására, mert ezt a gyűlölet terjesztésének, üldözésnek és idegengyűlöletnek tekintenék (ehhez még hozzá kell tennem, hogy azonnal bünteti a törvény azt, aki hangot ad az iszlám iránt érzett ellenszenvének, akár a legenyhébb formában is, mert „sérti” ezt a választ, miközben a kereszténységet és a judaizmust büntetlenül lehet gyalázni), amit pedig nem akarnak támogatni a liberális *biens-pensant*-ok, köztük a zsidó-keresztény értékeket és természetesen min-

dent, ami Amerikából ered, vagy kapcsolódik hozzá valamiképpen – förtelmes és veszédelmes „erkölcsi konzervativizmusnak” tartanak?

Ami tényleg veszélyezteti az értékeinket, a demokráciát és a liberális rendet, az inkább a relativizmus és a multikulturalizmus, amely mögött az ilyen értékek gyűlölete rejlik. Mint George Weigel megjegyezte *A kocka és a székesegyház. Európa, Amerika és a politika Isten nélkül* című nagyszerű könyvében, ezekre az értékekre az jelenti a legnagyobb veszélyt, ha nem vagyunk hajlandók beszélni arról (félelemből vagy a politikai korrektség szabályaihoz tartva magunkat), hogy a kereszténységből erednek az értékeink, köztük az emberi jogok és a demokrácia is.

(2005)

Pálfalvi Lajos fordítása

12.

MINEK NEKÜNK A LISSZABONI SZERZŐDÉS?

Ez év júniusában különböző európai államok politikusainak és vezetőinek többször is volt alkalmuk elmondani, minek tekintik a lisszaboni szerződést. Íme néhány a válaszok közül:

Angela Merkel: „Megőriztük az alkotmány lényegét. Ez az igazság.”

José Zapatero: „Az alkotmány minden lényeges pontját megőriztük.”

Václav Klaus: „A változások csak kozmetikai jellegűek, az alapkokumentum ugyanaz.”

Valéry Giscard d'Estaing: „Ez a szöveg valójában nagyrészt újrafogalmazza az alkotmány lényegét.”

Anders Fogh Rasmussen, Dánia miniszterelnöke: „Eltűnt minden szimbolikus elem, de a legfontosabb, a belső lényeg megmaradt.”

Margot Wallström, az Európai Bizottság képviselője: „Ez lényegében azonos az égi alkotmánnyal.”

Nem lehetnek már kétségeink afelől, hogy milyen igazából ez a szerződés, bár az eurokraták továbbra is azt bizonygatják nekünk, hogy semmi köze az elvetett alkotmányhoz. Ha korábban kételkedhettünk

is ebben, az is elsősorban az értelmezés nehézségeivel magyarázható: a zavaros megfogalmazások és a nehezen követhető, túlbonyolított nyelvezet már eleve olyan gyanút kelthetett, hogy rejtőzködik valami mögött. És ez be is igazolódott:

„A közvélemény végül öntudatlanul elfogadja azokat a javaslatokat, amelyeket nem merünk közvetlenül megfogalmazni az embereknek... Minden korábbi javaslat benne lesz az új szövegben, de valamiképp álcázva és titkolva” – közölte ez év júliusában a Le Monde-ban Giscard d’Estaing.

„Úgy döntöttek, érthetetlen lesz ez a dokumentum. Mert ha érthetetlen, akkor majd azt hiszik az emberek, hogy nem olyan, mint az alkotmány – nagyjából így okoskodnak. Ha rögtön világos lenne előttük, még azt hihetnék, talán népszavazást kellene tartani” – mondta júliusban Giuliano Amato, Olaszország volt miniszterelnöke.

„Az alkotmányos szerződés célja az volt, hogy olvasható legyen, azt a szerződést szándékosan fogalmazták úgy, hogy olvashatatlan legyen. Az alkotmánynak világosnak, ennek a szerződésnek homályosnak kellett lennie. Sikerült” – vallotta be júniusban Karel De Gucht, belga külügyminiszter.

Egy adott pillanatban szinte minden európai állam vezetője elismerte, hogy a szerződés lényegében azonos az alkotmánnyal. Azt is elismerték, hogy szándékosan fogalmazták meg így, mert leplezni akarták ezt aényt. Ennek ellenére egyik kormány sem akar beleegyezni abba, hogy népszavazást tartsanak ebben az ügyben. Sarkozy lefegyverző őszinteséggel jelentette ki, hogy nem enged népszavazást tartani, mert tudja, hogy elveszítené. Nagy-Britanniában a hatalmas nyomás ellenére Brown miniszterelnök szintén lefújta a beígért népszavazást. Szinte minden európai országban vannak mozgalmak, amelyek tiltakoznak a szerződés elfogadása ellen, és népszavazást követelnek.

De Lengyelországban egyelőre az Alapjogi charta ügyére figyelnek elsősorban, amely része a szerződésnek, és az aláírás pillanatában lesz kötelező érvényű. November 30-án jelent meg a Rzeszpospoli-

tában három gdański jogász professzor cikke, melyben azt állítják, hogy „a Charta kritikája egyes címszavak kiemelésén, néhány cikk leegyszerűsített és szelektív olvasatán alapul”. Döbbenetes és elgondolkodtató, hogy hasonló nyelvet használnak a szerződés és a Charta védelmezői, hogy elfogadtassák velünk ezeket. Az egyik legfőbb megkülönböztető jegyük az, hogy érthetetlenek, e cikk nyelvezete helyenként nem kevésbé rejtélyes, mint a szerződésé. Tényleg nem könnyű megfejteni például ilyen mondatokat: „a Chartában felsorolt jogok, amennyiben ezek alapja nem a Szerződés az Európai Unióról vagy az Európai Közösséget létrehozó szerződés, hivatkozási alapul szolgálhatnak és védelmet adhatnak, de csak az Unió, a Közösség vagy a közösségi jogot implementáló tagállamok kompetenciájába tartozó alkalmazási körben.” Elgondolkodhatunk azon, hogy itt is szándékosan fogalmaztak-e ilyen érthetetlenül. Nincs kizárva, mert a megfejtés után nehéz szabadulni attól a benyomástól, hogy ez az állítás – egyébként hasonlóan a szövegben megfogalmazott számos más állításhoz – kissé félrevezető. (Az Európai Bizottság elismerte, hogy a Charta tartalmaz „bizonyos új jogokat”, amelyek szerinte „már léteznek”, de eddig még „formálisan” nem védtek ezeket alapjogként semmilyen más szerződésben. Nem világos, hogy ezek a jogok ennek ellenére milyen értelemben „léteznek”).

A hangnemet is jellemzőnek találom: ijesztgető, kioktató és fennhéjázó. A Chartának segítenie kell az állampolgárokat abban, hogy azonosuljanak vele, hisz pontosan „ők az ebben lefektetett jogok legfőbb kedvezményezettjei”. Másutt meg azt olvashatjuk, hogy „világosan meg kell mondani a társadalomnak”, milyen „ideológiát” hirdetnek a Charta ellenzői. Másként fogalmazva: nektek, gyerekek, nehezek ezek a feladatok, ti ezt nem érthetitek, mi viszont tudjuk, mi jó nektek, és végtére is a javatokat akarjuk. A szerződés védelmezői gyakran ütnek meg ilyen hangot a közleményeikben. Az írás végén egy másik példát is bemutatok.

Írtak már a Charta zavaros, helyenként abszurd, helyenként kockázatos tartalmáról, de érdemes idézni néhány cikkét.

A következőket olvashatjuk a 7. cikkben: „Mindenkinek joga van ahhoz, hogy magán- és családi életét, otthonát és kapcsolattartását tiszteletben tartsák.” Ez a cikk a kockázatosak közé tartozik, különösen a „kapcsolattartás” kitétel miatt, amely nehezítheti a bűnözés és a terrorizmus elleni harcot.

A 10. cikk a gondolat-, a lelkiismereti és a vallásszabadságról szól: „Ez a jog magában foglalja [...] a vallásnak vagy meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben, istentisztelet, oktatás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatását.” Ez a cikk is a kockázatos tartalmúak kategóriájába tartozik, mert a jogok széles körével eszményi körülményeket teremt az iszlám propaganda folytatására, amely előbb-utóbb Lengyelországba is eljut (nemrég volt szó arról, hogy mecsetet építenek Krakkóban). Nem kell azzal áztatnunk magunkat, hogy ami Angliában, Franciaországban vagy Hollandiában történik, az nem következik be Lengyelországban is. Fölmerül a probléma, hogy lehet-e kendőben iskolába járni („kifejezésre juttatás”), hirdethetnek-e a mecsetekben iszlamista eszméket („oktatás”) stb. Ez számtalan perhez vezet, rengeteg nehézséget okoz.

12. cikk: „Az uniós szintű politikai pártok hozzájárulnak az uniós polgárok politikai akaratának kinyilvánításához.” Ez a cikk az abszurd jogosultságok kategóriájába tartozik.

Azt olvashatjuk a 14. cikkben, hogy mindenkinek joga van „a kötelező oktatásban való ingyenes részvételre”. Ezt az inkoherens jogosultságok kategóriájába sorolnám.

19. cikk: „Senki sem [...] adható ki olyan államnak, ahol komolyan fenyegeti az a veszély, hogy halálra ítélik, kínozzák, vagy más embertelen bánásmódnak vagy büntetésnek vetik alá”. Ez megint a kockázatos jogosultságok kategóriájába tartozik. Nagy-Britanniában érvényes ez a jog, így az országnak hatalmas problémát jelent bárkit is kitoloncolni, különös tekintettel a terroristákra. Ez vár Lengyelországra is.

23. cikk: „A nők és férfiak közötti egyenlőséget minden területen [...] biztosítani kell. Az egyenlőség elve nem akadályozza, hogy az alul-

reprezentált nem számára különleges előnyöket biztosító rendelkezéseket tartsanak fenn vagy hozzanak meg.” Ez a cikk több kategóriába is beletartozik: abszurd és kockázatos is. Íme, megnyílik az út az úgynevezett affirmatív akciók előtt, például előírhatják, hány százalékos legyen a nők aránya az adott intézményben, például a parlamentben.

37. cikk: „A magas színvonalú környezetvédelmet és a környezet minőségének javítását be kell építeni az uniós politikába, és a fenntartható fejlődés elvével összhangban biztosítani kell megvalósulását.” Ez alighanem mindegyik kategóriába beletartozik.

35. cikk: „Mindenkinek joga van megelőző egészségügyi ellátás igénybevételéhez.” Ez a cikk borzasztó zavaros, olyan értelmezése is lehetséges, amely följosósítaná a betegeket arra, hogy bepereljék az orvosokat és a kórházakat azért, mert nem ismerték fel korábban a betegségeiket.

De mit változtat ez a Charta, ha az itt meghatározott jogosultságok némelyike már szerepel az alkotmányban – jobban mondván, elnézést, a szerződésben, amely, Isten őrizz, nem alkotmány? A Rzeczpospolitában megjelent cikk szerzői azt állítják, hogy semmit. Ez azonban nem felel meg az igazságnak. Nézzük meg néhány magyarázatukat, amely a Charta jelentőségére és természetére vonatkozik.

„Axiológiai szempontból a Chartának erősítenie kell az Európai Uniót – írják a szerzők –, nem pedig beavatkoznia [...] a tagállami kompetenciák rendszerébe. [...] A Charta [...] az Unió értékrendjét fejezi ki, és nem erőltet rá semmit a tagállamokra. [...] Az emberi jogok védelme erősödik, a tagállamok közelebb kerülnek majd az uniós szinthez.” Ugyanakkor azt állítják, hogy a Charta „nem ad új feladatokat és kompetenciákat, és nem módosítja a már kialakult rendszerüket”. Elgondolkodhatunk azon, hogy pontosan miként erősíthet bármit is a Charta, ha nem hoz létre, nem tesz hozzá, nem változtat semmit, nem avatkozik semmibe. De kiderül, hogy igen, erősít, nem is kevésbé, de nem a szerzők által ajánlott zavaros, teljesen egyedi módon, amelyre az jellemző, hogy „nem változtat semmit”.

Nos, a Charta erősítheti az Európai Uniót, mert hatalmas lehetőségeket kínál a változtatásra, új elemek létrehozására, kiegészítésre. Ha ugyanis jogerőssé válik a Charta – ami abban a pillanatban bekövetkezik, mielőtt aláírják a szerződést –, már nem „politikai nyilatkozat” lesz, mint most, hanem több annál. Az Unió állampolgárai hivatkozhatnak rá, ha kétségbe vonják az uniós tagállamok döntéseit ott, ahol szerintük a törvény sérti az alapjogaikat. Ugyanezt megteheti az Európai Bizottság is az uniós tagállamokkal szemben.

Azt írják a szerzők a folytatásban, hogy a Chartában felhívják a figyelmet arra: „az itt garantált jogokat a tagállamok alkotmányos hagyományainak és az Emberi Jogok Európai Bíróságán hozott ítéletek szellemében kell értelmezni”. Helyben vagyunk. Az utóbbi a döntő. A Bíróság mondja ki az ítéletet arról, hogy jogosan vádolják-e az adott államot a Chartában garantált jogok megsértésével. E testület bírói felelnek majd a Charta értelmezéséért. Interpretációra pedig szükség lesz, mert ez a dokumentum – még egyszer hangsúlyozom – hihetetlenül zavaros és pontatlan. Nyilvánvaló, és néhány európai bíró már el is ismerte, hogy a Charta hatással lesz a nemzeti jogra, ha jogerőssé válik, és biztosan jelentős mértékben növeli az európai bíróságok és az Emberi Jogok Európai Bíróságának hatalmát. És megint csak az európai bíróságok döntenek arról, hogy hol a határ a nemzeti és az európai jog között.

„A Charta ellenzői – írják a Rzeczpospolita-ban megjelent cikk szerzői – még arra is készek, hogy az ideológiájuk nevében, melynek tényleges tartalmát gondosan titkolják, az Unió további reformját is kockára tegyék.” Igen gyakori az Európai Unió rajongói között az a meggyőződés, hogy csak ideológiai okokból lehet ellenezni a Chartát. Nem tudják elképzelni azt, hogy valaki racionális, nem csak ideológiai okokból is helytelenítheti a Chartát és az alkotmányos szerződést – ezeket lehet méltányolni vagy elvetni, ilyen ok lehet például az, hogy az embert aggodalom tölti el, mert egyre nagyobb hatalmat kell átadnia a gigantikus, senki által nem választott korrumpált bürokráciának. Úgy vélik (mint a „még” szócska mutatja), csak örültek ellenezhetik

azt, hogy az európai államok tovább integrálódnak politikailag, társadalmilag, gazdaságilag és minden más módon az európai bíróság, az európai elnök, az európai diplomácia és az európai külügyminiszter fennhatósága alatt – mindazt, amit a szerzők elegánsan „az Unió további reformjaként” határoznak meg. A Charta ellenzőit vagy általánosabb értelemben véve mindazokat, akik szkeptikusan tekintenek az Európai Unióra, ők pedig sokan vannak minden uniós országban, nem köti össze semmiféle közös ideológia, minden lehetséges politikai nézet képviselői megtalálhatók közöttük.

Milyen ideológiáról lehet hát szó itt? Miféle gondosan elrejtett tartalomról beszélnek? Kiderül, hogy ez olyan ideológia, amely szerint „elnyomóbb államra van szükség, mert így is túl sok joguk van a polgároknak”. Tehát a Charta ellenzői azt szeretnék, ha rövid pórázon tartanák a társadalmat, az lenne a legjobb, ha bírósági eljárás nélkül bebörtönözhetnének mindenkit, akit csak akarnak.¹ Hát persze, hiszen ez a jogok, méghozzá az „alapjogok” Chartája, tehát világos, hogy az ellenzőik meg akarják fosztani az embereket a jogaiktól. E lélegzetelállítóan lekezelő, az olvasó intelligenciájára nézve sértő megállapítás után arra panaszkodnak a szerzők, hogy „előítéletek és megalapozatlan érvek jelölik ki” a vita határait. Majd kijelentik: „A lengyelek nem szolgáltak rá arra, hogy ilyen primitív szociotechnikával próbálkozzanak náluk”. De a legelképesztőbb az utolsó mondatok egyike: „Felhívással fordulunk hát önmaguk annak érdekében, hogy ne olyan személyek jelöljék ki a vita hangnemét és irányát, akik az uniós tagság három éve után sem értik még most sem, mit jelent tagállamnak lenni, és korszerűen, európai módon gondolkodni Lengyelország sorsán és jövőjén”. (Érdemes hozzátenni, hogy az Európai Unió egyik alapítója, Franciaország állampolgárai referendumon utasították el az alkotmányt. Nyilván szegény franciák sem értik, mit jelent tagállamnak lenni, őket is

¹ Egy megjegyzés 2010-ből: 2009 novemberében egy másik hang Lengyelországból elismételte ezt a vádat, így pontosítva a tartalmát. Erre a második utóiratban térek ki.

meg kell tanítani erre. A hollandok meg a dánok is kupálódhatnak még kicsit.)

Kínos nekünk, a Charta ellenzőinek, hogy ilyen nehéz felfogásúak vagyunk, és nem értünk semmit. De mindig normálisan, vagyis racionálisan próbáltunk és próbálunk továbbra is gondolkodni, nem pedig „európai módon”. Igyekszünk nem sértő módon, megvetően, a beszélgetőpartnerünket infantilizálva vitatkozni.

De térjünk vissza egy pillanatra a szerződéshez, amely nem alkotmány – ahhoz a szerződéshez, amelyben „álcáznak és titkolnak” minden igazán lényeges dolgot; eleve „érthetetlennek” kellett lennie, ennek ellenére az európai államok csütörtökön aláírják Lisszabonban, népszavazás nélkül.

Lengyelországban tudomásom szerint nem volt népszavazást követelő mozgalom; egyébként is keveset beszéltek a szerződésről. Pedig hihetetlenül messzire megy a teljes európai integráció útján, amely elvezethet az állandó európai elnöki tisztséghez (ő tárgyalna a Bizottsággal az államfők helyett), lehet európai külügyminiszter és hatalmas európai diplomáciai testület; jogi személlyé teszik az Uniót, lehetővé téve ezzel azt, hogy egyezményeket és szerződéseket írjon alá; nagyon sok ügyben bevezeti a többségi szavazás elvét, és lehetőséget ad a vétójog megvonására (így az új törvényjavaslatok ellenzői sokkal nehezebben tudják megakadályozni ezek elfogadását), számos ügyben nagyobb hatalmat ad az Európai Parlamentnek, amely akadályozhatja az államfői döntések végrehajtását; az ügyek többségét az Unió és az egyes államok „közös” hatáskörébe utalja, de az egyes államok csak akkor hozhatnak döntéseket ezekben az ügyekben, ha az Unió tartózkodik a döntéstől; európai ügyészt neveznek ki; megnyílik az út az európai hadsereg szervezése előtt (többek között Nicolas Sarkozy és Angela Merkel is megerősítette idén, hogy ez a cél); bevezetik a többségi szavazást a humanitárius segély ügyében (ez alapul szolgálhat például olyan döntésekhez, hogy kell-e finanszírozni továbbra is a palesztin kormányt, miután hatalomra került a Hamasz); kötelezettséget vállalunk a közös védelmi politikára.

A szerződés megköveteli a tagállamoktól, hogy konzultáljanak az Európa Tanáccsal, mielőtt bármilyen külpolitikai lépéseket is tesznek; közös migrációs politikát is követel, emellett törvényeket kell hozni, melyek célja a bevándorlók integrációja, emellett az Unió felhatalmazást kap arra is, hogy meghatározza, milyen jogok illetik meg egy harmadik állam olyan polgárait, akik legálisan laknak az egyik tagállamban. Létezik már a „Eurojust” intézménye – uniós bírók csoportja –, amely majd nyomozást indíthat a tagállamok polgára ellen. Az Unió határozhatja majd meg, mi számít bűncselekménynek, megállapíthatja, mennyi a minimális és a maximális börtönbüntetés.

Lengyelországnak, akárcsak más uniós államoknak joga van kétségbe vonni azt, hogy előnyös a nagyobb integráció és a politikai föderáció; joga van szembeállni a senki által meg nem választott brüsszeli bürokratákkal. Mintha a lengyelek között uralkodóvá vált volna az a meggyőződés, hogy Lengyelország a Charta ellenzőjeként úgy viselkedik Európában, mint egy nevetlen lurkó a nagynénje névnapján, és lejárhatja magát. Egyesek még azt is gondolják, hogy Lengyelország nem engedhet meg magának ilyen csínytevéseket, mert az Unió megbünteti, sarokba állítja, megvonja tőle az édességet. Talán még „ki is vágja”, ha tovább rakoncátlankodik.

Nem így van. Az Unió kezdettől fogva szeretett a civilizáció végével fenyegetőzni – válaszul az ellenvetésekre. (Margot Wallström emlékezetes módon azzal fenyegetőzött, hogy az alkotmány elvetése végzetes lenne, mert csak az alkotmány védhet meg minket a... holokauszttól.) Senki sem vágthat ki senkit sehonnan. Lengyelország pedig nem elszigetelt; az integráció előnyeit kétségbe vonni pedig nem aberráció, amely csak Lengyelországra és Nagy-Britanniára jellemző, a maga híres íratlan alkotmányával együtt. („Köztudott” – adják tudunkra a cikk szerzői –, hogy szegény Angliának nincs írott alkotmánya. És pontosan ezzel a szerencsétlen mulasztással magyarázzák a szerzők azt, hogy ellenzik a Chartát; nincs más oka, csak az a tény,

hogy a törvényei, az úgynevezett „common law” „kulturálisan különböznek” a kontinentális jogtól.)

Egyesek, köztük alighanem a Rzeczpospolitában megjelent írás szerzői is mintha úgy gondolnák, hogy jobb a brüsszeli bürokrata által ránk kényszerített törvény (mert „európai”, mert „civilizált”), mint a lengyel (mert az „sötét”, „elmaradott”, „primitív”). Mélyen megvetheti Lengyelországot és a lengyeleket, aki így beszél. Mint minden országot, Lengyelországot is megilleti az a lehetőség, hogy saját döntéseket hozzon – demokratikus úton. Nem csak Angliában áll jogában óvni a parlamentje szuverenitását.

A következő, Lengyelországban is gyakori ok arra, hogy viszolygva fogadják a tiltakozást, nyilván a Rzeczpospolitában megjelent cikk szerzőitől sem idegen: ellenszenvvel viseltetnek az ilyen nézetet hangoztató csoportok iránt. Mert antiszemiták, fasiszták, nacionalisták, fanatikuskok, feketeszázások meg Rydzyk atya. (Lehet, hogy pontosan itt találjuk azt az „ideológiát”, amelyet állítólag a Charta minden ellenzője képvisel.) De az az érzésem, hogy nem kell elvetnünk egy véleményt, amelyet helyesnek tartunk, csak azért, mert nem tetszenek nekünk azok az emberek, akik egyetértenek ezzel. Franciaországban, a referendum előtt attól tartottak, hogy az alkotmány elvetését úgy veszik, hogy ez a „francia sovinizmusról” és „idegengyűlöletről” tanúskodik, de nem így volt. Közben a „nemmél” szavazók is attól tartottak, hogy „sötét” társaságba kerülnek (például kommunisták vagy szélsőjobbboldaliak közé); de az alkotmány elutasítása azzal a következménnyel járt, hogy gyengült és marginalizálódott ez a társaság (a kommunisták és a szélsőjobbboldaliak), nem pedig erősödött. Ha Rydzyk atya azt mondja, hogy kétszer kettő négy, az még nem ok arra, hogy tagadjuk ezt az igazságot. Annak sincs semmi alapja, ha azt gondoljuk, hogy valahogy segítjük, „kapóra jön neki”, ha elismerjük ezt. Megesik, hogy különböző témákról kialakított véleményünk miatt olyan társaságban találjuk magunkat, amely nem felel meg nekünk. Nehéz ügy. Időnként vannak ilyen következményei a független gondolkodásnak és a szellemi tisztességnek. Ezt tudomásul kell venni.

Egy másik gyakori ellenérv az, hogy Lengyelországnak szüksége van Európára, másképp nem tudná megvédeni magát a Szovjetuniótól – elnézést, Oroszországtól. De az Unió eddig még a legcsekélyebb hajlandóságot sem mutatta arra, hogy bármiért is elítélje Oroszországot. Ellenkezőleg, gazsulál neki. Bár aggodalmának adott hangot a legutóbbi választási eredmények miatt (Sarkozy viszont telefonon gratulált Putyinnak), joggal kételkedhetünk abban, hogy kész hosszabb távon szembeszállni Oroszországgal. Egyébként a NATO feladata az, hogy megvédjen Oroszországtól, Európa is a NATO-tól várja a védelmet.

Minden uniós országban vannak mozgalmak, amelyek ellenzik a további integrációt, kételkednek a sokmilliárdos uniós kiadások értelmében, és nem lelkesednek az uniós törvényhozásért, amely lassan az életük minden területét agyonszabályozza. Ha „világosan meg kell mondani” bármit is, az pontosan ez lenne.

Utóirat 2008-ból

Nem változott a hangnem, ugyanolyan megvetően szólnak hozzánk a szerződés védelmezői. Ez különösen Adam Michnik cikkében kirívó, melyben az írországi népszavazással foglalkozik (Gazeta Wyborcza 2008. június 14.). Mint tudjuk, az írek helytelenül szavaztak. Helytelenül, és ami még rosszabb, „szembefordultak politikai elitjeikkel”. Azt is megtudhatjuk, hogy ebben részben maguk az ír elítelt is hibásak, amelyek „nem tudták elmagyarázni a társadalmaknak”, hogyan kell szavazni, „sem azt, hogy miért van szükség a lisszaboni szerződésre”. És most mihez kezdünk? Nehéz ügy, újra el kell magyarázni az ír közvéleménynek. „Megállás nélkül” kell magyarázni neki, hogy tévedésben van. Amíg csak be nem látja szegényke. Tényleg nehéz és viszontagságos a politikai elit életé. Nem „takargathatják magukat”

a népszavazás eredményével, ahogy az „autokrata vezetők” szoktak eljárni. Ha helytelen eredményt hozott a referendum, akkor figyelmen kívül kell hagyni – ez egyébként is nyilvánvaló a gondolkodó ember számára –, magát a szavazást pedig nevezzük plebiscitumnak, mert ha nem megfelelő eredménnyel jár, akkor a „plebiszcitárius demokrácia” valójában „a demokratikus rendszer ellen fordul”, mert lehetővé teszi „a demagógiával párosuló tudatlanság diadalát”.

Övni kell az ilyen demokratikus rendet. És csak a politikai elitnek tudnak megvédeni minket gyászos tudatlanságunk következményeitől, a demagógiától – nagy bölcsességüknek és szaktudásuknak köszönhetően –, csak nekik köszönhetően létezhet „szuverén, demokratikus” Lengyelország. Bár nehéz megérteni, hogyan védi a lengyel szuverenitást a szerződés aláírása, hisz az egyre inkább korlátozza a parlament szerepét, és még szűkebbre vonja azt a szférát, ahol Lengyelország független döntéseket hozhat, de ez már nyilván magas nekünk. (Ez a téma mintha a szerzőnek is komoly nehézségeket okozna, mert másfél évvel később – abban a közleményben, melyből alább idézek egy részletet – a jelek szerint az illető már nem olyan nagy meggyőződéssel állt ki a szuverenitás mellett.) Egyébként azt is megtudhatjuk, hogy ez a kérdés „nehezen érthető laikusok számára”. A politikai elitnek bölcsnek, ismerik a dialektikát, megértik, hogy a szuverenitás hogyan erősödik valójában, miközben fokozatosan gyengül. Bízunk kell bennük.

Azt is olvashatjuk itt, hogy a „kormányoknak” most „meg kell találniuk a módját, hogyan hajthatják végre az elengedhetetlenül szükséges változtatásokat”. Ebből a mondatból legalább kiderül az igazság, még ha ez nem is volt szándékos. Hisz tudtuk, hogy úgy lesz, ahogy lenni szokott: másodszor is szavazhatnak az írek – illetve egészen addig, amíg csak ki nem jön a megfelelő eredmény.²

Más európai országokban már önmagában az is megütközést keltene, hogy az elitekről beszélnek, azt viszont döbbenet, gúnykacajjal fogadnák, ha ilyen halálkomolyan, a legnagyobb elismeréssel, min-

² Valóban így történt.

den ironia nélkül emlegetnék ezeket. A nyugati sajtóban szigorúan bírálják az Unió lépéseit, szándékait, struktúráit és eljárásait, nap mint nap hangot adnak fölháborodásuknak és viszolygásuknak, ha szóba kerül az eurokraták korrupciója, nem beszélve a rengeteg direktíva idiotizmusáról, a politikusok rosszindulatáról, akik mindenre ki akarják terjeszteni a központi tervezést, milliárdokat herdálnak el stb. Lengyelországban viszont ritkán hallunk ilyen hangokat. Nem merik bírálni az Uniót, mert attól tartanak, hogy kiutálják őket a jó társaságokból, besorolják őket a mucsaiak közé, egy szintre kerülnek Rydzyk atyával; általánossá vált az meggyőződés, hogy az egyedül helyes, felvilágosult magatartás az, ha az ember támogatja az Unió minden lépését, legyen az bármilyen abszurd és antidemokratikus; csak a sötét, felvilágosulatlan tömegeknek lehetnek kételyeik. A rengeteg lengyel komplexus hatására (alighanem az a meggyőződés is ezek közé tartozik, hogy a lengyel tömegek sötétsége mélyebb és feketébb, mint más népek tömegeié) sokan lázas igyekezettel törekednek arra, hogy „felvilágosultnak” tekintsék őket.

Ezért jár elismerés az „eliteknek” és megvetés az ország fennmaradó részének – egyébként az eurokraták is hasonló megvetéssel kezelik a választókat. Az európai politikai föderáció védelmezői állandóan ugyanazokat az üres, hazug frázisokat hajtogatják; a saját érdekeiket védő eurokraták nem szívesen emelik föl a pofájukat a vályúból, hogy szembesüljenek a kritikával vagy a népszavazás eredményére épülő érvekkel; bedühödnek, ha megzavarják a nyugalmutakat; az európai „politikai elit” kellemetlen dolognak tartják a választókat, mintha ráragadt volna valami a cipőtálpukra, ami zavarja őket a munkában. Michnik írásában megütközést kelt a leplezetlen megvetés hangja. Nem arról van szó, hogy tényeket közölne, érveket sorakoztatna fel, próbálna meggyőzni, hanem rendre utasítja az engedetleneket, emlékeztetve arra, hogy igazából nem szólhatnak bele a választók: Európát az „elitek” és az eurokraták kormányozzák. Ez már csak így van, és így is marad. Az „elitek” tehát megengedhetik maguknak azt, hogy lekezeljenek másokat, azt mondják, ami jólesik,

és úgy, ahogy akarják, ők döntenek a jövőnkéről, a fölháborodásunk pedig nem változtat ezen semmit. Ez az írás tanulsága.

Utóirat 2009-ből

Kuriózumnak találok azt a tényt, hogy most, miután győzött Európa Írországban – ahol elégük lett a választóknak, mert belátták, hogy addig ismétlik a népszavazást a „szerződésről”, amíg csak el nem érik a megfelelő eredményt, és azt is megértették, hogy a politikai föderáció így is, úgy is egyre inkább elmélyül, akarattuktól függetlenül, így arra a döntésre jutottak, hogy megadják magukat, véget vetnek a groteszk bohózatnak, hogy végre békén hagyják őket – az Európai Unió szószólói egyre gyakrabban kapcsolják össze az „Európa” és a „demokrácia” kifejezéseket. Hamarosan tilos lesz kimondani egyiket a másik nélkül; az iskolás gyerekek pedig azt fogják tanulni, hogy az Európai Uniónak köszönhetjük a demokráciát, anélkül dühöngene az antiszemitizmus, a „nacionalizmus”, „tekintélyelvű” és „demagóg” kormányok uralkodnának stb. Egyébként nincs kizárva, hogy tényleg ezt tanulják már a gyerekek az iskolában.

Az Unió propagandistái pléhpfával, a szégyenérzet legkisebb jele nélkül próbálnak meggyőzni minket arról, hogy szükségszerű a kapcsolat az Unió és a demokrácia között, de sosem magyarázzák el, mégis hogyan védi az Unió a demokráciát, a garantálásáról nem is beszélve. Talán azt gondolják, hogy ez a magyarázat túlságosan nehéz és szubtilis lenne nekünk, a sötét tömegeknek. Nemrég megint fellépett az Unió védelmében Adam Michnik, az amerikai Wall Street Journalnek, a berlini fal leomlásának huszadik évfordulója alkalmából adott interjújában a demokrácia „horgonyának” nevezte, amely megvéd a „tekintélyelvű kormányzástól”. Többek között a következőket mondta: „Miért vagyok ilyen nagy rajongója Európának? Mert tudtam, hogy ez a demokrácia horgonya. Ki van az EU ellen [a kelet- és közép-európai országokban]? A demokrácia ellenségei és a

tekintélyelvű kormányok. Miért? A putyinizmus alapeszméje, a »szuverén demokrácia« azt jelenti, hogy szuverén módon lecsukathatom az ellenségeimet, és nem mondhatja meg nekem semmilyen Brüsszel, mit tehetek meg, és mire nincs jogom.” Vegyük észre azt is, hogy „a nacionalizmus, mindig – mindig – veszélyezteti a demokráciát”. Lengyelországról beszélve pedig arra figyelmeztetett, hogy „jó irányba megyünk, de keskeny ösvényen, elég egy rossz lépés, és máris Oroszországgá változunk”.³

Ha jól értem (bár természetesen lehetséges, hogy teljesen félreértem), itt azt a véleményt fogalmazta meg, hogy az Európai Unión múlik, fennmarad-e a demokrácia, szükségünk van arra, hogy Brüsszel megmondja nekünk, mit szabad és mit nem szabad megtennünk; a szuverén országok pedig, amelyek nincsenek alárendelve az Európai Uniónak, előbb vagy utóbb „putyinizmusba” süllyednek. Lengyelországot is ez fenyegeti, sőt ott talán különösen nagy ez a veszély, ha Brüsszel nem mondja meg, mire van, mire nincs joga; és (mint sejthetjük) csak az Európai Unió mentheti meg Lengyelországot attól a rossz lépéstől, melynek következtében Oroszországgá válna.

Számos kérdés merül itt föl. A nem demokratikusan ránk kényszerített, senki által meg nem választott, senki előtt nem felelős és senki által el nem távolítható bürokrácia miért lenne demokratikusabb, mint a szuverén állam? Hogyan védené és garantálná a demokráciát? Az igazán szuverén demokrácia csakis „putyinizmus” lehet? És tényleg az államok szuverenitása jelentené a legnagyobb veszélyt a demokráciára, mert az fenyegeti, hogy bármelyik pillanatban putyinizmusba süllyedhet, ha Brüsszel nem mondja meg ezeknek az országoknak, hogy mit tehetnek? Vagy mégis inkább az európai elitek hatalma lenne veszélyesebb?

Pálfalvi Lajos fordítása

³ Pontosítom, az interneten olvastam ezt az interjút, és 2009. november 6-án jelent meg – az internetes változatban legalábbis ezt a dátumot adták meg. Saját fordításomban közlöm, a szögletes zárójelért pedig a Wall Street Journal felel.

A TERRORIZMUS APOLOGÉTÁI

Nem kellett sokat várni arra, hogy a divatos nyugati értelmiségiek elvessek a tisztesség látszatát, és a legjobb formájukba lendüljenek. Az Amerikát ért támadás után már alig két-három nappal megint elfoglalták az őrhelyüket, propagálták derekasán a realitvizmust és az antiamerikanizmust. Lázasan vetették bele magukat a munkába, és írták a cikkeket arról, hogy egyáltalán nem a terroristák, hanem – amint az előrelátható volt – Amerika a maga kapitalista dekadenciájával, arroganciájával, imperialista világuralmi vágyaival és más hasonló bűneivel felelős a szeptember 11-i terrorista támadásért. Továbbra is elenyésző kisebbségben vannak az ilyen nyilatkozatok, de ahogy múlik az idő, úgy lesz egyre több belőlük.

De az az érzésem, hogy sem a lengyel, sem az angol, a francia vagy a német sajtóban nem ment olyan messzire senki az ilyen jellegű vádaskodásban, mint Zygmunt Bauman a Tygodnik Powszechnyben, szeptember 23-án megjelent cikkében. Nincs sok eredeti gondolat ebben az írásban; a szerző csak egy bizonyos gondolkodásmód sztereotípiáit másolja, ugyanazokat a régi, értelmetlen litániákat hajtogatja, zavaros filozófiai körítéssel. Ezért használhatjuk ideális példaként (bár helyenként szélsőségesebb és sokkolóbb más cikkekénél). Emellett olyan írás, amellyel nehéz vitatkozni. Mert mégis hogyan vitatkozzunk olyan

közleménnyel, amelyben minden szó megtévesztő, érvek helyett pedig inszINUÁCIÓKAT, MISZTIFIKÁCIÓKAT és HAMISÍTÁSOKAT találunk?

Szeptember 11-én háború tört ki a civilizáció és a barbárság között. A felosztás világos. Nincs itt semmiféle átmeneti árnyalat vagy szürke zóna. Minden tisztességes ember számára világos, melyik oldalon áll. Nincs „igen, de”. A terroristáknak nincs semmiféle „igazságuk”. Nem érdemelnek megértést. Semmi sem igazolja őket. Nem a világ elnyomottainak védelmében harcolnak; nem azért küzdenek, hogy „megszabadítsák őket a szenvedéstől”. Minden olyan érték ellen harcolnak, amelyen a civilizációnk alapul. A demokrácia ellen. A kultúra ellen. (Helyesen jegyzi meg Bauman professzor, hogy a terroristák „megvetik a kultúrát”, bár biztos csak vicces és ironikus akart lenni. De kissé meglepőnek találok ebben a kontextusban a viccet és az ironiát.) A saját érdekükben. Saját céljaikat szem előtt tartva. Nincs itt két fél, amelyek közül mindkettőnek megvan a maga „igaza”. Nincs „közös bűn”, „közös székely”, „közös felelősség”.

Az a kijelentés, hogy mindannyian érezzük felelősnek magunkat mindenki cselekedeteiért; az emberiség nevében, hogy „az embernek ember által okozott sérelme mindannyiunkra gyalázatot hoz, hisz emberek vagyunk”, oly mértékben mossa el a felelősség fogalmát, hogy már nem jelent semmit. Ha mindannyian felelősök vagyunk, akkor senki sem felelős. Mellébeszélni, „emberségünk közösségét” és a „kölcsonös felelősségünk közösségét” taglalni, ez nem vezet sehová, nem magyaráz meg semmit, nem sokat jelent. Az az állítás, hogy „semmi sem bántja úgy a lelkiismeretet, mint a szenvedő gyermek látványa”, mert gyenge és sebezhető, „az erkölcsi felelősség lényege” pedig az, hogy gondoskodással vegyük körül, nem nagyon használható egy büntény politikai és morális elemzéséhez, amelyben gyerekek is meghalnak. Rendkívül különös, ha valaki így reagál arra a tényre, hogy szeptember 11-én terroristák merényletet követtek el az Egyesült Államok ellen, melynek majd hétezer áldozata volt. Az az állítás pedig, hogy „az erkölcs lényege annyi, mint erkölcsi felelősséget vállalni ezért a felelősségért”, egyszerűen hablaty.

Nem vádolható itt a nyugati imperializmus, a globalizáció, a kolonizáció, szóval a világ szerencsétlenjeit elnyomó Nyugat. A terroristák nem azért ölnek; mert „életük nagy problémáival küszködnek”. Mint ahogy a Vörös Brigádok és a Baader–Meinhof-csoport terroristái sem életük nagy problémáival küszködtek.

Igen, vannak cinkosok – de egész mások. Azok, akik – miközben azt állítják, hogy a demokrácia, a szabadság és a béke nevében tevékenykednek – megkönnyítik a terroristák, a diktátorok, a despoták életét és a totalitárius rezsimek helyzetét; akik gyengítik a nyugati liberális demokráciákat. Ők sodorják pusztulásba a civilizációnkat, minket és magukat is elintézve, ha elveszítjük a barbárokkal vívott harcot.

A „hasznos idiótákról” van szó, akiket oly nagyra értékelt Lenin támogatói szerepük miatt; mert boldogan hagyták kihasználni és manipulálni magukat, kriptoszovjet szervezetek szolgálatába állva a hidegháború időszakában. Marxizáló posztmodernnek, zöldek, antiglobalisták, az egyoldalú leszerelés hívei (úgy nézett ki, hogy ennek már vége, de megint itt vannak ugyanazok az emberek a régi, megsárgult békeplakátjaikkal), antiimperialisták, antikapitalisták, ökológusok, a béke szószólói, antirasszisták. Akiket aggaszt, hogy az imperializmus leigazza a világot; és a világ minden bajáért az Egyesült Államokat és a Világbankot okolják; meg akit csak lehet a nyugati világban, még véletlenül sem azokat, akik tényleg tehetnek róla. Akik meggondolatlanságukban; tudatlanságukban vagy egyszerűen a hazugságot szolgálva véres diktátorokat támogatnak, megmámorosodnak a propagandájuktól, humanitárius segínyt küldenek, amit rögtön szét is lopnak; pénzzel segítik őket, aztán svájci bankokban tűnnek el a milliók. Akik azt állítják, hogy a Nyugat az iraki embargóval gyerekek millióit öli meg; akik nem tudják, nem akarják tudni, vagy úgy tesznek, mintha nem tudnák, mi történt az oda küldött gyógyszerekkel és élelmiszerekkel. Akik bíznak a gyilkosokban; pedig szívfájdalom nélkül éhezteszik a népüket, hogy megmutathassák a világnak, lám, éhen pusztul, és a Nyugatot vádolják érte. Akik nem akarják észrevenni, hogy a palesztinok cinikusan kiállítják a gyerekeket a

golyózáporba, hogy azt mondhassák: az izraeliek gyerekeket gyilkolnak. Akik terrorizmussal vádolják Izraelt, a palesztin terroristákat pedig szabadságharcosoknak nevezik. Akik nemcsak a palesztin fiú fényképét küldték szét az egész világba (őt említi Bauman professzor), hanem a palesztinok által lemészárolt, vérbe fagyott amerikai egyetemistáét is, és azt állítják, hogy a fénykép... egy palesztint ábrázol, akit izraeli katonák mészároltak le.

Akik a híres képen látható, napalmmal leöntött vietnami kislányt a zsidó fiú képéhez hasonlítják, aki fölemelt karral áll a varsói gettóban, azt sugallva ezzel – mint Bauman professzor –, hogy az Egyesült Államok a hitleri Németországhoz mérhető, a vietnámi háború pedig a soához. (Ezt érdemes annyival kiegészíteni, hogy a képen látható kislány Kanadában él, előtte pedig Kaliforniában lakott. Nem vádolja semmivel az amerikaiakat, akik kórházba szállították, nemrég pedig megkoszorúzta Washingtonban a vietnámi háború veteránjainak sírját.)

Akik azt sugallják, hogy a terrorizmus kiváltó oka az emberi sérelmek iránt érzéketlen Nyugat közönye, amely nem hajlandó „elismereni az emberi méltóságot”. Akik hosszasan, részletesen beszélnek a palesztin gyerekről, aki „tehetetlen apjához bújik az izraeli golyózápor elől” – a palesztinok állították ki, és le is lőtte egy izraeli katona, aki önvédelemből tüzelt (mert lőttek rá) –, de nem beszélnek a zsidó újszülöttről, akit a szülei karjaiban lőtt agyon a palesztin mesterlövész, sem azokról az izraeli gyerekekről, akiket diszkókban, kávéházakban, piacokon gyilkoltak meg olyan emberek, akik előre megfontolt szándékkal, céltudatosan gyilkolnak, olyan emberek, akik szeptember 11-én örömtáncot jártak az utcákon. Akik egyetlen szót sem írtak azokról a gyerekekről, akiket Algériában gyilkoltak meg az iszlám fasizmus harcosai, a szeptember 11-i merénylek fegyvertársa (nyilván azért nem, mert nehéz lenne Amerikát vádolni ezekkel a bűntényekkel.) Ugyanazok, akik elítélik Pinochetet, de Castróról hallgatnak, mint a sült hal. Azok, akik erkölcsi egyenértékűséget hirdetnek – ugyanazok, akik egykor az Egyesült Államok és a Szovjet-

unió erkölcsi egyenértékűségét hirdették. Akik azt fájlatják, hogy a rasszizmusról tartott durbani konferencián nem alakítottak „világ-bíróságot a népirtás megfékezésére” (mert Amerika „konokul akadályozza” ezt) – azok felügyelete alatt és részvételével, akik ugyanott a zsidók gyilkolására, Amerika és Izrael elpusztítására szólítottak fel. Akik nem láttak semmi szürreálisat abban, hogy olyan országok, mint Irak, Líbia és Szíria, elítélik a rasszizmust és az emberi jogok megsértését Izraelben és az Egyesült Államokban, készek csatlakozni a megbélyegzéshez.

Akik azt állítják, hogy minden kultúra egyenlő, ugyanakkor összehasonlíthatatlan. Akik arra használják a szólásszabadságot a demokráciákban, ahol élnek, hogy állandóan pocskondiázzák ezeket. Akik azt mondják: „igen, de...”; akik azt mondják: „igen, ez szörnyű, de végtére is a terroristáknak is megvannak a maguk okaik, és miatunk jutottak ideig”. (Figyelemre méltó, hogy Bauman professzor még ezt sem mondja. Igen, van nála „de”, viszont... nincs „igen”: nem ítéli el egyértelműen azt, ami New Yorkban és Washingtonban történt.)

Azok, akik „ártatlan” áldozatokról beszélnek, mintha a terrorista támadásnak lehetnének „bűnös áldozatai” is, akik rászolgáltak erre, így nincs semmi kivetnivaló a meggyilkolásukban. Akik azt mondják, hogy Amerika mint „nagy hatalom már gondoskodik arról, hogy [...] ne legyen hiány vérfagyasztó látványokban” – azt sugallva ezzel, hogy az Egyesült Államok, nem pedig iraki, líbiai, szíriai és palesztin terroristák, diktátorok és despoták csinálnak propagandisztikus látványosságot a népük balsorsából.

Akik azzal vádolják az Egyesült Államokat, hogy egoista, a saját politikai és gazdasági érdekeit tartja szem előtt, mintha büntetendő és természet ellen való lenne az, hogy egy állam védi az érdekeit; mintha nem ez lenne a kötelessége minden államnak. Mintha elfelejtették volna, milyen szerepet játszott Amerika a II. világháborúban, mintha nem tudnák, hogy pontosan Amerikának köszönhetően élnek szabadságban és demokráciában, így jogukban áll leköpdösni Amerikát és a nyugati demokráciát.

Akik nem tudják, vagy nem akarják tudni, hogy nem létezik terrorizmus támogató államok nélkül. Amelyek pénzt és fegyvert, bázist és kiképzőtáborokat adnak a terroristáknak. Olyan táborokat, ahol gyilkolásra képeznek ki gyerekeket, bebeszélik nekik, hogy a Nyugat ellen harcoló öngyilkos merénylő halála szent dolog, és ez a legjobb, ami csak történhet velük.

Akik azt akarják hinni, hogy az iszlám terroristák azért gyűlölik a Nyugatot, mert gyűlölik Izraelt, bár számos bizonyíték van arra, néha ők maguk mondják ki, hogy fordítva van, azért gyűlölik Izraelt, mert gyűlölik a Nyugatot és a demokráciát. Akik azt akarják hinni, hogy Izrael minden „közél-keleti konfliktus” oka, és mihelyt eltűnik, rögtön béke lesz a világon, és minden szép lesz.

Akik szeretik azt mondani emelkedett, határozott hangon, hogy „mindenütt” elítélik a terrorizmust (a „mindenütt” szóra kerül a hangsúly), ezzel értésünkre is adják, hogy Izrael és az Egyesült Államok is terrorista ország.

Akik azt sugallják, mint Bauman professzor, hogy a terrorizmus az igazságtalanság következménye, okai a nyomorban keresendők. Akik jobbnak látják elhallgatni azt a tényt, hogy a terroristák aligha mondhatók szegény embereknek. Bin Ládén milliárdos, az iszlám terrorizmust pedig olaj- és narkodollárok millióival támogatják.

Az apologéták csoportjába tartozik Zygmunt Baumanon kívül néhány divatos szociológiai professzor és a humán tudományok más területein tevékenykedő kutató, de vannak köztük újságírók és írók is. Említhetjük például Robert Fisket, aki a londoni Independentben megjelent, a Gazeta Wyborcza szeptember 22–23-i számában is közölt cikkében többek között azt írja, hogy „ez nem a demokrácia és a terrorizmus háborúja lesz, ahogy megpróbálják bebeszélni nekünk”; meg „ez nem Izrael bűne, [...] de a baljós történelmi előzmények, melyeknek mi is részesei voltunk, ránk is árnyékot vetnek, mi is a merénylők mellé kerülünk”; és „elkerülhetetlenül vezetett ehhez a tragédiához minden megszegett ígéretünk”; a terrorizmus szó pedig „sértő” és „rasszista”. Vagy említhetjük Noam Chomskyt, aki ezt az

alkalmat sem szalasztotta el, megmutatta a világnak, hogy nem veszette el a régi formáját, és megörvendezettte az emberiséget néhány interjúval, melyekben hozzászólt a témához, és többek között azt mondta, hogy bin Ládén joggal „háborodik fel”, amiért az amerikaiak támogatják Izrael „gaztetteit”, Irakban pedig polgári személyeket ölnek meg stb. De még Chomsky is elítélte az Egyesült Államok ellen indított támadást (aki előszót írt többek között Faurisson könyvéhez, melyben a szerző tagadja a gázkamrák létezését), és bármennyire is együtt érez bin Láddal, bármennyire is megérti, ezt „szörnyűségnek” nevezi.

Ha a „mi oldalunkon” is vannak bűnösök, akkor pontosan azokat említhetem, akik igazolják a terrorizmust, és minden bajért a Nyugatot hibáztatják. Ma világos erkölcsi állásfoglalásra van szükség, el kell fogadnunk, hogy valóban létezik igazság és hazugság, jó és rossz, ezeket pedig meg is lehet különböztetni egymástól. A manapság divatos relativizmus itt nemcsak hogy nem helyénvaló, hanem veszélyes is.

(2001)

Pálfalvi Lajos fordítása

14.
LEHETSÉGES-E
POSZTMODERN VALLÁS?

Nem.*

*Ez alighanem ideális válasz a feltett kérdésre (és még számos másikkra, amelyet fel lehet tenni): világos, remekül megírt, ronggyá olvasgató, a tartalmát tekintve pedig tömör és bűbájos. Ki ne ábrándozna közülünk arról, hogy ilyen remekművet ír? És ne sajnálná, hogy főként olyan írásokat olvasunk, amelyek nem tűnnek ki hasonló tömörséggel? Nehéz hát ellenállni a kísértésnek.

De mivel egyesek nem feltétlenül találják kielégítőnek ezt a választ, ebben a kompromisszumos lábjegyzetben elmagyarázom (magamnak is ugyanúgy, mint másoknak), milyen úton jutottam ide. Az első rész sajnos elengedhetetlen – arról szól, hogy mi a posztmodern –, jó terjengős lesz, a gondolatmenete pedig kanyargós. Rengeteget írtak erről, a szakértők mérhetetlen sokasága pedig összehasonlíthatatlanul jobban ért ehhez, mint én. De gyanítom, hogy – egyébként összhangban a posztmodern alaptéziseivel – itt nincs egyetlen helyes válasz. Leteszem hát a garast, és próbálom összefoglalni azt, amit meghatározónak vélek ebben az áramlatban, és minden megnyil-

vánulásában közös. Hisz mindannyian beszélünk a posztmodernről, de ritkán gondolkodunk el azon, hogy valójában mit is akarunk mondani ezzel, és mivel kellemetlen (legalább egyeseknek) az a tudat, hogy nem tudjuk, miről beszélünk, próbáljuk kerülni ezt, ha pedig nem gondolunk a posztmodernre, már meg is találtuk a hatékony és hasonlóan egészséges, valamint kifejezetten kellemes módszert.

Nem keresek választ arra a kérdésre, hogy milyen kapcsolat van a posztmodern és a modern között: erről alighanem annyi elképzelés létezik, ahány író ember él a világon, arról pedig már nagyon régóta vitatkoznak, hogy mi a modern, mikor kezdődött – A háború előtt? A század elején? A 19. században? A 18.-ban? A 17.-ben? Vagy már a reneszánszsal? –, és nyilván sosem jutnak a végére. A második részben megpróbálom megfogalmazni, mi lehet szerintem, jobban mondva inkább azt, hogy véleményem szerint mi nem és nem is lehet a posztmodern vallás. Ez a rész pedig meglepően rövid lesz. S mi több, egy bizonyos, a vallás lényegét érintő, dogmatikusan kizáró, érvekkel a legkevésbé sem alátámasztott tézisen alapul. A témában járatlan, racionális ember végszükség esetén rászánhatja magát arra, hogy megpróbálja fölépíteni a posztmodern előzetes definícióját (vagy inkább leírni a kulcsfontosságú előfeltevéseit), az viszont már maga lenne a színtiszta téboly, ha a vallást próbálnám definiálni.

Nehéz nem tudomást venni arról, hogy „posztmodern” korban élünk, mert állandóan kihirdeti ezt valaki az emberiségnek nagy hangon és boldogan, abból a célból, hogy a beavatottság magasabb szintjére juttassa el embertársait. Ennek ellenére egyáltalán nem magától értetődő az, hogy mégis miféle élet ez, miben különbözik az előző korok életétől. Igen, mintha éreznénk valami olyasmit, hogy van itt valami döntő különbség, de nehéz lenne pontosabban megfogalmazni, mi ez. Az sem világos, hogyan viszonyul az elmélet a gyakorlathoz: miben különbözik ez az általános posztmodern, amelyben (állítólag) élünk adatott – ez a 20. századi szellemi állapot, amely (állítólag) szükségszerűen meghatározza a világfelfogásunkat – a posztmodern elmé-

lettől, amelyet a kultúra és a tudomány egyes területein alkalmaznak: az egyetemi oktatók, mint ahogy az sem világos, hogyan írhatjuk le a posztmodern irodalmi jelenségeket. A posztmodern ugyanis nemcsak elmélet, amelyet a tudás egy sajátos területén alkalmaznak, hanem doktrína is – azaz bizonyos meggyőződések összessége –, a világ sajátos megközelítése.

A posztmodern mint általános világfelfogás fő jellemzőit mintha a mindenre kiterjedő, mindent elbizonytalanító végtelen iróniában kereshetnénk: újra meg újra kétségbe vonja magát a végtelenségig, elvet minden tekintélyt, nem hisz semmiféle abszolút értékekben és objektív igazságokban, ugyanígy elveti mint anakronisztikus és irreleváns jelenségeket a 19. századi (és a korábbi) Európa és az európai kultúra – amely most már nem kevésbé idegen a fiatal nemzedéektől, mint az ókori Athén – minden alapigazságát.

A posztmodern hívei azt állítják, hogy nincs sem történelmi, sem objektív igazság („metanarratíva”). Minden nézetünk és meggyőződésünk történetileg vagy társadalmilag determinált, semmi sem lehet semleges az értékek tekintetében, minden előfeltevésekre épül. Minden – minden elmélet és nézet, minden tudomány, az egzaktakat is beleértve (a tudományos ismeret, mint Jean-François Lyotard írta 1984-ben, „egyfajta diskurzus”); minden érték és meggyőződés – csakis „nyelv”. (Tehát a posztmodern is az, aminek vélem; nincs különbség aközött, hogy mi is „valójában” és mi „számomra”, mert nincs olyan, hogy „valójában”, abszolút, objektív módon lenni valaminek. Csak különböző lehetséges nyelvek, világképek vannak.) Az én nézetem ugyanúgy helyes; mint mindegyik más; a valamire vonatkozó „igazság” számos különböző – akár egymással ellentétben álló – egyéni igazságból áll; az igazság és a valóság a nézőpontoktól függ. Meg kell azonban jegyez-nem, hogy ez az állítás (nevezetesen az, hogy nincs igazság), ugyanannak a posztmodern elméletnek a része, amely azt hirdeti, hogy az az állítás, mely szerint nincs igazság, az igazságnak megfelelő állítás.

Az egyetemi és az irodalmi posztmodern, amit az irodalmi tan-székeken adnak elő, és forrása és része is egyben annak az „álta-

lános” posztmodernnek, a gyakorlatban a szövegolvasás egyfajta megközelítést jelent – jobban mondva inkább a szöveggel való bábásmódról van szó. (Ez fontos megkülönböztetés, még visszatérünk rá.) A legismertebb hívószavai: önreferencia, kontextus (társadalmi, osztály-, etnikai, történelmi, nemi), intertextualitás, szubtextualitás, a szerző halála (már a hatvanas években hirdette Roland Barthes), az irodalom halála, a „tekintélyelvű” narratíva halála, a metanarráció halála, az „autonóm” szöveg halála, a hangok és „diskurzusok” pluralizmusa, a szerző egyetlen, folytonos identitásának halála. A szövegnek nincs egyetlen, „igazi” jelentése: minden szöveg azt jelenti, amit az adott olvasónak jelent, és mi döntünk arról (a kontextusban), hogy micsoda. Nincs abszolút perspektíva, csak saját individuális perspektíva van.

Eddig még nagy nehezen, úgy-ahogy érthető, ha az ember nem ássa bele magát mélyen. De ettől a pillanattól kezd bonyolultabbá válni az ügy. Kiderül ugyanis, hogy bár minden fogalom egyenlő, az egyik ezek közül sokkal egyenlőbb a többinél. Ez pedig... a posztmodern megközelítés. Ezt nehéz leírni, mert ha ilyesmire vállalkozunk, be kell vennünk magunkat a soha véget nem érő, reménytelen ördögi körök rengetegébe, melyekben keverednek a nyelvek és a metanyelvek, a teóriák metateóriákat foglalnak magukba, a bináris logika csak kedves emlék marad. Az irodalom és a világ posztmodern megközelítése annyit jelent, mint egyszerre állítani (többek között) a következő dolgokat: csak egyéni perspektíva létezik, minden egyéni perspektíva és megközelítés egyenértékű, csak a posztmodern perspektíva helyes, és az egyetlen helyes egyéni perspektíva a csoportos perspektíva (erről később). Másként fogalmazva, egyetlen elméleten belül egymást kizáró metaelméletek soha véget nem érő sorozatát találjuk. A posztmodern tehát önmagát kétségbe vonó doktrína, amely logikai hibán alapul, és ugyanúgy az ördögi kör gyógyíthatatlan betegségében szenved, mint minden relativista elmélet. Ha komolyan vesszük, inkohereus.

Érdeemes zárójelben megjegyezni, hogy emellett a gyakorlatban önmagát különböző, gyakran mulatságos, abszurd módon megdöntő elmélet. Például: a posztmodern teoretikusok szeretik időnként a televízióban népszerűsíteni a téziseiket. Nemrég egyikük – alighanem Bruno Latour – azt a tézist hirdette a francia televízióban, hogy minden csak nyelv, és hozzátette, hogy következésképpen a fizika is kizárólag csak „nyelv”. De elég egy pillanattig elgondolkodni ezen, hogy ráébredjünk arra: ha a fizika kizárólag csak nyelv lenne, Bruno Latour nem hirdethetné ezt az igazságot a televízióban, mert nem lenne televízió. Repülőgépek sem lennének, melyeken Bruno Latour konferenciákra utazik, ahol megtiszteli az emberiséget ezzel a tézissel.

Kevésbé eredeti, lévén (itt egy kitérő a forrásokról) olyan irodalmi elméletek és gyakorlatok kiterjesztése s egyúttal valamiféle *reductio ad absurdum*ja vagy néha inverziója, amelyek már nagyon régóta léteznek. Be kell vallanom, nem világos számomra, hogyan viszonyul a posztmodern a posztstrukturalizmushoz, a dekonstruktivizmushoz és ahhoz, ami a „kritikai”, „társadalmi elmélet” elnevezésnek örvend, vagy egyszerűen „elméletnek” nevezik. Mindezek a doktrínák és megközelítések hasonló, és talán nagyrészt azonos tartalmúak, mintha a részei lennének. A kezdet azonban valamelyest biztos: minden egy szegény, ártatlan jótét lélekkel kezdődött, akit most igaztalanul bélyegez meg számos antiposztmodern, antistrukturalista, sőt antiposztstrukturalista irodalmár. Saussure hihetetlenül fontos és a nyelvtörténetben igen jól használható műveket írt a fonetikáról és a nyelvek struktúrájáról, melyek a fonetikai törvények működéséből és a nyelvek fejlődéséből levont következtetéseken alapulnak. Felfedezéseit azonban kiterjesztették és alkalmazták az irodalomra és a filozófiára is, siralmas eredménnyel.

Rendszerint nincs jó vége annak az eljárásnak – ezt nevezhetnénk „meta-interdiszciplinárisnak” –, ha más tudományágakra alkalmazzuk az egyik tudomány területén kidolgozott fogalmakat. Az ilyen átvitel végül is (mintegy a definíciójából adódóan) metafora, a metaforától pedig nehezen követelhetjük meg azt, hogy bármilyen

területen is elméletek biztos alapja legyen. Ha precízen meghatározott, specifikus fogalmakat próbálunk az egyik területről – amelyhez ráadásul nem nagyon értünk – átvinni máshová, kiterjeszteni másokra, akkor rövid idő alatt úgy elmosódnak, hogy már nem jelentenek semmit. Különösen akkor, ha az egzakt tudományokból (a nyelvészetet pedig félig egzakt tudománynak tekinthetjük) a humán tudományokba viszünk át precízen meghatározott fogalmakat. (Jó példa a hasonló eljárásokra az, hogy manapság népszerű dolog az általában nagyon homályosan felfogott vagy teljesen félreértett fizikai elméleteket átvinni a filozófiába, jobban mondva az általános humán jellegű elmélkedések szférájába, és ezek alapján zavaros, a témától gyakran elkalandozó fejtegetésekbe bocsátkozva értekezni az emberi létállapotról, abban a meggyőződésben, hogy így hihetetlenül mély és tudományosan megalapozott igazságokat fedezhet fel az ember. Pedig ez valójában csak ahhoz a felfedezéshez vezet, hogy a hablatyolás képességének nincsenek határai.) Ennyit Saussure védelmében.

Mindenesetre a strukturalizmus e tágabb, nem nyelvészeti értelemben véve olyan doktrína volt, amely azt hirdeti, hogy mindent csak kontextusban, minden máshoz viszonyítva lehet megérteni. Először a szövegolvasás elmélete volt, aztán már minden mást is „olvastak”: embereket, kultúrákat, társadalmakat és a meggyőződések rendszereit. Utána jött, mint a neve is mutatja, a posztstrukturalizmus, amely elvetette magát a tudomány és az objektív igazság fogalmát. Aztán vagy talán ezzel egyidejűleg jött a dekonstrukció és minden egyéb. Talán kijelenthetjük, hogy a „posztmodern” név erre az egész zűrzavarra kiterjed.

Ami a legjobb a posztmodernben, és ami használható lehet, az nem új. Elég régóta ismeretes már az ironia, Shakespeare például kifinomultabban és hatásosabban alkalmazza, mint a posztmodernnek. Az önreferencia és az önkomentár is régóta megfigyelhető az irodalomban. A posztmodernben azonban csak a kommentár maradt, a végtelenségig kommentálja magát. Nincs már mit kinevetni, sem

kétségbe vonni, mert a kommentár elvesztette alapját, nem vonatkozik semmire. Pontosan ez volt a cél, de ez a cél mintha valamiképpen mégsem lenne telitalálat. Csak a dogmatikus és rendkívül önelégült komolyság marad. (Ahogy egy ismert New York-i kritikus mondta egy filmről: „ki akarja nevetni magát, de nem rendelkezik azzal az »önmagával«, amelyet kinevethetne”. Hasonló a helyzet a posztmodernnel.)

A posztmodern persze hasznos lehetne, mint a megismerés eszköze az irodalomkutatásokban, mert előre kijelölt irányokba vezetve minket (az elmélettel) olyan dolgok keresését írja elő, amelyeket másképp esetleg nem találnánk meg; igen, fedezhetünk fel a segítségével jelentéseket, ironiát, szubtextusokat, önreferenciát és rejtett (vagy egyenesen a szerzői szándéktól független) leitmotivokat. Másként fogalmazva, a posztmodern szolgálhatná azt a célt, amelyet az irodalomelméletnek szolgálnia kell: tágíthatná a szövegértésünket, érdekes dolgokat mutathatna ki a művekben. De a posztmodern szűkít ahelyett, hogy tágítana; mindent ugyanazokra a problémákra vezet vissza. És bonyolítja a helyzetet, nem pedig könnyíti. Mivel az elmélet szerint mindent az elmélet szellemében kell értelmezni, a posztmodern egyetemi irodalomoktatás nem a könyvek olvasását és tárgyalását jelenti, hanem kimerül abban, hogy ki kell keresni az adott szövegben mindazt, ami alátámasztja az elméletet. Eltűnik az, amit valójában kutatni kellene, és csak az elmélet marad. Tehát a posztmodern mint az irodalom megközelítése aligha érheti el a célját, mert megsemmisíti az irodalmat. (Ezenkívül jegyezzük meg azt is, hogy a posztmodern, dekonstruálva a tekintélyelvű narratívát és az összes többi, saját narratívát teremtett, amely egyszerűen önismétlésben merül ki. Az irodalomról szóló posztmodern beszéd a posztmodernről szóló beszéddé válik.) Ugyanez történik szükségszerűen minden más területen is, tehát a vallás sem kivétel: eltűnik a tárgy, csak a posztmodern marad. Másképp nem lehet.

S mi több, kiderül, hogy a posztmodern elmélet tartalmát, amely minden szövegben beigazolóódik, és a szöveg igazából csakis azt a célt

szolgálja, hogy igazolja ezt az elméletet, elég jól meghatározták. Elgondolkodtató, hogy a posztmodern képviselői körében – bár az elmélet azt hirdeti, hogy nincs helyes elmélet – nemcsak abban teljes az egyetértés, hogy a posztmodern egyedülálló módon érvényes, hanem az elmélet konkrét tartalmát képező alapelemek helyességét sem vonják kétségbe. Nem állíthatom, hogy a posztmodernnel mindig és mindenütt együtt jár – mint lényegi tartalmának elválaszthatatlan, logikailag szükségszerű eleme – a marxizmus, a szélsőséges feminizmus, az antikolonializmus, az antikapitalizmus és az a meggyőződés, hogy mindent az etnikai és egyéb kisebbségek csoportos perspektívájából kell értékelni, ez az egyetlen helyes megközelítés; nem állíthatom teljes bizonyossággal, hogy ezeknek az elemeknek a hiánya valamiféle belső ellentmondáshoz vezet, mert nem mentem bele ebbe ilyen mélyen. Csak annyit jegyezhetek meg, hogy én személy szerint rég nem találkoztam a posztmodern nézet vagy elmélet olyan változatával, amelynek ne lett volna ilyen tartalma, sem olyan posztmodern szövegértelmezéssel, amely nem ilyen szempontokra épült volna.¹

Mivel a posztmodern nemcsak doktrína, hanem világfelfogás is, az élet szinte minden területén és szférájában alkalmazható. És mindenütt előrelátható, hogyan mutatkozik meg. S mi több, nemcsak leíró, hanem normatív elmélet is: nemcsak leírni akarja a világot (miközben azt állítja, hogy nem létezik objektív igazság, nincsenek tekintélyek és abszolút értékek), hanem meg is határozza, milyen legyen a világ. A nevelésben például a multikulturalizmus a posztmo-

¹ Ajánlok egy mulatságos és tanulságos módszert, amellyel ellenőrizhetjük, mennyire sematikus és kiszámítható a posztmodern megközelítés. Ez persze nem bizonyít semmit, de így is elgondolkodtató. Elérhető egy program az interneten, www.elsewhere.org/pomo/ címen, amely lehetővé teszi, hogy végtelen mennyiségű esetleges számítógépes szöveget generáljunk a *Dada motor* nevű rekurzív grammatikai rendszer segítségével, amelyek nehezen megkülönböztethetők az igazi posztmodern szövegektől. Ez paródia, de nagyon közel áll a paródia tárgyához, és igen jellemző. Egyszer a következőképpen összegezte valaki Szent Ágoston fő téziseit: „A kereszténység könnyű, ha már hozzászokik az ember”. Ez talán nem teljesen igaz a kereszténységre, a posztmodernre viszont mindenképpen az.

dern jelszó: ha egyszer minden kultúra egyenlő, akkor nem kell azt követelnünk a gyerekektől, hogy alkalmazkodjanak az országukban (természetesen a nyugati országokról van szó) uralkodó kultúrához (amelyet a hatalom birtokosai kényszerítenek másokra), inkább arra kell tanítanunk őket, hogy olyannak „fogadják el” magukat, amilyenek. Ugyanis mindannyian a domináns rendszer (azaz a domináns nyelv) áldozatai vagyunk, és kötelességünk harcolni a minket leigázó rendszer (azaz nyelv) ellen.

A gondosan kiválasztott „üldözött” etnikai csoportok szempontjából tanítják a történelmet; nincs történelmi igazság, jobb nem is rákérdezni erre, mert maga az „igazság” és a „valóság” szó is csak a hatalmat hirdető politikai rendszer eszköze (vagyis a nyelv, amely ránk kényszeríti ezeket a társadalmat leigázó fogalmakat). Így hát például a kommunizmus és a fasiszmus is csak „nyelv” volt. Igazából nem tudni, tényleg léteztek-e, és mi volt ez a két rendszer, „kontextusban” kell értelmezni mindkettőt. (E rendszerek áldozatai mintha nem tartoznának az „üldözöttek” kiváltságos csoportjaihoz, amelyeknek joguk van arra, hogy a saját nézőpontjukat nyilvánítsák egyedül helyesnek.) A történelem kutatása és tanítása már nem az igazság keresése; a propaganda és a politikai nyomás eszközévé vált.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a posztmodern alaptéziseiből kiindulva kifogástalan logikai lépésekkel jutunk el ezekhez a következtetésekhez és a posztmodern világleírás más elemeihez. Nem mondhatjuk, hogy következtetlen a posztmodern, hisz hibátlan a logikája. Ha viszont belső ellentmondás van az alaptézisei között, akkor mindenki azt hoz ki ezekből – mint minden logikai ellentmondásból –, amit csak akar.

A posztmodern mindent egyfajta nyelvnek tekint – köztük, a *fortiori*, magát is –, és ugyanazon az egyetlen nyelven beszél a különböző nyelvekről, köztük magáról is, egyszerre akar (a legjobb és egyedül helyes) nyelv és metanyelv lenni (amely azt hirdeti, hogy a legjobb és egyedül helyes). Ez pedig lehetetlen. Tehát ahogy nem használható, és még csak nem is érdekes eszköze az irodalom megközelítésének,

nem is lehet az, ugyanúgy nem és nem is lehet használható sem a filozófiában, sem a vallásban, sem más területeken. Olyan szerepet tölthet be, sőt talán szeretne is betölteni a vallásban és a filozófiában, mint a szkepticizmus (amely időnként a fideizmushoz vezető út volt a vallás területén, lehetővé tette „a hit ugrását”); de csak akkor lehetne ilyen, ha időben megállna, ha nem lubickolna akkora élvezettel az önmegtagadásban, ha önmagát kétségbe vonó artikulációja nem lenne (szerintem) szükségszerűen része a tartalmának. De a posztmodern a természetéből adódóan nem állhat meg félúton, ez ellentétes lenne totalitárius, természetéből adódóan totalitarizmusra törekvő alkatával. Ha konzekvensen végigvisszük, aláás mindent, önmagát is beleértve, nem marad más, csak nihilizmus és szélsőséges relativizmus, amely még ezt a nihilizmust is inkoherenssé teszi – és ez sokkal kevésbé lesz érdekes, mint a „klasszikus”, preposztmodern nihilizmus. A nihilizmus (különösen az inkoherens) az emberi (hát még a nem emberi) tevékenységek egyik szférájában sem különösen jól használható eszköz.

A vallás fogalmának, amennyiben bármit is jelent, tartalmaznia kell a hit fogalmát – hinni kell valamiben. (Így tanított minket többek között Tarski is. Bár őt az igazság feltételei foglalkoztatták, vagyis azt vizsgálta, hogy minek kell igaznak lennie, ha így vagy úgy van, nem pedig azt, hogy miben kell hinnünk, ha azt hisszük, hogy így vagy úgy van; és ha valaki nem akarja, akkor nem kell elfogadnia az ő igazságelméletét ahhoz, hogy egyetértsünk ezzel az állítással. Bár a „Hiszem, hogy a teknősbéka főként csokoládéval táplálkozik” mondat nem lehet minden kontextusban azonos a „Hiszem, hogy »A teknősbékák főként csokoládéval táplálkoznak« mondat megfelel az igazságnak” mondattal, bizonyosan tartalmazza azt, az igazság fogalma nélkül pedig nem jelent semmit.) Ez pedig azt a meggyőződést feltételezi, hogy létezik valamilyen igazság, legalább az az egyetlen, amelyben hisz az ember.

A posztmodern képviselői viszont nemcsak azt állítják, hogy nem hisznek semmilyen igazságban, hanem azt is, hogy nem létezik sem-

milyen igazság. (Jobban mondva: hisz a posztmodern igazságában, miközben azt állítja, hogy igazság nem létezik. Ez pedig lehetővé teszi számára, mint már megjegyeztük, hogy a legnagyobb következetességgel állíthasson tetszés szerint bármit.) Tehát definíciójából adódóan lehetetlen a posztmodern vallás. A posztmodern számára a vallás egyike annak a két dolognak, ami ellen definíciójából adódóan harcolnia kell, mert az igazság fogalmán és a tekintélyen alapul (A tekintély pedig kulcskérdés a posztmodern számára: nem létezik. Ha pedig mégis van bátorsága megjeleníteni valahol, bár deklarálták, hogy nem létezik, akkor harcolni kell ellene); vagy egyszerűen újabb „nyelv”, egy szólam „a hangok pluralizmusában”, amelyet úgy kell kezelni, mint mindegyik más hangot. A vallás azonban megszűnik vallásnak lenni, ha megfosztják az igazság fogalmától.

Másodszor: a posztmodern nem valamely sajátos tudományterületre vonatkozó elmélet, mint például a nyelvészeti, matematikai vagy zenei elméletek, hanem olyan doktrína (meggyőződések rendszere), amely a tudomány minden területét és a meggyőződések minden rendszerét érinti. Tehát a vallásra alkalmazni a posztmodernt annyi, mint a meggyőződések egyik rendszerét alkalmazni a másikra, például a judaizmust a hinduizmusra. Ez ugyanolyan különös, inkoherens és hasztalan elfoglaltság, mint a vallást alkalmazni az ateizmusra. Az egyetlen – egyetlen lehetséges – eredménye annak, ha a vallásra próbáljuk alkalmazni a posztmodernt, az, hogy az egyik rendszer – az, amelyet alkalmazunk, esetünkben a posztmodern – elnyeli a másikat. Nem posztmodern vallás marad, hanem egyszerűen csak a posztmodern.

Harmadszor, a posztmodern elég specifikus és dogmatikus tartalmú meggyőződések rendszere, emellett (mivel egyszerre leíró és narratív elmélet) vannak politikai céljai, pontosan arra törekedik, hogy a meggyőződések minden más rendszerét kétségbe vonja, a vallást is beleértve. A posztmodern vallás vallásellenes vallás lenne.

Negyedszer, az egyik alapvető különbség a posztmodern és például a kereszténység között abban áll, hogy míg a kereszténységben

kinyilatkoztatott igazságot találunk, a posztmodernben az igazság (természetesen nem a „kinyilatkoztatott igazság”, hisz az nem létezik, hanem minden egyéni igazság: az, ami „számomra” igaz) nem kinyilatkoztatott, nem tárul fel semmilyen formában: ellenkezőleg, én teremtem, belőlem fakad.

Ötödször, a posztmodern „olvassa” a vallást, ahogy minden más is „olvas”, azaz a saját elmélete alapján értelmezi, dekonstruálja, kétségbe vonja, megsemmisíti és érvényteleníti. Az „olvas” szó más jelent a posztmodernben, mint a hétköznapi nyelvben. Minden szöveget – beleértve a Bibliát is – úgy kell kezelni, mint a jelenségeket, eseményeket vagy a személyeket, teljes egészében kell interpretálni és kontextusban kell látnunk, mi ez a szöveg, miféle társadalmi-ideológiai jelenség. Csak azután kérdezhetjük meg, mit jelent, miután ezt megállapítottuk. Márpedig szükségszerűen azt jelenti, amit akarunk, mert ha nem így lenne, akkor a jelentés forszírozásával másokra kényszerítenénk a saját interpretációnkat. A Biblia egy szöveg a sok közül. A posztmodern csak akkor ismerheti el a vallást megengedhetőnek, sőt akár hasznosnak, ha annyira felvizezik, hogy nem marad belőle semmi – kicsit a homeopátiás gyógyszerre emlékeztet. De a tudósok szerint a víznek nincs emlékezete, ezért nem hathatnak a homeopátiás gyógyszerek. A posztmodern vallásnak sincs emlékezete sem ilyen, sem bármilyen más értelemben.

A posztmodern híve is tekintheti hasznosnak a vallást annyiban, amennyiben egyszerűen valamiféle erkölcsi erőt lát benne: tekintheti a társadalmi integráció és a kapcsolatépítés egy módjának. A vallás utilitárius megközelítése sem döbbenetesen eredeti gondolat, számos filozófus és szociológus jutott már erre az álláspontra, és végül nem jött ki semmi olyan ebből a gondolkodásmódból, ami különösen nagy segítséget nyújtana nekünk. De még az ilyen felfogás is csak a vallás mint jelenség posztmodern (jobban mondva egyes posztmodern gondolkodók által elfogadott) megközelítése; nem mond semmit a posztmodern vallás lehetőségéről. Az itt a probléma, hogy a vallás csak akkor maradhat fenn, ha van tartalma; az igazságra és az

abszolút értékekre kell hivatkoznia, és nem boldogul a *sacrum* fogalma nélkül. Anélkül szétfolyik.

Természetesen köznyelvi értelemben használjuk a „vallás” szót, nem is elsősorban a meggyőződések sajátos rendszerére gondolunk, hanem egyszerűen egy bizonyos élet- és gondolkodási stílusra – pontosan egyfajta „nyelvre”. Ilyen értelemben maga a posztmodern is természetesen vallás. Azt is mondhatnánk, hogy ilyen értelemben a New Age-nek nevezett áramlat is posztmodern vallás. De nem felel meg egyik feltételnek sem azok közül, amelyeket fentebb felsoroltam, és szükségesek ahhoz, hogy valami rászolgáljon a vallás névre, a vallás fogalma pedig megőrizzen valamiféle értelmet. A posztmodern szeretné elmosni és kitágítani a vallás fogalmát, hogy tetszés szerint bármit besorolhasson ide; ha elfogadjuk a vallás ilyen kitágított, fölvizezett fogalmát, és egyetértünk azzal, hogy például a New Age áramlata ugyanolyan értelemben vallás, mint a kereszténység vagy a judaizmus, akkor azt fogadjuk el, hogy minden lehet vallás. Ha pedig minden lehet vallás, akkor már semmi sem az, mert ez a fogalom már nem jelent semmit: ilyenkor a „nyelv” vagy a „diskurzus” fogalmával lesz egyenértékű.

Talán bizonyos mértékig lehetséges a posztmodern felvizezés és tetszőleges tartalmak egymás mellé helyezése (olyan értelemben lehetséges, hogy felvizezve nem jelent veszélyt) a buddhizmusban, jobban, mint más vallásokban. De az úgynevezett nagy monoteista vallásokban aligha. Igen, vannak ilyen kísérletek a judaizmus reformált és „rekonstruktivista” áramlataiban, de joggal tehetjük fel azt a kérdést, hogy ezeknek az áramlatoknak – különös tekintettel azokra, amelyek egyre több posztmodern tartalmat fogadnak magukba – mennyiben van még közük a judaizmushoz. Ez egy nagy, régi és bonyolult vita mind a judaizmusban, mind a kereszténységben, melynek során kérdéseket tettek fel arról, hogy milyen súlyuk van a hagyományoknak, a szokásoknak, a történelemnek és a liturgiának, többek között azt is megvitatták, hogy a hit külsőséges megjelenítése mennyiben tartja fenn a hitet; de ezekbe most nem megyek

bele. A katolikus egyházban – mindezen okokból – alighanem ritkák a posztmodernizálási kísérletek. Csak egy konkrét esetről tudok. A Notre-Dame székesegyházban pár évvel ezelőtt (nem ellenőriztem mostanában, hogy még mindig ott van-e) a következő feliratot helyezték el a gyóntatószékek mellett: „Aire de dialogue”. Ez dialógussá változtatta a gyónást. Kíváncsi lennék, ki folytat itt dialógust kivel? Milyen céllal? Milyen súlya, milyen értéke van az ilyen „dialógusnak”, és mi következik belőle? Az Úristen (a papról már nem is beszélve) elvesztette a tekintélyét; egyenrangú partnerként lehet eszmecserét folytatni vele, ráadásul a pontosan ilyen eszmecserére kijelölt „területen”. (De minek? Hisz sokkal kellemesebb kávéházi dialógust folytatni.) Az az érzésem, hogy már itt is elmosódik valami, elveszett valamilyen jelentés. Pontosán erre redukálták a vallást: egyenértékű, változó, nem kötelező érvényű vélemények cseréjére. Az anglikán egyház (természetes módon) sokkal messzebb ment ezen a téren. Egyesek, köztük az anglikán egyház néhány híve, azt szeretnék, ha a walesi herceg, amikor elődei örökébe lép, nem „a hit védelmezőjének”, hanem „a hitek védelmezőjének” nyilvánítaná magát. Itt kétfelől támad a posztmodern: kívülről, a kereszténység mint államvallás ellen, összhangban azzal a gondolattal, hogy csak egyike a meggyőződések és nézetek számtalan rendszerének, amelyet bárki kiválaszthat magának és „vallásnak” nyilváníthat; és kívülről, fellépve a hit bármilyen definíciói és követelményei, másként fogalmazva a *credo* ellen. Vannak már ilyen hangok az anglikán egyházban.

Mindezt sokkal rövidebben és egyszerűbben is el lehet mondani. A posztmodern alaptulajdonsága, természetének elválaszthatatlan része, mely minden megnyilvánulásában látható, a totalitarizmusa. Fentebb tárgyalt egyes jellemzői ebből az alaptulajdonságból vezethetők le, vagy ennek a megnyilvánulásai. A posztmodern, akárcsak a marxizmus, mindent fel akar ölelni, és mindent a hatalmába akar keríteni: az értelmet, a lelket és a világot. „Toleranciát” hirdet, de ez a jelszó – akárcsak más jelszavai, az, hogy nincs objektív igazság, minden nézet egyenlő és az összes többi – teljesen hazug. A posztmodern

ugyanis hihetetlenül dogmatikus doktrína. Nem tűr ellentmondást, azt hihetetlen agresszivitással söpri félre minden megnyilvánulása. Mélységesen intoleráns és antihumanista. Ráadásul az igazság és az igazi szabadság egyetlen kútfőjének tünteti fel magát. Másként fogalmazva, egyfajta totalitárius doktrína.

Jellemző, hogy ezt az elméletet egyetemeken terjesztik az irodalomelmélet szakértői és a filozófusok – szóval az értelmiségiek. Mint egykor a marxizmust. Még azt is mondhatjuk, hogy a posztmodern a marxizmus sajátos folytatása, jobban mondva annak a nagy nyugati hagyománynak az örökébe lép, hogy felsőoktatási intézményekben népszerűsítik a marxizmust. Mint láthatjuk, az értelmiségiek nem szerettek ki a totalitarizmusból, és ha már a kommunizmus bukása után nem népszerűsíthetik egyszerűen a marxista eszmét, mint azelőtt, mert kinevetnék őket, átnyergeltek a posztmodernre, és ebben helyenként döbbenetesen hasonló tartalmú gondolatokat csempészenek át. Horrorfilm végére emlékeztet az egész: íme, a rémség, amelyről már azt hittük, vége, kihalt vagy kihalt, végre már túl vagyunk az egészen, egyszer csak föléled, és kimászik a sírból, hogy újjászülessen, és újabb nemzedékeknek adjon életet.

A doktrína, amely mindent fel akar ölelni, és mindent hatalmába akar keríteni, szükségszerűen ellensége a vallásnak. Nem hagyhatja élni, harcolnia kell ellene, és le kell győznie. A posztmodernnek is pontosan ugyanaz a vallás, ami a kommunizmusnak volt – fenyegetés. A leghatékonyabban pedig pontosan úgy lehet leküzdeni, hogy addig hígítjuk, amíg csak értelmét nem veszti.

Tehát a posztmodern vallás, a szegény magyar királyhoz hasonlóan, üres halmaz. S mi több, a magyar királytól eltérően szükségszerűen az, és az is marad.

(2000)

Pálfalvi Lajos fordítása

15. HIT ÉS ÉRTELEM

„Légy hű magadhoz” – hangzanak Polonius szavai a hűségről szóló, talán leghíresebb mondatban, amit csak ismerünk az irodalomban:

This above all: to thine own self be true,
And it must follow as the night the day
Thou canst not then be false to any man.

Mindenek fölött
Légy hű magadhoz: így mint napra éj,
Következik, hogy ál máshoz se léssz.¹

Lehet ironikus olvasata Polonius okfejtésének. De valljuk be, ha már egyszer a hűség természetén kell töprengenünk, nem pedig Shakespeare értelmezésén, hogy komolyan kell vennünk ezt a felszólítást. Mit jelent „magunkhoz hűnek” lenni? Hogyan érhetjük ezt el, és miért kell ezt felsőbbrendű értéknek elismernünk? Mi olyat találunk benne, amit ha elérünk – Polonius szerint –, az garantálja, hogy hűek vagy inkább tisztességesek leszünk másokhoz? (Ez a garancia logikai szükségszerűséget sugall; Shakespeare azt írja, ha hűek leszünk

¹ Arany János fordítása.

magunkhoz, ez szükségszerűen azt vonja maga után, „mint napra éj”, hogy mindenkivel szemben tisztességesek leszünk, *nem lehetünk* tisztességtelenek, ha hűek vagyunk magunkhoz.)

A „légy hű magadhoz” felszólítás manapság arra emlékeztet minket, hogy „légy autentikus”, ez a fogalom pedig egyaránt divatos a kortárs filozófiában és a New Age különböző áramlataiban. A fogalom ezekben az áramlatokban többé-kevésbé *explicité* az igazság fogalmával keveredik, sőt fontosabb értéknek szokták tartani. Joggal gondolhatjuk úgy, hogy aki értéknek (hát még ha a legfőbb értéknek) fogadja el az autentikusságot, az többé-kevésbé relativista pozícióból vélekedik így. De Shakespeare feltehetően nem arra akart figyelmeztetni minket, hogy föl kell szabadulnunk a társadalmi nyomás alól, a saját igazságunknak kell élnünk, „egyéni kifejezőmódra” kell törekednünk stb., nem is akarta szembeállítani az autentikusságot az igazsággal, és mindenképp fölé helyezni. Ellenkezőleg, alighanem azt értette ezen, hogy következetesnek kell lennünk a viselkedésünkben, állandóan azokhoz az elvekhez kell tartanunk magunkat, amelyekben hiszünk; a viselkedésünknek pedig mindig összhangban kell állnia a meggyőződéseinkkel, az általunk vallott igazsággal. Nem a nekünk szóló, hanem az állandó, változatlan igazsággal. De lehet itt még egy másik előfeltevés is: ha az ekképp felfogott hűségnek garantálnia kell azt, hogy tisztességesek leszünk másokhoz, akkor elveinknek és meggyőződéseinknek átgondoltaknak kell lenniük, racionális elemzésben kell gyökerezniük; lehetőségeinkhez mérten ellenőriznünk kell, megfelelnek-e az igazságnak. Hisz nem lenne dicséretes az elveinkhez tartani magunkat, és következetesen, a meggyőződésünkkel összhangban cselekedni, és még kevésbé garantálná azt, hogy tisztességesen viselkedünk másokkal, ha ezek az elvek nem lennének átgondoltak, állandóak, hanem a pillanatnyi szeszélyeinktől függenének, tetszés szerint alakíthatnánk ki és vethetnénk el ezeket. Tehát a „légy hű magadhoz” problematikája Shakespeare elgondolása szerint erősen kötődik az értelemhez és az igazsághoz.

Ez természetesen összhangban áll a „hű” – angolul *true* – melléknév etimológiájával. De a lengyel *wierność* (hűség) szónak is indoeurópai gyökerei vannak, ugyanonnan ered, mint a latin *verum* és a német *wahr*. Más szláv nyelvekhez hasonlóan a lengyelben is ez volt az elsődleges jelentése: az igazságnak megfelelő, igazi; igaz meggyőződés. Nem *fides*, hanem *veritas*. Jobban mondva: nemcsak *fides* vagy nem minősítés nélküli *fides*, hanem az értelemmel egybekötött és az igazsághoz kapcsolódó *fides*. Így is értelmezi ma a keresztény teológia a hűséget és a hitet (bár ez nem volt mindig így). Mi maradt ebből, mennyiben kötődik a „hűség” szó jelentése a köznyelvben az igazsághoz?

Ez csak egyike a számtalan kérdésnek, amelyek akkor merülnek fel, ha próbálunk mondani valamit a hűségről. Rengeteg bizonytalanságba ütközünk, ha definiálni próbáljuk. Erkölcsei érték-e a hűség önmagában, minősítés nélkül? Vagy másként fogalmazva: erény-e? Ha igen, akkor miféle? Inkább a fő keresztény erényekre hasonlít, olyanokra, mint a hit, a remény és a szeretet? Vagy inkább a platóni erényekre, azaz a bátorságra, a józan önmérsékletre, a bölcsességre és az igazságosságra? Aztán: ha a hűség erény, akkor mindig az, vagy csak bizonyos, többé-kevésbé meghatározott körülmények között tekinthetjük annak? Ha pedig csak bizonyos körülmények között az, akkor melyek ezek? Vagy a feltételek, melyeknek meg kell felelnie ahhoz, hogy erénynek ismerjék el, nem is a körülményekre, hanem a hűség tárgyára vonatkoznak, vagyis az a döntő, hogy mihez vagy kihez hű az ember? Ha pedig vannak ilyen feltételek, akkor azok mindig ugyanolyanok, vagy változnak? Vannak-e bizonyos fajta hűségek, amelyek különösen fontosak voltak a régebbi időkben, ma pedig már nem számítanak annak? És végül, mi köze a hűségnek a hithez és az igazsághoz? És milyen szerepet játszik ebben az értelem, ha egyáltalán játszik bármilyet is?

Természetesen nincs és nem is lehet végleges válasz e kérdések többségére. De ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy értelmetlenek. Ha elgondolkodunk azon, hogy miféle kérdéseket tehetünk fel a hűség-

ről, függetlenül ezek közvetlen hasznától; néhányat elemezni kezdünk ezek közül – még akkor is, ha aporetikus következtetésekhez jutunk –, az talán már megvilágíthatja valamelyest, miként gondolkodunk ezen a fogalmon: mit ad nekünk, hogyan működik, változott-e a működése, és ha igen, hogyan.

A filozófusoknál nagyon kevés anyagot találunk a hűségről. Arisztotelész a *Nikomakhoszi etika* IX. könyvében beszél arról, hogy milyen körülmények között szabad megszakítani valakivel a barátságot: például akkor, ha a barátunk rossz útra tér, és úgy megváltozik, hogy hasztalan próbálunk bármiképp is segíteni rajta. Akkor már nem vagyunk kötelesek hűek lenni hozzá. Egyébként az is lehet, írja Arisztotelész, hogy ekkor már képtelenség hűnek maradni hozzá, hisz „nem lehet mindent szeretnünk, hanem csak az erkölcsi jót”; sőt talán nemcsak lehetetlen, hanem egyenesen nemkívánatos, mert „a rosszat nem szabad kedvelnünk, s a hitványhoz nem szabad hasonlónak válnunk”. Mindenesetre, ha a barátunk mélyre süllyedt, javíthatatlanná vált, akkor nincs semmi rossz abban, ha megszakítjuk vele a barátságot, mert ő már nem ugyanaz az ember, a barátságunk „tulajdonképpen nem ilyen embernek szolt” (IX, 3).² Ez azt sugallja, hogy csak állandó dolgokhoz lehetünk hűek. Tehát arisztotelészi választ kaptunk a fenti kérdések egyikére, nevezetesen arra, hogy milyen feltételek mellett kívánatos a hűség, mikor tekinthetjük jó dolognak. Arisztotelész mintha úgy gondolná, hogy az igazi hűség nem annyira vagy nem kizárólag a körülményektől, mint inkább a hűség tárgyától függ. Ha ez a tárgy nem megfelelő, akkor kijelenthetjük, hogy a hűségünk rossz vagy egyébként sem „igazi” hűség, hanem valami más.

Ez pedig elvezet minket a *Nikomakhoszi etika* másik példájához, és visszakanyarodhatunk Shakespeare-hez is. Mert ha a fenti példából az következik, hogy az értelem is játszik valamiféle szerepet a hűségről hozott döntésünkben – márpedig alighanem az következik,

² ARISZTOTELÉSZ, *Nikomakhoszi etika*, ford. SZABÓ Miklós, szöveggyűjtő és jegyz. SIMON Endre, Európa, Budapest, 1997, 302–303.

mert az értelemnek kell határoznia arról, hogy az adott dolog rászolgál-e a hűségünkre, és jó vagy rossz az, ha hűek vagyunk hozzá –, a második példa mintha alátámasztaná ezt.

Nos, Arisztotelész más esetet is említ arra, hogy milyen körülmények között hagyhatjuk el a barátainkat: ha csak hasznosnak tartottuk az ismeretséget, vagy élveztük a társaságát, de ennek már nem látjuk hasznát, élvezetet sem okoz. Ilyen esetben – Arisztotelész szerint – mi sem természetesebb annál, mint hogy megszakítjuk a barátságot. De Arisztotelész még hozzáteszi, hogy az illető joggal neheztelhet ránk, ha becsaptuk a barátságunk idején, azt színlelve, hogy valami másért becsüljük: úgy tettünk, mintha a jelleméért szeretnénk, „pedig csak a haszonért vagy a gyönyörért”³ vonzódtunk hozzá (IX, 3.). És ott még tisztábban halljuk a shakespeare-i gondolat visszhangjait: az igazi hűségtől idegen a színlelés és a megtévesztés; sőt garantálja a tisztességet. Ha pedig így van ez a „légy hű magadhoz” esetében, akkor még inkább ilyennek kell lennie a hűségnek általában véve, hisz az a másik ebből következik. A hűségnek tehát – Arisztotelész és Shakespeare felfogása szerint – először is racionálisnak kell lennie, másodszor pedig valami állandóra, változatlanra kell irányulnia ahhoz, hogy ő maga is változatlan lehessen.

Egybeesik-e a megérzéseinkkel a hűség arisztotelészi-shakespeare-i megközelítése? Alighanem nagyjából igen: erénynek ismerjük el a hűséget, még akkor is, ha nem tudjuk, miféle erény ez. De a legtöbben közülünk alighanem azzal is egyetértene, hogy a hűség más erényektől eltérően nem mindig és mindenütt erény, nem abszolút, hanem viszonylagos erkölcsi érték, a körülményektől függően kell elítélendőnek vagy dicséretesnek tartanunk azt, hogy az adott személy hűséges valakihez vagy valamihez; illetve még a hűség tárgya, vagyis az is szerepet játszhat ebben, hogy kihez vagy mihez vagyunk hűek. Ha egyetértünk Shakespeare-rel abban, hogy hűnek lenni valakihez vagy valamihez – ez a „légy hű magadhoz” különös esete, s egyúttal abban áll, hogy azon alapul, hogy bizonyos elvekhez

³ Uo., 302.

tartjuk magunkat, és ha azzal is egyetértünk, hogy az még önmagában nem erény, ha elvekhez tartjuk magunkat, függetlenül azok tartalmától, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a hűség sem lehet az önmagában, függetlenül a tárgyától. Erkölcsi tartalma a tárgyból következik. Meg az értelemről is, mint Arisztotelész sugallja.

A hűség értelem nélkül, akárcsak a valami rosszhoz ragaszkodó arisztotelészi hűség, nem hűség, hanem valami más. Talán azt mondhatnánk, hogy van olyan lojalitás, amely semmiben sem különbözik a közmondásos „kutyahűségtől”. A kutya pedig pontosan azért nem erkölcsi alany, mert nem játszik szerepet az életében az értelem, tehát erkölcsi döntéseket sem tud hozni. (Ezért nincsenek sem jogai, sem kötelességei – bár nekünk vannak erkölcsi kötelességeink vele szemben, amelyek abból adódnak, miként fogjuk fel azt, hogy mit jelent erkölcsi alanynak lenni.) Az értelem dönti el, kihez és mihez kell hűségesnek lennünk, az foglal állást a hűségből fakadó esetleges konfliktusokban is, amennyiben lehet ezekben megoldást találni. Lehet, hogy itt kell keresni a lojalitás és a hűség közti különbséget: a lojalitás is (a szó visszavezethető a „jogot” jelentő francia *loi*-ra) és a hűség is kapcsolatban áll a kötelességérzettel, de csak a hűség kötődik az értelemhez és az igazsághoz. Ha megnézzük, hogyan használják a „hűség” és a „lojalitás” szót a köznyelvben, az segíthet nekünk abban, ha megpróbáljuk egyértelműbben elkülöníteni a lojalitás szféráját a hűség szférájától: vegyük észre, hogy nem mondunk olyat – „légy lojális magadhoz”, az ilyen mondásban lenne valami abszurd. Az ember csak hű lehet magához.

Érdekes következményekkel jár, ha konkrét esetekre, hát még ha konfliktusokra próbáljuk alkalmazni a fentebb vázolt megkülönböztetést. Ezúttal Platónról, a *Kritón*-ból vegyünk egy példát: talán kijelenthetjük, hogy Szókratész nevezetes konfliktusa – a törvényhez legyünk hűek vagy az értelem parancsához – bizonyos értelemben csak látszólagos konfliktus; Szókratész egy pillanatig sem kételkedik abban, mihez tartsa magát, és hogyan kell eljárnia, miközben a törvénnyel szembeni kötelességét sem tagadja. A törvény lojalitást ér-

demel, kötelező betartani, ez a kötelesség pedig valódi és fontos; de hűséget csak a *logosz* érdemel. Szókratész helyzete konfliktushelyzet volt, de ez nem egyszerűen két egyenrangú lojalitás konfliktusa.

Természetesen többféle lojalitás van, de ezek azért valamelyest különböznek a kutyahűségtől: egy klub vagy társaság tagjainak lojalitása, a maffia lojalitása, a nevezetes *omertà*; az ígéretek betartása. Talán az utóbbi kapcsolódik a legnyilvánvalóbban a kötelességhez és a „lojalitás” szó eredeti jelentéséhez, amely a törvény fogalmában gyökerezik. De mintha mindegyiknek lenne legalább egy közös vonása, nevezetesen az, hogy – eltérően az „igazi”, arisztotelészi értelemben vett hűségtől – a legjobb esetben is erkölcsileg semlegesek, nincs erkölcsi tartalmuk (bár a maffia iránti lojalitásról alighanem kijelenthetjük, hogy erkölcsileg rossz).

Lehetünk lojálisak valamihez vagy valakihez, függetlenül attól, hogy a lojalitásunk tárgya jó vagy rossz: ha rossz, akkor sem mondanánk, mint a hűség esetében, hogy a lojalitásunk ilyenkor nem „igazi”. Ez pedig visszavezet minket az értelem kérdéséhez, amely nem feltétlenül játszik szerepet a lojalitás esetében, ahhoz viszont szükséges, hogy hűségnek nevezhessünk valamit. Ezt talán így fogalmazhatnánk meg: a hűség mindig a lojalitás egyik formája, a lojalitás viszont nem mindig hűség. És alighanem pontosan erre gondolunk, amikor lojalitásról beszélünk: az átgondolatlan lojalitás nem erkölcsi megfontolásokon alapul, nem törődik azzal, hogy megérdemelt-e.

Arisztotelészt a hűség kapcsán főként a barátság és a családi kapcsolatok érdeklik. De vannak másfajta hűségek is – lehetünk hűek absztrakt eszmékhez, elvekhez vagy ideálokhoz, királyokhoz, államokhoz, szövetségesekhez és intézményekhez –, melyek elemzése talán jobban megvilágítja azt, hogy mit jelent ma számunkra a hűség, és milyen körülmények között ismerhetjük el erénynek.

Valamikor, a feudális időkben és az arisztokraták körében a hűség volt az egyik legfontosabb, igen nagy becsben tartott erény. A hűség erényéről beszélünk itt, de ezt a fajta hűséget, amely szorosan kap-

csolódik a kötelességekhez és a becsülethez, inkább lojalitásnak kellene nevezni. A király iránti lojalitás állt az első helyen. A későbbi korokban (itt most nem térek ki a görög filozófiából és irodalomból ismert problémákra és az állam iránti kötelező lojalitással kapcsolatos konfliktusokra, ezek közé tartozik Szókratész említett esete vagy Antigoné története) az állam, az ország vagy a haza iránti lojalitásról kezdtünk beszélni. A hűség vagy a lojalitás mindezen változatai valamelyest különböznek egymástól. Míg a király vagy a haza iránti lojalitás mintha jobban emlékeztetne a családi vagy a törzsi lojalításra, addig az ország iránti kötelességen és érzelmi kapcsolaton alapuló lojalítás, különösen napjainkban, a modern állam korában általában együtt jár az állam iránti lojalitással; ebben az esetben csak rendkívüli körülmények között tudjuk megkülönböztetni az országot az államtól (például diktatúrában, totalitárius államban vagy idegen megszállás alatt), csak ekkor mondhatja az ember, hogy hű az országhoz, de az államhoz nem – bár még ekkor sem teljesen világos, konkrétan miben is áll az ország iránti hűség. Aki hű az országhoz/államhoz, az ebből következően az állami intézményekhez is hű – sőt főként az ilyen intézményekhez hű. Tehát komolyabbnak látszik itt az értelem szerepe: hűek vagyunk egy országhoz/államhoz (feltéve, ha jogállam), mert jó dolognak tartjuk azt, ha hűségesek vagyunk az intézményekhez, melyeknek köszönhetően élvezhetjük a szabadságot és a különböző szabadságjogokat. Hűek vagyunk hozzá, mert elismerjük, hogy van valami értékes az intézményeiben, ami rászolgált erre a hűségre.

Ez a hűség természetesen nem jelenti azt, hogy kritikátlanul tekintünk a tárgyára, a megfelelő intézményekre, ugyanakkor arra kell épülnie, hogy alapvetően hűek vagyunk bizonyos értékekhez: a jogállamhoz, a demokráciához, a szólásszabadsághoz, a tulajdonhoz való joghoz stb. Különböző államokban különbözőek működhetnek az említett intézmények közül, de mind együtt csak a nyugati liberális demokráciákban találhatók meg; ezekre korlátozom hát magam, amikor az állam iránti hűségre gondolok, mert nem tudom,

milyen intézmények lehetnek más politikai rendszerekben méltók a hűségre, ha egyáltalán ilyennek tekinthetjük bármelyiket is, tehát azt sem tudom, hogy ilyen esetekben hogyan különböztethetem meg az intézményekhez való hűséget a haza, az ország, a nép, a kultúra, a hagyományok iránti lojalitástól, azaz a patriotizmustól e szó leg-egyszerűbb, tág értelmében véve. Érdemes azonban megjegyezni, hogy mi, akik nyugati liberális demokráciákban élünk, néha nem értjük ezeket a hazafias lojalításokat: nehezen fogjuk fel például a kínaiak patriotizmusát, ismervé az uralkodó rezsimit; különösnek, sőt fölháborítóknak véljük az ilyen rezsím iránti lojalitást. Ez mintha alátámasztaná azt, hogy (megint: eltekintve azoktól az esetektől, amikor egyértelműen meg kell különböztetnünk az országot az államtól, mert nincs jogállam) az országunk iránti lojalitást a demokratikus intézményekhez kötjük; ha nincsenek ilyenek, nem tudjuk megérteni, mire épül ez.

E. M. Forster angol író azt mondta egyszer: „Ha választanom kellene az ország és a barátom elárulása között, remélem, lenne bátorságom ahhoz, hogy az országot áruljam el.” Kétkedhetünk abban, hogy ez tényleg bátorság lenne; mindenesetre a hűség olyan fogalma, amelyet Forster itt feltételez, mintha nem a shakespeare-i-arisztotelészi változat lenne, nem kötődik az igazsághoz és erkölcsi megfontolásokhoz. Forster a harmincas évek vége felé, a demokráciáról szóló esszéjében írta ezeket a szavakat. Felsorolja benne a demokrácia erényeit, külön kiemelve a szólásszabadságot, az egyén és a kritika szabadságát, a változatosságot (ma „sokféleséget” mondanánk) és a toleranciát, de mintha nem látná vagy nem ismerné el, hogy az államhoz való hűség kapcsolatban áll az intézményekhez való hűséggel, melyeknek köszönhetően mindezek a dolgok léteznek az államban, különös tekintettel a szólásszabadságra. (Zárójelben jegyzem meg, hogy Szophoklész *Antigonéjában* Kreón ezzel ellentétes tézist hirdet, mindenek fölé helyezve az állam iránti lojalitást: ez a lojalítás a barát, Antigoné esetében a testvér elárulását írja elő. Mindkét tézis szélsőséges olyan értelemben véve, hogy nem tűr viszonylagosságot:

egyikben sem játszik szerepet a rossz és a jó állam megkülönböztetése.) Híressé vált ez a mondat, gyakran idézték egyfajta jelszóként, különösen a hatvanas években színre lépő fiatal nemzedék fogadta el, amely föllázadt minden tekintély és hagyomány ellen. És továbbra is egyetértőleg idézik.

Egyre gyakrabban láthatunk példát az ilyen attitűdre, még állami intézményekben is, és egyre kevésbé csodálkozunk ezeken: bevett dologgá váltak, kétségbe vonhatatlanok. A saját kultúránkhoz, közösségünkhöz való hűség, amellyel azonosulunk, de még a rasszunkat is említhetném, fontosabb lett minden másnál a különböző baloldali ideológiák, azaz a multikulturalizmus, az antikolonializmus, a csoportos identitás nyomása alatt.

Az első példa: szinte senki sem háborodik már föl, amikor az angol muszlimok kijelentik, hogy az első helyen muszlimok, és csak a másodikokon Nagy-Britannia állampolgárai és a királynő alattvalói. Ez új jelenség: az angol muszlimok szemében eddig még sosem ütközött a vallás az állampolgárság érzetével; a vallás a magánszférába tartozott, jól megfért az Angliához való tartozás érzésével és politikai intézményeinek tiszteletével.

A másik példa: 2007-ben, miután szabadon engedték Iránban az angol túszoikat, nemcsak azt engedték meg nekik a brit honvédelmi minisztériumban – a haditengerészetnél szolgáló katonáknak, akik részt vesznek az ország védelmében –, hogy eladják nagy pénzért a lapoknak a fogságban szerzett élményeikről szóló beszámolókat, hanem mintha még azt is teljesen rendjén valónak tekintették volna, ahogy Iránban viselkedtek (ahol elismerték az iráni televíziókat, hogy illegálisan hajóztak iráni felségvizekre, és bocsánatot kértek ezért), mint ahogy később azt sem kifogásolták, ahogy a brit televízióban nyilatkoztak (az egyik tengerész közölte, hogy mostantól „Iránt népszerűsíti”, mert „Angliában nagyon tájékozatlanok az emberek, nem igazodnak ki Irán és az irániak ügyeiben”).

És végül a harmadik példa: most vagyunk tanúi annak, hogy milyen elképesztően viselkedik Mandela Zimbabwe ügyeiben. Íme, az

az ember, akit egyesek korunk egyik legnagyobb erkölcsi tekintélyének tartanak; az az ember, aki talán befolyásolhatná Zimbabweben az események alakulását, és abba is lehetne beleszólása, hogy miként kezeli ezt az ügyet a Dél-Afrikai Köztársaság; az az ember, akire számítottunk – hallgat. Ha pedig végül mégis megszólal, óvatosan hangot ad elégedetlenségének. Mi lehet az oka? Már kilencven felé jár a szerencsétlen, de ezt aligha magyarázhatjuk a korával. Nehéz szabadulni attól az érzéstől, hogy itt a rasszhoz és az „antikolonialista” ideológiához való hűség keveredik egymással.

Egyesek közülünk (sőt talán ők vannak többségben) még fölháborodva vagy értetlenkedve figyelik az ilyen magatartást. De lassan ez válik általánossá, és egyre gyakrabban tesszük ki magunkat annak, hogy képmutatással, tekintélyelvűséggel, „erkölcsi konzervativizmussal” (mintha a bűnök baloldali panteonjában ez lenne a legszörnyűbb vétség, ezt kellene a legjobban elítélni), nacionalizmussal, „fasizmussal” stb. vádolnak, ha bíráljuk ezt az attitűdöt. A politikai korrektség előírja, hogy hűek legyünk valamilyen ideológiához – például ’68 „szelleméhez” vagy a forradalom szelleméhez általában, esetleg a globális felmelegedés ideológiájához (melynek tagadása az ilyen ideológia legfanatikusabb hívei körében ugyanakkora bűnnek számít, mint a holokauszttagadás). Függetlenül attól, hogy miként ítélnénk meg azt az ideológiát, ha elgondolkoznánk rajta. Jobb nem is töprengeni ezen, mert már az is egyfajta árulás lenne, ha mérlegelnénk. Azt gondoltuk, hogy a 20. század az ideológiák korszaka volt; a század vége felé pedig gyakran hallottunk olyan hangokat, hogy kimúltak az ideológiák. Nos, nemcsak hogy nem érte el őket a vég, hanem mintha egyre nagyobb területeket sajátítanak ki a közéleti vitákban. Itt pedig már egyre ritkább a racionális eszmecsere, inkább az számít, hogy ki milyen ideológiához hű.

És természetesen legyünk hűek magunkhoz. De nem shakespeare-i értelemben, hanem az „autentikusság” szellemében. Tehát ahhoz legyünk hűek, ami jelent nekünk valamit, de mintha csak

elenyészően kevés, egyre kevesebb dolog jelentene nekünk bármit is: főként az számít, hogy mit érzünk az adott pillanatban. A nemzeti identitás érzése más tényezőkhez hasonlóan veszített a jelentőségéből, felváltotta a csoportos identitás. Az egyéni szabadságnak és az azt garantáló intézményeknek mintha csak az életünket befolyásoló egyéni döntések szabadságaként lenne értelmük, az utóbbiak közül épp a csoportos identitás választása látszik az egyik legfontosabbnak, hisz ez határozza meg azt, hogy melyik rasszhoz, nemhez, szexuális orientációhoz tartozunk. De ez nem végleges döntés, a csoportos identitást fölmagasztáló ideológia ugyanis azt hangoztatja, hogy az identitás is folyékony, állandóan változik. Még jó is, mert ha végleges lenne, akkor talán nehéz lenne megfelelni ugyanezen ideológia másik oldalának, amely nagy hangsúlyt fektet az individualizmusra és az emancipációra, vagyis fel kell szabadulnunk minden alól (különös tekintettel a „képmutatásra”, a „tekintélyelvűségre” és az „erkölcsi konzervativizmusra”, mert ezek nem egyeztethetők össze az „autentikussággal”). Ugyanilyen képlékeny és változékony a mi posztmodern világunkban az igazság: mindenkinek saját igazsága van, amely bármelyik pillanatban változhat. Íme az értékek világa, amely körülvesz minket. Mintha ebben nem lenne helye az arisztotelészi-shakespeare-i értelemben vett hűségnek.

De számos érdekes kérdést vetnek fel ezek az aporetikus fejtegetések: kizárja-e az államhoz való hűséget a csoportos identitás érzése? Másrészt pedig kizárja-e az egyéni erkölcsi gondolkodást is? És végül: a hűség fogalmának csak a kanti erkölcsiségben van-e értelme? Érzésem szerint igen: a hűség, az értelmén alapuló igazi hűség lehetőségét feltételezi az abszolút értékek és valami olyasmi létezését, mint az igazság. Ez pedig nem folyékony, nem a jelen pillanat szeszélyeitől függ, hanem állandó és változatlan, nem más külön-külön mindenkinek „számára”. Ha elfogadjuk a hűség ilyen értelmezését, ez mintha ahhoz a következtetéshez vezetne minket, hogy a relativista – függetlenül attól, hogy valamilyen posztmodern ideológiára épül a relativizmusa vagy arra, hogy az „autentikusság” elvéhez tartja magát

– nem lehet hű. Mert hűnek lenni azt jelenti, hűnek lenni valamilyen igazsághoz, ahhoz, amit igazságnak tartunk. De hogy legyen hű az olyan ember, aki úgy gondolja, hogy nincs igazság?

(2000)

Pálfalvi Lajos fordítása

A PÁTRIÁRKÁK ERÉNYEI

Miféle erény a becsület? Bibliai? Keresztény? Görög? Erény-e egyáltalán? Esetleg csak – a hűséghez hasonlóan – meghatározott körülmények között az? Vagy nem független és autonóm erény, hanem a többi erényből származtatható? Egyáltalán mire gondolunk, amikor a becsületről beszélünk? Csak az igazmondásra vagy valami tágabb dologra? Vagy, a legáltalánosabban fogalmazva, egyszerűen arról van szó, hogy nem csapni be a másikat? De a becsapásnak is rengeteg módja létezik: önbecsapás, mások becsapása, Isten becsapása. És vajon mindegyik ugyanolyan mértékben ítélendő el? A Bibliában is ugyanannyira ítéltetnek el? (A Biblia szó alatt a továbbiakban mindig az Ószövetséget értem.) Javaslom, hogy két szélsőséges és nagyon különböző példából, Jákób és Jób alakjából kiindulva gondolkodjunk el a fenti kérdések némelyikén.

Kezdjük Jákóbbal. Jákób történetében talán több a becstelenség, mint bármely másik bibliai történetben (bár ha közelebbről megnézzük, szinte mindegyik hemzseg tőle, valaki mindig túl akar járni valakinek az eszén, állandóan csapdákat állítanak egymásnak). Először is ott van Ézsau átverése, bár lehet, hogy szigorúan véve nem is minősül annak, hanem inkább arról van szó, hogy a testvérei cinikusan kihasználták bátyjuk pillanatnyi balszerencsését, de

el kell ismerni, hogy nem túl szép viselkedés kikényszeríteni azt, hogy valaki adja el elsőszülöttségi jogát – ez igazából egyszerűen lopás. Azzal is ellentétes, amit a Leviták könyve ír: „Ne használd ki és ne zsákmányold ki embertársadat; a munkás bére ne maradjon nálad másnap reggelig”. (19,13). Vagy ami szintén a Leviták könyvében áll: „Ha valaki vétkezik, és bűnt követ el az Úr ellen azért, hogy letagadja embertársa előtt a nála letétbe helyezett, a gondjára bízott vagy az *eltulajdonított dolgot* [...], térítse meg; amit elvett vagy jogtalanul követelt” (5,21). A mai bíróságok érvénytelennek tekintenének egy ilyen kikényszerített szerződést – sőt, nem csak a maiak, hiszen alapjában véve a Leviták könyve sem tartja érvényesnek. De annak ellenére, hogy azt, ahogy Jákób viselkedik, egyértelműen tiltja a Leviták könyve, az nem világos, hogy becsstelenségnek minősül-e (bár a becsületről az 5,21–24 versek mellett a 19,11 versben is szó esik). Nem sokkal ezután következik Izsák átverése és vakságának kihasználása, amelyben – némi rábeszélés után – Rebeka is részt vesz. Ez már egész biztosan becsstelenség, méghozzá kétszeresen is az: Jákób először felveszi Ézsau rongyait, Ráhel pedig bepólyálja a kezét, és kecskebőrt varr rá, hogy a gypjas tapintás megtévessze Izsákot, aztán Jákób egyszerűen Izsák szemébe hazudik: „Ézsau vagyok, az elsőszülött fiad”. Ezután Lábánt csapják be, méghozzá több ízben és többféleképpen – bár hozzá kell tenni, hogy ez volt a válasz arra, hogy Lábán sokszor és sokféleképpen volt tisztességtelen Jákóbbal szemben, tehát bizonyos értelemben ezt tekinthetjük önvédelemnek, vagy ha még engedékenyebbek vagyunk, akkor megtorlásnak.

Végül pedig ott van a Szikem város lakói ellen elkövetett becsstelenség és csalás, bár itt nem maga Jákób, hanem a fiai a bűnösök; Jákób még tiltakozik is az ellen, amit tesznek, bár, tegyük hozzá, különösebb meggyőződés és nyomásgyakorlás nélkül teszi ezt – ugyanígy nem száll szembe Rebekával sem, hanem készségesen végrehajtja a tőle kapott megbízást: Ézsauak adja ki magát, és így megkapja Izsák áldását. Mert Rebeka, ugyanúgy, mint az Úr, szólította Jákóbot. Vé-

gül Ráhel ellopja Lábán házi szobrait, de Jákób erről nem tud, mint ahogy arról a csapdáról sem, amelyet fiai ígéretük ellenére Szikem lakosainak állítottak.

Ha elgondolkodunk Jákób jellemvonásain, illetve az egész történetén, nehéz nem észrevenni, mennyire emlékeztet egy másik – nem bibliai, hanem ókori – hősré. Nem másra, mint Odüsszeuszra hasonlít. Története, akárcsak Odüsszeuszé, a hazatérés története, ahogy a görög mondja, *nosztosz*; mindketten számos kalandot élnek át, amelyekből velük született ravaszságuknak köszönhetően mindig győztesen kerülnek ki; mindketten diadallal térnek vissza hazájukba, sőt még nagyjából ugyanannyi időt is voltak távol. Jákób kecskebőrbe búj, hogy becsapja Izsákot, Odüsszeusz egy bárány hasa alá búj, és így menekül meg észrevétlenül a Küklópsz barlangjából. Jákób azt mondja Izsáknak, hogy ő Ézsau, Odüsszeusznak úgy sikerül becsapni a Küklópszot, hogy azt mondja, a neve „Senkise”. Jákób angyallal harcol, Odüsszeusz többek között a Küklópszsal. Természetesen van egy fontos különbség: Odüsszeusz azért folyamodik különféle családokhoz, hogy mentse az életét, és csak a szigorúan kanti értelemben vett morál alapján ítéltethető el a viselkedése. Jákób fellépésénél viszont hiányzik ez az alap, legfeljebb azt mondhatjuk, azért teszi, amit tesz, hogy – tudatosan vagy sem – teljesítse Isten akaratát. (Talán attól a pillanattól kezdve tarthatjuk tudatosnak, hogy álmában vagy látomásában meglátta a lajtorját Bételben.) Nem a céljaikról, hanem inkább a jellembéli hasonlóságokról van szó.

Jákób alakjában az ókori görög hősök rengeteg tulajdonságát ismerhetjük fel – különös tekintettel az *Íliás*ban és az *Odüsszeiá*ban megörökített jellemvonásokra. József is birtokában van ezeknek az erényeknek – még nagyobb mértékben is, mint Jákób, utóbbi azonban itt jobban megfelel a célnak, tehát maradjunk nála. Jákób és Odüsszeusz is kitűnik ravaszságával, intelligenciájával, beszédének csiszoltságával, megfontoltságával, manőverezési képességével, stratégiai érzékével és a csapdaállításban is. Mindig sikerül kimászniuk a bajos helyzetekből, kiügyeskedik magukat, túljárnak az ellenfél

eszen, és legyőzik. Ennek érdekében hazugságokhoz, féligazságokhoz, bizonyos dolgok elhallgatásához, idegen hangok utánzásához, álruhához és sok egyéb csaláshoz folyamodnak. Odüsszeusznak a ravaszság a legfőbb jellemvonása, erre utal a leghíresebb eposzi jelzője, amely már az *Odüsszeia* első sorában megjelenik, illetve ez az a tulajdonság, amely miatt nagyra értékeli és csodálják. Ha jobban megnézzük, Jákóbnak is a ravaszság a legfőbb jellemvonása, bár ezt sehol sem mondják ki nyíltan. A ravaszság nem olyan tulajdonság, amelyért – mint a régi viccben Csajkovszkijt – becsülnünk kellene. Vagy mégis?

A becsület mindenesetre sem Homérosznál, sem Mózes első könyvében nem tűnik fontos erénynek. Igazából mintha egyáltalán nem is lenne erény – bár a Leviták könyvében mégis egyértelműen az: „Senki közületek ne lopja meg, ne vezesse félre és ne csalja meg a népéből valót”(19,11). Tehát akkor miért is nem vonatkozik a Leviták könyvében lefektetett Törvény a bibliai pátriárkákra? Vajon e könyvek szerzői – a jahvista, az elohista vagy az úgynevezett levita forrás – valamiféle különleges privilégiumokkal ruházták fel a bibliai pátriárkákat? Talán azért sem kötelezte őket a Törvény, mert visszamenőleg – még mielőtt megkapták volna – nem volt érvényes? (Léteztek már úgynevezett *praecepta Noachidarumok*, tehát alapvető parancsok, amelyeket Noé utódai kaptak, de ezekben nem esik szó a becsületről.) Mégis elég kétséges, sőt némiképp abszurd is az a hipotézis, amely egy olyan képet erősít a pátriárkákról, hogy azok, ameddig csak bírták, átadták magukat mindenfajta bűnnek, mulatozásnak, gaztettnek. Hiszen Isten választotta ki a pátriárkákat, mivel engedelmeskedtek neki, és készek voltak bízni benne. Vagy inkább – de erről még lesz szó – közelebről nem meghatározható okokból választotta ki őket, és ezután váltak engedelmessé és bíztak benne, lévén kiválasztottak.

Tehát arról lehet szó, hogy a ravaszság (azaz a becstelenség) a jó ügy érdekében (legalábbis) megengedett, vagyis az ellenséggel

szemben lehet becstelennek lenni? Jákób esetében azonban van egy probléma: becstelenségének néhány példáját nem lehet azzal igazolni vagy magyarázni, hogy a jó ügy érdekében cselekedett. Ide tartozik az is, hogy rávette Ézsaut, adja el elsőszülöttségi jogát, és az is, hogy átverte Izsákot. Ezenkívül sem a Leviták könyvében (amelyet nagyrészt levita szerzőnek tulajdonítanak, aki későbbi, mint a jahvista és elohista szerzők, de akinek hangja elég határozottan megjelenik Mózes korábbi könyveiben is), sem a Második Törvénykönyvben (amelyet egy úgynevezett deuteronomista szerzőnek köszönhetünk, tehát ez is későbbi forrás) nincs szó semmiféle ilyen kivételtől. Menet közben azt is észre kell venni, hogy Rebeka nemcsak becstelen, de igazságtalan is, mert jobban szereti az egyik fiát, mint a másikat, látszólag ok nélkül, egyszerűen csak jobban szereti, és kész; közekvensen kedvence érdekét szem előtt tartva cselekszik. Ezt szereti jobban, pedig az a másik – akiről mindjárt szó lesz – nem követett el semmi bűnt.

Jákób és Rebeka viselkedése is problémás. (Bár nem csak az ő viselkedésük. Itt kell megjegyeznünk, hogy a pátriárkák vallása összességében – a morál, annak alapja, forrása, természete és tartalma – mindig is rendkívül problematikus kérdés volt; a keresztény teológusok feltehetően ezért nem akartak nagyon belemenni, viszonylag keveset is írtak róla.) A rabbinikus kortól kezdve, illetve leginkább az időszámítás utáni első századokban nagy nehézséget jelentett ez a vallásosság a Talmud-kutatóknak és a rabbiknak, akik próbáltak valamire jutni vele, és azon erőlködtek, hogy különböző módokon magyarázzák, igazolják Jákób becstelenségét, vagy egyszerűen tagadják, vagyis eltüntessék, más jelenséggé interpretálják a becstelenséget; különféle kreatív, többé-kevésbé (általában inkább kevésbé) meggyőző interpretációkat agyaltak ki ebből a célból az egyes bibliai mondatokról. A legmesterkétebb, s ugyanakkor a legkevésbé meggyőző ilyen próbálkozás az „Az elsőszülötted, Ézsau vagyok” mondat sajátos értelmezése volt, melynek köszönhetően eltűnt belőle a hazugság. Két mondatként fogták fel, vagyis van egy kijelentés: „Vagyok”, és

egy megjegyzés: „Ézsau [ő] a te elsőszülött fiad”. A legtöbb próbálkozás azonban arra irányult, hogy enyhítsék az Ézsaut eldobó Isten (és Rebeka) igazságtalanságát.

Tehát így emelik ki a Mózes első könyvében felsorolt fivérek jellemvonásait: „Jákób pedig egyszerű ember, aki sátránál maradt” (25,27), Ézsau viszont „bátor vadász lett, a puszta embere” (25,27). Az is kiderül, hogy „Izsák Ézsaut szerette, mert szívesen evett vadat” (25,28), és hogy Rebeka szerette Jákóbot, de nem tudni, miért. Érdekes itt egy kis figyelmet szentelni egy héber szónak, amelyet a lengyel Millenniumi Biblia „nyugodtnak” fordít (a Wujek Bibliában az eredetit jobban visszaadó „egyszerű” szerepel): ez a *tam* szó, amely ritkán fordul elő, és nagy ritkán „becsületesnek” fordítják. Később még lesz róla szó.

Az ókori rabbik ezzel a mondattal magyarázták Jákob kiválasztását és Ézsau eldobását. Abból a kérdésből indultak ki, hogy miért van a „sátor” szó többes számban, hiszen egy normális embernek egy sátor is elég, hogy lakjon benne, nincs szüksége többre. Ezért meg kellett magyarázni ezt a többes számot. És arra a következtetésre jutottak néhányan, hogy nyilván valami mást jelent a „sátor” szó, nem sátrat. Tudniillik valami tanulásra alkalmas helyről lehet szó, ahová Jákób járt – mert hát mi más célból időzött volna Jákób a „sátrakban”, ha nem azért, hogy tanuljon? Jákób ugyanis tanult ember volt, feltehetőleg azért járt a sátrakba, hogy írni-olvasni tanuljon különböző tanároktól. Az, hogy Ézsau szőrös volt, a brutalitás, a vadság, az állatiasság vagy az állati természet szimbóluma lett a bibliamagyarázók köreibben. Ily módon kielégítően alá lehetett támasztani azt, hogy Ézsau volt a rossz, Jákób pedig a jó – a nyugodt, az egyszerű, a tanult. Ézsau „rossz volt, alattomos és ravasz” – olvassuk a Midrásban –, Jákób viszont „komoly volt, istenfélő, szerette a rendet és a nyugalmat”. Ez megint csak magyarázta, igazolta Rebeka igazságtalan viselkedését: a Midrásban is az áll, hogy Rebeka is pontosan ezért szerette.

Ha Isten gyűlölte Ézsaut, biztos rettenetes bűnöket követett el, de ezekről nem esik szó Mózes első könyvében – érvelnek az ókori bibliamagyarázók. Van azonban egy mozzanat, amely Ézsau ellen szól, és erről biztosan tudunk: beleegyezett az elsőszülöttség eladásába. Mózes első könyve magyarázza azt (25,34), hogy miért egyezett bele, ugyanakkor alapot is ad Ézsau elítéléséhez, mivel azt mondja, Ézsau lenézte az elsőszülöttek jogait: „Ilyen kevésre becsülte Ézsau az elsőszülöttség jogát”. Szent Pál tévesnek ítéli ezt és az összes további ilyen magyarázatot is, nem épít rájuk, ellenkezőleg, az isteni akaratra helyezi a hangsúlyt: Isten ugyanis még a fivérek születése előtt eldöntötte, hogy Jákób lesz a kiválasztott. Rebeka ikrei „mielőtt még megszülettek és jót vagy rosszat tettek volna – hogy Isten szabad választása, amely nem a tettektől, hanem a meghívó akaratától függ, érvényesüljön –, Rebeka ezt a kinyilatkoztatást kapta: »Az idősebb szolgál majd a fiatalabbnak«”. (Rómaiaknak írt levél 9,10–13). Malakiás könyvében is hasonlót olvashatunk: „Szerettelek benneteket! – mondja az Úr. Ti meg így beszéltek: Mivel mutattad meg, hogy szeretsz bennünket? – Ugye, Ézsau, a testvére voltál Jákóbnak? – mondja az Úr. Mégis Jákóbot szerettem” (1,2–3). Egyes próféták azonban igyekeztek mindenféle bűnöket kitalálni Ézsau számára – valamit, ami alátámaszthatná, miért gyűlölte őt az Úr. Például Ámosz könyve (1,11) a következőt írja:

Ezt mondja az Úr:

Edomnak három, sőt négy bűne miatt
nem változtatom meg szándékomat.
Mivel testvérét karddal üldözte,
és megtagadta tőle az irgalmat,
továbbra is haragot táplált iránta,
és mindvégig kitartott a gyűlöletben.

Abdiás könyve pedig a következő szakaszt tartalmazza (1,10):

Az öldöklés és az erőszak miatt,
amelyet testvéred, Jákob ellen elkövettél,
szégyen borít el, és örökre elpusztulsz.¹

Jákob viselkedésének van egy másik, érdekes értelmezése is. Eszerint fiatalkorában valóban becsstelen volt, egészen addig, amíg a hazafelé vezető úton meg nem vívta harcát az angyallal. Ezt a küzdelmet úgy értelmezik, mint Jákob harcát saját magával – ennek köszönhetően győzedelmeskedhetett a valódi természete. Csak eztán köthetett személyes szövetséget Istennel és térhetett haza.

Tehát a becsület a Bibliában, legalábbis a pátriárkák történeteiben kizárólag azzal függött össze, ki hogyan szolgálja Istent, és véghezviszi-e terveit. Azt akarja-e a Biblia, hogy az ember elismerje, Jákob becsstelensége igazságos volt, mivel mégiscsak a „jó ügy érdekében”, tudniillik Isten ügyében cselekedett? Minden jel erre utal. Egyébként nemcsak a becsület, hanem minden erény összefügg az Úr szolgálásával. Ábrahám történetében látszik ez a legjobban – abban, ahogy az Úr kiválasztotta, pedig Ábrahámhoz, akár csak Jákobhoz, nem köthető semmiféle szolgálat, vagy akár Izrael kiválasztása és a Szövetség megkötése is ide sorolható – és minden későbbi tettében, amelyek szolgálattételek, illetve természetesen leginkább Ábrahám és Izsák történetében figyelhető meg ez a tendencia. Izrael, Ábrahám vagy Jákob kiválasztása tisztán az akarat és az isteni kegyelem aktusa volt, semmiféle szolgálattétellel nincs kapcsolatban. A Második törvénykönyv pont valami ilyesmit mond ki egyenesen, bár némileg más kontextusban, de vehetjük általános alapelvként, amely ugyanúgy vonatkozik a pátriárkákra, mint az Izraellel kötött szövetségre:

¹ Némelyik ilyen értelmezésre James Kugel *How to Read the Bible* (Free Press, 2007) című könyve hívta fel a figyelmet. Nagy segítséget nyújtott E. P. Sanders *Judaism. Practice and Belief. 63 BCE–66 CE* (SCM Press 1992) című munkája is.

Nem hűségért, s szíved egyenességéért jutsz földjüknék birtokába, sokkal inkább gonoszágukért űzi ki előtтеd a népeket, azért, hogy teljesítse ígétét, amelyet atyáidnak, Ábrahámnak, Izsáknak és Jákobnak esküvel tett. Maradj annak a tudatában, hogy az Úr, a te Istened ezt a szép földet nem hűségért adja birtokul; mert nyakas nép vagy. (9,5–6).

Ézsau „félvállról veszi” elsőszülöttségét, de ezt aligha tekinthetjük elégendő bizonyítéknak arra, hogy Isten indokoltan, valamilyen érthető okból választotta Jákobot és kárhóztatta Ézsaut; mintha minden az efféle értelmezés ellen szólna. Nincs olyan hely a Bibliában, melyből az következne, hogy Isten éppen emiatt gyűlölte Ézsaut. Az is lényeges, hogy Jákob viselkedéséről sem esik szó, arról, mintha nem járt volna el helytelenül, amikor azt követelte Ézsautól, hogy ételért cserébe mondjon le az elsőszülöttségről. Világos, hogy Ézsau bármit is tesz, az kezdettől fogva csak rossz lehet, hiszen az Űristen születésétől fogva gyűlölte őt, Jákob viszont bármit csinál, az csak jó lehet, mert őt szereti Isten. (Meg kell jegyezmem zárójelben, hogy az így cselekvő Isten pont az ellentéte Szókratész Istenének: Szókratész hitt abban, hogy Isten azt szereti, ami szent, mivelhogy az szent, és nem fordítva, nem azért szent valami, mert Isten azt szereti. Itt fordítva van. A Teremtés könyvének Istene jól láthatóan olyan, mint Pál vagy Ágoston Istene).

Az érem másik oldala pedig a bűn és a morál bibliai értelmezése. Az erkölcsös magatartás a Bibliában a vallás része, az erények az istenfélelem részei, és Isten szolgálatából származnak, nem pedig fordítva. Flavius veszi ezt észre, amikor azt írja: „[Mózes] az istenfélelmet tudniillik nem az »erény« egyik részének tekintette, hanem ellenkezőleg, minden más erényt [...] tekintette az istenhit egyes részterületeinek”.² Ugyanígy, a Leviták könyvében is több helyütt azt látjuk, hogy szigorúbban büntetik az Isten ellen való vétkeket, mint a családtagok ellen elkövetett bűnöket; miközben – ahogy azt a Biblia több könyve is nyomatékosan és több ízben hangsúlyozza – emberek

² Josephus FLAVIUS, *Apión ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról*, ford. HAHN István, Helikon, Budapest, 1984, 73.

ellen vétkezni mindenekelőtt annyi, mint Isten ellen vétkezni. Így a bűnként való megbélyegzése is mindenekelőtt, sőt gyakorlatilag kizárólag Istennel szembeni engedetlenségként fogalmazódik meg.

Semmi furcsa nincs tehát abban, hogy soha nem ítélik el azt, amit a pátriárkák fellépésében kifogásolhatónak látunk, sőt még csak nem is említik ezt. Több bibliai hőst is „becsületesnek” szokás tartani, mindenekelőtt természetesen Jóbot (bár különböző héber szavakat fordítanak így, amelyeket a Septuaginta is különbözőféleképpen használ). De van ennek jelentősége? Lehet, hogy képtelenség választ adni erre a kérdésre, olyan szorosan kapcsolódnak össze az erények az Istennel való engedelmességgel – különösen így, hogy ugyanazokat a szavakat fordítják olyan sokféleképpen. Akiket Isten kiválasztott, azok nem viselkedhetnek rosszul: ők eleve mindent jól csinálnak, mivel engedelmesek, és teljesítik az isteni tervet. Ha valami rosszat tesznek, az nem egészen rossz, a bűnük sem bűn; ha minden bűn Isten ellen is irányul, nem lehet úgy vétkezni, hogy az ember közben engedelmes is. A kiválasztottak eleve magukban hordozzák valamennyi erényt, így a becsületet is. Valószínűleg sokkal több hasznosat nem lehet elmondani erényeikről és bűneikről. De az egyik, kezdetben feltett kérdésre mégis van egy részleges – bibliai – válasz: önálló erény-e a becsület, vagy más erényekből származik? A Bibliában mindenesetre – mint minden más erény – ez is az istenfélelemből származtatható. És bár minden ebből eredeztethető, vagy függ tőle, össze is vannak kötve egymással – de nem egészen világos, mily módon. A pátriárkák tetteiben azonban nem jelenik meg erényként a becsület.

A *tam* melléknév alig tíz-tizenöt helyen fordul elő a Bibliában, de ebből hatszor Jób könyvében. Csak egyetlenegyszer (Teremtés könyve 25,27) vonatkoztatják Jákóbra. A *tam* ember becsületes, de tágabb értelemben, amelyhez talán a Wujek-fordítás – az „egyenes” ember – áll a legközelebb. A *tam* „naiv” vagy „ártatlan” értelemben jelenti az „egyenest”; a „becsületest” pedig mint „természetest”. A *tam* ember olyan, aki nem jár kanyargós úton, nem kombinál, nem csap be

senkit; semmi tehetsége ahhoz, hogy számító legyen, bizonyos értelemben járatlan a világ dolgaiban, nem tud színlelni. A Vulgata időnként *simplex*ként hozza ezt a szót, a Septuaginta pedig a következő kifejezéseket használja: *alethinósz* (megmarad igaznak), *aplatszosz*, *apemptosz* (szeplőtlen) vagy *dikaiósz* (igazságos). Az *apemptosz* szó csak tízszer-tizenötször fordul elő a Septuagintában, de a legtöbbször Jób Könyvében szerepel – nagyjából olyan értelemben, mint a héber *tam*. De egyáltalán nem következtetések a fordítások. A görög *dikaiósz* (igazságos) melléknév például a legkülönbözőbb héber szavak fordításaként jelenik meg a Septuagintában, köztük van a *cadik* (igazságos – Lótra vonatkozóan hangzik el a Teremtés Könyvében [18,22–33]) és a *tam* is (becsületes vagy egyszerű, Jóbra vonatkoztatva, *passim*). Ami a *tam* lengyel fordítását illeti, a különböző Biblia-változatokban a „tökéletes”, „egyszerű” és „nyugodt” szóhasználattal találkozni leggyakrabban, néha előfordul a „becsületes” is; a „becsületes” melléknév ugyanakkor a legkülönbözőbb erényeknek megfelelő héber szavak megfelelőjeként jelenik meg a lengyel Bibliákban. Sámuel könyvében például (29,6) a héber *jaszar* („egyenes” vagy „igaz”) szót fordították „becsületesnek”. A *tam* és a *jaszar* melléknevek jelentése közel áll egymáshoz, a kettő közti különbség (legalábbis számomra) nem egészen világos.

Jób – mint megtudjuk Jób könyvének első mondatából – *tam* és *jaszar* ember volt („igazságos” és „igaz”), ezenkívül „félte Istent, és kerülte a rosszat”. Tehát amennyire a *tam* és *jaszar* szavaknak közük van a ravaszság hiányához – és végül is miért ne lenne, hiszen egy egyenes ember nem a ravaszságával tűnik ki –, annyira lesz ő ellentéte Jákóbnak, aki Odüsszeuszhoz hasonlóan tele van ravaszsággal, és ennek a veleszületett tulajdonságának köszönhetően győzedelmeskedik. Szóval Jób Jákób ellentéte lenne? A természetüket illetően mindenképpen. De ami az erényeket illeti, talán nem. Igazságos, becsületes, kerülte a rosszat – mindez mindkét esetben az Istennel való engedelmességhez vezet. Amikor Elifáz felsorolja Jób erényeit, így szól hozzá:

Sokat bátorítottál,
hanyatló karoknak újra erőt adtál.
Buzdító szavad a támolygó támasza volt,
az ingadozók térdét megszilárdítottad. (4,3–4)

De az összes ilyen jócselekedet gyanúsán hangzik: ezek a példák mintha inkább az Istent szolgáló emberek bátorítására és hitük megerősítésére vonatkoznának. Elifáz nem említi, hogy Jób konkrét, gyakorlati módon segített volna az embereknek. Jób viszont így beszél saját magáról:

Ha megtagadtam a szegény kívánságát,
hagytam, hogy az özvegy szeme elepedjen,
vagy ha a falatom egymagam ettem meg,
és az árvának részt belőle nem adtam. (31,16–17)

De ezt abban a kontextusban mondja, amikor felsorolja az összes módot, ahogyan egész életében szolgálta Istent, nem tért le az általa kijelölt útról: nem imádott bálványokat, nem szedett rá senkit, nem követett el házasságtörést, tisztelte a szolgát, és így tovább. Tehát nem a mi értelmezésünk szerinti erényekről van szó, mint ahogy a jócselekedetek sem önmagukért valók; kizárólag az a lényeg, hogy az illető Isten szemében szolgálatot teljesítsen. Elkerülhetetlennek tűnik ez a következtetés, már csak azért is, mert Jákóbot is *tamnak* nevezik (bár igazából csak egyszer), miközben természetesen a legkevésbé sem *tam*. Ezután mit erősíthet meg az, hogy a *tam* önmagában, Istenre való hivatkozás nélkül nemcsak hogy nem erény, hanem jól körülhatárolt értelme sincs: a *tam*, a *cadik* vagy a *jaszar*, vagyis a becsületes, igazságos, igaz vagy egyenes, a *dikaiósz* vagy a *simplex* – mindegyik attribútuma másikkal felcserélhetőnek látszik, és Isten szolgálatán kívül nem igazán van morális tartalma. Jákob, csakúgy, mint Jób, *tam* ember – becsületes, egyenes, igazságos, akárhogy is fordítjuk ezt a szót –, mivel Isten kiválasztotta, és így döntött. Vagy talán inkább

azért eredendően *tam*, mert Isten kiválasztotta őt. A kiválasztás után már mintha ez a tulajdonság kizárólag Isten szolgálatával függene össze. Nincs is ebben semmi furcsa, mert a *tam* ember úgyszintén eredendően Istent szolgálja.

Mindent egybevetve tehát a Teremtés könyvében nem erény a becsület. Már azelőtt sem erény, hogy Mózes megkapná a kőtáblákat, a *praecepta Noachidarum* sem említi. A Leviták könyvében erény, de minden jel arra mutat, amint azt többek között Flavius is megerősíti, hogy nem automatikus, önmagáért való erény. A keresztény Biblia sehol sem emeli ki önálló erényként a becsületet (ha egyáltalán meg lehet határozni valahogy a fogalomnak megfelelő egyetlen görög szót). Bár a keresztény Bibliában Jézus azt mondja: „Így beszéljétek inkább: az igen igen, a nem nem. Ami ezenfelül van, a gonosztól való” (Mt 5,37). És talán mondhatjuk az, hogy a becsület egy fajtájáról van itt szó – az olyan értelemben vett becsületről, mely szerint az ember hű magához és Istenhez, nem csapja be sem magát, sem Istent.

Szó volt az elején a becsapás különböző módjairól: becsaphatjuk magunkat, a másik embert, Istent. Ha valaki becsapja a másikat a Bibliában, az valamiképpen rögtön Istent is megpróbálja becsapni, míg a felebarátaink ellen elkövetett bűn egyben Isten ellen elkövetett bűn is (sőt mindenekelőtt az). Önmagunk egyértelmű becsapása is ilyen kísérlet. De az önbecsapás más értelemben is Isten ellen való véték: hiszen önmagunk becsapása azt jelenti, hogy ellenkezünk az igazsággal, amelyet ismerünk, vagy ismernünk kéne, és amelyet különféle okokból elvetünk, hiába vannak rá bizonyítékok. A Bibliában az egyfajta igazság – az isteni igazság – megtagadása a legnagyobb, legszigorúbban büntetendő bűn. Vajon saját értelmünk igazságával szembeszállni, amelyet Isten éppen azért teremtett, hogy különbséget tudjunk tenni igaz és hamis között, és megtanuljuk, mi az igaz, nem ugyanolyan hatalmas bűn-e, mint a felebarátaink ellen elkövetett becstelenség? Vagy még nagyobb? A vallásos világkép szerint – ez egyaránt vonatkozik a keresztényre és a zsidóra – egész biztosan az. Valójában sem a keresztény, sem a héber Biblia nem mond ki

semmi ilyesmit *expressis verbis*, de mindkét szövegben több helyütt is egyértelműen erre lehet következtetni. Lehet azonban a Bibliára való vonatkoztatás nélkül is érvelni amellel – amint azt sok filozófus meg is tette –, hogy a saját értelmünk igazának megtagadása morálisan helytelen.

Ha tehát mindezek ellenére és dacára annak, ami a Bibliából és a pátriárkák cselekedeteiből következik, meg akarjuk találni Jákóbban a mai, köznap, világi értelemben vett becsület erényét, amely nem kapcsolódik a jámborsághoz; ha meg akarjuk menteni a bibliai becsületesség fogalmát, és valamilyen úton-módon össze akarjuk kapcsolni azzal az erénnyel, amelyet ma becsületnek nevezünk; vagy más szóval, ha meg akarjuk érteni Jákóbot, és meg akarjuk találni a magatartásában azt, ami nem csak a pátriárkák Istene szemében méltó a dicsőre, akkor talán azt mondhatjuk, hogy Jákób azért volt *tam* ember, mert hű volt magához és a küldetéséhez? Nem lehet-e intellektuális becsületnek nevezni a becsületét? Mert hát nem volt hű magához és Istenhez, amikor mindig az isteni igazságnak megfelelően cselekedett? Vagy tán nem mondhatjuk azt, hogy Jákóbból mégsem hiányzik a becsület erénye, mivel Odüsszeuszhoz hasonlóan teljesíti a kötelességét, melyhez azt az értelmet kell felhasználnia, amelyet Isten ajándékozott neki? Ha mondhatjuk ezt, akkor a ravaszsága – amely, ugye, összefügg értelme kihasználásával – mégiscsak olyan jellemvonás, amely megengedi, hogy úgy értékeljük, mint Odüsszeuszt? El kell ismernünk, kicsit ingatag ez az értelmezés, de elgondolkodhatunk rajta.

Az intellektuális becsület, melynek szellemében az ember nem csapja be sem magát, sem Istent, beszédében „az igen igen, a nem nem”, törekszik az igazságra, és nem tagadja meg az értelme igazságát, a zsidó-keresztény hagyomány egyik legfontosabb parancsolata. A 20. század – vagyis a két totalitárius rendszer évszázada – azzal tűnt ki, hogy látványosan igyekezett ezt összetörni, ebben pedig az értelmiség vitte a prímet. Sajnos semmit sem veszített aktualitásából az írástudók árulásának fogalma. A 20. században mindenki túló-

rákban robotolt, vasárnap, ünnepnap és este is dolgozott. Úgy nézett ki, hogy a 21. században kicsit fellélegezhetünk, de még mindig a rengeteg munkával birkózunk. Bárhová is nézünk, elszomorító mértékben terjed ez a felfogás. A leggyakoribb természetesen – mint mindig – a szellemi és az egyetemi életben, ahol a szovjet rendszer apologetái és Mao szerelmesei helyett (bár ilyenek még mindig léteznek) az európai bürokrácia apologetái és az ellentmondást nem tűrő etatizmus, centralizáció és szabályozás (mint önmagukban vett, a hatásaiktól független értékek) szerelmesei ügködnek; vagy éppen a posztmodern és a relativizmus hívei, akik nemcsak a történelmi tények létét, hanem az objektív igazság fogalmát is elvetik. A politikába is befurakodik ez a felfogás (ahol szintén megfigyelhető az a jelenség, hogy programoknak, ideológiáknak rendelik alá, illetve azokhoz igazítják az igazságot; célként kezelik az eszközöket, cinikusan lépnek fel a manapság oly divatos „erkölcsösség” nevében, mely szerint „a leghátrányabb fogalmunk sincs arról, hogy mire vezet, akár még árthat is, de erkölcsösnek fogják tartani”), illetve a tudomány egyes területein is megjelenik, főleg a globális felmelegedéssel összefüggő kutatásokban („megmentjük a világot, erkölcsösek vagyunk, teljesen mindegy, mennyi pénzt költünk, és mire vezet ez az egész”), valamint az oktatásban is jelen van („a gyerekek jogait védjük, erkölcsösek vagyunk, mit számít az, hogy nem tudnak írni-olvasni”), és sok más területen is fellelhető. Ha a 20. század nyolcvanas éveit „én” évtizedként határoztuk meg, akkor a harmadik évezred első évtizedét is hívhatjuk így, azzal a különbséggel, hogy most a lelki, és nem az anyagi javakról van szó: a kellemes közérzetért áruljuk el az értelmünket.

A bibliai pátriárkákat legalább ezzel nem vádolhatjuk.

(2008)

Németh Orsolya fordítása

MAGAS, ALACSONY – JÓ, ROSSZ

Egyre elveszettebbnek érzem magam, miközben igyekszem követni azt a vitát az eszme és a „stílus” magasságairól és mélységeiről, amelyet Krzysztof Dorosz, vagy talán inkább – bár akaratlanul – Adam Zagajewski kezdett a Zeszyty Literackie hasábjain. A benne foglalt feltételezések miatt már maga a téma is ellenérzést kelt. Dorosz cikét és a kritikusok (sokszor rendkívül agresszív) kijelentéseit olvasva még mélyebb lett bennem ez az ellenérzés. Továbbra sem tudom sem azt, hogy mi az a magas stílus vagy magas eszme; így hát, *a fortiori*, azt sem tudom, hogy kéne kinéznie a magas eszméhez illő stílusnak. Azon gondolkodom, hol találhatók eme magasságok és mélységek között a síkságok, de ezekről nem tesz említést senki.

Azt sem tudom, miért éppen a „magas” és az „alacsony” kategóriát kellene használnunk a stílus és az eszme meghatározására; Dorosz és a kritikusok sem hoztak fel egyetlen érvet sem emellett. Nem tudom biztosan megmondani, mi az, hogy „alacsony” vagy „magas” irodalom, mint ahogy azt sem, segítenek-e ezek a kategóriák manapság bármiben is. Úgy látszik, a kategóriák, melyeket kutakodásaink során használunk, inkább összezavarnak, nem mutatják a kutatás irányát; jobb, ha elfelejtjük őket, és újabbak után nézünk. Ezek ugya nis – a „magas eszme” és a „magas gondolat” – többet ártanak, mint használnak.

Nekem ugyanolyan sajátosnak tűnik Dorosz megközelítése, mint a kritikusoké. Sőt mi több, mintha ugyanúgy lennének sajátosak, és ezt részben ugyanazokkal az okokkal magyarázhatnánk. Időnként ugyanis feltételezhetik, hogy az irodalomnak bizonyos meghatározott feladata vagy feladatai vannak, inkább ezt kéne kifejeznie, mint azt; aki pedig ír, annak meghatározott kötelességei vannak, és nem is csak saját magával szemben. Dorosz úgy véli, hogy az irodalomnak az „európai humanizmus drámájával” kellene foglalkoznia, illetve a „titokkal, a metafizikával, a végső dolgokkal”, a reményt és a világ szépségét kellene kifejeznie. (Vagy talán csak szeretné, hogy így legyen, számomra nem teljesen világos. Ha igen, akkor egész egyszerűen – bár elég bonyolultan – egyfajta vágyakozást fejez ki, amelyben természetesen lehet osztozni, de könnyedén ki is lehet elégíteni, ha az ember visszatér a régi könyvek olvasásához, amennyiben az újabbak ebből a szempontból nem kielégítőek.) Kizárólag követeléseinek tartalma különbözteti meg őt azoktól, akik azt állítják, hogy az irodalom legyen hermeneutikai, posztmodern, feminista, vagy bármilyen más beállítottságú; fejezze ki saját korának lelkületét, mutassa be a világ csúfságát, a kínokat, a mindennapokat és így tovább. A megközelítés hasonló, csak abban találunk különbséget, hogy mi a feladatok és a kötelességek lényege.

Nem világosak számomra azok a jelenségek, amelyeket Dorosz összehasonlít és szembeállít egymással, megjegyzései pedig időnként naivnak tűnnek. Saját magának is árt az olyan észrevételekkel, mint például a következő: „Ha nyitott az ember szíve, olyan egyszerű dolog is képes feltárni előtte az egész világot, mint a mezei virág vagy a hópihe”. Azzal is árt magának, hogy – ismeretlen okokból – rengeteget idéz Kathleen Raine költeményeiből, és úgy hivatkozik a költőnő lírai-misztikus, sőt időnként banális meglátásaira, mintha ez bármiféle autoritás volna számunkra. Ezzel inkább gyengíti, nem pedig erősíti az érveit. Persze mindig öröm hallani valamit Nüsszai Szent Gergelyről, mert nemcsak nagyon bölcs volt, hanem humoros is, kora abszurd ügyeit pedig rendkívül éles nyelv-

vűen kommentálta, de nem igazán értem, hogy kerül ebbe a vitába. Ugyanígy a nihilizmus sincs meghatározva, amely felett Dorosz kesereg. Milyen jelenségről van szó? Hogy lehet felismerni? Mikor jött el a „romlás”, és mi lenne a lényege? Milyen szerzők, milyen festők szolgálhatnak példával erre? Céline? Beckett? Genet? A század egyik legnagyobb festője, Francis Bacon? Andy Warhol? Damien Hirst? Ki tudja. Bár gyanítom, hogy az említett írásban inkább az utóbbi kettőről lehet szó. Ha így van, és ha a „nihilista” tartalom az elégedetlenség tárgya, akkor meg szabad kérdezni, milyen alapon és milyen kritériumok alapján teszünk különbséget az előbb és az utóbb felsoroltak között. Mégis attól tartok, hogy ha megpróbálunk válaszolni erre a kérdésre, reménytelen ördögi körbe jutunk. Kiderülhet ugyanis, hogy a fogalmak, amelyek segítségével meg akartuk magyarázni, miben áll egyesek nagysága és mások közepszerűsége – tehát az olyan fogalmak, mint az eredetiség, a másodlagosság, az igazság, és ami azon kívül van, a mélység és a laposság – éppen azokat a kategóriákat írják körül, amelyeket definiálni akartunk. Más szóval, kiderülhet, hogy az, amit ki akarunk fejezni, oda vezet, hogy azt mondjuk, az előbbieket nagy írók és festők voltak, míg az utóbbiak nem. (Egyszerűbben úgy is lehet mondani, hogy nem Shakespeare nagyságát akarjuk az ilyen fogalmak segítségével magyarázni; épp ellenkezőleg: Shakespeare nagysága lesz a mérvadó.) Attól is félek, hogy a stílus és az eszme fennköltségének és magasságának kategóriái itt teljesen és a napnál is világosabban irrelevánsnak bizonyulnak.

Dorosz kritikusainak reakciói helyenként rendkívül furcsák, másutt egyenesen felháborítóak: azt vetik a szemére, hogy az alap, amelyből kiindul, „nem hermeneutikai”, esztétikája „archaikus”; ahogy pedig a kortárs irodalmat kritizálja, az szélsőségesen „ideologikus”; hozzáállása „konzervatív”. Az ilyen szemrehányások azért döbbenenek meg, mert nem illenek a témához, nem megfelelőek az alkalmazott kategóriák. Az olyan vádak, hogy „archaikus” vagy „nem hermeneutikai”, az esztétikára vonatkoztatva összekeverednek

a céllal. Egyébként nem tudom, mi az az „archaikus” esztétika (mint ahogy azt sem tudom, mi a rózsaszín gondolat vagy a sértett matematikai egyenlet). Talán egyszerűen arról van szó, hogy divatjamúlt. Sajátos egy szemrehányás lenne. Azt sem értem, miért kellene kárhoztatni valamit azért, mert „nem hermeneutikai”, gyaníthatóan itt is a divatról lehet szó. Ami az ideológia kérdését illeti, meg lehetne jegyezni, hogy nincs hiány belőle a kritikusok körében; az viszont, hogy ideológiának nevezünk valamit, és ütköztetjük egy másik ideológiával, elég meddő elfoglaltságnak tűnik, nemcsak ezen a területen, hanem máshol is.

Dorosz maga válaszolt az ellene felhozott vádakra, így nem idézem a továbbiakban, a témához sem térek vissza. Az a benyomásom, hogy ő is és kritikusai is ugyanott, a rosszul feltett kérdések és rosszul körülhatárolt problémák ingoványában tévelyegnek; és az a minden résztvevő által elfogadott feltevés a legkétségesebb ebben a vitában, hogy egyáltalán lehet értelmes vitát folytatni ilyen témában.

Nagyon kockázatosnak tartom azt, ha úgy veselkedünk neki egy problémának, hogy meg sem próbálunk magyarázatot találni arra, mivel is van dolgunk valójában, nem határozzuk meg, majd nem bizonyosodunk meg arról, hogy egyáltalán létezik ilyen probléma. Gyanítom, hogy ez a probléma éppenséggel nem létezik, ez egy álprobléma, amely a fogalmak összekeveréséből fakad. Jellemző, hogy mindenki mintha valami másról beszélne a vitában. Ha az ember válaszolni próbál a benne rejlő hatalmas, összetett és homályos kérdésre – amelyet leginkább talán így fogalmazhatnánk meg: „Hogyan viszonyul a magas stílus a magas eszméhez?” –, hasonló nehézségekbe ütközik, mint amikor válaszolnia kell a logikaórán feltett nevezetes kérdésre, amely úgy szól, hogy „Mikor hagyta abba a feleséged verését?” (Azzal a különbséggel, hogy az utóbbiban legalább azt tudjuk, hogy mit jelentenek az egyes részek: a „feleség”, a „verni” és az „abbahagyni”). Csak akkor kezdhethetünk valamit vele, ha elvetjük abban a formában, ahogy feltették, és részeire bontjuk. Itt még a „sehogy” válasz is csak összezavarna, nem lenne kielégítő.

Rengeteg részre lehet bontani ezt a hatalmas és ködös kérdést. Próbálok vázolni néhányat ezek közül:

- (1) Hogyan viszonyul a jó irodalom a stílushoz?
- (2) Hogyan viszonyul a jó irodalom a tartalomhoz?
- (3) Hogyan létezhet a művészet a demokráciában és a tömegtermelés nyomása alatt?
- (4) Miben különbözik a „magas” irodalom a jó irodalomtól?
- (5) Miben különbözik a „magas” stílus a jótól?
- (6) Mi az a „magas” eszme? stb.

Ehhez jön még az a kérdés, amely Ewa Bienkowska cikkéből következik, bár ő maga ebben a formában nem teszi fel:

- (7) Hogyan kellene és hogyan nem kellene irodalmat tanítani, és átadni az értékeit?

Úgy vélem, az első és a második kérdésre nincs válasz, és elég abszurd is lenne ilyet keresni. Lehet persze egyet nem érteni, már ami az egyes példákat illeti, de ha csak felszínesen is, talán mindannyian tudjuk, mit jelent „objektív értelemben” a jó irodalom. Nem választjuk szét a stílust és a tartalmat, nem mondjuk például, hogy Céline jó író lehetne, ha valami másról akart volna írni, de nem az, mert rettenetes dolgokról írt, és még antiszemita is, utálatos egy ember. Ha a stílusban rejlene a céline-i próza egyetlen értéke, már rég elfeledtük volna. Egy biztos: a jól írás nem azon múlik, hogy valaki elegánsan ír-e fennkölt, gyönyörű témákról, az ilyen szándékból pedig végképp nem következik.

A negyedik, ötödik és hatodik kérdés, vagyis az irodalom felosztása magasra és alacsonyra megtevesztőnek, sőt károsnak tűnik. Talán jobb lenne – de mindenképpen mókásabb és talán hasznosabb is – azokat a kategóriákat használni, amelyeket időnként Angliában vonatkoztatnak a könyvekre: jó–jó, nem jó–jó, jó–nem jó, nem jó–nem jó. (A második jelző az irodalmi műfajra utal, amelybe a könyvet sorolták: az „irodalmi értéket” jelöli. Az első, általánosságban fogalmazva, az olvasottságot jelöli, vagyis azt, hogy az adott könyv jó-e – sikeres-e – a maga műfaján belül.) Az első kategóriába tartoznak

a legnagyobb irodalmi művek, de nem csak azok. Vannak ott olyan könyvek is, amelyek összekapcsolják az olvasottságot az irodalmi értékkel: az olyan könyvek, amelyek, mondjuk úgy, nemcsak szóraztatnak, hanem nyomot hagynak maguk után, találunk bennünk valamit magunkból, vagy valami olyat, ami fontos nekünk. Különbözőképpen ismerjük fel ezeket, egyes esetekben talán nem is értünk egyet. De ennek a kategóriának az irodalom klasszikusai képezik a magját, értéküket illetően létezik bizonyos fokú egyetértés, még akkor is, ha elvetjük, vagy ki akarjuk terjeszteni az úgynevezett „kánon” fogalmát. A második kategóriába az unalmas írók tartoznak, akik viszont nem grafománok: van valami mondanivalójuk, de valahogy elrontották a könyveiket, nem szerez örömet az olvasásuk. A harmadik csoport óriási, ide tartoznak a könnyed olvasmányok, amelyek nem nagy igényekkel íródtak, de jól sikerültek, öröm olvasni őket, nem követelnek komoly fejtörést, és nem hagynak mély nyomot az emberben. Tartalmazhatnak azonban mindenféle érdekes dolgokat, szóval nem feltétlenül „ponyvák”. A legjobb példák az ilyen könyvekre Umberto Eco regényei (árad belőlük a filozófiai műveltség, tele vannak szemantikai játékokkal); egyes jó krimik, amelyeket mesterien írtak meg (Georges Simenon, P. D. James, Josephine Tey, Dorothy L. Sayers, John Dickson Carr) vagy kevésbé jól (Agatha Christie); a történelmi regények, és így tovább. A negyedik – legnagyobb – kategóriában az értéktelen, rosszul megírt, unalmas könyveket találjuk.

Néhány megjegyzés a síkságokról. Ha a „magason” és az „alacsonyon” azt értjük, hogy „kiemelkedő” és „nem kiemelkedő”, akkor *tertium non datur*; vagyis a kettő között nincs hely semmi másnak. Ha viszont a „magas” és a „tömegirodalom” közötti különbségtételként értelmezzük ezeket, akkor természetes módon kirajzolódik a hely: ösztönösen is rákérdezünk, mi van a kettő között. Virginia Woolf *middlebrow*-nak, vagyis „közepesröptűnek” nevezi ezt a hatalmas „irodalomközi” területet. De Virginia Woolf notórius sznob volt, és gyakran tévesen ítélte (emlékezzünk csak, mennyire lekezelte

első látásra Joyce-ot). Az egész úgynevezett „Bloomsbury-körhöz” hasonlóan ő is úgy gondolta, hogy három kategóriába sorolható az irodalom. Volt „*highbrow*” („magasröptű”) elit irodalom, amely a „lélek arisztokráciájának” szól, mint Ewa Bienkowska megfogalmazta. Egyedül csak ez volt jó és hasznos. Volt a „*lowbrow*” („alacsonyröptű”) irodalom, a tömegek számára: értéktelen, de nem káros, nem árt senkinek. És volt a „*middlebrow*” irodalom. Ez volt az irodalom lehető legrosszabb változata: a felfelé törekvő irodalom. Látszatirodalom volt ez, olyan irodalom, amely illedelmesen viselkedik a nagynéni névnapján, olyan irodalom, amely... igen, pontosan emelkedett akar lenni. Elegáns. Kulturális. Olyan, amelyet örömmel, de szégyenérzet nélkül olvas a középosztály, és az a tévképzete támad tőle, hogy tanul valamit belőle. Pontosán ezért volt veszélyes: értékei nem voltak valódiak, *ersatz* értékek voltak. Pont emiatt kellett elsöpörni.

Middlebrow-ként határozni meg valamit, ez megrovóan és rendkívül lekicsinylőnek számított, sokkal lenézőbb minősítés volt, mint a *lowbrow*. (A legjobban talán E. M. Forster *Howards End* című könyve mutatja be, hogyan működtek ezek a kategóriák, melyek általánosan elfogadottak voltak az egész Bloomsbury-körben.) Manapság Angliában senki sem veszi komolyan ezt a rangsorolást, a magas-alacsony felosztáshoz hasonlóan ez sem tűnik túl hasznavehetőnek, sőt talán egyenesen káros fogalmi eszköz. Ugyanis semminek sem felel meg, és nem magyaráz meg semmit. Az a „közép” terület, amely kibontakozik belőle, definíciójából adódóan értéktelen, ezért fölöslegesnek látszik megkülönböztetni a „tömegirodalomtól”. A síkság, amelyen a harmadik kategória könyvei – „jó–nem jó” – található, nem ezen a látszatra neutrális területen fekszik. Ezek a könyvek nem szükségszerűen alacsonyak sem „tömegirodalom”, sem „nem kimagasló” értelemben. Semmilyen értelemben sem szükségszerűen alacsonyak. A „feltörekvő irodalomba” sem tartoznak. Viszont fontosak, mert ezek képezik azt a – gazdag, sokszínű és széles – hátteret, ahonnan előbukkannak a jó–jó könyvek, köztük a nagy művek is.

Elég nehéz lengyel példát találni a jó-nem jó könyvekre. Némi kockázatot vállalva hivatkozhatnék Sienkiewiczre, de hajlok arra, hogy kihúzzam: természetesen zseniális a nyelvezete, tartalma viszont összességében elég egyszerű (sőt didaktikus). A háború utáni írók közül pedig talán Andrzejewski néhány könyve jöhet szóba. Vagy Konwicki? Netán Małgorzata Musierowicz? Ugyanakkor mindegyik példához hozzá kellene tenni, hogy „de”. Musierowicz esetében el kell mondani, hogy alapvetően ifjúsági könyvekről van szó; Sienkiewicznél figyelembe kell vennünk azt is, hogy milyen hatalmas szerepe és jelentősége van Lengyelországban a *Trilógiának*; Konwicki és Andrzejewski esetében pedig még annyit kell hozzáfűznünk ehhez, hogy másképp fogadták a könyveiket a megjelenésük idején. Érzésem szerint Lengyelországban csak mostanában kezd megjelenni a jó-nem jó, kvalifikálatlan irodalom; nemrég még egyáltalán nem is létezett. Már önmagában a hiány okai is érdekesek, elgondolkodtatóak. Úgy fest, kétféle okról lehet szó: vannak társadalmi-ideológiaiak (ezek a Lengyel Népköztársaság korára jellemzőek) és „gombrowicziai”, vagyis olyanok, amelyeket Gombrowicz írt le a különböző lengyel komplexusok és irodalmi aspirációk kapcsán. Ez a téma azonban külön vitát érdemel.

Amennyire Dorosz valósággal sopánkodik azon, hogy nincs jó irodalom, és milyen nyomasztó hatása van a tömegkultúrának, annyiban osztozom a bánatában, bár nem teljesen: Angliában és Amerikában akadnak jó-jó könyvek, viszont rengeteg jó-nem jó van – ezek azon a fontos és gyakran hevesen vitatott síkságon teremnek, melynek pereme (az egyik oldalon) fokozatosan magaslatokba, a másik oldalon pedig mélységekbe megy át, majd beleolvad a tömegirodalomba. Az, hogy léteznek rossz könyvek, sőt még nagy érdeklődéssel is fogadják ezeket, még nem jelenti azt, hogy rohamos hanyatlásnak indul a civilizáció. Több évtizede folynak már viták a regény haláláról, miközben elég jól érzi magát a haldokló. Akik ilyen komor meggyőződéssel, görög kórusként hirdetik a közeli véget, azoknak azt felelhetné a regény – mint a történelem Fukuyamának

–, hogy a halálhíre erős túlzás. Ami pedig a valóban nagy könyveket illeti – ha nincsenek, hát nincsenek. Nem lehet varázslattal létrehozni ilyeneket.

De semmi okunk attól tartani, hogy nem is lesznek ilyen könyvek. Ugyanezt mondhatjuk akkor is, ha Dorosz sopánkodásának tárgya nem is annyira a tömegirodalom hatása, mint inkább a posztmodern, vagy az üres, szélsőséges realizmus, illetve az az irodalom, amelynek legfőbb vagy egyetlen célja az ilyen-olyan ideológiák, társadalmi teóriák kifejtése. Semmi jele annak, hogy az összes agyat felfalnák korunk dögvészei, és minden értékes alkotást eltüntetnének a föld színéről.

Három külön kérdés is kibontakozik a stílusról folytatott vitából: miről és hogyan írjunk, hogyan tanítsunk irodalmat, és hogyan adjuk át az értékeket. Az elsőre nincs válasz. Bár ez a vita fő kérdése, csak a végén térek vissza rá. A második kérdés arra vonatkozik, hogy lehet háttérbe szorítani a tömegtermelés hatásait. Számomra erre egyszerű és optimista a válasz. A jó írók mindig a magukét fogják írni, függetlenül a piactól, és akkor is, ha esik a színvonal; mindig meg fogják találni az olvasóikat, akik elég sokan lesznek. Nem engednek a nyomásnak, jöhet alulról, oldalról, de akár még rézsútos is lehet, sem pedig azok pressziójának, akik mindent jelentéktelennek, „irrelevánsnak” vagy „elitnek” tartanak, ami nem csak a szegénységet, az erőszakot, az iszákosságot, a tagadást mutatja be, sem azokénak, akik csak szép és fennkölt dolgokról szeretnének olvasni, és azokénak sem, akik úgy vélik, a könyveknek különféle csoportok politikai, társadalmi vagy irodalmi teóriáit, aspirációit kellene kifejeznie.

A jó könyveknek megvan a maguk átütő ereje. A színvonal esése nyomasztónak tűnhet, de változik a divat, a rossz könyvek pedig nem ártanak a jóknak. Néha eltart egy darabig, mire megfelelőképpen értékelnek egy jó dolgot, de ez mindig is így volt. Bőven találhatunk erre példát. Nem azért történik így, mert elvesztettük a kritikai érzékünket, értékeink pedig semmivé váltak, vagy végleg elromlottak.

A harmadik az én kérdésem (7). A posztmodern irodalomkritikusok és társadalomkutatók törekvéseinek köszönhetően, akik abszolút és egyetlen értéként hirdetik a relativizmust, az úgynevezett „tömegkultúra” (a fogalom már önmagában is ellentmondásos, és harcolni kell ellene, hiszen a tömegkultúra nem kultúra, hanem valami más) beáramlik az egyetemekre, aláásva a létjogosultságukat és azokat az alapvető értékeket, amelyeket képviselnek. Azt kényszerítik az újabb nemzedékekre, hogy tiltakozzanak az értékek bármiféle hierarchizálása ellen, elvessék a „kánon” fogalmát, a „kultúra” részének ismerjék el az élet és a kifejezés minden szféráját, formáját. Ezt a témát hozza fel esszéjében Ewa Bienkowska – és ez egy rendkívül fontos téma. De a jelenlét és a népszerűség a „tömegkultúra” piacán, illetve a posztmodern ideológia jelenléte, amely úgy propagálja a tömegkultúrát, mintha az ugyanolyan „értékes” lenne, mint minden más, az két különböző, bár természetesen egymással összefüggő dolog, amelyek nem feltétlenül adnak okot arra, hogy egyforma mértékben sopánkodjunk felettük. A köztük létrejövő ok-okozati összefüggés sem teljesen világos. A felsőoktatási intézmények bölcsészkarainak állapota jóval ijesztőbb; az viszont már más kérdés, hogy mégis hogyan harcolhatnánk az alapvető értékek megőrzéséért az egyetemi világban. (Bár itt is célt tévesztenek az absztrakt definíciók, akárcsak a magas és az alacsony megkülönböztetése. A diák csak akkor győződik meg a jó irodalom értékeiről, ha elolvassa a műveket. És csak azután, a konkrét szövegek alapján tud elgondolkodni azon, hogy miért jó. A probléma nagyrészt abban áll, hogy a posztmodern ideológia, amely eluralkodott a felsőoktatási intézményekben, arra készíti a hallgatókat, hogy ne irodalmat, hanem posztmodern munkákat olvassanak a szöveg „társadalmi teóriájáról.”) Nekem viszont az az érzésem, hogy a jó irodalmat leginkább recenziókkal és a jó, nem csak a bestsellerekkel törődő kiadók munkájával lehet terjeszteni.

Már csak egy kérdés van hátra, amely ugyan kimondatlan maradt, mégis tisztán érezhető volt a Znak hasábjain folytatott vitában. Az az örök, mindenütt jelenlévő, mindannyiunkat szüntelenül gyöt-

rő kérdés, amely szinte minden irodalmi témájú cikkben, interjúban felmerül:

milyennek kellene lennie a lengyel irodalomnak ahhoz, hogy legyen esélye kihajózni a nyílt vizekre?

Azért említem ezt meg, mert van valami, ami megdöbbsen ebben a vitában: nevezetesen az, hogy csak Lengyelországban találkozom ezzel. Ezt nagyon jellemzőnek találom. Sehol máshol – Angliában, Amerikában, Franciaországban, de még Izraelben sem – folyik lázas vita arról, hogy mi a magas és az alacsony stílus, eszme, irodalom. Az emberek írják a könyveket, mások recenzálják azokat, és vagy egyetértenek, vagy nem abban, hogy milyen erényeik vannak. (Zajlanak természetesen viták a „merre?” vagy a „hogyan tovább?” kérdésében, de, mint mondtam, ezek már régóta tartanak, és valószínűleg az idők végezetéig folytatódhatnak; szinte senki sem figyel rájuk; és nincs szó ezekben célokról, feladatokról, magasságokról és mélységekről.) Az ilyen viták általában egyszerűen meddők, bár ártalmasak is lehetnek – éppen arra az irodalomra nézvést, amelyet ápolni akar. Attól tartok, hogy ha a lengyel írók tudatosan tűznek ki célokat maguk elé, feladatokat vállalnak (olyanokat például, hogy divatba jönni, nagy európai regényt írni, univerzálisnak vagy provinciálisnak lenni, esetleg univerzális módon írni, és így tovább), abból nem sült ki semmi jó. Jó példának látszik erre Stefan Chwin legutóbbi regénye, az *Esther*. Kétségbevonhatatlan erényei ellenére mesterkéltnek, sematikusnak hatott, unalmas volt. Pontosan azért találtam ilyennek, mert nyilvánvaló módon akar nagy, metafizikai, emelkedett és európai lenni; ordít róla, hogy nagy európai saga vagyok az emberi létállapot és az európai történelem minden aspektusából, ugyanakkor még egyetemes és konkrét is vagyok. Ennek eredményeképpen egy fásarstó munkával teljesített öt éves terv benyomását kelti. Pedig Chwin tud jó író lenni, amikor igazat ír. Itt nem jó író, mert nem az igazság szól a könyvéből, hanem a póz. (Lehet, hogy hasonló okokból nincs Lengyelországban jó–nem jó irodalom. Itt pedig visszatérünk a régi, örök, „gombrowiczai” vitához.)

„Ha jól értem feladatomat – írja Vermeer Herbertnél –, az emberrel el kell fogadtatnom a környező valóságot; így hát céhbeli testvéreimmel együtt ezért ismételtetjük végtelen számban az eget a felhőkkel, városképeket és emberek arcképeit – ezt az egész szatócsvilágot –, hisz csakis ebben érezzük magunkat biztonságban, itt lehetünk boldogok. [...] De engedd meg, hogy [...] hirdessük a megbékélést a világnak, beszéljünk az örömről és a megtalált harmóniáról, a viszonzott szerelem iránti örök vágyról.”¹ Ha magunkra ismerünk ezekben a szavakban, és valamiféle igazságot is látunk bennük, az nem véletlen, mert részben tükrözik és magyarázzák azt, hogy miképpen reagálunk a nagy művészetre. Arra azonban nem adnak választ e szavak, hogyan kell a művészetet művelni, vagy mivel kéne foglalkoznia a jó művészetnek, sőt arra sem, hogy miért tartjuk nagyra Vermeert. Ezek csak és kizárólag Vermeer válaszai a kérdésre, amelyet feltesz magának. Valójában igen sok kérdés létezik, amelyekre nem adnak választ ezek a szavak; ennek a ténynek talán arra kellene ösztönöznie az embert, hogy kételkedni kezdjen a művészetre vonatkozó általános kérdések értelmében, amelyeket olyan gyakran teszünk fel.

Mondhatni, elég banális észrevétel az, hogy a jó könyvek és a jó versek tükrözik a világot és a lelket. Újszerűen fogalmaznak meg évszázados igazságokat az emberről, elhelyeznek minket a világminőségben, tágitják a világról alkotott elképzeléseinket, amelyben élünk. Kifejezhetik „az aktuálisan nem létező világ vagy világok iránt érzett vágyakozást”, amiről Dorosz ír, de úgy is megtehetik ezt, hogy a létező világot írják le. (Ha azonban ezt teszik, ennek a ténynek az igazolása sem válasz semmire, olyan értelemben, ahogy Vermeer szavai sem adnak választ). Tehetnek kísérletet a világ megértésére, lázadhatnak a világ ellen, vagy próbálhatnak kiegészíteni vele; akarhatják mindezt egyszerre, vagy rengeteg más is, de mindig a saját, privát igazságukat fejezik ki. És talán mindig a saját szépségüket is keresik –

¹ Zbigniew HERBERT, *A levél*, ford. WOŁOSZ Vera = Uő., *Csendélet zablával*, Orpheusz, Budapest, 1998, 146.

az „íz” kifejezői, ahogy Herbert egyik legszebb versében írja, „benne a lélek rostjaival és a lelkiismeret porcaival”.

Ennyit talán mondhatunk. Azt viszont, őszintén szólva, nem tudom, mire jó ez. Abból, ahogyan reagálunk a könyvekre vagy a műalkotásokra, nem következhetnek az irodalom általános feladatai; abból, amit a jó könyvekben találunk, nem következik, és nem is következhet válasz arra, hogy minek kéne benne lenniük. Az arról való általános és elvont, konkrét szövegektől elszakított elmélkedés, hogy milyennek kellene lennie a jó irodalomnak, nem különösebben látszik hasznosnak. A jó könyvek nem azért jók, mert így vagy úgy vannak megírva. Nem szükségszerű, hogy megtanítsanak arra, hogyan kell élni, vagy hogyan keressük a jót. Az irodalomnak nem kell teljesítenie sem morális, sem didaktikus feladatokat. Kifejezheti egy nemzet lelkületét vagy törekvéseit, a kor áramlatait, sőt a szöveg társadalmi teóriáit is, de ez nem feladata, sem elengedhetetlen része annak, amitől értékes lesz.

Azt is érdemes megjegyezni, hogy a jó irodalomkritikusok konkrét könyvekről írnak; a legnagyobbak közülük elmélyítik a szövegértésünket, arra ösztönöznek, hogy újabb kérdésekkel forduljunk feléjük. Nem alkotnak elméleteket arról, milyen fajta metafizikával kellene foglalkoznia az irodalomnak; és a „kritikai teóriák” híveivel ellentétben ideológiai programokat tartalmazó társadalmi elméleteket sem hirdetnek. Azért olvassuk őket, mert észrevételeik, elméleteik, kérdéseik és válaszaik hozzátesznek valamit az irodalomértelmezésünkhöz – akár egyetértünk velük, akár nem. Harold Bloom legújabb könyvének címe *Miért és hogyan olvassunk*. Úgy vélem, az irodalomkritika egyik legfontosabb feladata az, hogy választ adjon erre. Viszont nem feladata, hogy válaszoljon a „hogyan és miért írjunk?” kérdésre.

Nemrég hunyt el Jehuda Ámicháj. Különböző dolgok hangzottak el a sírjánál: „költő volt, a Palmach elitkommandó tagja és forradalmi humanista”; költészetével bemutatta, hogy „még Jeruzsálemben is megérthetjük egymást”; békét akart, és felkészített az egyesülésre. Ez

mind igaz. De Ámicháj nem ezért volt nagy költő. Azért volt az, mert igazat mondott – a saját igazságát, magáról és a világról; mert szépen mondta; és mert magunkra ismertünk benne. Nem azért, mert ki akart minket oktatni, nem azért, mert ki tudta fejezni a „magas eszméket” vagy a nemzeti törekvéseket, az egyesülés reményét vagy az emberiségbe vetett hitet; nem azért, mert beszélt vagy nem beszélt a – pozitív vagy negatív – „metafizikáról”. Izrael „nemzeti költőjének” nevezték, de ezt nem szerette. Költészete és minden nagy költő költészete mindenekelőtt igazi volt. „Szerettünk – mondta valaki – mert értettünk téged, és te is értettél minket.” Persze. De leginkább azért szerettük, mert jó verseket írt.

Németh Orsolya fordítása

18. NÉHÁNY MEGJEGYZÉS A 21. SZÁZADI SZEKULARIZÁCIÓRÓL

Emlékezzél a rég letűnt napokra, vedd fontolóra az esztendőket nemzedékről nemzedékre!

(Második Törvénykönyv 32,7)

A 21. század eljövételével beköszöntött a leporolások és felmelegítések időszaka. Először a modern kérdését melegítettük fel: mikor kezdődött, mi volt a modern, mit jelent most, lehet, hogy már egyáltalán nem is létezik, ha így van, akkor miért, hogyan lehet felismerni, és így tovább. Most a szekularizációról szóló leporolt tézisek keltek egyszer csak új életre, és egyre gyakrabban fordul elő ez a szó az úgynevezett közszférában. Valójában szinte valamennyi fontos jelenség, amelyet manapság magunk körül látunk, az értelmüket pedig majd' mindennap megvitatjuk, összefügg ezzel a kérdéssel – ilyen az iszlám (reformálható vagy nem, mérsékelt vagy csak kevésbé az), az iszlámizmus („radikális” vagy „fundamentalista”, szalafista, dzsihádist), a darwinista ateisták és a fundamentalista, kreacionista keresztények között kitört meglepően heves harc, az egyház politikai és társadalmi életben betöltött szerepéről, illetve e szerep határaitól folyó vita vagy

a sariáról folytatott eszmecsere. Tehát nem véletlenül foglalnak el ismét előkelő helyet a napirendben a szekularizációról szóló tézisek.

Régóta szó van már a szekularizációról mint a modern kor elkerülhetetlen következményéről; a tézis, mely szerint a szekularizáció – amelyet a vallás vagy a vallásosság eltűnéseként definiálnak – a modernitás és a haladás szükségszerű kísérője, mondhatni, már elég klasszikusnak számít, az elmúlt évtizedekben elég ritkán kérdőjelezték meg. De még ma is választ követel az a kérdés, hogy mi is az a szekularizáció. Afelől nincs kétség, hogy zajlik valamiféle általános „szekularizálódás”, az a tény is ezt tanúsítja, hogy évek óta lázas vita folyik erről a meghatározatlan valamiről. És olyan érzésünk támad, hogy ez valami új, nem annak a folyamatnak egy következő szakasza, amelyet már a 20. század eleje óta így szokás definiálni. Charles Taylor különböző módokon határozza meg a fogalmat (vagy jelenséget) a szekularizációról szóló könyvében,¹ de mindig a vallásra, a vallásos lelkületre hivatkozik (ugyanakkor egyike azon keveseknek, akik tagadják azt, hogy a szekularizáció visszafordíthatatlan folyamatként bontakozott ki). Azonban úgy tűnik, manapság valami mással van dolgunk, és nem helytállóak a vallással vagy vallásos lelkülettel összefüggő definíciók. Ha viszont kísérletet teszünk arra, hogy rendszerezzük a homályos, érthetetlen és összetett jelenségeket, amelyek eszébe jutnak az embernek, amikor a szekularizációról van szó, és ahhoz igazítva próbáljuk pontosítani a fogalmat, ami valójában történik napjainkban, akkor kiderül, hogy nagyon nehéz összeegyeztetni az elméletet a tényekkel. Valahogy minden definíció tévesnek látszik. Sokszor kerülünk valamiféle ördögi körbe: szekularizációnak nevezünk minden olyan jelenséget, amelyet a vallás eltűnéseként értelmezünk, és e jelenségek erősödésére hivatkozunk, ha pedig azt akarjuk bizonyítani, hogy csakugyan végbemegy a szekularizáció. Úgy fest, ennek az érvnek nincs különösebb magyarázó ereje.

¹ Charles TAYLOR, *A Secular Age*, Harvard University Press, Cambridge-London, 2007.

Már az is rendkívül nehéz kérdés, hogy honnan közelítsük meg a témát, ugyanis az ilyen típusú eszmefuttatásokkal – ahol különböző történelmi jelentéssel felruházott fogalmak kódében tapogatózunk, és ha kihalászunk belőle valamit, akkor sem lehetünk biztosak abban, hogy ez az, amire gondoltunk, és nem valami teljesen más – szinkrón eszmetörténetet művelünk, így tehát ezek szinte a definíciójukból adódóan kudarcra ítélt vállalkozások. Mivel ez fontos kérdés, érdemes kísérletet tenni arra, hogy legalább valamelyest rendet rakjunk ezen a területen: kitépkedjük a gyomokat, összegereblyézzük az elszáradt leveleket, levágjuk a korhadó gallyakat. Itt csak vázolni szeretnék néhány megkülönböztetést, és pontosítani egy sor kérdést. Természetesen onnan a legkönnyebb kiindulni, mit nem jelent a szekularizáció, jobban mondván mit nem jelent az a jelenség, amelyet szekularizációnak nevezünk.

A „szekularizáció” szó legelső jelentése az egyházi és a világi szféra elválasztása volt – vagyis olyan elhatárolás, amely, mint Rémi Brague írja *La loi de Dieu*² című kiváló könyvében, az egyház akaratából történt. Manapság viszont, ha szekularizációról beszélünk, nem azt értjük ezen, hogy létezik egy, az egyháztól elválasztott terület, és nem is azt, hogy a szekularizáció növekedésének mértékében egyre nagyobb lesz ez a terület; a nyugati vagy zsidó-keresztény világban, a liberális demokráciákban pedig már régóta nagyjából ugyanolyan ez a tér, mint ma. Természetesen vannak olyan területei a politikának és a jognak, ahol lényeges az egyház álláspontja – ilyenek az abortusz, a klónozás, a homoszexuálisok házassága, az embriókon végzett kísérletek, és így tovább. Az egyház azonban csak részt vehet a vitában, nem kényszeríthet ki vagy tilthat meg semmit, nem játszik valódi szerepet a politikában. (Lengyelországban természetesen kicsit más a helyzet, de itt is mintha csak az lenne a kérdés, hogy mennyiben számít tekintélynek az egyház – a köz- és a magánéletben egyaránt –, illetve mennyire használták fel a politikai játszmákban, ettől azon-

² Rémi BRAGUE, *La loi de Dieu*, Gallimard, 2005.

ban nem különbözik jelentősen az egyházi ellenőrzésen kívül eső tér nagysága. E tekintély vagy inkább a konkordátum következményeképpen, amely egyes esetekben kijelöli ezt a teret, Lengyelországban talán komolyabb szerepet játszik az egyház a politikában, mint a liberális államok többségében.) Tehát nem ezt a jelentést kerestük, amikor meg akartuk határozni a manapság zajló új folyamatot.

Az egyház tekintélyének kérdését – azt értem ezen, hogy kifejezheti a hatását, számít a szava a vitákban – már nehezebb kizárni. Gyakran mutatnak rá arra, hogy eltűnik ez az autoritás, és ez a legegységelműbb, emellett elég konkrét jelenség abban a ködös valamiben, amit szekularizációnak nevezünk. Igaz, mindenhol, így Lengyelországban is veszít az egyház a tekintélyéből a közéletben. De ez is régóta tart már, bár az elmúlt tíz évben talán szembetűnőbb lett. Talán azt is megkockáztathatjuk, hogy a tekintély gyengülése vagy elvesztése (még Lengyelországban is) nagymértékben az egyház hibája, és mint ilyen, független a szekularizáció szóban forgó egyéb folyamataitól (de ettől még a szekularizáció eleme marad); hogy túl messzire ment az egyház a modernizáció útján, a kellenél jobban alávetette magát a divatos relativista áramlatoknak, és olyan lépéseket tett, amelyekkel esetünkben ellenkező hatást ért el. Különösen az anglikán egyházon látszik eluralkodni a sötét káosz. Nem számít, hogy a nők felszentelésével szektává alakult, elszakadt az apostoli örökségtől; nem számít, hogy a relativizmus és a multikulturalizmus szellemében mintha fél-nének a hit bármiféle elfogadásától, Isten ments, hogy megbántsanak valakit; még az Istenben nem hívó püspökök sem számítanak; amikor viszont azt hirdeti a canterburyi érsek, hogy meg kellene fontolni Angliában a saría egyes elemeinek bevezetését, ezzel is muszlimok kedvében járva, akkor még tovább gyengül az egyház tekintélye. Talán nincs is egyértelmű válasz arra, hogy a modernizációs kísérletekkel vajon mennyiben reagáltak (a múltban és a jelenben) arra az érzésre, hogy elhagyják az egyházat a hívek, és mennyiben tettek kísérletet arra, hogy dacoljanak a társadalomban megfigyelhető szekularizációs folyamatokkal; és mennyire igaz az ellentéte, vagyis az,

hogy az ilyen kísérletek miatt pártolnak el a hívek az egyháztól. Bizonyos fokig magyarázható ez a modern társadalomban megfigyelhető szekularizációval, különösen akkor, ha az egyház feltételezése szerint a folyamat elkerülhetetlen. De akárhogy is történt, az egyház tekintélyének gyengülése önmagában mintha nem abból következne, amiről itt szó van.

A szekularizációról szóló klasszikus tézisben, amelyet a modern korban fogalmaztak meg, arról volt szó, amit a számunkra oly ismerős „elidegenedés” jelszóval tudunk nagyjából meghatározni: gyengül a vallásosság, lazulnak a vallási kötelek az ipar, a technológia, a globalizáció és a falvak elnéptelenedése miatt, mert a városokba áramlik a népesség, eltűnik a falusi közösség, és így tovább. De ez sem felel meg annak a jelenségnek, amelyről most beszélni akarunk, mindez már több mint egy évszázada zajlik, tehát egy ilyen definícióval nem ragadható meg az a valami, ami újdonságnak tűnik. Ezenfelül úgy vélhetnénk, hogy e tézis értelmében, minél több hasonló, a modernítésre jellemző jelenség figyelhető meg, és minél erősebbek lesznek, annál magasabb fokú a szekularizáció. De nem így van: a világ számos helyén virágkorát éli a vallás, bár egyre gyakoribbak a technológiai fejlődés és a globalizáció jelei. Amerikában például (de Ázsia nagy térségeiben is) remekül van a kereszténység. Sőt még a fundamentalista keresztényeknek is van számítógépük, ők is repülővel utaznak; Texasban, sőt állítólag még Alabamában is autóval járnak, és megbarátkoztak az internettel az emberek. Nem erdei kunyhókban laknak, ahol áram sincs, a ló és az öszvér sem tartozik a kedvelt közlekedési eszközeik közé. A legfanatikusabb muszlimok (hogy azért az iszlámot is említsük ennek kapcsán, ha valaki esetleg megfedkezett volna róla) szívesen használnak mobiltelefont, nem idegenkednek a legújabb technológiáktól, amúgy is elég sűrűn utazgatnak, de nem teveháton, hanem leginkább repülővel. Még Rydzyk atya is megbarátkozott a rádió és a televízió fogalmával. Mindez mintha ellentmondana annak a tézisnek, hogy amennyiben a vallásosság eltűnéseként definiáljuk a szekularizációt, akkor elkerülhetet-

len, illetve a modernitással összefüggő, mindenképpen bekövetkező folyamat lenne.

Amikor előállok ezzel az ellenpéldával, gyakran azt a választ kapom, hogy az amerikai keresztények fundamentalisták, és eltorzítják a vallást azzal, hogy görcsösen ragaszkodnak a Biblia szó szerinti értelmezéséhez, így aztán nem is kell őket figyelembe vennünk, amikor a szekularizáció jelenségén töprengünk; itt arról van szó, ami szabad szemmel is jól látható, vagyis a „normális” emberek hagyják el a vallásukat, nem a fanatikusok. Itt azonban egyszerűnek látszik a válasz: ha a szó általánosan elfogadott és legalapvetőbb értelmében, vagyis mint istenhitet határozzuk meg a vallást, akkor ingatagnak tűnik az az alap, melyre hivatkozva hívők millióit hagyjuk figyelmen kívül azzal az ürüggyel, hogy túlzott a hitük, vagy olyan módon hisznek, amely számunkra nem megfelelő (különböző okokból, van köztük néhány komoly, nem kizárólag esztétikai is). Természetesen másként is meghatározhatjuk a vallást. Akkor viszont már nem a vallás, hanem valami más eltűnéséről beszélünk; és ezt a valami mást még azelőtt meg kell határoznunk, hogy észrevennénk – akár szabad szemmel, akár mikroszkóppal (vagy teleszkóppal). Indokolnunk is kellene ezt az új meghatározást és a kritériumokat is, amelyek alapján ilyen, nem pedig másmilyen jelenségeket választottunk az alapjainak.

Gyakran hallani olyan véleményt, mely szerint a mai szekularizációs irányzatok az olyan „új ateisták” komoly hatásában és jelentős befolyásában mutatkoznak meg, mint Richard Dawkins vagy Christopher Hitchens,³ akik elvakultságukban minden vallásban csak káros, gyűlöletkeltő középkori babonákat látnak, a hívőket pedig – a mérsékelt keresztényeket ugyanúgy, mint a kreacionista amerikaiakat vagy a radikális muszlimokat – veszélyes, elvakult fanatikusoknak mutassák a könyveikben. Itt három lényeges dologgal kell számolnunk. Először is, az új ateisták nézeteiket tekintve semmi-

³ Richard DAWKINS, *Isteni téveszme*, ford. KEPES János, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007; Christopher HITCHENS, *God is not Great*, Atlantic Books, 2007.

ben sem különböznek a 18. századi francia enciklopédistáktól, eltekintve attól, hogy érveik – ha egyáltalán beszélhetünk ilyenekről az esetükben – összehasonlíthatatlanul primitívebbek, és a történelmi ismeretek döbbenetes hiányáról árulkodnak. Mintha nem tudnának semmit sem a történelemtől, sem a korábbi európai vallásellenes hullámokról. Másodszor, úgy mutatják be az iszlámot (nem a dzsiháddal, hanem a terrorizmussal), hogy figyelmen kívül hagyják a világi forrásokat és a mozgalom kapcsolatait, következtésképpen félreértik, kizárólag vallási jelenséggént kezelik az iszlámot. Tézisük egyik tartópillére az a feltevés, hogy minden rossz forrása a vallás. Kanyargós ösvényeken jutnak el innen addig a pontig, ahol abból a szempontból hasonlítják össze a kereszténységet és az iszlámot, hogy milyen gyilkosságokat követtek el a vallás nevében (mintha nem lennének tisztában azzal, hogy mennyit öltek a világi vallások, a kommunizmus és a náciizmus). De elvonatkoztatva az összehasonlítás egyéb fogyatékoságaitól, már maga a tartópillér is ingatagnak bizonyul, amikor az ember ráébred arra, hogy milyen sokat merít az iszlám a marxizmusból, a náciizmusból, az olyan európai terroristacsoportok ideológiáiból, mint a Vörös Brigádok vagy a Baader-Meinhof-csoport, és máshonnan is (például a tamil tigrisektől). Harmadszor pedig, amennyiben bármiről is tanúskodnak az ilyen hangok és az olyan áltudományos, vallásellenes polémiák, mint az amerikai filozófus, Daniel C. Dennett *Breaking the Spell* című könyve, akkor nemcsak arról árulkodnak, hogy rendíthetetlenül hisznek a tudomány megváltó, mindenható erejében, az emberiség feltartóztathatatlan haladásában, amely egy vallástalan világba vezet, ahol végre békét és boldogságot talál, hanem a vallás erejét is mutatják. Mint láthatjuk, megmarad, nem pedig eltűnik. Ugyanis nemcsak az iszlámra reagálnak minden ilyen vitában, hanem az amerikai kreacionistákra is nagy figyelmet fordítanak, akik láthatóan egyre komolyabb szerepet töltenek be. Semmi alapja tehát annak, hogy valamilyen kibontakozóban lévő szekularizációs vonulat megnyilvánulásait lássuk ezekben.

Szóval a jelek szerint az a szekularizációs folyamat, amelyet ma érzékelünk és próbálunk meghatározni, vagy nem a vallás eltűnéséhez vezet, vagy nem is létezik. Ha makacsul kitartunk amellett, hogy létezik valami, amit szekularizációnak akarunk nevezni, és nem egyszerűen az évek óta tartó folyamat újabb szakasza, akkor másképp kell definiálnunk a jelenséget, amely nyilván más formában mutatkozik meg.

De térjünk vissza egy pillanatra az egyházhoz ebben a keresgélésben. Érzésem szerint ugyanis új jelenség alakul ki napjainkban, amely egyre jelentősebb, egyre szembetűnőbb lett az elmúlt tizenöt-húsz évben; és jóval összetettebb annál, hogy egyszerűen a vallásosság eltűnéseként határozzuk meg. Talán ezt nevezhetjük a szekularizáció mai, radikális változatának. Itt most nem próbálom kideríteni, hogy tényleg ezt a jelenséget keressük-e, és azt sem akarom kimerítően indokolni, hogy joggal keresztelték el radikális szekularizációnak – csak megfontolásra ajánlom, jelöltnek tekintem. És bár ez a jelenség nem függ szorosan össze az egyházzal, a meghatározására tett első kísérletet talán mégis egy egyházi alapú, hasonló folyamat vizsgálatával a legkönnyebb kezdeni. Egyre gyakrabban hangoztatják azt a meglepő véleményt, mely szerint létezhet egyház a hit dogmái nélkül, az ember lehet keresztény anélkül, hogy olyan fölösleges és bizzarr dolgokban hinne, mint a Szentháromság, a feltámadás vagy Jézus istensége, sőt ilyennek kell lennie, az egyháznak is erre kellene törekednie a fennmaradása érdekében. Valaha a legszörnyűbb eretnekségnek számított Jézus istenségének tagadása, arianizmusnak nevezték, most viszont mintha sok évszázad elteltével pont ez az eretnekség térne vissza, bár – és ez is nagyon jellemző – már nem nevezik eretnekségnek. Számos hívő, sőt több pap is fontolóra vette az Isten és dogmák nélküli egyház lehetőségét (nem csak anglikánokról van szó), ezt az egyház teljes mértékben elfogadható jövőképeként állították be. Mondhatnánk, hogy pontosan itt folyik az új, radikális szekularizáció, melynek tüneteit keressük, nevezetesen... az egyház szekularizációja.

Ez az abszurd, önmagának ellentmondó fogalom valóban összehangban áll napjaink szellemiségével; egyfajta posztmodern jelszóvá vált. Könnyen elképzelhető, hogy pontosan ez a jelszó hangzott el valahol (egyébként nem kizárt, hogy valóban elhangzott). Természetesen ez még nem az a radikális szekularizáció, amelyre gondolok, csak azért említem, mert a fenti, egyházon belüli kezdeményezések, melyek a kereszténység alapjait rombolják, mintha egy hasonló, egyházon kívüli folyamatot tükröznének, melynek célja az, hogy elszakítsa keresztény gyökereitől a civilizációnkat. És pontosan erről, a radikális szekularizáció e folyamatáról van szó.

A nyugati civilizáció, amelyben nevelkedtünk, mély és elszakíthatatlan kapcsolatban áll a kereszténységgel; enélkül valami radikálisan mássá válik. Ez olyan egyértelmű és banális állítás, hogy azt hihetnénk, nem kell ezt állandóan hajtogatni; ha viszont figyelembe vesszük a fentebb és a későbbiekben említett tendenciákat, amelyek a nyugati civilizációt értékelve tagadják, megkérdőjelezzik, lebecsülik, vagy egyszerűen semmibe veszik a kereszténység szerepét (ugyanúgy, ahogy *mutatis mutandis*, bizonyos tanok hívei az egyházon belül is támadják a keresztény dogmákat), akkor mégis szükségesnek látszik. (Érdemes talán zárójelben megemlíteni, hogy a nem hívő zsidók pontosan azért bölcsekedhetnek az egyház és a keresztény hit kérdéseit taglalva anélkül, hogy ezt teljesen abszurdnak éreznék, mert tisztában vannak ezzel a kötődéssel és ennek súlyával.)

Az angol politológus és vallástudós, Graeme Smith azt próbálja bizonyítani *A Short History of Secularism*⁴ című érdekes könyvében, hogy a mai szekularizáció következtében az egyház nélkül tartjuk magunkat a keresztény tanításhoz, illetve ez „a doktrínától megfosztott keresztény etika”. Mint írja, elég, ha vonzódunk „az Isten-eszméhez”; „anélkül is lehetünk jók, bőkezűek, gondoskodók [...], hogy részleteiben tanulmányoznánk a bűnbánat doktrínáját. Nyugaton a szekularizáció a kereszténység új megnyilvánulási formája.” Szerintem azonban vannak gondok ezzel a tézissel. Az első problémáról

⁴ Graeme SMITH, *A Short History of Secularism*, I. B. Tauris, 2008.

már volt szó: Isten nélkül, illetve Jézus istensége nélkül egyszerűen nincs kereszténység. Lehet, hogy van valami más, talán valami jó is, amivel beérhetik az emberek (ha nem is mindenki), de bármi is legyen ez, már nyilvánvalóan nem kereszténység. Ha pedig nincs kereszténység, nem is lehet annak szellemében élni. A kereszténység nem létra, amelyet teljesen büntetlenül, hosszú távú következmények nélkül eldobhatunk, miközben mászunk rajta, mert úgy véljük, már nem vesszük hasznát; az az elképzelés pedig, mely szerint arra volt jó a kereszténység, hogy megtanítsa ezt-azt az embernek, de ma már nincs szükség rá, enyhén szólva mélységesen történelmietlen.

Ne feledkezzünk meg a következő banális és evidens dologról: kereszténység nélkül teljesen más lett volna az elmúlt kétezer évben a világ – el sem tudjuk képzelni, hogy milyen. Nem csak az olyan evidenciákról van szó, hogy nem lennének demokráciák (melyeket a nyugati egyháznak köszönhetünk), liberális államok, nem lenne művészet, irodalom, zene sem, tehát semmi sem lenne, amit nyugati civilizációnak nevezünk, és mi is mások lennénk (részben éppen emiatt, bár más oka is van ennek). Hasonlóan elképzelhetetlen a világunk békés folytatása is a kereszténység nélkül: az is egy radikálisan másfajta világ lenne. A jelek szerint a bőkezűség, a gondoskodás és a tolerancia nem lehet adekvát alapja a civilizációnak. Arra is érdemes felfigyelnünk, hogy ezek a fogalmak alkalmatlanok a radikális iszlamizmus elleni védekezésre. Erről is könyvet lehetne írni, de itt nem támasztom alá érvekkel a tézist, amelyet amúgy is magától értetődőnek tartok. Csak megfogalmaztam, és megfontolásra ajánlom.

Második helyen következik egy általánosabb érvényű, de fontos észrevétel, amelyet nem hagyhatunk figyelmen kívül, ha a szekularizáció a téma – egyház nélkül nehéz lenne szekularizmusról beszélni. A szekularizmus fogalma keresztény fogalom, a kereszténységből született, e kontextus nélkül nem is érthető. Tehát értelmetlennek látszik ezt a kereszténység új megnyilvánulási formájaként, de a kereszténység nélkül meghatározni. Harmadrészt pedig, ugyanaz a baj ezzel a tézissel is, mint az összes többi, korábban említett definíci-

ós kísérlettel: nincs benne semmi új. Nehéz nem észrevenni, hogy régóta léteznek olyan emberek, akik igyekeznek „bőkezűek, jók és gondoskodók” lenni az egyházon kívül; abba a halmazba tartoznak, amelyet agnosztikusnak vagy ateistának szokás nevezni (de, tegyük hozzá, sokan közülük a leghatározottabban tagadják azt, hogy e beállítottságuk a kereszténységre vezethető vissza). Negyedrészt végül más szempontból is túlzottan optimistának látszik ez a tézis, mert két okból sem elegendő „bőkezűnek, jónak és gondoskodónak” lenni. Nemcsak alapként kevés, amelyre mostantól a nyugati civilizációnak épülnie kellene, hanem maximaként sem áll fenn megfelelő kontextus vagy kellő indoklás nélkül. Igaza van Smithnek, amikor azt írja: „Ha a szekularizmus a kereszténység hiányát jelenti, meg kellene tudnunk határozni, mi az a keresztény hit, amelyet elhagytunk”. Annyiban van igaza, hogy először valóban azt kellene definiálnunk, miben hittünk azelőtt, és mi az, amiben ma már nem hiszünk, és csak aztán mondhatunk bármit is a mai szekularizációról. Abban viszont aligha van igaza, hogy továbbra is mindannyian ugyanabban hiszünk, amiben korábban hittünk, csak nincs Isten, egyház és már dogmák sincsenek. Ha körülnéznünk, nehéz lenne nem észrevennünk azokat az alapvető dolgokat, amelyek összefüggnek a kereszténységgel, de nincs közülük az egyházhoz és a dogmákhoz, amelyeket már elvetettünk, vagy most vetjük el őket. Megtalálhatók ezek között az emberről és a világban elfoglalt helyéről megfogalmazott alaptéziseink, amelyek alighanem a legmélyebben gyökereznek bennük – ezek forrása pedig a Biblia. Ahhoz, hogy meg tudjuk határozni, hogyan és miért kellene „bőkezűnek, jónak és gondoskodónak” lennünk, szükségünk van valamilyen emberképre, és mintha épp ezt a képet kezdenénk elveszíteni.

A 20. század két totalitárius diktatúrájához köthető e fogalom, amelyek a lehető legtágabb értelmében vett szekularizációs kísérletek, különös tekintettel a kommunista változatra, a legradikálisabb kísérletek voltak, amit csak el lehet képzelni, mivel nemcsak azon alapul-

tak, hogy el kell vetni Istent és a kereszténységet, hanem az emberi természetet is megtagadták. Tehát ilyen szempontból is radikális szekularizációs kísérleteknek lehet tekinteni őket – amennyiben elfogadjuk azt a tézist, hogy az emberképünk és vele együtt az emberi természetről kialakított felfogásunk zsidó-keresztény eredetű. Ma már azonban egy lépéssel előrébb járunk. Amikor nem sikerült lerombolni a társadalmi rendet, hivatkozva arra, hogy boldoggá tesszük az emberiséget, magasabb szintre léptünk, és megpróbáljuk lerombolni a biológiai rendet. A lélek mérnöke az egész ember mérnökévé vált. Ez olyan lépés, amely után már nehéz lesz visszakozni, az ilyen szekularizáció alighanem visszafordíthatatlan változásokkal jár. Mert itt már nemcsak a vallásról és Istenről van szó, hanem arról is, hogy milyennek látjuk az embert a világban és a természetben; ez nemcsak a múlt kritikája, hanem az egész múlt teljes elvetése; nemcsak az emberi természetről kialakított sajátos felfogást tagadják, hanem magát az ilyen természet fogalmát; nemcsak a hagyományt vetik el, hanem magát a hagyomány fogalmát is. (Az utóbbi időben olyan hangokat is hallani, amelyek a legnagyobb komolysággal sugallják azt, hogy nem zsidó-keresztény, hanem „zsidó-izlám-keresztény” hagyományról kellene beszélnünk, nehogy „kirekesztve” érezzék magukat a muszlimok és más vallások hívei. De mivel nem létezik olyasmi, hogy zsidó-izlám-keresztény hagyomány, ez a felszólítás arról tanúskodik, hogy már minden jelentését elvesztette a „hagyomány” szó, a zsidó-keresztény civilizáció fogalma pedig sokak számára irreleváns vagy teljesen érthetetlen).

Tehát az ember radikális újraértelmezéséről van szó, amely lehetővé teszi, hogy bármiféle (akár biológiai) korlátozás nélkül állapítsuk meg, kik vagy mik vagyunk. Az új utópia, amely felé haladunk, a nem emberi ember, a légüres térben lebegő ember utópiája. Röviden szólva, egyenlő azzal, hogy elvetjük az isteni rendet a földön.

Ilyen következtetésre készítet az is, ha megfigyelünk számos különféle teljesen új vagy valamivel régebbi jelenséget, amelyek különbözőképpen, nem mindig közvetlenül kapcsolódnak össze, fonódnak

egybe, rakódnak egymásra. A következő dolgok tartoznak ide: anonim donorok spermáival termékenyítik meg *in vitro* a petesejteket, következésképpen érvényüket vesztik a nemzedékek és a biológiai családi kötelékek fogalmai; fejlődik az *in vitro* megtermékenyítés technológiája, így akár hatvanévesen is lehet gyermeket szülni; gyermekek születhetnek megrendelésre, megválaszthatják a nemüket és a szemük színét; házasodhatnak a homoszexuálisok, ha pedig ezek a párok gyerekeket is fogadhatnak örökbe, homoszexuális családok jönnek létre; tagadják, hogy bármilyen különbség is lenne a férfi és a női szülői szerepekben, vagyis elvetik az apa és az anya fogalmát; tagadják, hogy különböznek egymástól a gyerekek és a szülők (többek között úgy, hogy elvetik a tekintélyt és ezzel együtt az abszolút értékek fogalmát); egy új technológiával hímivar-sejteket fecskendeznek *in vitro* közvetlenül a petesejtbe, így a nemzéképtelen férfiak számára is lehetségessé válik a gyereknemzés, a hírek szerint pedig hamarosan hímivar-sejteket is hozhatnak létre a nőnemű embrióból vett őssejtekből, és így a leszbikus párok férfi közreműködése nélkül, e folyamat bármely stádiumában tudnak gyereket nemzeni; és végül kialakulóban van a technológia, melynek segítségével pete- és hímivar-sejteket hozhatnak létre férfiossejtekből (Braziliában állítólag már sikerült a művelet egérsejtekkel), így pedig a homoszexuális férfpárok számára válik lehetővé az, hogy női közreműködés nélkül nemzenek gyereket. Bár így is marad annyi kényelmetlenség, hogy továbbra is szükség van méhre, de biztos nemsokára erre is talál majd megoldást a tudomány, és feltalálja a műméhet. Állítólag olyan kísérletekbe is belekezdtek, hogy a férfiak bőrsejtjeiből állítsanak elő pete- és hímivar-sejteket. Ha ez sikerül, a következő lépés az lehet, hogy a női bőrsejtjeiből alkossák meg mindkettőt. Akkor a nők is és a férfiak is egyszerűen a saját sejtjeikből, a másik nem részvétele nélkül klónozhatnák a gyerekeiket.

Nem áll szándékomban elemezni ezeket a jelenségeket, elítélni pedig még kevésbé akarom őket; nem arról van szó, hogy ezek önmagukban véve jók vagy rosszak, szükségesek vagy nem, hanem

arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy mintha mindegyik beleillene abba az irányzatba, amelyet vázlatosan be akartam mutatni, és együtt képeznek sajátos egészet, amelyet tekinthetünk a radikális szekularizáció egyik változatának. Elképzelhető, hogy pontosan itt találjuk a választ arra is, hogy mi az a valami, amiben már nem hiszünk, pedig valamikor – nem is olyan régen – még hittünk benne: lehet, hogy ez a világ természetes rendje.

Ehhez járul még az állatok jogainak fogalma, valamint az is, hogy ezeket az emberi jogokkal egyenrangúakként kezeljük. Többek között azért emlitem az állatok jogait, bármilyen furcsán is hatnak ebben a kontextusban, mert ezek is a fentebb említett jelenséghez hasonló dologhoz köthetők, ami ugyanúgy próbálja megbontani a rendet, átlépni a határokat, és ugyanúgy beleillik egy szellemi irányzatba, amelyet nem kell lebecsülni. Ez mindenekelőtt a politikai filozófiában és az etikában figyelhető meg.

Jó példa lehet erre Martha Nussbaum *Frontiers of Justice*⁵ című könyve, melyben az igazságosság olyan elméletét próbálja kidolgozni, amely az állatok jogait is magában foglalja. Itt is a biológiai határok átlépésével állunk szemben: az igazságosság fogalma áttörte az emberi nem kereteit. Igen lényeges, hogy sem itt, sem a mai filozófusok etikai vagy politikafilozófiai műveiben nem esik szó az erkölcsi kötelesség fogalmáról (az állati jogok esetében talán nem is kell megütköznünk ezen, hisz már maga az ilyen jogok fogalma azt feltételezi, hogy nincs kapcsolat a jogosultság és az erkölcsi mérlegelés képessége között). Az érdem eszméje is ritkán jelenik meg ezekben.

Az erkölcsi kötelesség fogalmát fokozatosan felváltja az „igazságosság” ködös fogalma, de ez alatt a társadalmi igazságosságot kell érteni. A bíróságon talán még eredeti értelmében használják az igazságosság kifejezést, de máshol mindenütt, a politikusok és a filozófusok, a szociológusok és a történészek, de még a közönséges halandók szóhasználatában is a társadalmi igazságosságot jelenti ez a szó.

⁵ Martha NUSSBAUM, *Frontiers of Justice*, The Belknap Press, 2006.

Tehát elszakadt az érdem fogalmától az igazságosság fogalma. Több olyan igazságosságfogalom is létezik a kultúránkban, amelyben nem játszik szerepet az érdem: ilyen az isteni igazságosság, a természeti vagy kozmikus igazságosság fogalma, amellyel például Marcus Aurelius műveiben találkozhatunk, akárcsak a görög tragédiák hasonlóan nehezen érthető igazságossága. Ugyanakkor mindig is létezett ezek mellett olyan igazságosságfogalom, amely szorosan kapcsolódik az érdemhez – ez bibliai és arisztotelészi fogalom egyszerre, vagyis a kultúránkat alkotó két alapelemben, a kereszténységben és a görög hagyományban gyökerezik. És mintha pontosan az igazságosság fogalma kezdene elmosódni, eltűnni.

Ugyanakkor többek között épp az ilyen állatvédők emlegetik állandóan az emberi jogokat és az emberi „méltóságot”, amiből mint-ha levezethetnénk az emberi jogokat. Az emberi méltóság eszméje (bár nem ezekkel szavakkal kifejezve) már az Újszövetségben is jelen van, megtalálható az egyházatyák különböző írásaiban (bár ott sem ezt a kifejezést használják); a 14. századi keresztény humanistáknál pedig már *expressis verbis* szerepel (Ők nem vetették el a kereszténységet, épp ellenkezőleg, mint a nevük is mutatja, humanizálni akarták, szembeállítva a merev középkori egyházi hierarchiával, hangsúlyozták az oktatás fontosságát, javasolták, hogy térjünk vissza a klasszikus szövegekhez, illetve a korai egyházatyák írásaihoz, próbálták összeegyeztetni a kereszténységet az ókori filozófiával és kultúrával. Bár toleranciát hirdettek, nem olyan keresztényellenes értelemben fogták ezt fel, amelyet a multikulturalizmus ideológiája adott ennek a fogalomnak); eztán pedig Erasmusnál is találkozunk vele. Most viszont mégis milyen forrása lehet ennek a méltóságnak, ha elvetjük vagy figyelmen kívül hagyjuk ezt az egész hagyományt az emberi természet fogalmával együtt, és ha már nem ismerünk el semmi emberi sajátosságot, ami alapvetően megkülönböztetne minket az egyéb fajoktól? Mivel elvesztette jelentőségét az erkölcsi kötelesség fogalma, az erkölcsi mérlegelés és cselekvés képessége már nem lehet ez a forrás.

Nem tudni hát, min alapulhatna az emberi méltóság. De ha semmi alapunk arra, hogy erről beszéljünk, akkor a méltóságból eredő emberi jogokról sem beszélhetünk, mert nem védhetjük ezeket a jogokat az emberi méltóság nevében, ha fenntartjuk azt a véleményt, hogy más fajokat is ugyanilyen méltóság illet meg. Itt láthatjuk, miként kapcsolódik még a leírt jelenség ahhoz, amit mai radikális szekularizációnak szeretnék nevezni. Ha elvetjük az emberi méltóság egyedülálló fogalmát, a „jogok” szempontjából egy szintre hozzuk az állatokkal, tagadjuk, hogy kapcsolat van az érdem és az erkölcs között, valami alapvető dolog tűnik el: az ember eszméje, amelyet a Biblia adott nekünk. Nincs már saját helye földön az embernek, elszakítják onnan, és pontosan ez a mozzanat rombolja le a természetes világrendet.

Manapság mindenütt a felvilágosodáshoz kötik az egyetemes emberi jogokat, de ne feledjük, hogy nemcsak az eredeti értelemben vett szekularizáció fogalmát köszönhetjük az egyháznak, hanem a felvilágosodásért is a kereszténységnek lehetünk hálásak. Az emberi méltóság, az egyén joga, az egyetemes emberi jogok – mindezek a fogalmak, amelyek a felvilágosodás idején szilárdultak meg a kultúránkban és váltak alapértékekké, mélyen a kereszténységben gyökereznek. A kereszténység nélkül nincs semmiféle háttere az emberi méltóságnak, amelyet manapság tisztán világi fogalomként állítanak be, sőt gyakran szembe is állítják a kereszténységgel és a vallással. Nem állítom, hogy más úton nem lehet eljutni az emberi méltóság és az emberi jogok fogalmához (bár egyelőre nem jártak sikerrel azok, akik erre törekedtek); csak emlékeztetni szeretnék arra, milyen történelmi forrásuk van ezeknek a fogalmaknak. Ha figyelmen kívül hagyjuk vagy lebecsüljük ezeket a forrásokat, az óhatatlanul is azzal a következménnyel jár, hogy másképp értelmezzük őket; ha pedig más alapokra próbáljuk helyezni a fogalmakat, abból létrejöhet valami, de nem az lesz, nem is lehet az az eredmény, ahonnan kiindultunk. Valami más lesz. (Egyébként az is megfontolandó, hogy a „jogok” fogalmának eltorzítása – melynek következtében rengeteg új „jogosult-

ság” keletkezik, ezek nevében egyre újabb követelésekkel állnak elő – nem függ-e össze valamiképpen e források lebecsülésével.) Másként fogalmazva, az említett értékek története és gyökerei, illetve a kontextus, amelybe tartoznak, mintha a jelentésük elválaszthatatlan részei lennének. Ha pedig így van, akkor e gyökereket figyelmen kívül hagyni annyit jelent, mint kétségbe vonni magukat az értékeket – így ilyen értelemben ez szekularizációnak tekinthető. De még ha nincs is így, már önmagában is szekularizációnak nevezhető az, ha a zsidó-keresztény kontextust elvetve elmélkedünk az innen eredő alapértékeken.

Az állati jogok fogalma jól illeszkedik a manapság igen erős baloldali, keresztényellenes irányzatba, amelyben erkölcsi értéknek tekintik a természet és a környezet iránti „tiszteletet”. Ide tartoznak a környezetvédő és a génmódosított termékek (GMO) előállítását ellenző mozgalmak. Ez az irányzat, amelyet a mai szekularizáció megnyilvánulásai közé is sorolhatunk, lényegében a romantika egy formája. E romantika és az utópista ideológia összekapcsolásából jött létre egy újabb világi vallás, amelyben a „természeti” értékek helyettesítik a keresztény humanizmus értékeit, és amely szerint legfőbb kötelességünk a természet védelme; ez a cél pedig minden eszközt szentesít. Ez az új (bár valójában nem is annyira új) hit még egy lépéssel tovább megy, mint az előzőek: eszerint nemcsak hogy megváltoztathatjuk az emberi természetet és magát az embert az emberi világ üdvére, hanem az egész földet is megválthatjuk.

Bár mind a természet imádata, mind a biológiai határok átlépésére irányuló törekvés mélységesen keresztényellenes jelenség (az Úristen azt parancsolta nekünk, hogy szelídítsük meg a természetet, nem pedig azt, hogy imádjuk; az embert pedig olyannak teremtette, amilyennek, és nyilván nem nyűgözik le az ember jobbá tételére tett kísérletek), mégis szembevető a két tendencia közt feszülő ellentét. Például megkérdőjelezhetjük, hogy a GMO ellenzői hogyan egyeztetik össze ezt az egyéb technológiai vívmányok iránti lelkesedéssel, különös tekintettel arra a technológiára, amely lehetővé teszi az ember

genetikai manipulálását; mert eddig még nem mutattak semmilyen hajlandóságot arra, hogy tiltakozzanak ellene. Épp ellenkezőleg: a természetvédők és a GMO-ellenzők többsége a baloldalon helyezkedik el, az pedig lelkesen támogatja az ilyesféle manipulációt, minden mással egyetemben, amely felborítja a hagyományos családi és nemzedéki struktúrát. Több részből álló választ ajánlhatok erre a kérdésre. Először is, ők nem arra törekednek, hogy bármit is összeegyeztessenek bármivel, mivel nem a társadalom egészségét védik, hanem a kapitalizmus, az imperializmus, a nagyvállalatok és más hasonlók ellen harcolnak (meg kell azonban jegyezni, hogy a legtöbben, akik csatlakoznak az ilyen tiltakozásokhoz, egyáltalán nem a kapitalizmus ellen akarnak harcolni, hanem jóhiszeműen járnak el, mert nem tudják – mivel nem vették a fáradságot, hogy utánanézzenek –, hogy az égvilágon semmilyen tudományos alapja sincs a GMO káros hatásainak). Rengeteg környezetvédő esetében is ugyanez a helyzet. A válasz következő elemeként beérhetjük azzal a megfigyeléssel, mely szerint mindkét tábor, a környezetvédők és a GMO-ellenzők számára is mintha jóval fontosabbak és értékesebbek lennének a növények és az állatok, mint az ember (a legjobb példa erre még mindig az az eset, amikor a madarak védelmére hivatkozva tiltották be a DDT használatát a malária elleni harcban). Ezt is nevezhetjük a radikális szekularizáció egyik fajtájának, melynek célja az isteni rend felborítása.

Azt is észre kell vennünk, hogy nem először kapcsolódnak össze – vagy inkább léteznek egymás mellett – ezek a tendenciák egyetlen ideológiában. A romantika, a természet imádata, az állatok jogai, a technológiai fejlődés üdvös következményeibe vetett hit mind része volt a német fasizmus ideológiájának (állítólag nagyon foglalkoztatták Himmlert az állatok jogai). Mondhatjuk, hogy a 21. század ideológiáiban egybeolvadtak a két totalitárius diktatúra elemei. A kereszténységellenesség, a tökéletes világ felépítésébe vetett hit (ami alighanem már önmagában is keresztényellenes, hisz egy keresztény számára kizárólag Isten országában lehetséges tökéletes világ vagy tökéletes társadalom; talán ezért nem lehetséges keresztény utópia), a

hagyomány elvetése, a régi struktúrák lerombolása, a fejlődés eszméje és a technológiába vetett hit mindkét rendszerben megtalálható. Ehhez járul még az emberi természet tagadása és a tökéletes (társadalmi) igazságosság víziója – ezek az elemek a kommunizmushoz tartoznak – és a természet felmagasztalása, ami a fasizmusra jellemző. Így tehát külön-külön egyik dolog sem igazán új. Viszont új az ideológia, amelynek mind a részét képezik.

Mint fentebb említettem, e világi vallások „természeti” értékei lépnek a keresztény humanizmus értékei helyébe. Ezt az irányzatot a legáltalánosabb formában az egyház nyitási kísérletének határozhatjuk meg. A humanisták próbáltak helyet találni a kereszténységben az emberről alkotott teljes képnek, amelybe az is beletartozik, hogy képes független erkölcsi cselekvésre és mérlegelésre, vagyis olyan teremtmény, akinek megadatott a szabad akarat, választhat a jó és a rossz között. Ebből az emberképből vezethető le az emberi méltóság fogalma. A humanizmus értékei, melyeket a legnagyobb keresztény gondolkodóktól, Nazianzi Szent Gergelytől, Nüsszai Szent Gergelytől, Szent Vazultól, majd természetesen Erasmustól örököltünk (azért említem őket, mert Erasmus kivételével manapság nagyon ritkán emlegetik szegényeket, pedig sokat köszönhetünk nekik), még élnek a katolikus egyházban, és XVI. Benedek is sokat beszél ezekről, mindenekelőtt a hit és az értelem összeegyeztetéséről a legutóbbi, *Spe Salvi* című enciklikájában. Máshol viszont feledésbe merülnek ezek az értékek, pedig legfőképpen ezek különböztetik meg a kereszténységet az iszlámtól (az utóbbinak sosem volt reneszánsza, erősen kétséges, hogy egyáltalán lehetséges az „iszlám humanizmus”), illetve Európát a többi civilizációtól. A növények tiszteletét mintha kevésbé tekinthetnénk a kultúránk alapvető elemének. Ez a felejtés is a mai szekularizáció egyik – talán legfontosabb és legszomorúbb – tünete (a fentebb említett új ateizmus is hasonló jelentőségű tünet: nem a vallás vagy a vallásosság eltűnéséről, hanem a humanizmus haláláról árulkodik).

A humanista hagyomány formálta civilizációunkat, ez tette képessé arra, hogy új elemeket szívjon magába, kritikusan értékelje a múltját, merítsen a görög filozófiából és irodalomból, összeegyeztesse (bizonyos mértékig legalábbis) a hagyományosat az újjal, a pogányt a kereszténnyel, az értelmet a hittel, Athént Jeruzsálemmel. Nazianzi Szent Gergely biztos össze tudta volna egyeztetni a kereszténységet a darwinizmussal, a mai világ azonban már elvesztette az olyan értékekbe vetett hitet, amelyek lehetővé tennék ezt a kísérletet. Épp most dobunk el mindent, ami a kultúránkat formálta, a legfelsőbb lényegét alkotta. Talán ezt nevezhetjük új szekularizációnak. És éppen ez a szekularizáció – tehát nem a vallás vagy a vallásosság eltűnése, hanem a zsidó-keresztény kulturális örökség lebecsülése és értékeinek elvetése – okozhatja Európa vesztét az iszlám integrizmussal szemben.

Németh Orsolya fordítása

UTÓSZÓ

Az európai jobboldal Susan Sontagja. Talán ezzel a kicsit bombasztikus, s nyilván meglehetősen elnagyolt megfogalmazással lehetne érzékeltetni, mit jelent a mai európai (s különösképpen a közép-európai) nyilvánosság számára a jelen kötet szerzője. Pontosítsunk tehát: Agnieszka Kolakowska írásainak erényei közül mindenképpen ki kell emelnünk a szöveget működésbe hozó gondolat erejét, csillámló fényét. Az író humorérzékét, az ironia és az önironia lépten-nyomon megnyilvánuló képességét. A dolgok átlátásának és a dolgokon való átlátás tudományát. A kozmopolitizmust és a hazaszeretetet. A vallás iránti tiszteletet, s mégis valami egészséges, fanyar, világi szkepszist. A szcientizmussal szembeni gyanakvást, a művészet iránti odaadó érdeklődést. S minden vizsgálódásában a női lélek gazdagságát és érzékenységét – a férfiakat megszégyenítő, gyémántkemény logikával. A szavakkal való bánni tudást és az olvasóval folytatott beszélgetés képességét. A kíméletlen kritika adottságát és a minden helyzetben érvényesített ízlést. Összességében: lebilincselő intelligenciát és minden fölényességtől mentesen távlatos, ugyanakkor a részletekre is figyelő gondolkodásmódot.

*

Agnieszka Kołakowskáról persze nem csak Sontag, a jeles amerikai politikai és művészeti gondolkodó juthat eszünkbe, akiről Jonathan Miller azt állította: Amerika legintelligensebb nőszemélye. Szerzőnk édesapjából, a világhírű emigráns lengyel filozófusból, Leszek Kołakowskiból is kiindulhatunk. Híres ember gyerekének lenni áldás – és átok is egyúttal. A gyermek egészséges fejlődésének kulcsa: hogyan tud kinőni szülője árnyékából. Szerzőnk apja nyilvánvalóan a 20. századi bölcselet egyik meghatározó figurája volt. Már a kezdeti, marxista-kommunista korszakában is jelentős filozófus, aki Spinozáról írt varsói doktori disszertációjával hívta fel magára a figyelmet, de igazán a marxizmustól való elfordulása után, Nyugaton, először 1968-tól az amerikai Berkeley Egyetemen, majd 1970-től Oxfordban, a híres All Souls College-ban tudta kifutni magát. Ekkor írta meg a marxizmus romboló kritikáját, és azokat az írásait, melyek meghatározó szerepet játszottak a lengyel ellenzéki ébredésben. Saját intellektuális fejlődését pedig a teológia felé vett fordulata határozta meg.

Agnieszka Kołakowska még Lengyelországban született. Édesanyja, Tamara Dynenson is jeles értelmiségi: pszichológus. A gyermek nyolc éves, amikor szülei disszidálnak, így a legszínvonalasabb nyugati iskoláztatásban lehet része. Kiváló amerikai egyetemeken nevelkedik: a Yale-en tanul filozófiát, klasszika-filológiát és indoeurópai nyelvészetet, a Columbián antik filozófiát graduális szinten, majd két éven át doktori kutatásokat végez az angliai Cambridge-ben. Ekkor megszakadnak tanulmányai, Párizsba költözik, élete nem az akadémiai keretek között zajlik, mint édesapjának, inkább a párizsi entellektüelek példáját követi, saját választásaként.

Ami tehát képzettségét illeti, nehéz távlatosabb bölcsészképzést elképzelni. Nem csoda, ha Kołakowskát páratlan kozmopolita kultúra lengi körül, amely – a lengyel mellett – egyaránt otthonos tájékozódást biztosít számára a francia és az angol nyelvű irodalomban, filozófiában és művészetben és az antik-zsidó kulturális hagyományban is, továbbá tájékozódni engedi németül, olaszul és spanyolul is.

*

Kołakowska édesapjától „öröklí” mind a marxista ideológia (és gyakorlat) ismeretét, mind pedig a marxizmussal kapcsolatos éles kritikát. Innét már természetes út vezetted odáig, hogy a nyolcvanas évektől részt vegyen a lengyelországi repülőegyetemek szervezésében, többek között a híres angol konzervatív filozófussal, Roger Scrutonnal is együttműködve. Szerepet vállal a lengyel emigráció és a nyugati értelmiség Kelet-Európa mellett kiálló akcióiban is. Identitásának egyik legmélyebb gyökere lesz a kommunizmus- és szovjet(orsz)-ellenesség, mely 1990 után is meghatározza gondolkodását.

Ha meg akarjuk érteni Kołakowska írói-publicista szándékait, akkor a lengyel, és szélesebb értelemben a kelet-európai emigráció sajátos hagyományát is figyelembe kell vennünk. Édesapja az egykori kommunista szellemi elit kiábrándult tagjaként hagyta el családotul hazáját, s vált nyugaton a kommunista rendszerek átfogó és alapos kritikusává – ahogy kortársa, Czesław Miłosz, vagy az orosz emigráns író-bölcsele, Alekszandr Iszajevics Szolzsenyicin. Ám Kołakowski sorsa a diaszpórában élő zsidók hagyományához is kapcsolódik, s míg nála ez – amennyire tudom – inkább csak mint kulturális háttér fontos, lánya gondolkodásában a zsidó identitás explicit módon is meghatározó. Ami persze sem a Holokauszt utáni Európában, sem egykori hazájában nem biztosított számára problémátlan szellemi helyzetet: ugyanis mind a lengyel politikai katolicizmust, mind a nyugat-európai 68-as generáció tabukat döntő gondolkodását Kołakowska erőteljes kritikával szemléli.

Felvállalja egykori anyanemzete intellektuális kritikusának hálátlan szerepét: nem hisz a politikai messianizmus egyik formájában sem. Racionális székszepe valóban üdítő. Angolszász neveltetése révén elkötelezett a józan ész szavát követő gondolkodás mellett, ami a lengyelek tragikus világszemléletével és légvárépítésre hajlamos szenvedélyességével szintén nehezen egyeztethető össze. Kicsit olyanak tűnik viszonya a lengyel kultúrához, mint Karl Krausé az

osztrák identitáshoz, vagy, persze más-más szempontból, mint Márai Sándoré vagy Kertész Imréé a 20. század második felének magyar kultúrájához. Ami persze nem teszi könnyebbé az életét, ahogy az említett szerzőknek is küzdelmes sors jutott.

*

Am Kołakowska nem csak hazafelé, az anyaországnak ír, nem csak honfitársait kritizálja. Rendszeresen publikál második anyanyelvén, angolul is, sőt időnként, bár ahhoz képest, hogy Párizsban él, meglehetősen ritkán, franciául is. Tehát nem pusztán egy nemzetét ostromozó kozmopolita látásmódját kell benne felfedeznünk, hanem az európai, sőt a nyugati diskurzus divatos áramlatainak erőteljes kritikuskát is érdemes kihallanunk írásaiból. Saját nézőpontját úgy határozza meg, hogy az egy libertáriánus felhangokkal kísért liberális konzervatív pozíció. Egyszerűbben és közérthetőbben: a thatcherizmushoz áll közel. Egy példa erre az álláspontra: számára egyedül a Brexit tűnt racionális döntésnek: a polgárait lenéző központosított Európa helyett a választói által elszámoltatható Westminster kezében látja megnyugtatóbbnak második hazája sorsát. De nem kíván beállni a UKIP populista retorikájának hívei közé sem.

Az is igaz viszont, hogy nem lévén sem politikus, sem ideológus, Kołakowska egyáltalán nem ideologikus terminusokban szokta megfogalmazni saját politikai meggyőződését, és kritikái sem ideológiai ihletésűek. Idegenkedik ugyanis az ideológiai kalodáktól, gondolkodásmódja ennél sokkal pragmatikusabb: ügyeket lát, egyedi eseteket, melyekkel kapcsolatban szerinte kinek-kinek egyedileg kell kialakítania a saját álláspontját. Ennyiben viszont az angolszász konzervatív hagyományhoz kapcsolódik, ahogy az a francia forradalom vést jósló árnyékában Edmund Burke keze alatt elkezdett kialakulni. Ez a diskurzus tagadja az (örök) ideológiák létét, s a konzervativizmusnak az ideológiáktól való idegenkedését tekinti kiindulópontjának. Kołakowska szerint a mai Lengyelország egyik legnagyobb baja éppen a

túlságosan is komolyan vett ideológiák megosztó hatása: hogy egy kis-sé túlhevült jobboldal elkecseregett harcot vív egy elborult, hiteltelenné vált ideologikus baloldallal. Ezt a kilátástalan küzdelmet a poszt-kommunista helyzet egyik visszacsapásaként értelmezi Kołakowska: régióinkban nem látszik könnyű kiút az ideológiai megosztottságból.

*

A jelen tanulmány- és publicisztika-kötet lengyel eredetije hat éve jelent meg. A kelet-európai (poszt)kommunizmus és nyugati barátai történelmileg vak politikai korrektsége elleni érvelése azonban mit sem veszített aktualitásából. Am a szerző érdeklődése ennél tágabb körre terjed ki. Bár főként lengyel lapokba írt cikkekről van szó, világjelenségeket vesz számba. Amilyen a populizmus (nem szereti), vagy az a fajta nagy kormányzati apparátus, széleskörű jóléti szolgáltatásokat követelő beállítódás, amely a volt szovjet felségterületen jelenleg működő államok vezetőinek gondolkodását is jellemzi (tisztet a kivételnek, általában véve nem bízunk bennük, s e beállítódásban általában sem).

Száma evidencia az állam és az egyház elválasztása, mert párizsi intellektüelként úgy ítéli meg, hogy a vallásnak a nyilvános diskurzusra való ráerőltetése nagyon is szerencsétlen, s nem felel meg az állam-egyház elválasztása tesztjének, ahogy az a francia alkotmányosságban, a francia állam és a polgári társadalom viszonyában kikristályosodott. De szembeötlően irracionálisnak találja a Nyugat önfelszámoló hajlamát is, beleértve vallásainak megtagadását is, melyeknek hagyományait sem kívánja megőrizni. E tekintetben szerzőnk főként a francia nyilvános diskurzust kritizálja. Egyértelműen elítéli a „nyugat- és keresztényellenes irányzatokat”, melyek e folyamat elindítói.

Valójában a 68-as mentalitással szembenálló, kortársai között magát bizonyos fokig mindig idegenül érző nyugati polgár szemével vizsgálhatja kora kulturális jelenségeit és nyilvános diskurzusát,

a volt kommunista országokban éppúgy, mint Európa nyugati felében és a kultúrharcon keresztül a populizmus felé sodródó Amerikában is. Keletinek nyugatiként, nyugatinak keletiként kicsit sehol sincs otthon, de épp ezért tud kívülállóként és belső nézőpontból egyszerre hiteles képet adni hétköznapijaink felfordult világáról. Az elfogadott ortodoxiókat kószolgatja, azzal a szándékkal, hogy megmutassa róluk, hol válnak merev ideológiává, elérhetetlen, és elérésre nem is érdemes utópiákká.

*

Vitriolos hangon kritizálja Kólakowska például a „globális felmelegedés iparágát”, ijesztőnek találja (már a 2000-es években) a radikális iszlám térhódítását, a terrorizmus újabb elharapózását. Nőként kérelhetetlen iróniával tárgyalja a „gender” ideológiáját, sok kultúrában megmártózott európai polgárként a multikulturalizmus hamis utópiáját, szégyentelenül kigúnyolja a politikai korrektség címkéjével illelhető jelenségeket, s az európai baloldal palesztinbarát antiszemitizmusát is felemlíti. Ijeszti a szólásszabadság korlátozása a vele ütköző jogosultságok biztosítása érdekében, a sajtó cenzurája, az amerikai egyetemeken eluralkodó véleményterror.

Nem fél attól sem, hogy nekünk, magyaroknak, a mai magyar politikai kultúrának is beszóljon vagy legalább fricskát mutasson jó pár éve született írásaiban. Elkötelezetten védelmezi a liberális demokráciát, mint Európa nagy vívmányát, s elutasítja az illiberalizmus bármely formáját, legyen bár az „antiliberalis” vagy egyszerűen csak „nem liberális”. Úgy gondolja ugyanis, hogy a szabadságjogok korlátozása semmilyen ürüggyel nem védelmezhető, hiszen így az állam az egyén szabadságát tudja körülhatárolni, ezt pedig egyáltalán nem tartja kívánatosnak, még a tényleges terrorizmus vagy a véleményterror elleni harcban sem tudja elfogadni.

*

S ha már itt tartunk: számunkra, magyarok számára is fontos az a bevezető gondolatmenete, mely a liberalizmus mai fogalmainak minél pontosabb meghatározására törekszik. E szerint érdemes megkülönböztetni az amerikai és az európai liberalizmus kategóriáját. Nyilvánvaló, hogy a szerző az eredeti, európai fogalmat tartja irányadónak, azt vallja magáénak, amit szokás klasszikus liberalizmusnak nevezni (lásd Hayek szabadságfogalmát), s határozottan elzárkózik attól, hogy az amerikaiak liberalizmusát magáénak tudja. Ez ugyanis igencsak komoly hatalmat szán az államnak, miközben nem védi meg az egyén jogait a magánérkölc világot átíró igyekvő állammal és a lobbi csoportokkal szemben. Összegezve: „az amerikai liberalizmus a baloldalon helyezkedik el”, míg „az európai értelemben vett liberális a jobboldalon”, „amióta elfoglalták az európai baloldal területét a szocialisták és a szociáldemokraták”. Bár ez a megállapítás talán kicsit summás, tény, hogy például a briteknél a konzervatívok koalícióra tudtak lépni a liberálisokkal. Igaz viszont, hogy innét kezdve a Brexit felé lejtett a pálya – tehát Kólakowskának úgy kell védelmébe vennie az európai liberalizmust, hogy közben az európai központosító törekvéseket és a populista jelenségeket egyaránt kritika alá vonhassa. Hogy ebbe az irányba tájékozódott már jóval a Brexit szavazás előtt, annak ékes bizonyítéka, hogy a jelen kötet előszavában az Európai Unióval kapcsolatos legfontosabb kritikája, hogy az „nem liberális” és „nem demokratikus”. Tehát a klasszikus (európai) liberálisnak is jó oka van lázadni Brüsszel ellen, ahogy a Brexitet megszavazók is lázadtak a kontinentális központosító törekvésekkel szemben.

*

Üdítő tehát, ahogy szerzőnk a bal- és jobboldalon bevett véleményeket ízekre szedi és kipellengérez. Legerősebbek azok a gondolatmenetei, amelyekben kritikákat fogalmaz meg. Az említett témák mellett például kész lerombolni a „gondoskodó” baloldal mítoszt, a

tolerancia álságos tanítását vagy a nyugati imperializmussal egyben az egész nyugati kultúrát a maga egészében támadó orientalizmus doktrínáját, ahogy azt Edward Said megfogalmazta. Sajátjának tudja az iszlamizmus erőszakos fellépésével szemben kibontakozó ellenállást, s nem fél kimondani, az iszlámnak hasonló reneszánszra és felvilágosodásra van szüksége, mint ami a nyugati világ vallásait pacifikálta (igaz, nem teszi hozzá, hogy azok is igencsak véres háborúk tapasztalata alapján jutottak el a kölcsönös kompromisszum lehetőségeinek kereséséig és a világi állam elfogadásáig). A mai nyugati világ egyik legfontosabb gondjának a terrorizmus jelenségét tartja, 'buzgón keresi okait, és éles hangon ítéli el a terrorizmus apologetáit, akik „megkönnyítik a terroristák, a diktátorok, a despoták életét és a totalitárius rezsimek helyzetét; akik gyengítik a nyugati liberális demokráciákat.” Tehát a mai nyugati értelmiség jó részét.

Az egyik legmeglepőbb esszéjében arra az írás címében megfogalmazott kérdésre keresi a választ, hogy vajon „[l]ehetséges-e posztmodern vallás?”. Pontosabban olyan nagyon nem keresgéli a választ, hiszen rögtön az első mondatban tömör és minden további meditatálást értelmetlenné nyilvánító feleletet ad: „Nem.” A hosszabb kifejtésben a mellett érvel a szerző, hogy a „posztmodern, akárcsak a marxizmus, mindent fel akar ölelni, és mindent a hatalmába akar keríteni: az értelmet, a lelket és a világot.” Majd megint egyértelműben: a posztmodern „egyfajta totalitárius doktrína”.

S mi köze ennek a valláshoz? Az, hogy mint a marxista ideológia utódja, Kołakowska szerint a posztmodern „szükségszerűen ellensége a vallásnak”, azt – akárcsak a kommunizmus – fenyegetésnek tekinti. Kemény tétel, erős állítás, tessék megcáfolni!

*

A feladat különösen azért lesz nehéz, mert Kołakowska kötet végi írásaiban túllép a pusztá kritikán, s megpróbálja az általa fontosnak tartott értékek némelyikét is körüljárni, bemutatni, megvédeni. Ide

tartozik egy mostanában kevesebbet említett erény: a hűség, amelyet a *Hit és értelem* című (lásd II. János Pál *Fides et Ratio* című enciklikáját) dolgozatában elemez a lojalitással együtt. Érvelésében a szerző az európai kultúra nagy hagyományára támaszkodik. Kiáll az „arisztotelészi-shakespeare-i értelemben vett” hűség mellett, mely egy egyetemes igazságfogalmat feltételez, szemben a posztmodern nézetrendszer igazság-relativizáló tendenciájával szemben: „a hűség, az értelmén alapuló igazi hűség lehetősége feltételezi az abszolút értékek és valami olyasmi létezését, mint az igazság.” Hiszen „hogyan legyen hű az olyan ember, aki úgy gondolja, hogy nincs igazság?”

Aztán egy másik írásban pedig a becsület fogalmára kérdez rá. Az érdeklő például, hogy bibliai-keresztény fogalom-e ez, vagy görög, s hogy erénynek tekintendő-e egyáltalán? Jákob és Jób alakjából kiindulva elemzi a fogalmat, s hasonló konklúzióra jut, mint az előbbi esszéjében: „Az intellektuális becsület, melynek szellemében az ember... beszédében az »igen igen, a nem nem«, törekszik az igazságra, és nem tagadja meg az értelmé igazságát, a zsidó-keresztény hagyomány egyik legfontosabb parancsolata”.

*

De a nagy kérdések pátoszától még a kötet végén olvasható írásokban is idegenkedik a szerző. Például attól, hogy általános érvényű eligazítást keressen és ajánljon arra a kérdésre, milyen (legyen) a jó kortárs művészet. Nem hisz az ilyen szintű általánosításokban: az igazság a részleteken keresztül, s nem a nagyot mondó általánosítások révén mutatkozik meg. Helyesebb keresni például Vermeer festészetében. Amikor Kołakowska így tesz, az általa kiválasztott alkotó váratlanul megszólal, s a kibontakozó tudományos világképpel vitatkozó, de még mindig talányos leírást ad a művészetről az általa idézett, magyarul is olvasható Zbigniew Herbert esszé szavaival (lásd a *Csendélet zablával* című kötet *A levél* című írását). Ezért talán akkor járunk el legméltányosabban Kołakowskával szemben mi is, ha nem próbál-

juk – így vagy úgy – beskatulyázni, osztályozni őt, hanem rábízunk a szerző védelmét írásaira.

Támpontként és nem eligazításként zárjuk e rövid bemutatást egy Herberttől származó idézettel mi is. A Vermeernek tulajdonított, Antonie van Leeuwenhoek természettudósna, a mikroszkóp tökéletesítőjének szóló fiktív levélből, mely nemcsak a művész, hanem a művészetről (és politikáról) gondolkodó filozófus értelmezése szempontjából is – mutatis mutandis – releváns lehet: „Bizonyára szememre veted, hogy művészetünk nem oldja meg a természet egyetlen talányát sem. A mi feladatunk nem a rejtvények megoldása, hanem hogy tudatosítsuk ezeket magunkban, fejet hajtsunk előttük, és felkészítsük a szemünket a szüntelen elragadtatásra és csodálkozásra.”

Hörcher Ferenc

Névmutató

Abdiás próféta 233	Bloom, Harold 255
Ágoston, Szent 204, 235	Brague, Rémi 121, 124, 128, 259
Al-Qaffal Ash-Shashi 121	Brown, James Gordon 174
Amato, Giuliano 174	Burke, Edmund 280
Ámicháj, Jehuda 255–256	Bush, George Walker 18–19, 133, 171
Ámosz próféta 233	
Andrzejewski, Jerzy 250	Carr, John Dickson 248
Arafat, Jasszer 18, 169	Castro Ruz, Fidel Alejandro 192
Arany János 213	Céline, Louis-Ferdinand 245, 247
Arisztotelész 83, 216–219, 221, 224, 271, 285	Chirac, Jacques René 78, 158, 160, 163–165
Avery, Dennis T. 53, 56	Chomsky, Noam 194–195
	Christie, Agatha 248
Baader, Bernd Andreas 169, 191, 263	Churchill, Winston Leonard Spencer 80
Bacon, Francis 245	Chwin, Stefan 253
Barthes, Roland 200	Constant, Benjamin 14
Bauman, Zygmunt 189–190, 192–194	
Beckett, Samuel 80, 245	Csajkovszkij, Pjotr Iljics 230
Beethoven, Ludwig van 81	
Bellow, Saul 16	D'Alema, Massimo 103
XVI. Benedek pápa 275	Dansgaard, Willi 56
Besançon, Alain 106–108	Dawkins, Clinton Richard 262
Bielik-Robson, Agata 80	Dennett, Daniel Clement 363
Bieńkowska, Ewa 247, 249, 252	Descartes, René 83
bin Láden, Oszáma bin Mohammed bin Avad 194–195	d'Estaing, Valéry René Marie Georges Giscard 173–174
Blair, Anthony Charles Lynton 162, 170	Dorosz, Krzysztof 243–246, 250–251, 254

- Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 16
 Dynenson, Tamara 278
 Dyson, Freeman John 53
 Eco, Umberto 248
 Einstein, Albert 48
 Erasmus, Rotterdami 271, 275
 Faurisson, Robert 195
 Finkielkraut, Alain 36, 135, 149
 Fisk, Robert 194
 Flavius, Josephus 235, 239
 Forster, Edward Morgan 221, 249
 Freud, Sigmund 83
 Friedman, Milton 12, 64
 Fukuyama, Francis 250
 Genet, Jean 245
 Gergely, Nazianzi Szent 275–276
 Gergely, Nüsszai Szent 244, 275
 Gombrowicz, Witold Marian 250, 253
 Gore, Albert Arnold 45–46, 51, 59–60, 62
 Gucht, Karel Lodewijk Georgette Emmerence De 174
 Hahn István 235
 Hayek, Friedrich August von 12, 64, 283
 Herbert, Zbigniew 254–255, 285–286
 Himmelfarb, Gertrude 126–127, 140
 Himmler, Heinrich Luitpold 107, 274
 Hirst, Damien 245
 Hiss, Alger 111–112
 Hitchens, Christopher Eric 262
 Hitler, Adolf 105–106, 154, 192
 Hobbes, Thomas 64
 Holmes, Oliver Wendell 97
 Homeini, Ruholláh Muszavi (Khomeini ajatollah) 138
 Homérosz 230
 Hume, David 127
 Huszein Abd el-Madzsíd et-Tikríti, Szaddám 18–19
 Irwin, Robert 129
 James, Phyllis Dorothy 248
 II. János Pál pápa 285
 Jaruzelski, Wojciech Witold 114, 116
 Jones, Phil 50
 Jouzel, Jean 50
 Juncker, Jean-Claude 165
 Kahle, Paul Ernst 125
 Kapuściński, Ryszard 113
 Kepes János 262
 Kertész Imre 280
 Klaus, Václav 173
 Kołakowski, Leszek 278–279
 Konwicki, Tadeusz 250
 Kraus, Karl 279
 Król, Marcin 171
 Krzeczowski, Henryk 81
 Kugel, James L. 234
 Latour, Bruno 201
 Leeuwenhoek, Antonie van 286
 Legutko, Ryszard Antoni 90–92, 95
 Lenin, Vlagyimir Iljics 29, 191
 Lennon, John 13, 15, 37
 Lewis, Bernard 130, 137, 157
 Lomborg, Bjørn 25, 45, 51, 54
 Lorius, Claude 56
 Luxenberg, Christoph 122
 Lyotard, Jean-François 199
 MacKintosh, Elizabeth 248
 Majakovszkij, Vlagyimir Vlagyimirovics 29
 Mann, Michael 50
 Mao Ce-tung 241
 Márai Sándor 280
 Marlowe, Christopher 133
 Marx, Karl 102, 105
 McCarthy, Joseph Raymond 111
 McHughen, Alan 25
 McIntyre, Stephen 57
 Meinhof, Ulrike Marie 169, 191, 263
 Merkel, Angela 173, 180
 Michnik, Adam 108–110, 183, 185–186
 Miliband, David Wright 45
 Miller, Jonathan 278
 Miłosz, Czesław 279
 Milton, Joyce 111
 Mingana, Alphonse 125
 Mohamed próféta 121–124, 134, 138, 150, 152–154
 Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics 115
 Mózes próféta 230–233, 235, 239
 Mrožek, Sławomir 70
 Musierowicz, Małgorzata 250
 Neuberger, Hans Hermann 56
 Nixon, Richard Milhous 62
 Novick, Peter 107
 Nussbaum, Martha Craven 270
 Ockham, William 100
 Oeschger, Hans 56
 Orwell, George 30, 68, 82
 Pál apostol, Szent 233
 Pálfalvi Lajos 12, 41, 62, 70, 78, 87, 100, 117, 172, 187, 195, 211, 225
 Pásztor Péter 32
 Péri Benedek 119
 Pinochet Ugarte, Augusto José Ramón 114, 192
 Pipes, Daniel 138
 Platón 83, 215, 218
 Pol Pot 105

- Putyin, Vlagyimir Vlagyimirovics 183
- Rabin, Chaim Menachem 125
- Rachmajda, Antoni 7
- Radosh, Ronald 111
- Raine, Kathleen Jessie 244
- Rasmussen, Anders Fogh 173
- Reiman Judit 132, 155, 166
- Revel, Jean-François 101–110
- Ribbentrop, Ullrich Friedrich Willy Joachim von 115
- Ronikier, Adam Feliks 113
- Rosenberg, Ethel 110–111, 113, 116
- Rosenberg, Julius 110–113, 116
- Rousseau, Jean-Jacques 13–15, 37, 127
- Rushdie, Ahmed Salman 138
- Rydzik, Tadeusz 182, 185, 261
- Sadurski, Wojciech 89–90, 95–100
- Said, Edward W. 7, 119, 126–131, 284
- Sanders, Ed Parish 234
- Sarkozy, Nicolas 78, 174, 180, 183
- Sárón, Ariél 19, 36
- Saussure, Ferdinand de 201–202
- Sayers, Dorothy Leigh 248
- Scruton, Roger Vernon 32, 279
- Sebők Éva 157
- Shakespeare, William 82–83, 202, 213–214, 216–217, 221, 223–224, 245, 285
- Shaviv, Nir Joseph 55, 57–58
- Sienkiewicz, Henryk Adam Aleksander Pius 250
- Singer, Siegfried Fred 53, 56
- Simenon, Georges 248
- Simon Endre 216
- Smith, Adam 64, 127
- Smith, Graeme Craig 265; 267
- Sobell, Morton 112
- Sontag, Susan 277–278
- Spinoza, Benedict de 278
- Szabó Miklós 216
- Szókratész 218–220, 235
- Szolzenyicin, Alekszandr Iszajevics 279
- Szophoklész 221
- Szpotkański, Janusz 26
- Sztálin, Joszif Visszarionoics 23, 68, 105–106
- Tadger, Mohamed 73
- Tarski, Alfred 206
- Taylor, Charles 258
- Tey, Josephine lásd MacKintosh, Elizabeth
- Timur Lenk (Tamerlán) 133–134
- Tuwim, Julian 157
- Umińska-Keff, Bożena 79–87
- van Gogh, Theodoor 153
- Vazul, Nagy Szent 275

- Veltroni, Walter 103
- Vermeer van Delft, Jan 254, 285–286
- Wajda, Andrzej 80
- Wallström, Margot Elisabeth 160, 173, 181
- Warhol, Andy 245
- Warraq, Ibn 125, 129

- Weigel, George 172
- Wilde, Oscar 80
- Wołosz Vera 254
- Wolszczan, Aleksander 113–114
- Woolf, Virginia 248
- Wujek, Jakub 232, 236
- Zagajewski, Adam 243
- Zapatero, José Luis Rodríguez 173

X 261378

AGNIESZKA KOŁAKOWSKA
(1960) A világhírű lengyel filozófus, Leszek Kołakowski lánya. Filozófiát, klasszika-filológiát és indoeurópai nyelvészetet tanult különböző angol és amerikai egyetemeken; később görög filozófiai tanulmányokat is végzett. Angolul és lengyelül is ír, illetve lengyelből és franciából fordít angolra. Jelenleg Párizsban él. Számos publikáció szerzője; jelen könyve 2010-ben látott napvilágot. 2012-ben Andrzej Kijowski-díjat kapott. Ezt olyan szerzőknek ítélik, akik a kognitív értékek mellett az egyéni állásfoglalást is fontosnak tartják, nézeteiket pedig igényes megfogalmazásban, élvezetes stílusban közlik.

„A manapság divatos különböző ortodoxiakat és ezek következményeit írtam le a leggyakrabban; az utóbbiak közül az az egyik leglényegesebb és a legaggasztóbb, hogy gyorsan fogyatkozik a tér aközött, amit muszáj, és aközött, amit nem szabad. Sokasodnak a »jogok« (»jogosultság« értelemben), szűkül a szabadságjogok érvényességi köre, egyre inkább sérül a szólásszabadság. A »tolerancia«, a »sokszínűség« és a »multikulturalizmus« nevében, meg hogy ne sértsünk meg senkit, különös tekintettel az etnikai kisebbségekre, mindenekelőtt a muszlimokra – korlátozzuk vagy egyenesen elvetjük a demokratikus szabadságjogokat és a liberális értékeket. Tönkretesszük az oktatást, a tudományt, az egyetemeket. Ezeken és a 20–21. század fordulójának más csapásain elmélkedem [...]. A legtalálhatóbb címszó, amely az említett jelenségek egészét felöleli, talán az »ideológia« vagy inkább az »új és rég utópiák« lenne.

Hat éve jelent meg ez a könyv Lengyelországban, de most, amikor ezeket a szavakat írom a magyar olvasóknak, sajnos azt kell látnom, hogy nem változott semmi. Mindezek az aggasztó és elkésérítő jelenségek – a globális felmelegedés iparága, a radikális iszlám és a terrorizmus, a palesztinbarát baloldal antiszemitizmusa, a multikulturalizmus és a »gender« ideológiája, a minden politikailag nem korrekt közlemény cenzúrázására tett kísérletek – még aggasztóbbak és elkésérítőbbek. Egyre gyakrabban próbálnak cenzúrázni, különösen az egyetemeken; még jobban összeszűkült a tér a tiltott és a kötelező között. Szomorúsággal vegyes elégedettséggel jelenthetem ki, hogy nem avult el a könyv: továbbra is aktuális minden ügy, amely itt szóba kerül.” (Részlet a szerző magyar kiadáshoz írt előszavából)

„Az európai jobboldal Susan Sontagja. [...] írásainak erényei közül mindenképp ki kell emelnünk a szöveget működésbe hozó gondolat erejét, csilámló fényét. Az író humorérzékét, az ironia és az önironia lépten-nyomon megnyilvánuló képességét. A dolgok átlátásának és a dolgokon való átlátás tudományát. A kozmopolitizmust és a hazaszeretetet. A vallás iránti tisztet, s mégis valami egészséges, fanyar, világi szkepszist. A szcientizmus-sal szembeni gyanakvást, a művészet iránti odaadó érdeklődést.” (Részlet Hörcher Ferenc utószavából)

ISBN 978-615-80156-6-0

2 990 Ft

ÖRÖKSÉG
KULTÚRPOLITIKAI
INTÉZET